

BENEDEKFALVI LUBY MARGIT

FOGYÓ LEGELŐKÖN

ATHENAEUM KIADÁS

BEVEZETÉS

Minden néprajzi gyűjtőnek szíve-vágya, a külső világtól elzárt, a modern kultúra útjaitól és vasútjaitól félreeső, városi hatástól lehetőleg mentes gyűjtő-területre találni. Mert hiszen, az természetes, hogy mentői inkább maradt egy terület a külső világtól elzárva, annál inkább megőrizte annak lakossága jellemző ősi sajátságait, szokásait. S ha talál az ember egy-két ilyen faluközösségre, akkor mindjárt igényesebb lesz és azt kívánja, hogy bár találna a földműves kultúrájánál ősbibb állapotokat megőrző rétegre. Így jártam én is. Találtam a Szamos meg a Tiszaháton néhány hagyományokban gazdag falut, s még el sem végeztem a néprajzi gyűjtés munkáját, már arra vágytam, hogy bár találnék a földműves, a falut lakó parasztság mellett egy olyan réteget, amelyik ősbibb életformát él a földműves rétegnél. Valamit, ami közelebb áll az ősalapothoz, kevésbbé haladott fokot jelent, mint a földművesség, amelyben az embernek az állatvilághoz, a természethez, a mindenséghez való viszonya közvetlenebb, mint a földműves parasztságé. Így jutottam el keresgélve a magyar pásztorsághoz.

Ősbibb foglalkozás-é hát a pásztorság, mint a földművelés?

Ha erre felelni akarunk, meg kell néznünk, mit mond a néptan az emberiség fejlődésének történetéről, s itt mindjárt arra az érdekességre bukkanunk, hogy más választ ad erre a néptannak materialista, és más választ ad. az újabb történeti néprajzi iskolája.

Mit tanított a materialista irányzat?

A fehér ember mérhetetlen göggyéről tett tanúságot, mert felfogása szerint a világtörténelem az ő kultúrájának története. Államai életének változásai, hőseinek tettei a világtörténelem szinte kizárólagos eseményei, s maga is elhitte, hogy a többi nép kívül áll az emberiség történelmén. Tanította, hogy kezdetben vala a családtalanság, a zűrzavar, s a fejlődés lassú folyamata az anyajogú

családon keresztül vezetett az apajogú családhoz. A magántulajdon szerinte csak későkori fejlődés eredménye, mert szerintük az ősalápotban az ember vagyonszövetségben élt. Felállította, illetve kritika nélkül átvette a klasszikus műveltség három művelődési körét, a halász-vadász, a pásztor és földműveltség munkakörét, mint egymásfelé épülő fejlődési fokozatot, s hitte, hogy ez volt az egész emberiség fejlődésének útja. Így is tanultuk ezt valamennyien abban a pár sorban, melyet minden történelmi tankönyv az írásbeliséget megelőző történelemnek szentel. Mintha az írásbeliség előtt nem is lett volna az emberiségnek történelme. Pedig mennyivel hosszabb volt az út, melyet odáig megtett az ember, s mennyivel megbízhatóbb történelmi adatokat szolgáltatnak egy-egy művelődési kör fennmaradt eszközei, hagyományai, mint az egyes ember által feljegyzett, írott emlékek.

A néprajzi tudomány kultúrtörténeti iskolája gőgünket letörte kissé, amikor érvényrejuttatta azt a felfogást, hogy nemcsak a »történeti népek« művelődéstörténete, hanem minden e világon élő népé együtt adja a világ történelmét. Szembefordult az evolúciós elmélettel, s itt főként az volt a döntő érve, hogy az emberiség fejlődésének történetét nem lehet íróasztal mellett ülve kifundálni, hanem élő népek művelődési körökbe való csoportosítása után lehet a legegyszerűbb, legkevésbé összetett életformák közt élő népek csoportját az ősalápotú népek csoportjának tekinteni, s további rendszeres kutatások alapján lehet az elsődleges, majd ezek keveredéséből a másodlagos művelődési köröket megállapítani.

Az a kérdés, hogy a végzett nép történeti kutatások alapján milyen az ősalápotnak tekinthető művelődési kör?

Még nincs se állattenyésztés, se földművelés. A gazdasági egység a család, melynek ellátásáról a férfi vadászva, az asszony gyűjtögetve gondoskodik. A munkamegosztás a két nem között arányos. A nő nem elnyomott, nem túlterhelt. Amit a férfi és a nő szinte sport és játékszerű tevékenységgel megszerez, azt a család közösen fogyasztja el. Több család alkot egy-egy csoportot, s a családok laza szövetsége az ősalápot. Az egyes csoportok élén egy a társai közül kiváló férfi áll, aki az idősebbek tanácsát elfogadja. Ez a vadászó, . gyűjtögető nomád életmód nem ad alkalmat vagyonszerzésre. Így nem is mutatkozik még ebben a művelődési körben oly kifejezetten a kapzsiság, az uralomvágy, az önzés. Rendkívül jellemző az a megfigyelés, hogy az ősalápotban a magántulajdon fogalma világosan él. Nemcsak, hogy az eszköz, a szerszám az egyesé. Övé a zsákmány is, melyet ejt, s ha a vadász az erdőben jellel megjelölt egy mézet rejtő faodút, azt társai nem fosztják ki, mert magántulajdonnak tekintik.

Ebből az ősi művelődési körből lép ki a pásztor és a földműves. Az a kérdés, hogy illetheti-e a két elsődleges művelődési

kör közül az egyiket időrendbeli elsőség. A történeti néptan óva int attól, hogy a pásztor és a földműves művelődési körét egymást követő, egymás felé épülő fokozatnak tekintsük. Egymás mellett állnak, de nem egymás után következnek. Az egyes embercsoportok hajlamaiknak megfelelő földkörnyezetet, természeti viszonyokat kerestek, s lettek hajlamaik szerint pásztorrá vagy földművelővé. Így a pásztorságot nem lehet a földművelés alatt álló korábbi, primitívebb művelődési körnek tekinteni.

Az asszony keze munkálja meg először a földet ott, ahol a föld dúsan termő volta erre szinte kínálkozik, s a gyűjtögetésből áttér a föld kapás művelésére. Az asszony tette termővé a földet, s így ő annak tulajdonosa. A férfi, legyen az apja, férje vagy fia nem is vitatja el tőle ehhez való jussát, mert hiszen ő megmarad a vadászat mellett, s nem a földre, csak annak terményeire tart igényt. Így az asszony birtokolja a földet, tanítja meg annak művelésére leányait, akikre az örökség útján száll. A matriarchátusban az államélet torz és kezdetleges, a családi élet tisztasága elvész, s a birtokbavett megművelt föld, ami gazdasági életének alapja, az asszony nélkül elpusztulna. Természetellenes berendezkedése okozza részben bukását is, de oka lesz pusztulásának, más művelődési körbe való beolvadásának az is, hogy a hódító, nomád, pásztomépekkel szemben hátrányos helyzetbe kerül. A nomád elmondhatja, hogy hátán háza, kebelén kenyere. Ott van otthona, ahol sátrát felüti. A földművest köti a megmunkált föld iránti ragaszkodás, hiszen keze munkája, arca verítéke tette azt termővé, Érzelmi, anyagi indokok okozzák, hogy még egyéni szabadságának feláldozásával, terményeinek adóba való átadása árán is, de ott marad a birtokbavett, a vadon természettől nehéz munkával elhódított területen.

Közép-Ázsia hatalmas térségein pedig, ahol a rén, a ló, a teve ma is félvad állapotban él, ugvanekkor a férfi szolgálatába állítja az állatot, és ezzel az őállapotból áttér a pásztorságra, az állattenyésztésre. A nagy nomád népeknek, az uralaltáji, a török-tatár, az indogermán, a sémi és hámi népeknek a bölcsőjévé lesz így Közép-Azsia hatalmas térsége.

A magántulajdon az emberiség életében először a nomád pásztorságban talál módot arra, hogy óriási értékeket jelentő tőkévé halmozódjék. (A capital szó eredete: a capita — bizonyos fejszámú jószágot jelent.) S ez az ingó vagyon a maga lábán járt, száma rátermett, ügyes, hozzáértő pásztor keze alatt szaporodott. Új fejlődési lehetőség nyílt ezzel a gazdasági élet számára. A mellett először találkozunk az emberiség történelmében, éppen ennek a gazdasági formának a keretében gazdag és szegény, úr és szolga, sőt rabszolga fogalmával.

Ha mindezt meg akarom érteni, futólag, de át kell tekinteni

a nomád pásztor életét. Természetes, hogy mint ősállapotú nép, a pásztor is nomád marad. De maga a vándorlásra készítő ok már mutatja, hogy a pásztor gazdasági élete hasonlíthatatlanul biztosabb alapon áll, mint a vadász-halász-gyűjtögető nomádé. A vadász egy kiélt, kizsákmányolt területről szedi fel sátorfáját, ahol megélhetési lehetősége csökkent. A pásztor azért költözik tovább, hogy eltartójának, a jószágának számára biztosítson új legelőt. Még a kopár legelőn is megél a szívós, edzett jószága. Az állat bizonyára több nélkülözést elbír, mint az ember, s a mellett a legrosszabb viszonyok közt is eltartja a pásztort és családját. A nomád pásztor vándorlása részben rendszeres. Téli és nyári legelőt változtat, de e mellett még tenger körülmény készítheti arra, hogy sátort bontson és más területet keressen. Hévíznaptól felperzselte vagy vízben szegényedő területről még nyár derekán is el kell távoznia. Elűzheti legjobb legelőjéről ártalmas legyek, rovarok kízó megrohánása. Megeshetik, hogy kisebb számú törzsével népesebb, támadó fellépésű törzsek közelsége miatt kell távoznia. Vagy jó a legeli kellemes a szomszéd törzs barátsága, de tízezreket is meghaladó jószágállománya számára szűk a terület. Hisz az természetes, hogy Ázsia pusztáin nőtt pásztor számára a jószág korlátlan mozgási szabadsága nélkül nem is lehet pásztorkodást elképzelni.

A vagyon a nyáj! S ha a nomád pásztor nyáját terelve, sátraival, asszonyaival, gyermekeivel megindul, elmondhatja, hogy magával viszi egész vagyonát, s ami elpusztul, azt pótolni tudja jószága termékeiből. A juhnyáj gyapjából készül sátrainak nemeze, ruhája, a kötél, amelyre a sátorverésnél az asszonynak szüksége van. Az állat csontja adja a nyílhegyet, az szolgáltatja feldolgozásra kerülő bőréből a nyeret, a lószerszámot. Elmondhatja, hogy magával hordja egész nyersanyagkészletét is. Az asszony ellátja a sátor gondozását, szövö és nemezeli a sátor ponyvát, a ruhaszövetet, ellátja a gyermekek gondozását, s őrzi a sátrakban felhalmozott értékeket. A fiúgyermek korán kikerül a nyájhoz a férfiak közé, hogy pásztor és később harcosná nevelődjék, mert a férfi egyedüli foglalkozása a pásztorkodás, a vadászat és a harc.

Az ősállapotban legfeljebb 10—15 család laza szövetségével találkozhatunk. A pásztornak sok emberre van szüksége nyája őrzéséhez. és így kialakul a rokon, nagy családok szövetsége. Nemcsak a fiúk, hanem az unokák is a család számát szaporítják, s ha külön sátort is verhet a fiatal pár, valamennyien feltétlen engedelmességgel tartoznak az apának, a patriarchának. Mindenben az ő rendelkezései szerint élnek, s így természetesen korán mutatkozik meg ebben a művelődési körben a hajlandóság arra, hogy a patriarchát a családi vagyon tulajdonosának tekintsék. Az apai hatalom örököse az elsőszülött fiú, akinek kijár a patriarchát megillető tisztelet akkor is, ha suhánc korában lép az apa örökébe.

A rokon családok összefogása a családi összetartozás érzését fejleszti, erősségévé lesz ez később ennek a művelődési körnek. Ugyanakkor azonban, amikor egyes rokoncsaládok vagyona megsokszorozódik, az ügyetlenebb, élheterlenebb vagy csak kevésbé szerencsés pásztor családja, nyája elnéptelenedhet, nem képes egyedül megállni helyét, s így csatlakoznia kell valamelyik népesebb, szerencsésebb törzshöz. A csatlakozás legalább is hűbéri viszonyt tételez fel, bizonyos fokig az egyéni függetlenség feláldozásával jár és így alakul ki egy új, az őállapottól eltérő rend, a feudalizmus. Az új gazdasági forma megbontja az őskultúrában fennállott demokratikus egyenlőséget. A vagyon nem mindig jó tanácsadó. Felébreszti a vagyon tulajdonosában a kapzsiságot, az uralomvágyat. A növekvő vagyon mind több embert kíván szolgálatára, s ha másképp nem megy, erőszakkal kényszeríti a pásztor a gyengébb törzset arra, hogy hozzája csatlakozzék. A harcban legyőzöttből pedig most már nemcsak alárendelt szolga, hanem rabszolga lesz. Így alakul ki a primitív állam, egy arisztokratikus felső réteggel, s ez felsőbbiségét nem szellemi kiválóságának, hanem anyagi javainak köszönheti.

A pásztorélet önállóságra nevel. Kedvez az egyéniség kialakulásának. Korán rászoktatja a pásztert, hogy éhséget, szomjúságot, nappali forróságot követő éjtszakai zivatart egyformán tűrjön. Szívós, ellentálló, bátor, harcias lesz a pásztor. Hisz élete küzdelem, hatalmas tömegű jószág megtartásáért vadállatokkal, gyakran embertársával szemben is. Megtanul parancsolni, de megtanulja a feltétlen engedelmisséget is. Vannak veszedelmekkel telt életében hetek, amikor a pompás legelőn kedvire legel a jószág, a végtelen pusztákon az élet csupa ragyogó napsütés, csupa nyugalom. Ilyenkor gyöngyélet a pásztor élete. Munkája a semmittevés, ráér esztét jártatni, küzdelmes heteiben szerzett megfigyeléseit átgondolni, messzire vágatni a szomszéd törzshöz, ott politikai eseményeket megbeszélni, terveket kovácsolni, harci tetteket dicsőíteni, hősi mondákat költeni. Akárhogy is, be kell ismerni, hogy a pásztorélet sok küzdelme mellett semmittevéssel is jár. Így a pásztorban kialakul a felfogás, hogy a pásztorhoz nem is illik a munka. Hisz vagyonát sem kezemunkájával szerzi, köszöni azt szerencséjének, jószágának, amelynek ha biztonságáról gondoskodik, vagyona szaporodik, gyarapszik. A munka tehát az alsóbbrendű embernek való. Lenézi a munkát és lenézi dolgozó embertársát. Vagyis lenézi elsősorban a földmivest, aki nehéz munkával keresi kenyerét, kerített városokban lakik, ott élvezi munkájának gyümölcsét.

Amikor Ázsia pusztáin a pásztor-törzsek erejük tudatára ébrednek, teljes népi erejükre támaszkodva, megújuló hullámokban rohanják le Kína, India, Perzsia, Kis-Ázsia földjét. Az indoeurópaiak

Európa földjét özönlik el, s legyőznek minden ellenállást. Az elpuhult földműves mindenütt könnyű prédájuk, mert a földműves földhözkööttségében elmulasztotta fiait megtanítani szabadságukért élni-halni és harcolni.

Ezeknek a küzdelmeknek a kövekezményeképp a két művelődési kör keveredése áll be, s ahol ez megtörténik, ott az állattenyésztő nomád biztos, széles alapjait veti meg a történelmi kultúráknak, s a két művelődési kör így új, másodlagos kultúrköröket teremt. Természetesen voltak esetek, amikor a nomád pásztor támadása oly vehemens volt, hogy fegyvere nyomán minden élet elpusztult, a kulturális élet elhalt. De ahol a béke éve» rákövetkeztek a hódításra, ott mindenütt az uralkodó pásztorság vezetői magasabb fokra a nemzeteket. Ritkán méltányolták eddig kellően, hogy minden igazi magas kultúra csak ott és akkor állt elő, ahol a pásztortörzsek a földműves művelődési körébe betörték és államalkotó erejüket a meghódított földművesnép életével egyesítették. Minden magas kultúra tőlük származik.

Tér és idő a harcos pásztor nép előtt nem volt akadály. Kitarásuk, edzettségük, jó lovaik segítségével hihetetlen teljesítményekre voltak képesek. Különösen a mongolok, törökök azok, akik az óvilágnak csaknem minden részét beszágulják. Messzire elért hódító hadjárataikból csak Dzsingizkhánnak, a Világ Urának a nevét emelem ki. Nem volt hozzá fogható hatalmas szervező és hódító soha még. Birodalma a Csendes óceántól a Fekete tengerig terjedt. 1227 körül bekövetkezett halála után csodálatosan megszervezett birodalma fennállott, még unokája is zavartalanul birtokolta. Utódainak uralma Kínában 1369-ig, Oroszországban a Kipcshaki Aranyhorda birodalma 1555-ig tartott. India első nagymogulja „mongolja“ Babar — a tigris — Dzsingizkhánnak a leszármazottja. Utolsó birtokait a nagy khán utódai a XVIII. században veszítették el.

Az Avar és a Hun birodalmat épp csak megemlítem, hogy utolsónak szólhassak pár szóban a honfoglaló magyarságnak Európát nyugtalanító harcias népéről. Köztudomású, hogy a magyarság az új hazában is ősi szokást tartva nemzetségenként telepedett, s hogy minden nemzetség téli és nyári szállástelepet tartott. A gazdasági munkát, mint szabad emberhez nem méltót, idegen szolgálkkal végeztette, életét megosztotta a férfi a vadászat, pásztorokodás és a harc között. Végigszáguldták Európát. Hadaik megfordultak az Atlanti óceán partján, Otrantótól a Belga tengerpartig jártak zsákmányoló seregeik. Konstantinápoly kapuját döngették és Brémánál az Északi tengerben úsztatták meg lovaikat. A kalandos hadjáratok vérvesztéseiben lehiggadva szokta meg végleg a magyarság Géza fejedelem és István király kemény igájában az állandóan békésebb életet. Konzervatív pásztorhagyománya a

magyarságot egész vándorlása alatt arra ösztönözte, hogy lakás-földjéül mindenütt kultúrájának megfelelő területet válasszon, vagyis legeltetésre, halászatra, vadászatra alkalmas földje legyen. De mai hazánk hiába felelt meg minden követelménynek, a földművelésre, állandó településre, városi életre áttért szomszédság alkalmazkodást követelt és a kizárólagos pásztor-harcos ősi életformát fel kellett áldoznia azért, hogy ezzel nemzetének fennmaradását biztosítsa.

Visszatérek egy mondatban az első sorokban felvetett kérdésre, hogy ősbib foglalkozás-é hát a pásztorság, mint a földművelés. Láttuk, hogy a néptan a kettőnek egyidejű kialakulását állapítja meg. Hogy egyeztethető ez össze azzal, hogy a néprajzi gyűjtő ősbib állapotnak tekinti a pásztorságot? A felelet egyszerű. A pásztor az őskor családi életét lényegileg változatlan fopnában átvette, annak keretét bővítette, rokon családok szövetségéből kimeríthetetlen nagy népcsaládokká fejlesztette. Főként ennek kell tulajdonítanunk, hogy lényegileg annyival közelebb áll a pásztorság szellemileg az ősi művelődési körhöz. A családból fakadt életet adó ereje, ami államalkotó képességeiben mutatkozott meg. Viszont a pásztorság adottságainál fogva kevesebb fejlődési lehetőséget zárt magába, mint a többi foglalkozási ág. Ez magában is biztosíték arra, hogy a legősibb állapottól kevésbé távolodott el, mint a falut vagy várost lakó földműves, iparos, kereskedő.

Az a kérdés most, hogy mi maradt meg napjainkig az ősi pásztorkultúra emlékeiből népünk életében. Van-e a mai pusztuló pásztorság egyedeinek magatartásában nyoma a régi pásztorművelődési körnek? A török hódoltság alatt és után beözönlő délszláv pásztorok sok idegen elemet beleoltottak pásztorságunkba, de a rátelepedett idegen lelkiség a magyarság ősi pásztoréletének nyomait végleg el nem törölhette. Az ősi jellemvonásoknak tehát még nyomát kellene találni.

Könyvem nagyrészt Szatmár-vármegye egy kis területén ma élő pásztorok élőszóval közölt adatainak rögzítése. Szeretném, ha az olvasó minden hivatkozás nélkül is ráismerne néha a mai pásztomemzedék egy-egy megnyilatkozásában a „keleten nőtt büszke magyar“ utódaira, rongyain keresztül is meglátná a harcoss, bátor ősök önérzetes unokáit.

I. F O G Y Ó L E G E L Ő K Ö N

KISAR, NAGYAR.

Vadászat, halászat és állattenyésztés volt a honfoglaló magyarság előtt a szabad emberhez illő foglalkozás. Szálláshelynek az a terület volt kívánatos, ahol ezeket a foglalkozásokat űzhette. A Kraszna—Szamos környékére települt Előd—Kende-nemzetség e hármas foglalkozásra ideális szálláshelyet bírt. Szatmár vármegye nem ok nélkül viseli kilenc mezőre osztott címerpaizsában a halat, rákot, tölgyet, szőlőtökét, búzakévé. Mindennek bővében volt s népe mindig hajlandó volt mindennek védelmében pásztorbotját, kapáját karddal felcserélni. Erre ezer év alatt elég alkalom is nyílt, mert nemcsak a Keletről jövő támadások első hullámát kellett felfognia; ki kellett vennie részét Erdély fejedelmeinek a királyi hatalomnal vívott küzdelmeiből is. Sokszor váltak pusztává falvai, sokszor sarcolták meg népét, s megmaradását e földönfutó nép nem egyszer köszönhette az idegen számára járhatatlan terepnek. Hiszen oltalmi rendszere is Kaplony, Ecsed várának képében, lápba ékelt szigetvilágra támaszkodott.

A vármegyének nyugati, az Alföldhöz tartozó síkja vízben, erdőségben, mocsárban gazdag terület volt. A vizek fejedelme itt a Tisza. Keletről nyugati irányba haladva, itt a vármegye területén veszi fel első nagy mellékfolyóját, a Szamost. A Vámfalu határán, az avasi hegyekben eredő Túr, egészen megyebeli. Csaknem nyílegyenesen tartja északnyugat felé menő irányát, de kicsipkézi ezt az irányt ezer kanyargással, mielőtt két ágra bomolva a Tiszában elveszne. A Szamostól délre a Kraszna vízhálózatát az 1894-ben alakult »Ecsediláp Leccsapoló Társaság« keskeny csatornába szorította, míg levezette és eltüntette a lápot és ezzel megváltoztatta a XIX. század második felére a vármegye egyik legjellegzetesebb tájának nemcsak képét, hanem vele együtt népének életét is. A halász, pákász, pásztoremberekből földműves lett.

Kevésbé változtatta meg jellegét a Fehérgyarmat központtal Szamosköznek nevezett táj. Itt, a Tisza, Szamos, Túr határolta síkságon egymástól három kilométer távolságra fekszik két kisközség: Kisar, Nagyar. A két községről és a köztük elterülő — azelőtt Gyűjtőnek, ma Ergehátnak nevezett — legelőterületről annyi szó lesz könyvemben, hogy néhány szóban meg kell róla emlékezniem.

Kisar, Nagyar sorsa a múltban közös volt. 1387-ben mindkettő a megnótáztatott Matucsínay-családé. Zsigmond király 1395-ben visszaadja a Matucsínayak birtokát, de a család Mátyás alatt 1476-ban hűtlenségbe esik s ezúttal véglegesen átmegegy birtokuk s vele Nagor és Kysar a Gut Keled nembeü Báthoryak kezére. A Báthoryak kihalásával Bethlenek, Rákócziak tulajdona s a gyászos emlékezetű szatmári béke után a Károlyi Sándor birtoka lesz mindkét falu. Kisar ban középnemesi család nem is telepszik meg. Nagyarban a XVIII. századtól kezdve a Rhédey, Pongrác, Domahiy, Isaák, Kállay, Luby és Kende, majd a gróf Vay család bírt nagyobb birtokkal.

Nagyar határa 2873, Kisaré 2648 kat. hold.

Nagyar lakosainak száma 995 lélek, Kisaré 1110.

A birtokmegoszlás a következő:

0—3	4—7	8—15	16—50	51—100	100—500	holdas birtok:
17	22	12	8	—	1	Nagyarban
22	21	16	28	3	—	Kisarban.

A két község sorsát ma is összeköti a közös közigazgatás és az egymással érintkező legelőbirtok is, mert a táj adottságánál fogva a jelenben is, a múltban is a két falu népe inkább állattenyésztő, mint földművelő. Az állattartáshoz legelő kell. A Mária Terézia alatti úrbéri rendezéssel a nagyari jobbágyság 120, a kisari 305 hold úrbéri legelőt kapott. Mindkettőt, de különösen a kisarit; műiden esztendőben megfutotta az árvíz. Ezt az úrbéres legelőt csak a jobbágyok használták, mert a kismeseknek a nemesek birtokából kihasított legelőjük volt.

Az úrbéri legelőt egy darabba hasították ki a jobbágyság számára. Közösbe is használták, de bizonyos arány szerint, amely a jobbágytelkek nagyságához igazodott. 1889-ben a tagosítással ez a legelő lett községi legelővé. Ehhez kapott 1922-ben az OFB útján Nagyar 130 és vett Kisar a Vayaktól 360 hold legelőt. Ebből csak 130 holdat használnak ma a kisariak legelőnek, a többit szántják, kaszálják. A kisari összes legelő most 435 hold s 60 holdat bérelnek a kisari egyháztól. A nagyariaknak juttatott legelőnek hátránya, hogy két tagban van. Negyven hold a »Cserhát árok megett« és 90 hold a Gyűjtőre esik, ahogy ma mondják, az Ergehátra.

Ez a legelő Nagyarban nem a község tulajdona, hanem mintegy nyolcvanhárom kiscgazdából alakult legelőérdekeltségé. Tulaj-

donképpen csak ezeknek lenne joguk ezen a területen legeltetni, de, mert legalább háromszor ennyi legelő kellene a falu számára — mi történik? Minden esztendőben felszólítják a legelővel szomszédos birtokosokat, hogy rétművelési ágban levő földjüket önként engedjék át legelőnek. Így pótolják a legelőszükségletet, a legeltetendő jószágállományok megfelelően. 1937-ben például az önként közösen hagyott legelőterület Nagyarban 280, Kisarban 305 hold. A nagyari 280 hold hatvan nagyari és nyolcvan kisari gazdáé. Tehát száznegyven emberé. Jellemző, hogy Nagyarban ötvenhét embernek csak rétje van, se szántója, se kertje. Egy holdnál kevesebb rétje van nyolc embernek, egytől három holdig van rétje harminchatnak. Háromtól öt holdig tizenegy embernek és körülbelül hat hold rétje van kettőnek. A legelőbirtok tehát 600 négyzetölgöltől 6 kát. holdig változó nagyságú. Természetesen az átengedés legeltetésre kényszerátengedés. Nem minden birtokos érdekének felel meg. A nagyari önként adja, mert az az érdeke, hogy legelője legyen, hiszen különben megbénulna jószágtenyésztése. A kisariak egyrésze azonban tiltakozik ellene, mert így nem törheti fel a földet s úgy érzi, áldozatot hoz a szomszéd község jószágértartása érdekében. A két falu érdeke tehát ebben ütközik.

A nagyari határban még így sem elég a legelő, s ezért néhányan összeállanak s egymás mellett fekvő földjeikből kihásítanak egy-egy darabot s azt is legeltetik, mégpedig úgy, hogy ha kaszáló az átadott rész, akkor egy marhára 1200 öl, ha ugar, akkor 2400 öl esik. Ezt csinálják a nagyáriak az általuk bérelt s a csekei határra eső Vay-tagban, ahol 80 darab marhájuk legel. Ezt a legelőt aztán, ha szántóföld az átadott rész, bizony már a nyár folyamán felszántják és ősszel be is vetik.

A községi legelőn egy jószágra 1200 öl legelőt számítanak. Ez azt jelenti, hogy ha nekem van 1200 öl legelőterületem, akkor jogom van azon »egy számos jószágot« legeltetni. Egyéves borjúból két darab megy egy legelőre, vagyis kettő együtt tesz egy számos jószágot. Egy borjúért fél legelőt fizetnek. Két éven felül borjú, tehát már számos jószág, vagyis egész legelőt számít. Ha jószágom van, de legelőterületnek birtokosa nem vagyok, akkor kihajtom a jószágom és megtéríték a legelőérdekeltség pénztárának egy legelőjog nélkül legeltetett marha után járó díjat. Ez változó összeg. Évről évre állapítják meg, kereslet szerint, alacsonyabban vagy magasabban. 1937-ben a legeltetési díj 14, 1939-ben 18 és 1940-ben 20 pengő volt. Ha több jószágot akarok legeltetni, akkor legelőterületről kell gondoskodnom. Veszek tehát arra az esztendőre legeltetési jogot. Drágábban vettem, mint ahogy a legelőtársulat megállapította, mert a magántulajdonos adhatja, ahogy akarja. Ez szabad forgalom tárgya. Hogy kitől veszem meg s mennyiért, az az én dolgom. Ha decemberben veszem meg, akkor esetleg megkapom

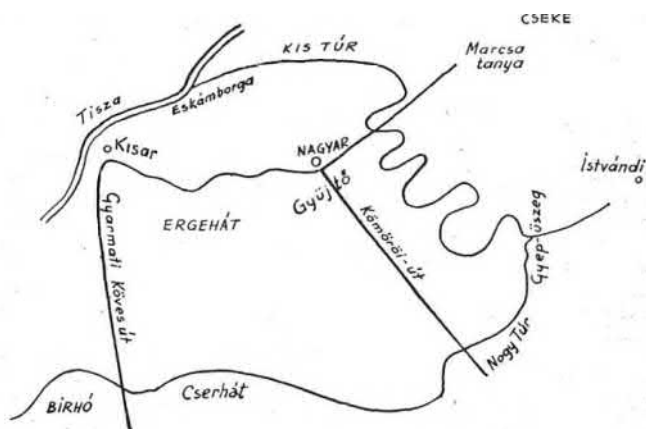
18 pengőért, ha nagy a kereslet tavasszal, fizethetek érte többet. Ugyanakkor az, aki »jogtalanul« kihajt, csak a megállapított legelőbért fizeti s a jószágá megeszi az én jószágom elől a drága pénzen vett fűvet. Megjegyzem, hogy 1200 öl legelő évi adója hat pengő. Ha tehát tizennyolcért adtam el a legeltetési jogot, akkor maradt tiszta jövedelmem tizenkét pengő.

Van olyan legelőtulajdonos, hogy nem tudja a részét benépesíteni, de ez rendellenes állapot.

Ha az történik, hogy bizonyos számú legelőterület eladatlan maradt, akkor az azt mutatja, hogy a jószágállomány csökkent s annyival, amennyi legelőjogot nem vettek meg, csökken abban az esztendőben a legelőterület. Például bejön a jegyzői irodába huszonöt gazda és jelenti, hogy ennyi legelőterületünk maradt eladatlan. Akkor azt kicsóvássák, vagyis a legelőterületből kihalásítják és egyenként ezek közt a gazdák közt, legelőbirtokuk arányában felosztják. Abban az esztendőben azt a területet kaszálónak használhatják. De ha a gazdától kérik a legelőjogot, akkor — ha neki nincs rá jószágá — köteles azt kiadni. Ha pedig a falubelinek jószágá van, de legelője nincsen s legelőjogot nem vett, akkor a legelőérdekeltségnek fizeti be a megállapított legelődíjat. A legeltetésből befolyó jövedelmet a község pénztárába bevételezik és annyival kevesebbet vet ki a község a tehéntartó gazdákra apaállat beszerzési és fenntartási költség címén.

Ma már, ha jószágról és legelőről beszélünk, akkor a faluval kapcsolatosan csak marha- és disznóállományról szólhatunk, ötven esztendőnek előtte több volt a lovas gazda, mert lehetett fuvarozni. Ma Magyarban kisbirtokosok tulajdonában mindössze tizenöt-húsz lófogat van. Abból is legfeljebb 10—15 kanca, még inkább több a heréit. Régen a fuvarosgazda a nehéz utak miatt heréit lovat tartott. A kanca beleszakadt volna abba, amit a heréit kibírt. Ez a magyarázata annak, hogy ma is szívesebben tartják a munkabíróbb heréltet. Háború előtt lehetett itt — Molnár József albíró becslése szerint — 250 darab marha, tehén és gulyabeli vegyesen. Disznó lehetett 30 darab koca és a hozzátartozó südelék. Ma a marhaállomány áll 280 darab tehénből, 260 darab gulyabeli marhából és ehhez számítandó még a csekei határban 80 darab marha, ötven esztendő előtt az egész marha- és disznóállomány nem tett ki együtt 200 darabot. Most olyan embernek is van öt-hat marhája, akinek »fődje« sincs s azelőtt marhája se volt. Az ilyen most legelőbért fizet, kaszál részibe s télire is akad valami a Vay-féle birtokból, amit olesón bérelnék. Természetesen a kisgazdák is több marhát tartanak, mint azelőtt. Nagy Dezsőnek 16 darab a marhája, holott csak huszonöt hold földje van. De aztán nevelnek is gyönyörű magyar ökröket s még a szegénye is két hatalmas ökrrel jár ki mezei munkára.

Közelebb szeretném hozni az olvasóhoz a két falut és a két falu közt fekvő Ergehát (Gyűjtő) terepét. Színes leírás helyett egy vázlatos rajzot mutatok be róla:

A tereprajz mutatja, hogy a Túr Istvándi felől közelíti meg Nagyardt és a határ felett, a Gyepűszegen szakad két ágra. A rövidebb ága a Kis-Túr, nem győz eleget kanyarogni, míg eléri a falut. A falu alatt nekilendül és egy nagy íve kecses hajlással, mielőtt a Tiszába torkolna, valósággal bekeríti a falut. Ezt a bekerítést úgy kell érteni, hogy a Túr szegen (a falu északi része) minden kertnek a lábja a Túrra rúg ki. Ha a Túr megárad, nyakukon a víz. Utolsó szakasza lankákon visz keresztül s Eskámborjának hívják azt a gyümölcsöst, melynél a Tiszába ömlik. Azaz hogy csak ömlött valamikor, mert a Túr-t a közelmúltban szabályozták és ez az ág holt-ággá lett. Még át is töltötték a medrét (zsilip kellene ide) és így lett belőle vak Túr. Így aztán ezt a Kis-Túr-torkolatot, szívem nagy bánatára, a Tisza — ez a nagy építő — lassan betemeti iszappal, homokkal. Nyárban már úgy eltakarja az iszalag, vadkomló, szederinda futásával, hogy az ezüstös nyárfa-, füzlombok közt csak keresve találni meg a torkolatot. Pedig több kíméletet érdemelne. Hiszen itt állott meg valamikor »nyári napnak alkonyulatánál« egy vékonydongájú legény, aki Nagyarban Luby Zsigmondnak, Csekében Kende Lajosnak volt a vendége. Itt hallgatta a parányi sarkantyúk pengését Petőfi Sándor s innen vitte magával azt a tájhangulatot, melyből A Tisza című verse született.

Mindennek semmi köze a pásztorélethez s jobb is, ha visszatek oda, hogy a Gyepűszegnél két ágra szakadt Túr, mintegy

huszonegy kilométernyi kanyargós mederrel, az egész nagyari határt s vele a Gyűjtőt, illetve Ergehátat körülöleli. A Bír hó hídjánál metszi a Nagy-Túrta a gyarmati kövesút. A Nagy-Túrta azelőtt a kőmörői hídtól Olcsvaapátig — vagyis torkolatáig — Csernek hívták. Ma ez a név is feledésbe ment, csak Túrnak ismeri a mérnök s a nép átveszi az elnevezést. A Cserhát nevének népies magyarázata az, hogy itt a két parton valamikor cser-erdő állott. Itt hán csolták a cserfa értékes hán csát, s mikor a Túr kiöntött, vize ettől a cserhán cs törmeléktől kesernyés ízt kapott.

A nagyari határra esik az JErgehátnak (Gyűjtőnek) 812 kát. holdja. Ebből fel van szántva 150 hold. A határ 80 holdja átnyúlik a Túr balpartjára is, ez a tulajdonképpeni Cserhát, amelynek egyharmada szintén fel van már szántva.

A kisari határból az Ergehátra 500 hold esik. Ebből feltörték mintegy 240 holdat. Vagyis az Ergehát (Gyűjtő) 1500 holdnyi területéből, az ötven év előtti helyzethez képest, a negyedrészt már művelés alatt áll. A csökkent legelőterületen a jószág száma megnövekedett, de eltartási viszonyai rosszabbak lettek.

Itt, ezen a szép darab földön, a csekei határra eső Marcsa-tanyán, vagy magában a községben, mintegy tizenöt pásztortól sok érdekes és értékes anyagot jegyeztem le a pásztoréletről. Itt mesélte legszebb babonás történeteit a vén Tivadari László. Itt ismertem meg Nagy Bertát, a legszínesebben beszélő pásztor, aki 1936-ban még és 1940-ben újra falusi csordás. Ha örömem telt itt a tivadari születésű Varga Sándor nagyari falusi gulyásban, mert híven őrizte és adta át nekem a pásztorság sok ősi hagyományát, bosszankodhattam is itt a kisari falubeli gulyáson, Barta Gézán, mert a legszebb ősi történetekről úgy nyilatkozott, hogy »hallottam ezekről, de nem vettem észbe«. A Túron túl eső szakaszon, a Cserhátan, Kis Lajosnál tapasztalhattam, hogy nincs pásztorra nagyobb penitencia mérve, mintha szedett gulyát (kupec jószágot) őriz. »Még meg se szokta a jószág a rendet, mán el is hajtották a keze alól.« Nincs egy hétig ugyanaz a jószágállománya. Mellette Körösi János vándorlegeltetésre jött ide a szabolcsi Gyüre melletti Zsindelyes tanyáról, s rajta túl egy fene zsombékos, szekeren döcögős, gyalog lábtörős legelődarabkán itt legeltette 1940 nyarán Bíró Sándor gyarmati gulyás a Spitz birtokos gulyáját. Itt beszéltem életemben először cigánygulyással, a Dávid József személyében. Innen ment el az orrom elől bérelt legelőről Mester György kállósemjéni gulyás, akinek Nagy Berti olyan tisztelője, s annyi szépet tudott mondani a tudományáról, »nem oskolában tanult szép beszédjiről«, hogy kénytelen voltam utánaeredni és Szabolcsban, Kállósemjénben a Gyulaházi Miklós tanyáján, kivallatni a pásztoréletről. Meg is érte a kirándulást.

A Marcsa-tanyán Kis Mihály nyíri gulyás és Sáriai Bálint

kondás tartottak okos, értelmes szóval a pásztorságról. Garda József gulyás, a sándortagbeli Mán Sándor juhász és a magát önállósított Vas Péter juhász, aki saját juhait legeltette az eklóziától bérelt legelőn, mind sok új vagy kiegészítő adattal, gyarapították gyűjtésemet. Itt vehettem meg Balázs János öreg kondás szaruból való vésett ivóütkét, az egyetlent, amelyet eddig pásztorkezén találtam.

Beszéltem itt természetesen más pásztoremberrrel is, de akitől semmit sem tanultam, annak a nevét nem érdemes feljegyznem. Van itt olyan pásztor is, akivel csak akkor tudnék szót érteni, ha igazi riporter-vér csörgedezne bennem, mert egyszerűen elbújik előlem. Szemérmes, mondja az egyik. Nem szeret urakkal beszélni, mondja a másik. Olyan magának való fajta, mondja a harmadik. A vers vége, hogy nem is keresem, mert nekem csak olyan pásztor járhat kezemre, aki szívesen osztja a szót és nem fősvénykedik vele. Lehet, hogy meg tudnám nyerni bizalmát, hiszen fogadott engem nem egy pásztor bizalmatlanúh s később a „kiolvasás” szövegét is elmondta, pedig — hite szerint — annak maga is könnyen kárát vallhatja, mert tudományt *elmondani* annyit jelent, mint *átadni*. Az elmondás a bizalom kétségtelen jele.

Sokat tanultam Joó Gyula nagygéci, meg az öreg 1860-ban Petén született Marozsán Mihály gulyástól és még többet néhány szabolcsi pásztortól, Szemán Józseftől, Császár Sándortól, Dudik Pétertől és másoktól. Amit mondanak, az is igazolja, hogy kisebb dolgokban mutatkozhat eltérés a szabolcsi, szatmári pásztor felfogásában, de, nagy egészében a pásztorság életszemlélete, szokásai a két területen egységesek. Sőt az a néhány sallang, ami Hortobágyról, Bugáéról került, az is úgy hozzáillik a szatmár-szabolcsi pásztor lelki habitusához, annyira nem üt el tőle, ahogy egyazon mélygyökerű fának két tőhajtása sem különbözik egymástól. S mindaz, amit tőlük lejegyeztem, *rögzítése a pásztorélet szájhagyományban fellelhető emlékeinek, s ez könyvemnek tárgya*. A gulyásokról gyűjtött rész adja könyvem anyagának zömét, s a legkevesebb, majdnem semmi se szólna a csikósokról, ha a kocsisbabonakör nem örízné babonás kincsüket. Mert Szatmár-Szabolcs gazdaközönsége ménest nem tart. Héthatárban se lehet egy ménest találni. Nagy- és középbirtokosnak, de meg az egyes falvaknak is van csordája, gulyája, csürhéje, esetleg kondája. Középbirtokon is kerül még feles juhász, s van néhány maga lábára állt juhászgazda is. Az ilyen legelőt bérel a nyájának.

Az ergeháti, nyíri és lápi pásztor egyformán panaszba teszi, hogy más lett a világ. Fogy a legelő. A régi világbeli gazda is eltűnt s vele tűnőben a pásztorság is.

A nagygéci Marozsán Mihály nem azért élt nyolcvan évet, hogy ne a régmúlt világot sirassa:

— Pandúrvilág vót még akkor itt, amikor éri szógálni kezdem. Engem L. B. a gazdám úgy okosított, hogy betyárra rá ne vallják. Ha jön a pandúr oszt kérdi:

— Nem láttál valakit?

Abban a minutumban azt kellett felelni:

— Nem!

— Ha te nem bántasz mást, téged se bántanak, legalább is úgy okoskodott a gazdám. Hadd menjenek, hadd húzódjanak, te csak fogd be a szád. Kárunk nem is vót soha. De megfordult a világ. A magyar urak nem tartanak legelőt, gulyát. Én meg zsidónál nem pusztítom a kenyeret. Hová húzódjunk?

Szemán József nyírségi pásztor azt mondja:

— Grófnál lakok! Vannak legelők, gyepfődek, partosabb helyek. Azokat mán felszántották itt is, ott is. Nehéz megőrizni így a gulyát. Hiába járok körös-körül a gulyán, ha minden ódalba kárba mehet. Hun legeljen? Heverőn, szabad vackon tartottuk azelőtt a jószágot. Kerekes háza vót a gulyásnak, abba vitte a hunmi ját. Bundába háltunk. Hun van már az a világ?

Varga Sándor is a kisari legelőn tele panasszal:

— Azelőtt 1000—1200 öl legelő legalább járt a jószágnek. Ma alig 400 öl. Százhusz holdra kitelepítettünk 287 darab marhát. Több legelő ott maradt azelőtt hóeséskor, mint amennyi ma kihajtáskor vár a jószágra.

Nagy Berti, mint pásztortanfolyamot járt szakképzett pásztor kicsinyléssel mondja:

— Nincs itt mán legelő! A fele talló, a harmada ugar. Most osztán a tallóru a sarat ráviszi a jószág a legelőre, elsározza. Mi lesz abbul? Semmi! Fülíg-farkig kastos a jószág tüle. A sáros füvet meg a jószág nem eszi.

Bíró Sándornak apja, nagyapja pásztor volt. Ő maga is kölyökkorában már bojtár volt. Csikósbojtár. Büszke is rá. Így beszél:

— Amikor én bojtár lettem Klán Antalnál, neki vót a legszebb ringó jószága. (így.) Ha felhánynák Csonka-Magyarországot, nem tudom, hogy félannyit is össze tudnának számítani valahun is, mint amennyi nékie vót. Letartóztatták az urak Klánt, merhogy pénzt csinál! Hát ü osztán bemutatta a ringó jószágát. A csinálta a pénzt. Tizenhárom éves vótam én akkor, hetvenöt darab négy-ötéves csikó járt előttem, mikor bemutatta az uraknak. Vót ott gulya, ménes, juh, magyar marha, svájcer fajta. Ezeren felül járt minden csapat. Mikor én fordultam a csikókkal a tunyogi szélmalmos tanyábul kifelé, hogy hazamenjek Csekébe, Kömörő hátulsó végén tanáltam rám szembe a gulyát. Kutyakergetők a mai gazdák a régiekhe képest. Ma nem bírja azt a sok jószágot tartani, mert nincs hozzá legelő, de a pénzt, amit belüle kap, azt szereti. Ezér

osztán, hogy elfogy alólunk a legelő, a pásztorságot se tartják ma semminek.

A nyírségi Körösi János halk, közömbös hangon, nagy tárgyilagossággal állapítja meg:

— A Nyírségen csillagpaszuly kell, nem gulya., Annyit ér a, többet mint a gabona. Megbuktak mán a pásztorságok.

PÁSZTORARCKÉPEK.

1862 augusztus 20-án született Tivadari László Csegöldön, ahogy ő mondja: Csügödön. Az öreg ma nyugdíjas kondás, de gulyás is volt hosszú időig. Nehéz szóra bírni. Egyszer-egyszer felenged zordonsága, s egy ilyen alkalommal ezeket mondta életéről:

Itt kezdtem én a szógálatot ebbe a birtokba. Fickóbéresnek ajánlkoztam. Avval fogadott meg a gazdám, hogy: úgy jöjj hozzám, ha ember vagy!

Az ember is vót. Fizetett is. Cseléd tartónak is olyan vót, hogy megkorbácsolta, de csak azt, aki megérdemelte. Ménese vót, bércén telő kondája, négyszázötven darab anyajuha, szép magyar jószága. Bivalya annyi, hogy fekete vót tüle a határ. Heten vótunk fickóbéresék. Akkor csak egyes eke vót. A béres fogta az ekét, az ostoros meg hajtotta az ökröt. Tizenöt-tizenhatesztendős vót egy fickóbéres. Ha falubeli vót, alhatott otthon, ha akart, hálhatott az ólba. Bennkosztot kapott vagy komenciót. A bennkosztos kapott egy hétre egy kenyeret. Nagy kenyeret sütöttek még akkor, megérte vele a béres. Kapott egy font szalonát, estére egy tál ételt. Szárasztésza, paszuly, káposzta, galuska, kása, puliszka. De ez osztán búven. Pénteken mindig paszuly, szombaton lencse. Hetenkint kétszer hús. Nagy cseréptálbul meritettünk, fakanállal ettünk. Nekem ma is cseréptányyérom van, abbul eszem, nem porcellántánygyérbul. Én nem kapargatom a fenekét. Abba sohse merül meg a kanál. A cseréptánygyérba belemeritek, oszt eszek édesdeden. A komenció két vékás tengeri föld vót, egy fél öl fa meg húsz forint. De más világ vót! Mer egy köből tengerit három forintért, egy köből árpát egynegyvenér vettem. Ma szigorúbb a gazda, mer őhöz is szigorúbb a világ. De nincs nekünk a gazdára semmi panaszunk. Megád mindent, amit megígért tisztességesen. Dehát osztán nem maradtam én béres, mert nem annak születtem, hanem pásztornak. Csak annak van igazi élete. Így osztán pásztor lettem, mint az apám, nagyapám.

Mogorvaságában olyan mondatokat lök oda a vén Tivadari, hogy szégyenszemre nem értem, Egyszer a kertben a fenyőfákról vakargatta le a szurkot. Kérem:

— Mit csinál?

— A kasza után a gurdaj csobakja felhasította a lábamat, arra szedek orvosságot.

Tudniillik az történt vele, hogy kaszálás közben a gurdaj — rostos szárú dudva — csobakja felhasította a lábát.

A kasza ferde síkban vágja le a gurdaj torzsáját, ez a ferde sík a csobak, könnyen megsebzí a meztelen lábat. A hasított sebet beborítja fenyőszurokkal, ez légmentesen elzárja a sebet. Ha a seb beforrt, a szurok magától leválik.

Az egyenesen nyereség, ha sürgetem az öreget és gőggel odavágja, hogy:

— Tavaly se siettem, mégis kiteleltem.

Egyszer kerestem, a felesége a pitvarban fogott el, azt mondja:

— Ne méltóztasson ma az öreggel szót váltani, felvette a veszekvő köntöst.

Hát mit csinálhat ilyenkor az ember, tovább áll. Grácia, ha szóbaáll velem. Ezt néha ravasz fondorlatokkal értem el. Például egy téli alkonyában leküldtem érte, jönne fel, a gazdája hívhatja. Ott is termett menten, de a feletti csalódásában, hogy csak engem talált ott, oda is vágta:

— Egy lépést se tettem vón, ha nem a gazdám képibe hívatnak.

1940-ben rossz termés volt. Hordáskor egy felvonuló zivatar elől néhány keresztet sürgősen be kellett takarítani. Segített a tanya apraja-nagyja. Kizavartam segítség címén az öreget is. Dohogott, de mozdult, mert első a tennés, ezt ő maga is vallja. Kmt aztán leültünk ketten az árokpartra s megváltotta munkáját a kigyókirállyal való találkozásának elbeszélésével.

Persze honorálni is illik a beszélgetést s a pénzbeli adomány kocsmázásban végződik. Egy ilyen alkalommal túlságosan is felöntött a garatra. Két ember támogatta végig a kerten, mégis minden tizedik lépésnél meghempergett a havas sárban. A gazdája a humor jegyében három felvételt is csinált erről a szégyenletes italozási utóhatásról. A képeket felragasztotta kartonlapra, ráírva:

Így jár az a disznó, aki részegre issza magát!

A tábla kiakasztódott a kecesbe.

Némi aggodalommal vártuk, mi lesz ebből? A gazdája az elriasztó példa erkölcsi, nevelő hatásában bízott. Én a szakácsnéval arra szavaztam, hogy a vén Tivadari »orrolódní« fog. Mindenképpen csalódtunk. A képek roppant mód megnyerték tetszését. Valósággal büszke volt rájuk. Meg is mondta, hogy csak azt várja, hogy elfeledkezzünk a képekről, menten viszi be őket a házba. Tán azóta is ékítik szobájának rideg, meszelt falát.

A helyzet néha úgy alakul, hogy úgy teszek, mintha nem is látnám meg. Megvárom, míg beadja a derekát és egy vagy két hét

múlva ő fog el az udvaron vagy a mezőn és elmond egy, legfeljebb két történetet. Többet egyszerre soha. Kereken kijelenti, hogy mást nem tud. Én sem kívánhatom, hogy egyszerre adjon túl egész tudományán. De van úgy is, hogy ő izen értem, menjek haza, mert el akar valamit mondani. De csak nekem mondja! Hát hiszen ha az úgy menne, hogy az ember másnap indul. Sajnos a legszebb pásztor-történetért sem utazhatom le mindjárt. Pedig attól tartok, hogy egyszer fálnak fordul Tivadart László és veszendőbe megy majd egyikét história. Persze rajtam kívül ott senki sem értékeli az ő mondanóit és így elhiszem, hogy szavának áll és hallgat, míg találkozunk.

*

Egyszer a mezőn találtam, füveket kerestem. Keresgélés közben kedve támadt a füvekről beszélni. Rendre adogatta őket a kezembe.

Ez a keserűfű (*Polygonum lapathifolium*). A keresztfa alatt állott, mikor az Úr testét dárdával megnyitották. Erre cseppent egy csepp vére, azóta van minden levelén ez a fekete kerek fót.

Ez fehér paréj (*Chenopodium Album*), tavasszal míg gyenge a levele, az urak leöntik ecettel, olajjal, salátának eszik.

A csorbáka (*Sonchus oleraceus*) tejes csorbókának is tudják, libának, disznónak csemegéje. Hízik tüle a liba.

A virgóda (*Chelidonium május*) korán tavasszal hajt, mikor a hó elment, már kidugja a levelét. A levele timsós vízbe megfőzve, sebre ráborítva igen alkalmas szer. Vaktetű ellen is jó. Egy kis homokszem okozza a vaktetűt, befészkeletti magát a bőr alá. Megkeményedik felette a bőr, cipő feltöri, csak kiadja magát, de viszket is istentelenül, arra különösen hasznos a csorbóka levele. Amióta nem járkálok a Tiszát, azóta elmaradt tülem ez a bántalom.

Ez a macskanadrág, uborkakánnak is mondják (*Trifolium arvense*), mikor köt az ugorka, közészórják, akkor sok ugorka terem. Födítők (*Sicyos angulatus*) azelőtt itt sohse láttuk.

Csikorgó fű (*Sutellaria galericulata*), ennek a levelét megfőzik teának, hideglelés, meg gyomorfájás ellen is jó.

A kereszties ebtéjkóró (*Euphorbia palustris*) mérges. Egyszer a bőrömrre kentem, felhólyagzott tüle.

Ez a nagy szál kóró a gólyahugy (*Galega officinalis*). Ebbe a két átellenbe álló nagy levelének a tövibe meggyűlik a víz. Szep-lős jányok, asszonyok egy kis csanakot alátartanak, a levelet kilyukasztják, abba a vízbe megmossák az orcájukat. Elmúlik a szeplő.

Ördögcérna vagy ördögfü (*Eryngium planum*). Kis rövidszárú csokrétát ebből az ólajtó sarkába szoktak akasztani, hogy meg ne ronthassák a rossz lelkek a jószágot. De a csak vénasszonyoszokás.

Ott, abba a halványba (elhalt folyóág) a vízítők. Vízübetegség ellen a virágjából, leveliből fürdővizet csinálnak. Nyersen a forró

fürdővízbe vetik, belefőzik. Az érett sárga termésit szedik is, megszáritják, porrá törik. Egy gyűszűnyit egy evőkanál vízzel elkevernek, szárazon nem tudná a beteg jól lenyelni, így issza meg. Hosszabb ideig kell szedni, de használ.

Ez a kalakánc, sárga kalakánc, sárga rózsa. (*Inula salicina*.) Ha pattogzik az ember lábszára, pokolszökése támad, napjába háromszor is mosogatja a fürdővizivel az ember, míg csak le nem takarította, mindig. Mikor meghalványodnak a sebek, akkor már gyógyul megféle.

A bürök (*Conium maculatum*), de csak a lyukas bürök orvosság. Megtörni a levelét, kifacsarni, mer ahogy meggyötri az ember, sok levét ereszt. Egy pohárnyit kell abbul inni, amikor belső daganat van a gyomorba. Mások szerint megparáholni, platton, lábossal leborítani, ha már fonnyadt, a gyomorra borítani. Akinek megdagad a gyomra, az csinálja. Űgy is mondják, lépdaganatra jó.

A székfuteát hülés ellen kell inni, de kelevényes sebet is jó vele mosogatni.

Az apróbojtorjából köhögés ellen teát kell főzni. A legjobb orvosság.

Ez gyújtófű (*Gratiola officinalis*) gyomordaganat, gyomorfájástüi jó. Teának főzik, a levelet meg melegen borítják a gyomorra.

A disznópecért (*Roripa silvestris*) a disznó vályújába vetik. Nem eszi meg a disznó, hétről-hétre benne áll a vízbe.

A natragülya (*Datura stramonium*) gyükribül köszvényesnek teát főznek. Ha meg az orra megkapja a hibát brantot kap, vagy pedig egyéb olyan hibája van, például lába fáj valaméknék, megtörve megetetnek vele valamennyit (vagyis keveset). Nem szabad utána vizet inni soká. Csak a van evvel, hogy igyelni kell annak is, aki kiássa, annak is,- aki töri, hogy hogy ássa, hogy töri. Ha danolva ássa ki, akkor az is danolni fog, aki azt bevette, ha köszönget, estig fog köszöngetni, ha kacag, akkor meg egész nap kacagni fog tüle. Ha csendesesen töri meg mozsárba, akkor a se csinál semmit, akivel megéti. Szóval csendesesen kell szedni, nyugodtan, mer akkor az is csendes marad, aki használja. Igen, de egy zsémbes, átkosszájú, kapitányos asszony haragosa vót az anyámnak, a szedte neki ezt a füvet. Mikor megéttette vele, ugrált, kiabált az anyám, tépte magát a ruhát. Tejes pépbe étette meg vele, többet is tett bele a kellettnél, majd megbolondult szegény, egészen. Kirókáztatták, kiemésztette, így oszt nem lett más baja.

Hívják ezt úgy is, hogy csudafa, tokházába mag van. Én meg egyszer bojtárkoromba elmorzoltam a kezembe a magházat, kipergett a mag, oszt egyet abbul a magbul megettem. Huszonnégy óráig én attul bolond vótam. Édes vót, mikor megettem, de utána mentem, szaladtam, mikor kijózanodtam, azt mondta a bátyám, hogy alig bírt tartani. Egyszer leanderlevelet ittam meg teának,

meg vót szárítva, olyan görcsöt kaptam, hogy míg ki nem takarodott belőlem, hömbörögtem a földön. Húsvét szombatján ittam, egész innepen kínozott.

A méhfüvet a lúdongó szereti. Ha a dongó (méh) megcsípi az embert, a virágjával megdörzsöli az ember a helyét. Szünteti a tüzességet.

A tárihagymát (*Allium*) az ember is megeszi tavasszal, mikor a födből kibújik.

Szent Antal virágja (*Hypericum perforatum*) akkor jó orvosság, ha Szent Antal tüze van valakin.

A grádicskóró (*Chrysanthemum vulgare*) főzete sebre jó. A szárát megszedik, télen tüzelőt pótol.

A góder megszáritva, pipába téve, leszíjja az orbánc daganatát.

Ez a kigyóharapta fű (*Plantago lanceolata*), itt a fehér mályva (*Althaea officinalis*), az útilapu (*Plantago major*), az egérfarkkóró (*Achilla millefolium*), a fehérüröm (*Artemisia absinthium*), orsófü (*Equisetum arvense*), földibodza (*Sambucus ebulus*), fekete gyűrűfű (*Malva silvestris*), porcfű (*Polygonum aviculare*), innýújtó fű (*Lysimachia numularia*), fehérgyűrű (*Malva neglecta*), fekete csalán (*Lamium*), farkasalma (*Aristolochia clematitis*), könyökfű (*Galeopsis pubescens*), dongóvirág (*Galeopsis grandiflora*), szúnyog virág (*Lythrum virgatum*), gyümöcsajjafű (*Glechoma hederacea*), fekete üröm (*artemisia vulgaris*), vadlencse (*Vicia glabrescens*), mocsárimenta (*Me'ntha arvensis*), vadkapor (*Daucus carota*), csúsófulánk (*Calystegia sepium*), farkasnyila (*Bidens tripartitus*), nádálylapu (*Symphytum officinale*), láncfű (*Taraxacum officinale*), keserűlapu (*Arctium lappa*)...

A végén is én szaladtam meg ezúttal a vallatás elől. Nem kell talán külön megjegyezni, hogy a meghatározások nem Tivadaritól származnak. Boros Ádám úrnak jár érte köszönet. Egész sor nevet nem is teszek közzé, mert több más néven nevezte meg. Nagy a bizonytalanság. Ennyi is elég arra, hogy meggyőzzön minket arról, mennyire fontos lenne a pusztuló hagyományos tudás anyagát megőrizni.

*

Igen jellemző alakja könyvemnek Nagy Bertalan nagyari falusi csordás. Szép szál ember s a legszínesebben beszél minden ismerős pástort közt. A faluban azt mondják róla, hogy szereti cifrázni a szót.

1938-ban a »Zöld Mező«, a földművelésügyi miniszterrel egyetértve, országszerte néhánynapos pástortanfolyamokat tartott. Ilyen tanfolyamon vett részt Nagy Berti is a járási székhelyen, Fehérgyarmaton. 1940-ben így számolt be nekem erről:

Küldtek, hát felmentem. De mondtam is mindjárt:

— Mit akar nékem egy úrféle a jószágrul meg a legelőről magyarázni. Jobban értek én ahho, mint ü!

De mán másnap láttam, hogy ez érti jobban a dógot, nem én., Mondtuk is .ott:

— Mán higyjétek el, egyikünknek se állott soha úgy a közibe, a bot, mint ennek! Ezt még tán csinálni is ott csinálták a gulya közt.

Igaza is vót annak mindenbe. De még össze is kelt velem (összeveszett), mer én mondtam, hogy három esztendőt teszek neki, hogy nem lesz meg a legelőtagosítás. Úgy is lett. De meg hiába, a mai pásztor nem tudja teljesíteni azt az őstempót, amibe minket az öregek benne hagytak, fiakat. (Vagyis nem tudják ellátni azt a munkát, amit a régi pásztor végzett.) Minden itatóra háromszáz veder vizet kell nekem felhúzni. Ki vállalja azt ma? Nem játszidolog. Bojtárt se kapok hozzá, aki segítsen rajtam.

Nagy meglegedésére szolgált, hogy a pászortanfolyamon ötöt tették meg elsőnek, ő vette számba a pásztorokat, jelentett be minden kívánságot és foganatosított minden parancsot. A tanfolyam befejezésével ő üdvözölte a vizsgabiztost, a vendégeket. Beszédét maga fogalmazta, de bemutatta a tanfolyam igazgatójának. Láttam a beszéd fogalmazványát s ez példája annak, mint lesz dadogó pulyává a pompásbeszédű pásztor, ha gondolatait papírra kell vetni. De még a fogalmazás dadogásán is átüt a pásztor elégedetlensége.

Később Nagy Bertti is talált némi fogyatékoságot az írásműben, meg is ígérte, hogy:

— Na máj máskor jobban odateszem a körmöm.

Mert nem kell a pászort féltetni. Szájában a nyelve.

*

Nagyar községnek csordája is, gulyája is van. A gulyás Varga Sándor, 1896-ban Tivadaron született. Arra a kérdésemre, hogy törzsökös pásztor-é, azt feleli:

— Pásztor vót nekem az öregapám is. Az apám ma is él, nyócvannó éves, Tivadaron lakik. Harmincöt esztendeig vót Tivadaron csordás, és tizenöt esztendeig kondás.

Kérdem Varga Sándort, hogy hát ő hogy él? Azt feleli:

— Nehezen élek én is. A feleségem, magam, hat gyermekem. Tíz mázsa búzát hányjak el azér, hogy nyóc pár csizmát vegyek? (1940 nyarat írtuk.) Nem lehet a! Annyira nincs módóm, hogy két szekér gallyam van az erdőn, hogy azt behozassam.

Varga Sándor a falu gulyása. A Cserháton van a gulya vacca, neki mellette pászorkunyhója. Csak esténként tudtam vele beszélni, mert aratást vállalt, meg kaszálást. Másképp nem is tudhatna megélni. Azelőtt semmiféle pásztor se vállalt mezei munkát, hiszen azért, hogy a »pászornak a kezében könnyű a bot« élete nem he-

nyeség. Szolgálatá állandó, éjjel terhesebb, mint nappal. Az 1940-es évi nyár híves, töméntelen szűnyoggal fűszerezett estéin nem is álltam volna ki én se ezeket a beszélgetéseket, ha nem rakott volna pompás pászortüzet marhaganéjból a vízpartra. Meleget is adott a tűz. Kesernyész illata, füstje elzavarta a szűnyogot, világánál jegyezni is lehetett. Mindig sajnálkozva ültem fel a szekérre. Sajnáltam otthagyni a pislogó, hunyó tüzet, a gulya csendesülő ke-lompját, a pásztor jóízű magyar beszédét. Varga Sándor kunyhójában érdekes tarisznyát is láttam. A nagypapjaé volt a börtarisznya, borítólapja negyvennyolcas, osztrák, világháborús, cseh, oláh katonai gombokkal kárpitykézve. Egész világtörténelem gombokban.

*

Körösi János nyíri gulyás. 1889-ben született Nyírkárászon. 1940 nyarán jó egészségben őrizte a Cserháton bérelt legelőn Grün Sándor gyürei birtokos gulyáját. Főként a harangról — a pásztorharangról — tanultam tőle sok érdekes dolgot. Elfelejtettem a harang szerkezetéből egy résznek a nevét megkérdezni. Írtam neki Győrbe, a Zsindelyes-, azelőtt Fűzfás-tanyára, tudatná velem ennek a résznek a nevét. Még rajzot is küldtem hozzá, s megírtam, melyik részre nézve vagyok tudatlan. Irt is nagy sokára, küldött »mélaverset« (tréfás verset), csak épp azt nem írta meg, amit kérdeztem. Kért ellenben a róla készített felvételekből képet, mert-hogy nem kapta meg. Tamás vagyok ugyan benne, de küldtem újra képet s újra feltettem a kérdést. Semmi válasz. Végre karácsony után látom az asztalomon a magamcímezte borítékot. Bontom a levelet, felelet van ugyan a kérdésre, de szomorú a levél. Nem is a pásztor maga írja, hanem a fia s tudatja, hogy apja a kisvárdai kórházban vakbéloperáció után meghalt. A levelet így zárta a gyerek: én vagyok az árvák feje. 18 éves vagyok. Mélaverset, babonákat írnék, de nincs kedvem.

Bizony nagy gond lehet szegény tizennyolc éves gyereknek öt árva fejének lenni. Segítse meg Isten őt is, meg a másik négyet is, akikért felelősséget vállalt. S pihenje álmát Körösi János, jó magyar pásztor, a nyíri akácfás, homokos temetőben a »Boldog Feltámadás Reménye Alatt« csendes békességgel.

A PÁSZTORBÉR

A falu közbirtokosságának szolgálatában álló pásztorok (csordás, gulyás, kondás, illetve csürhés) bérért szokásrend szabja meg. 1936-ban Nagy Berti a falu csordása, megkeresem azzal, mondaná el nekem, mi a bére? Az első felelet a sóhajtás, csak azután jön a szó:

— Fogy a legelő mindenütt. Vele fogy a pásztorbér is. Egy számos jószágtul jár egy harmadrész búza, az nyóc kila. Három után jár egy véka. Tizenkettő után egy köből. Ezt a pásztorinak magának kell összeszedni. Ősszel, októberbe adják az egészet, ősszel már szabadul a határ jobban, akkor a bojtárra is rá lehet bízni a jószágot. Zsákkal megyek házrul házra. Mikor van egy tereh, akkor hazaviszem.

Elneveti magát:

— Csak hát e se úgy van, hogy kenjük be sárral, oszt kész. Mer az egyik ember nincs otthon. A másiknak nincs éppen ráérő ideje. Akkor nincs otthon az asszony, gyere másszor. Egy helyre néha kétszer-háromszor is el kell menni. Van olyan, hogy újévig se fizet. De van olyan is, hogy azt mondja:

— Eljöttél, most jöttél, én is itt vagyok, oszt adok.

— Mennyire mehet fel ez a terménybeli járandóság? — kérdem.

— Jó esztendőbe, amikor szépen van jószág, felmegy tizen-nyóc mázsa búzára is. De vót úgy is, hogy csak tizenhat métert kaptam. De van egyéb járandóságom is. Minden tehát félkenyér jár. A kenyér nem rossz, nem sértem vele az Istenemet, de sokféle 'ézü. Ezt úgy adják sorba. Az asszony járja fel. A kenyérnek igazság szerint kellene lenni öt-hat kilónak. De bizony csak olyan péki kenyér már a mai. Naphosszat a bojtárommal megeszem a félkenyeret. Ahun két tehén van, onnat egy kenyér jár. Ez a 180 félkenyér kihajtástul bekötésig épp elég. Vagyis elég addig, amíg a jószág kijár, mer amikor leesik a hó, akkor már nincs tovább legelő.

— Nincs más természetbeni járandóság? — vallatom tovább.

— Hát van. Mer tizenkét deka szalonna is jár minden tehén után. A jobbvilágba, amíg felismerték a parasztemberek a pásztor jobban, addig ez huszonöt deka vót. De azóta elrajzolták. A fele teng-leng. Egyik megadja, a másik elhúzza. Az egyik olyan botba méri, ahun játszik a mázsa, a másik ott ahun lehet, elhúzza. Ez a szalonna nem is megy fel húsz kilára se. Na meg aztán járna minden teháttól, aki fejős, egy fejés. Esteli. De nincs az meg. A fejés. Mer van hat literrel, ad egy csuporral. Három liter tej, — a már szép vót. Az emberiségtől (így) függ. Én megértem avval, amit adtak. Nem keveseltem. Ezt is az asszony járja fel. Vót azelőtt húsz fillér bocskorpénz minden tehén után, ma — csak tizenegy fillér.

Gondolkodik.

— Jár azután még nekem — mondja — az apaállat gondozásáért egy legelő. Az egy mázsa búzával játszik egy mérlegen. A legelőt eladhatom, vagy fenntarthatom, ha van jószágom. Nem bírtam tartani, esetleg, akkor eladtam. Az apaállatot télen is gondozni kell,

Külön községi istálló van. Tavasszal és ősszel a gazdasági felügyelő vizsgálja. Ha jó állapotban van, akkor kap az ember öt pengő jutalmat. Ha nincs rendbe, nem tiszta, akkor azt mondja, ide nem jár semmi. Még meg is dorgálják érte az embert. De ember ember közt különbség van. Egyiknek e használ, a másiknak e se! Jár azután a pásztornak lakás is. Egyvégű ház pitvarral. Ehhez van úgy tíz öl föld. Egy kis petrezselyemnek, ilyesminek.

— Nagy teher a nékem, — panaszojja — hogy én tartom a bojtárt. Tőlem kap félmázsza búzát, kosztját mindennapra, amíg nálam van. A reggeli sült szalonna kenyérrel, öt-hat deka jut egyre. Több nem is, mer odahaza van két gyerek, meg a feleségem. Egy pár csizmát is kap tőlem a bojtár, az tizennégy-tizenöt pengő. Jár néki két ing, két lábravaló. Ősszel kapja, végzéskor. Mikor már hidegebb van. Sokra felmegy. Ezt a fiút betörtem. De jövőre hun lesz e már? Azt mondja ma minden fiatal: mesterember leszek! Hogy aztán létesül-e vagy se, azt nem számítja. Ez a fiú pásztor akarna lenni, de az apja nem engedi. A helyzet odaforogat minden szegény embert, hogy kenyér után nézzen. De én a magam pásztor-mesterségét el nem cserélném semmiféle iparral. Pedig nehéz a sorom, merhogy a falu csordása vagyok. Az egyik meghozza a kedvem, a másik elviszi. Az egyik ilyen, a másik olyan szóval támogat. Amíg a grófnál szógáltam, a három esztendő három nap vót a mostanihoz képest. Itt még a kutyaadót is én fizetem. Két pengő az adó, kettő az ótás. Uradalom azt is fizeti. Én ezentúl vagy egy urat akarok szógálni, vagy senkit. Mer a falusi csordásnak, gulyásnak az albíró parancsolna. De mindenki bökkent neki valamit. Az egyik azt, hogy: — Az a másik megcsapta a tehenemet, nem tudsz rá vigyázni? — A másik mást. Az egyiknek korán hajt ki, — a másiknak későn. Hát nem kényelmes hivatal — mondja nevetve.

1937-re meg is próbálta Nagy Berti a változást. Beállott »egy gazdához«. Itt se volt elégedett. Panaszolta:

— Bojtárt magamnak kell tartani itt is. Ez kissé sajnós. De nem akarom, hogy a gazdám meghűljön tőlem. Ő is most kezdi a gazdálkodást. Ha jövőre többet érdemiek, akkor bizony kellene egy fiú, akivel sarogjázzak. Most, ahogy lehet. Ha szaporodunk, megismer, majd fordul.

Arra a kérdésre, hogy nagyobb-e hát itt a bére, azt feleli, hogy azt az ősz mutatja meg. Mer ha a tengeritermés rossz lesz, akkor kevesebb.

Bevártam a tengeritermés betakarítását s akkor, a gazdasági év zártával, megkértem a gazdáját, hogy hasonlítsa össze a pásztornak multévi és idei (1937) bérének értékét. A következő választ kaptam:

— Tulajdonképp magángazdaságban a gulyásnak a fizetése csak annyi, mint egy béresebernek. Ha többet kap. azért kapja, mert bojtárt kell neki tartani. A legelő messze van s a tehenek kivé-

telével, a többi jószág nem jár haza a tanyába. A bojtár kint marad éjszakára a jószággal, a gulyás meg behajtja a teheneket a faluba. Ebben az esztendőben kitűnő tengeritermés volt s így a fizetése jóval többre ment fel, mintha a falu csordása maradt volna. Mint falusi csordás: kinél ilyen kenyeret kap, kinél olyat. Meg aztán van nagyobb kenyér is, kisebb is. Válogatni nem lehet. A szalonnát megkapja feltétlenül, mert azt kiköveteli. Annak kilója most 1.80. Egy darab legelőnek az értéke 24 P. A lakás pitvarral, kis kerttel, a faluban három-négy mázsa búza értékét jelenti. A bocskorpénz minden jószág után jár, akár borjú, akár tehén, akár ökör. Vagyis ebből a szempontból a borjú is »számos marha«. Annyit számít, mint más állat. De értékeljük a rend kedvéért azt a fizetést, amit 1936-ban kapott, mint falusi csordás:

18 mázsa búza a 15 P 270 P
 1 legelő 24 »
 20 kiló szalonna a 1.80 P 36 »
 Bocskorpénz cirka 100 jószág után . . 11 »
 Lakás, négy mázsa búzával egyenlő
 értékben 60 »
 180 fél kenyér és az esteli fejes értéke
 cirka 100 »
 Összesen . . 501 P

Ebből a fizetésből még tartania kell a bojtárt.

Bére és annak értékelése magángazdaságban 1937-ben.

14 mázsa búza á 15 P 210 P
 4 mázsa gabona a 12 P 48 »
 2 darab marhatartás 120 »
 1 darab disznótartás. Erre csak nyári
 legelőt kap, nem értékelem.
 2000 öl' tengeriföld 120 »
 400 öl kenderföld 20 »
 60 liter főzelék (paszuly) 8 »
 30 kiló só 12 »
 2 szekér gally 10 »
 4 méter fa 32 »
 40 P készpénz 40 »
 Összesen . . 620 P

Ha már benne vagyok a pásztorbér tanulmányozásában, elmegyek az álbíróhoz, megtudakozandó, hogy mennyi a községi kondás bére? Az albíró így állapítja meg:

— Fixum szerint jár neki 14 mázsa búza. Ebbe benne van a házbére is. Ha tud a község lakást adni, akkor tehát csak 12 mázsa a járandósága. Ha saját vagy bérelt házban lakik, akkor megkapja a 14 mázsát. A fizetést szétosztják a gazdák közt. A falunak az a jó, ha sok a disznó, mert akkor egy gazdára kevesebb bér esik.

— Jó, jó — mondom. — De van malac is, koca is, hogy lehet azt megszámitani, hogy kire mi esik?

— Megvan annak a rendi, összerakjuk a malacokat öregre. Négy választott malac tesz ki egy öreg kocát. Malac a hat hónapon alóli malac. Hat hónapon felül egy évig süldő. Abbul kettő számítódik egy öregre. Egy éven felüli, az más koca, akár fiadzott meg, akár nem, az más egy öreg kocának számít.

— A kondásnak nem jár szalonna?

— Hogyne járna. Minden öreg után jár tizenkét és fél deka szalonna, meg ugyanannyi só. Egy liter paszuly is jár minden öreg után. Kap azután szoptatásdíjat is a kondás. Mer aki legelőt váltott egy kocára, annak a kocának a szopós malaca is kijár a kondával. Vagyis az anyja után mehet egy kocaalja. Mehet, de malaconként húsz fillér szoptatásdíjat kap a kondás. Ügy is fogalmazhatnám, hogy olyan malac után, amék még nem vót legelőn, első kihajtáskor húsz fillért kap a kondás fejenként. (Már mint malacfejenként.) Kant nem szabad tartam, mert csak a legelőtársulat tarthat apaállatot. Az ártány természetesen legeltetésnél egy öreg kocát számít. A kondásbért dobszóra hordják össze a házához. Közhirre teszik, hogy »a kondásnak a félévi járandóságát hónap mindenki hozza be«. Ügy lett megszentésítve, hogy ezt az ü saját lakására kell szállítani. Mer szokott lenni egy kondásgazda. Az akkor ott van egész nap és figyeli hogy ocsút, szemetet ne adjanak a pásztornak búza helyett.

Kis Mihály 1937-ben Nagykállóból tinógulyával jött a Marcsatanyára, nyári legelőre. Egy cseppet sem elégedetlen a sorsával. Osztályöntudatos pásztor, szerinte »nincs elibe a pásztorságnak«. A fizetést nem kevesli. Azt mondja: /

— Nekem — magam szógálok — van tizenhét mázsa terményem. Ebből tizenkettő gabona, a többi búza. Van három marhatartásom, 1800 öl komenciós földem. Jár nekem fél mázsa főzelék, huszonöt kila kása és ugyanannyi paszuly. A harminc kila sójárandóságom nem elég nekem, meg a családomnak. Négy szekér a gally, amit kapok. Disznót tarthat a pásztor, amennyit megbír. Lehet tizenöt darab is, de csak legelőt kapok rá. Na, ha meg legelőn vagyok, akkor kapok hetenként egy kila szalonnát. Beérem vele.

A helyzetével elégedetlen Nagy Bertivel, a Kis Mihály kiegyensúlyozott megelégedettségével szemben természetesen találni panaszokat is. Ezek a panaszok a pásztor — általában a gazdasági cseléd — bérét méltánytalanul kiadó gazda ellen szólnak.

A községi közigazgatás feladata lenne arra ügyelni, hogy ilyen panaszok ne fakadhassanak a pásztor szájából.

HOGY ÉL A PÁSZTOR A LEGELŐN.

1937-ben Kis Mihály bérelt legelőn volt tinógulyával a Marcsatanyán. Arra a kérdésemre, hogy hogy él itt a legelőn, azt feleli:

— Jól. Jól élek. Minden kéthétbe jön az asszony, hozza szeke-

ren az ellátást. Hozza a szalonnát, kenyeret, száraztésztát, krumplit, paszulyt, meg ami kell. Reggelire szalonnát eszek. Tehén van velem, így tejem is van. A főzés vasszolgafán, bóti kondérba, de szabad tűzön megyen.

— Mi vót tegnap az ebéd?

— Lebbencsleves. Ha az ember krumplit, száraztésztát, szalonnát, sót, paprikát, borsot hosszú lére főz, az lebbencsleves. Másnap esetleg főzök öhönt vagy böhönt, így is, úgy is hívják. Mer ha a száraz tésztáho, krumpliho meg a fűszeréhe paszulyt is keverek, oszt azt örege főzöm, a mán öhön. Szoktam főzni tésztakását is.

A bogrács felől étvágygerjesztő illatot sodor felém a szél, de az bizony se nem kása, se nem öhön illata. Meg is mondom a pásztornak:

— Igen finom illata van a bográcsbeli ételnek, de nem emlékeztem semmiféle kására.

— Meghiszem azt — nevet a pásztor. — Nyúlpaprikás fő abba.

— ?

— Leütöttem — feleli egyszerűen. — Ha kijön a kukoricásbul a legelőre oszt besikerül megközelíteni, semmi azt nekem leütni.

De becsületére szolgál a pásztor, hogy nem egymaga kebelezte be a pompás nyúlpaprikást, mert délfelé a szomszédos legelőről odaállít hozzánk Sáraí Bálint, a kondás, nem is magában, hanem asszonyostul. Mer szíveslátással szolgál, ha így módja kerül a pásztor a pászortársának.

Semmiféle pásztor se tartja lopásnak leütni a nyulat. Például Joó Gyula azt mondja:

— Ha bevár leütöm biz én. Isten adta a vadat. Ha jó vadat tudunk fogni, megsütjük szalonnával. Ma mán a törvény tiltja. De nem jön utánam a törvény, hogy le ne húzzam a vadat, ha tudom.

Gond az ivóvíz. Ritkán látni ma már pásztornál vászonkorsót. (Égetett mázatlan agyagkorsó.) Pedig ez pompás vízáteresztő agyagból volt, mint a harmat rakódott le a külsejére a vízpára, hívesen tartva a korsó tartalmát. Kiszorította a zománcos bádogkanna. Kút van ugyan minden legelőn, de csak ásott kút. Bodonos kútnak már csak a híre van, az is csak az öregek közt.

Az Erdőháton tíz-tizenöt esztendőnek előtte még volt olyan kút, melynek az aljában még megvolt a bodon. De olyan kút, amelyiknek a kávája is bodon legyen, olyan már nincs sehol. Nincs is már kávája a kútnak, hanem csak gárdja van.

Mi volt a bodon és milyen volt a bodonos kút? A bodonos kút a gödörkútnak a továbbfejlesztése. Itt a kút gödrébe eresztették le

a bodont. Lenyúlt állítólag öt-hat, esetleg nyolc méterre is, s a föld színe felé is jutott belőle annyi, amennyi; néha csak félméternyi, néha több. Attól függött, hogy milyen hosszú volt a bodon. A bodonnak földfeletti része adta a kút kávját. Kútkáva, mint ahogy a szitaszövet kerek párkánya is káva, szitakáva. Maga a bodon hatalmas tölgyek törzséből készült. Törzséből, tehát a fa elágazásáig tartó részből.

Ötven esztendőnek előtte is ritka volt már az Erdőháton is az olyan hatalmas tölgy, amelynek a törzsét három-négy ember is alig érte körül. Már pedig bodonnak éppen ilyen volt való, különösen akkor, ha már kissé odvas is volt, mert akkor könnyebb volt a kivésése, kiégetése. A fa törzsének egyenes szálképződése megakadályozta a talajvíz beszivárgását. Egészséges tiszta ivóvizet adott az ilyen kút. Az öregek úgy mondják, hogy tífusz csak azóta jár felénk, amióta a bodonos kútat kiszorította a betonkút. Ez gyűrűből lévén összeróva, nem szigeteli el a kút vizét a talajvíztől. A bodonkút faluhelyen jégvermet is pótol. A legforróbb nyárban is meghűlt benne jéghidegre a leeresztett görögdinnye. Volt olyan bodonos kút, amelyiknek az átmérője másfél méter is volt, volt aztán olyan szűk bodon is, hogy külön vedret kellett hozzá csinálni, mert a rendes méretű veder nem fért volna bele. Az erdővel együtt elmúlt a bodonos kút is, s tán az egész vármegyében sincs ma olyan tölgy, hogy bodont lehessen belőle készíteni. S ha volna, akkor nem lehetne megfizetni.

Csak a teljesség kedvéért jegyzem meg, hogy a bodonos kút is gémeskút. Van tehát kávjája, ágasa, gémje, ostora. A kútostor végén görbe, juhászbotok fejére emlékeztető horog van. Erre akasztják a vedret. Ezt a görbe horgot az Erdőháton »hangaréknak, a Szamos mentén »hunkoréknak, s a Nyíren »kompostor«-nak hívják.

Ha egy darab legelőt eladtam, s azon kút volt, természetesen eladtam a kútat is, kávéstul, kútostorostul. A vedret csak akkor tekintették eladottnak, ha a hangaréknak úgy volt megszerkesztve, hogy a vedret nem lehetett róla lekasztani. Ha le lehetett akasztani a vedret, akkor nem tartozott az eladó átadni.

Persze, nem mondom, hogy a pásztornak mindenütt bodonos kút állott rendelkezésére, de jó ivóvize csak ennek volt. A legtöbb kút egyszerű gödörkút volt. A Tiszaháton mindenütt van folyó vagy ér, amiből a jószág is, ember is szomját olthatja. Inni pedig a folyómenti falvak, s a folyómentén legeltető pásztorok csak folyóvizet ittak, sőt isznak ma is. Hiszen a szokásmondás is azt mondja:

*Ki a Tisza vizét issza,
Vágyik annak szíve vissza.*

Kérem a Cserháton legeltető Nagy Bérút, hogy milyen vizet iszik? Azt feleli:

— Szoktam csinálni egy kis nyári forrást. A Túr szélébe úgy méteres gödröt ások; mindjárt kapok friss vizet. A folyóvíz mellett az ilyen forrás jó étvágytartó vizet ad. Mindenféle ízes falevél, gaz belehull a folyóba, különösen ősszel. Attul fel van fűszeresítve. A folyóvíz eredettől végezetig kapja ezt az ést. Az egyik fű keserűbb, a másik ézesebb, de mindénfelülről kapja. A gödörbe mán szürve jön a víz, mer úgy csinálom, hogy ne fakadjon bele a Túr vize. Főként kenderáztatás idején fontos e, mer a kendentől rossz ézü a víz. A jószág is csak kéntelenségből issza.

Nagy Bérútól mindjárt helyismeretem is gyarapszik, mert így folytatja:

— Túl a Túron van a Gihágy, Csomotának is hívjuk. A mérnök ugyan csak azt mondja — levezető csatorna. És ahogy a Csomota belefakadt a Túrba, tavaly megástam mellette egy gödröt. Kaptam egy eret, amék szintén belefakadt a Túrba, csináltunk neki medret, — tavaly azt ittuk. Nagyon helyes volt (vagyis jó volt). Amióta zsilip van Sonkádnál, az új Túrától van egy kis szabályozott szakasz, azóta a víznek mindig van egy kis tohodása. Azóta nem lehet a partot a jószág itatására használni, muszáj itatóra húzni a vizet, mer ha lemegy a víz, olyan iszap van a partján, hogy abba gyengébb jószág beleveszne. Igaz — azelőtt Csernek hitük ezt a szakaszt a kömörői hídtul. de most mán — legyint egyet — minden csak Túr.

Amíg hazaszekereztem, a bugaci hatalmas tükrös kutakra gondoltam. Bugacon 800—1000 darab jószág is volt a gulyán. Hatalmas kutakat ástak, akkorákat, hogy kétlovas szekér is megfordulhatna a fenekén. Dobos számadó szerint öt tükrös vagy kamarás kút van Bugacon. A Templomkút a török időkből való. A Bolondkút nevét onnan vette, hogy egyik gulyásbojtár agyonlőtte itt a pajtását, utána ő maga beleugrott a kútba. Zsombokoskút, mert a környéke zsombokos, Ferenczy-kút nevét meg régi tulajdonosától vette. Cigánykút, a cigányok kóborlásuk közben mindig e köré telepedtek, mert a környéke árnyékos. A pásztorok szerint hatalmas cölöpök vannak leverve a kutak fenekibe, a cölöpök vastag deszkákkal beborítva, földdel behányva. A víz a pandaly (padmaly) széleig jön fel.

A városi urak azt mondják, hogy ezek piksznis kutak. Az ilyen kútnak az ásása nehéz munka. Az elkészítendő kút átméretéhez viszonyítva három-négyszeres szélességű köralakú gödröt ásnak. Ebben a nagyméretű gödörben újabb kisebbméretű gödröt ásnak és így mennek lefelé mindaddig, amíg a talajvizet el nem érik. Amikor a talajvizet elérték, megkezdődik a kútfenék (pikszni) süllyesztése. . .

A pikszni fenti alakban deszkából készült és téglával kibélelt alkotmány. Ezt a »százházban« fakereskedésben állítják össze. A süllyesztés úgy történik, hogy a gödör fenekén talajvízben dolgozó emberek a gödör fenekéről ássák ki a földet. A kiásott földet és talajvizet csigán mozgó vedrekben felhúzzák, (a csiga kötelét ló húzza) egyidejűleg pedig a piksznire, illetve annak téglabélésére újabb köralakú téglafalat raknak s így részint a föld kiásása, részint a téglá súlyának hatására a pikszni lassan-lassan süllyed.

A süllyesztést mindaddig folytatják, amíg a forráshomok felett levő kékagyagréteget el nem érik. Itt megállanak a süllyesztéssel, mert a kútnak nem szabad a forráshomokba beleszaladni. A kékagyag közepét átütik egy hosszú farúddal egészen a forráshomokig és a farúd kihúzása után a forráshomokból feltör a víz a kékagyag felszínére, illetve a kút fenekére. Ezután felfalazzák a föld színéig a kútat és a falon kívül lévő gödörészét betemetik.

Máig se tudom, hogy az uraknak vagy a pásztoroknak van-e igazuk.

A PÁSZTORÓRA.

Szép verőfényes időben déli napsütésben július közepén beszálltam a pásztorral. Sajnos, sohasem vagyok annyira szabad ember, hogy ne kellene figyelemmel lennem házirendre, étkezési időpontokra. De épp aznap elfelejtettem órát vinni magammal, s nem tudtam, maradhatok-e még, vagy okosabb indulnom. Azt kérdezi Nagy Berti, hogy hány órára akarok otthon lenni? Mondom, úgy egyre, félkettőre.

— Akkor még van idő.

— Honnan tudja?

— A napról. A pásztornak óra nélkül is tudnia kell, hány az óra. Könnyű is a módja. Délnek állok. Háttal fordulva délnek, szemmel északnak. Tíz órakor az árnyékom két lépés, tizenegykor egy lépés, tizenkettőkor egy jó féllépés, egy órakor egy lépés, kettőkor két lépés, háromkor három lépés. Négy órakor már nem tudom

megmondani, hogy hány óra. Mer akkorára kinyúlik az árnyék. Túlnyúlik ahhoz, hogy órához tudjam kötni. Szóval hosszú árnyéket ad mán a nap.

Nem is késtem el aznap a pásztor jóvoltából.

Később egy másik pásztor arra figyelmeztet, hogy délbe keletről nyugatra fordulva álljak. A középső újjamat hajlítsam be a másik tenyerem felett. Ha az árnyéka az újjamnak merőleges, akkor dél van.

A MAGYAR JÓSZÁG ÉS PÁSZTORA.

Magyar jószágon a fehér, magyar szarvasmarhát, pásztorán a gulyást vagy csordást kell érteni.

A parasztság szeretete ma újra a magyar szarvasmarha felé fordul. Számtalan érvet tudnak a magyar jószág mellett.

Katona Ferenc hetvennyolc éves nyírmeggyesi tehetős gazda azért »tiszteletli« a magyar jószágot:

— Merhogy Árpádék is ilyet hajtottak magukkal. De meg a magyar jószág igavonásra jobb, tartásra igénytelenebb, erősebb is, szívósabb is. A teje kevesebb, mint a svájceré, de sűrűbb. No meg, mondjuk meg ahogy van, olyan a magyar tehén mellett a tarka tehén, mint a magyar asszony mellett a zsidó asszony.

Egy öregbéres szerint:

— Figyelmesebb a magyar jószág, mint a tarka. Járomba is serényebb, és jobban tanul. A tarka jószág restebb is, mindig hajtani kell, olyan ebbe, mint a bivaly. Egyszóval erősebb, igyekvőbb, könnyebben ki lehet tartani, kevesebbel él.

Nagy Berti így írja le a magyar jószágot:

— Fehérszőrű! A tehene a bikánál világosabb. Az eleje kissé darus, úgy is mondják füstös, kormos, darvas. Améknek más színe van, a mán korcs. Magyarba is van azér több fajta belőle. Leginkább a fehér és a barnasárga (a barna mindig feketét jelent) változat ismert Szatmár—Szabolcsban. A bikának pápaszeme legyen, szemöldöke fehér. Az eleje — takarítván — (határozottan, egészen) kékes, barnás. A két első lába elől füstös, barnás, hátsó része a láb-
nak — a test hátuljával egyező színben legyen. A horgasinig érjen a faroknyira és a bojtja a kis körömig.

A pásztorok figyelmeztetnek rá, hogy a hortobágyi jószág más színű, mint az erdei (erdélyi).

A magyar jószágnál a szarv állása dönti el, hogy igazán szép-e hát a jószág vagy se. Maga a szarv akkor szép, ha tövön fekete, derékban fehér, a hegye vékony és fekete. Ahány esztendő a jószág, annyi karika mutatja azt a szaru derekán. Azt is meglátni azon, mennyit nőtt a szarva egy esztendő alatt.

Hallottam régenében valami olyat, hogy az öregek vakarót

sütöttek, azt melegen ráhúzták a jószág szarvára. Mire a vakaró meghűlt, hajlítani lehetett a jószág szarvát. Szakemberhez fordulok, Nagy Bettihez. Kérem, volt ilyesmi?

— Hogyne lett vóna. Meleg kenyeret húztak a bornyúnak a szarvára, akkor úgy lehetett állítani a szarvát, ahogy az, ember akarta. De csak az első kenyér érvényes.

Mondom, nincs egyetlen eset se, hogy szokás és babona ne ölelkezne szorosan.

— Ma — legyint rá a pásztor — úgy tartjuk, ahogy az Isten megadta. Pedig, ha gyengén (fiatalon) a szaru megtörik, s nem helyesen ápolódik, akkor elcsügged. Csüggedőbe lép! Bornyúnak négyéves koráig meg kell tisztulni a szarvának, akár fehér, akár kék, akár piros vagy barna (fekete) lesz is a. A barna ritka. Mán úgy értem, hogy az egész szarva barna legyen, az ritka, merthiszen a hegye mindnek fekete, attul kezdve, ahun üreges. Locsolták azelőtt pálluggal (fahamuból főtt lúg), hogy fehér legyen, hamarabb tisztuljon. Hároméves korára fenn van a szarván a szarutok. Négyéves korára nincs tovább, nem vetkezik. De esztendőkorára mán meg tudjuk mondani a színét is, szarvaállását is. Mikor a jószágot pároljuk, formára, színre, szarva állására pároljuk.

— Vadas jószágánál — mondja Nagy Betti — a szarv hegyit kell leütni, mikor támad. Megszédül tőle. De még jobb orrba találni, közel a szájáho. Ha a fogát kiütöm, legbiztosabban meghátrál. Biztosabban, mintha a szarva hegyit ütöm le, mer akkor csavarít és más ódalrul jön nekem. Vadas bikának pedig legjobb a szemit kiütni. Egyik szemit nem sajnáljuk kiütni, mer akkor árral az ódalrál mindig félsze van. Kell, hogy ü féljen tőlem, nemhogy az ember tartson tőle.

A jószág szarva állására használt leggyakoribb kifejezések a következők:

Szép a csákószarvú: a kinövésből megindul előre és szép könykhajlással megyen hátrafelé.

Szép a villás: ez két ágra áll. Mondják csókásnak is.

Horgos: ha mindakettő hárafele áll.

Puskás akkor, ha a két szarv tiszta egyenesen, döfő módon előre áll, mint a lövésre emelt puska. Az ilyen még a jászol előtt, a faltul se fér, olyan egyenes a szarva állása.

Bajuszszarvú: ez kiindul ódalra és a hegye kissé kunkorodik.

Sodrószarvú: kiindul egyenesen hátra, azután kankorodik a végi.

Bogárszarvú: felfele, oszt hirtelen hátrafelé.

Csonka a szarv, ha lecsúszott a szarutok hegye.

A kajla lehet széles kajla, lomha kajla, de mindegy a, mindenképp a legcsúnyább,

Körösi János és Kis János így állítják össze a jószág szarva-állásának a neveit:

Fennállószar vú, ez a legszebb. Mondják villásnak is. Két ágra áll.

Puskás: előrefele áll.

Fodrosszarvú: mint a báránykosnak, úgy áll.

Koszorószarvú.

Bajuszszarvú: a szarvahegye kondorformára megy ki.

Csákó: előrefele áll.

Sugárszarvú.

Bongyorszarvú.

Csalapószarvú: szélesszarvú.

Kajla vagy balos ne legyék, ez a legcsúnyább. Különösen, ha a szemét is takarja. Az nagyon csúnya.

Kuszárszarvú, se lefele, se hátra, sehogy se áll.

*

Nagy Berti szabad előadása a jószág természetéről, nevééről:

A kinnháló pásztor abbul tudja meg, hogy hajnal akar lenni, hogy a pacsirta megszólal. A kinnháló pásztornak nem szabad mélyen aludnia, mer abbul kára lehet. De nem szabad álmatlannak se lennie, mer akkor meg nappal nem állja a figyelést. Ezér osztán keményfadücskő (tuskó) nem lehet a fejeajja, de puha párna se. Azér teszen a pásztor a feje alá fűzfadücskőt.

Éjjeli őrzésnél a leghuncutabb a bivaly. Éccaka az barangol el legjobban. Egyszer a színeré (t. i. a bivaly fekete), másszor a gazsá-gára éccaka állítja talpra a pásztort. A gyenge karámnak nekidör-zsöli a farát, mán ki is dült. Legeltetésnél a béresökör a leghuncu-tabb a világon. Az csalja meg az embert legelébb. A tehén őrzésre világra olyan, mint az asszony. Úgy értem, hogy a gonoszsága az asszonyého húz. A bornyú gyerektempóval jár. A magyar marha élelmesebb, mint a svájcer. A tanyárul is hamarabb megszökik. A magyar bika meg világra akár egy apának a gondoskodása. Vót három olyan bikám, hogy amikor szélen járt a jószág, a tábla szélibe állt. Mán forgatott. Az ilyen gondját viseli a tehéncordának, any-nyira figyel rá, hogy kiáll a tábla szélire: idáig jöttök, tovább nem!

A szimentáli bika vadabb, mint a magyar, de a svájcer bika az csak zsidó legény. A hasznát szereti az ember, de nem fül a szí-vünkbe olyan édességet, mint az eredeti magyar. A svájcer eredetileg is azon igyekszik, hogy kárt csináljon, öt-hatéves korára mán jiamis, megbízhatatlan. Hamis erre a korra mán a bivalybika is,

míg a magyar bika csalt az ember hibájából romlik el. Akkor is elkap, ha nagyon erősen ütik. Mer van olyan ember, aki az istállóba láncra veszi, oszt üti, üti. A jószág csap a légyhe, csap az eledelhe; arra, aki gonosz, azt mondja, hú az anyád! Oszt üti. Avval romlik el a természete.

De van olyan is, hogy mikor hibázik a jószág, nem csap azonnal oda. Egy pillanatot nem szabad késni. Mer ha ésszel felfogott embert ütök, annak megmondhatom, hogy tennap hibáztál, de a józágnak abban a szemrebbenésben oda kell vágni, amikor hibázott. Különben nem érti, hogy mit vétett. Teszem, ha kárba akar menni, megtérítem. Persze nem úgy, hogy hányd el, vesd el, utána szaladok, hanem idejére, kimérve, hogy előtte érjek oda, de meg se zavarjam. Ha aztán besikerül, a mesgyénél jól pofonvágom bottal. De azelőtt, mielőtt bemenne! És ha még mindég nem venné azt igénybe (figyelembe), akkor szoktunk pányvát vetni rá. Rúd végén van a pányva, úgy vetjük rá. Az egyik felfogja osztán a száját és bekeni a jószág ganajával. Akkor az úgy megútálja azt, hogy sohse megyen többet abba a táblába. De mondom, ahogy a jószág után igyekszem, annyira hasznos, jobb igyekezettel kell a sánchoz érnem, hogy a¹ jószág a sáncig nyugodtan legelhessen. Mer arra ügyelnem kell, hogy eddig a levélig a gazdámé a legelő. Ne hagyjam meg hát annak semmi hizatékát (hézagját), a mesgyéig tudjon hatolni a jószág. Mikor a legeléssel odaért, az ember szól neki. Akkor a jószág fordul. De persze ismerni kell a gulyásnak névrül a jószágot, mer a neve mán azt is megmutatja, hogy milyen a természete.

A jószág, akár az ember, kiviseli a nevének a természetit!

Úgy van a, hogy a gyermek idomul a névhe, amit ráadtak. A neve is hason rá, az a természetes. Amilyen a nő neve, olyan a természete. Egy Julcsa nevű asszony sohasem Piroska természetibe. Amália! (Elnyújtja Berti hosszúra a szót, úgy ejti.) Más a kimondása is: Marcsa! (Kurtára pattanóra fogja a szót, úgy ejti a Marcsát.) A makrancos lú neve Marcsa. Rossz viseletű Zsófit sohasem láttam, de jó viseletű Marcsát is keveset. Ha Máriának hívják, akkor kicsit jobb lesz a Marcsa természete, de akkor sem lehet neki hinni. (Mária zsidóul — tudtommal — makacsot jelent.) Az Ida zavaros, de még mindig a rosszabb fajtához közelébb jár. Ma már zavarosak a nevek is, mint a világ, de a Zsófi nevű ma is a legjámborabb. (A Nagy Berti felesége Zsófi, tényleg a legjámborabb asszonyok egyike.)

Férfiba Lajos a legjobb. Legrosszabb a Józsi. A mind olyan, hogy mindenféle elvet használ. Velem beszél, egy akaraton vagyunk. A tenyerébe néz, de mire hátat fordít, mán a kezefejét nézi.

Hát így választódik meg a jószág neve is. Jobbszabású jószág. Nézem! Ejnye be helyes, ejnye be nyalka. Nyalka lesz a neve. Jó is, szép is a formája: akkor Virág. Van olyan, hogy az emberbe

igyekszik csáp ölni, vagy hogy nem hagyja, hogy a másik húzza el az ü porcióját, az Kardos.

Az ökörnek a neve lehet Pajkos, ha megérdemli, de más csapzi ökörnév nincs, mer nem természete az ökörnek a csapzóság. Mer komoly ember lehet pajkos, de nem lehet csapzi. Hogy ki meg miféle a csapzi? Példaszó mutatja meg. Teszem, felbízatom a pajtásomat, gyere, verjünk el egy legényt. Ūt felbízatom, odavág, én meg elszaladok. Bevezettem a hínárba ūtet, ott is hagytam. Ez csapzóság.

Rózi nevet szoktunk adni egy svájcemak, magyarnak nem is. Bimbó, a mán magyar jószágra való név. Megsímitnám, ugrik, hū milyen vizsla, fürge. A nyulat hajtó kutya vizsla. De vizsla a nyúl is. Egy lomos kutya hiába ered utána, nyomába se ér. Vót egy gazda, Erdélybūl vette a tehenét, Tuhpántnak hívták. Ez is jó név.

Kaphatja azután a nevét a szarva állása után. Amék fennhordja a fejét, szépen egyenesen áll a szarva, az Badár! A legcsúnyább állásun rajta is marad a neve: Kajla. A szép jószágot hívhatják Puskás, Bongyor, Csókás-nak is.

Így Nagy Berti.

Érdekes a névhez fűzött magyarázat. Praelogikus jelentőségére emlékeztet a névnek, amikor még a név a legkényesebb tulajdon. A névszerint megigézett a legkönnyebben megrontható. A név kiejtése odarendelés és egyúttal alárendelést jelent. Akit névszerint hívok, annak ura vagyok, mint ahogy a pásztor ura akar lenni a gondjára bízott jószágnak. Sajnálom, hogy erre vonatkozóan más pásztorral nem beszéltem, de 1937 tavaszán jegyeztem le ezeket, s csak az anyag rendezése alkalmával került ūjra kezembe.

*

A jószágnak ismernie kell pásztorát. A legszilajabbnak is hallgatni kell szavára. Engedékenynek kell lennie.

A mároki Gulácsy-tanyán szolgált évekkel ezelött egy Bakó Mihály nevű gulyás. Maga a régi gazdája, Gulácsy Pál birtokos mondja el, hogy két lóhere tábla közt az árokba taposott gyalog-ösvényen libasorba ment a jószág az öreg után. A karikása a vállán. Maga hátra se nézett, csak ballagott nyugodtan. Mégse bomloit meg a rendje a sornak.

Olyan jó rendre szokott volt a marhája, hogy mikor még csak két hónapig volt a keze alatt a sőre, s az alatt az istállóból se járt ki a jószág, azt a parancsot kapta, hogy hajtsa be a sőrét Naményba, vásárra. A többi gulyás azt se tudja, hogy tartsa együtt ilyenkor a jószágot. Bakó után a vásárhelyre is libasorba ment a jószág. Mászor meg a naményi vásáron valamék gonosz rebbesztette a jószágot.

A sok gulyás keze alól mind szétszaladt a marha. Bakó meg elővette a pipáját, valamit beletett, nem tudni mit, de neki együtt is maradt a jószága mind egy szálíg.

Nagy Berti szerint:

— Szimatja van a jószágnak. Egy ember vadállattal szemben nem is tudná megőrizni a jószágot, ha a nyája nem tartaná magát a pásztorho. Megfogja a pásztor a jószágot a szimatjánál. Teszem, csizmába járok. Nem is egy nap viselek egy kapcát. Ha ezt a tanyahelyre vetem, akkor arra a pállott szagra a jószág odamegy nyalni. De csak a sajtalan jószág. Arrul a szagrul megismeri oszt a pásztorát mindenkor.

— De az is jó, teszi hozzá, ha veres egeret fészkeivel együtt elszárazst az ember. Mikor a gulya szét van terülve, akkor megfigyelni, merről fúj a szél. Úgy kell az egészet tűzre vetni, hogy a füstje a marhára menjen. A füst bejárja az egészet. Ezt attul kell csinálni, hogy a jószág megismerje pásztorát.

Kis Lajos:

— A jószág úgy ismeri pásztorát, mint az iskolásfiú a tanítóját. Idegen ember elkiabálhat az én jószágomnak még él a világon, az ugyan rá nem fog hajlani soha. Kiáltok a kutyámra: te Mester! — mán akkor csapódik össze mind, mint a juh. Persze nem ez a kupecmarha, ami most előttem van. E csak olyan szedett gulya. Ma hoznak tízet, elvisznek ötöt. Mire a kezem alá szokik, mán nincs is itt. De a tőkemarha mellett így van, ahogy elébbet mondtam.

Bíró Sándor természetesnek találja, hogy a jószág a pásztort ismeri. Meg is okolja:

— Elvégre ű nevelte, ű karolta. Másnak vad, neki kezes. Ki tudjuk ismerni a jószágot, mint az embert. Az apámtul tapasztaltam annyit, hogy mindig jó tudni, hun tartok. Ha nem figyelmezek arra, hogy a marhámat rendben tudjam tartani, akkor nem is vagyok pásztor. Át lehetett annak ismerni mindenféle szeszériáját. Ki lehetett azt tapasztalni, csak idő kellett hozzá, mert egy-két hónap nem elegendő. Okos a jószág! Amék törzsgulyába öt-hat bonyút ellett a pásztor keze alatt egy tehén, az a tehén ismeri pásztorát. Tudja, hogy ű mustrált, ű nevelt, ű karolt mikor borjaztam. Hajlandó is vót hát a parancsra. A pásztor avval tudta magát tartani, hogy a jószág a keze alá járt. Itt is úgy van. Itt ülök, de azér lesi a jószág, hogy amikor ű a mesgyén jár, én figyelem-é? Ha látja, hogy én figyelek, akkor fordul magátul. Ha nem figyelem, belemegy a tilalmasba. A jószágnak is van a maga megélhetéséhez esze.

A csekei falusi csordás télvíz idején bement egy gazda udvarára. Az istállóból rábőgött a szavára a marha, mikor meghallott[^]. Ez bizonyosan jó őriző pásztora az ő nyájának,

A JÓSZÁG A LEGELŐN

1937 április utójján Nagy Bertti azt mondta még, hogy a jószágnak a Szent György-nap előtti fű a hasznos. Ha akkor még kicsi is a fu, amit addig csíp is, többet ér, mint azután akár-mennyi is.

— Máskor ilyenkor, — mondja — man zöd gabonán legelt a jószág. De zöd gabonára csak akkor lehet hajtani, ha a földje nem lágy. Az idén az mán bajosan lesz. Ha Szent György-nap előtt a csóka elbújhat a vetésbe, akkor jó a vetés, akkor bizonyos, hogy a legelő is jó.

1940 tavaszán meg már arra tanít, hogy:

— Előírás szerint nem is vón szabad május tizenötig gyepre menni, mer addig a gyepe nincs teljes erejibe. Ártalmas neki a harapás. A Szent György-nap előtti fű gyenge, az állat is hamarabb kap tüle betegséget.

Tudom, hogy a két időpont között Nagy Bertti pásztortanfolyamot járt. Innen az új szempont. De mindig hasznos a régi és új elméleteket összevetni, s így ráolvasom 1937-es álláspontját. Nem jön zavarba, hanem leszúri a „végső igazságot“:

— Ez is kettős igazság. Mer igaz, hogy a korai fütől hamar színt fog a jószág, de lépfene, más ilyen nyavalya könnyen kiszármazhatik belüle. De persze több legelő kellene. Mondtam is a gazdáknak, hogy baj van mi közöttünk. Nincs mit legelni a jószágnak. Pedig tavaly annyi sáncom vót vele, hogy a sok. Amióta magamat ismerem, nem vót ilyen gyenge jószág a kezem alatt.

A komák észreveszik, szégyen, ha azt mondják:

— Ejnye komám! De gyenge ez a jószág!

Igaz, mondja tovább, hogy nem is vót jó legelő sehun. Mer a legelő akor jó, ha olyan mint a bunda. Ha sűrű a gyepe. De az is van egy igazság, hogy jányt lámpavilágnál, füvet harmaton kell nézni, akkor szép.

A legelőn sokféle a fű. A jószág nem minden fajta füvet eszik meg. A vén Tivadari László szerint:

Nem eszi a tátogatót, a pikkantóvirágot, amelyiknek a csüvi ha megéri pukkan. Ennek az érett csüvit lehúzzák, megszáritják, mozsárba törrik. Hidegtelelés ellen egy maroknyi, negyedórára enyhes vízbe áztatva, orvosság. Ihatja a beteg.

Nem eszi a jószág a vérvirágot. Ez, amíg gyenge, ha kézben megtörik, eldörzsölik, vérszint ereszt, de nem kell neki a Szent Antal füve se. Pedig ez is orvosság. Akit elfut Szent Antal tüze, ezzel gyógyítják. Fiúnak a sárga, lánynak a fehérvirágú hasznos.

Nem eszi a cigánymogyorót, keserűlaput, az árvacsalánt, a csípős csalánt, a bürköt, nadálylaput, amelyiknek a gyükrít tályog ellen édes tejbe főzve orvosságnak használják. Az egérfarkkórót és a sárkelep fij-

vet sem eszi. Mindkettő orvosság. Az elsőnek leveléből köhögés elleni teát főznek, nyes (nyers) levelét vágott sebre teszik. A sárkelep (Heliotus Albus) megszáritott virága pedig hideglelés elleni orvosság. A megszáritott virágot használat előtt összetörik, sóval és egy féltőjássárgájával megkeverik. Ezt a keveréket rongyra kenték és rákötötték előttem egy fiatal hideglelés lánynak a csuklójára. Három napig nem is vették le a kötést. Csak egy csipetnyi volt az, amit a rongyra tettek, de akkora hólyagot húzott, mint egy tyúktójas. Ezt a vizes hólyagot kiszúrták tüvel, kifakasztották. Mély seb maradt utána. Végül is doktor kézre került a leányzó, beletelt egy hónap, mire meggyógyult. Kutya erős szer. De, a hideglelés — állítólag — elmaradt.

Nem eszi végül a jószág a nyúlárnyékot (vadspárgát) sem. Ez a nagy bokor szép gaz leginkább pallagfődeken terem. Az egyik pásztor így dicséri meg:

— Úgy ül a földön, mint virág a pohárba.

*

Nem is kell sok pásztorral beszélni, hogy az ember megállapíthassa, hogy a jószág a legelőn éppen olyan szigorú napirenddel él, mint az oskolás gyerek. A rendre hamar rá is szokik, mert „négy hónapra, mintha le vóna írva, úgy tartja a jószág a rendet.“

Kiss Mihály 1937-ben a Marcsa tanván ilyen rendet tart:

— Az én jószágom éccaka karámba hál. Reggel, ha kieresztem a karámbul, nekieresztem a kútnak. Muszáj megkínálni. Van amék iszik, van amék nem. Ha itatás után sebesen megindul a marha, körülmegyek rajta, hogy csendesüljön meg. Nyóc-kilenc óráig legel. Akkor itatás. Legel megint úgy tizenegyig, fél tizenkettőig. Akkor az ember megebédel, azalatt a jószág is megkérozik. Egykor megindítom. Délután négyig legel. Utána itatás és osztán leghet este nyócig. Akkor behajtom vacokra.

Nagy Berti előadást tart nekem a legeltetés rendjéről:

A legelő mondja meg, hogy mikorra lakik jól a jószág. Ha jó a legelő, nyóc órára mán le is kell neki feküdni itatás után. Egy órát ha feküdt, újra legel vagy két és félórát. Ha jó a legelő, úgy fél tizenegykor mán déllőre állítom a jószágot. Félháromkor elindítjuk, délután négy-öt óra közt itatok, azután hálóra viszem. Igen amék jószág leint hál a mezőn, a vón az igazi. A hazajáró marhának rosszabb a sora. Mer az álékor utazik, mikor nem kéne. Elutazza a reggeli meg az esteli hí vességet, mikor legjobban van kedve legelni. Tény bizonyos.

Ha a jószág harmadrésznyire van csak jóllakva, akkor még ép csak kapott valamit. Kapattam egy kicsit, de nincs jóllakva. Ha gagyós füvel odamegyek, csip-csup meghajtom, elindul, me-

gyen a szélnek. Míg annak a lyukát el nem éri, addig mehet. Hanem közé kell menni és megbillegtetni, mozduljon is, ne is. Az oszt egymást húzza. Megindul egy harangos, kalamol, eszik, a másik utána. De ha hirtelen megindítja, rip-rop, szól a harang, aztán mán mennek. Megy neki a szélnek az egész banda, mint bolond bomyú az anyjának.

Arra is ügyelettel kell lenni a pásztornak — magyarázza tovább, — hogy mikor a legelőn van és felleget lát feljönni, a jószágot mindig a felleg alá fele terelje. Úgy kell terelni, hogy a legmesszebb legyek attul a szélitől, ahonnan kárba mehet a jószág.

Mikor a jószág neki van terülve, akkor szépen van. Meg van nyúlva, akkor sorba jár. Úgyis kell neki járnai éppen, mint a betűnek a papíron, valóságos betűrendes sorba.

őreg pásztorok úgy mondták, hogy ha a mezon tüzet rakok, a tüzet, ha elhamvadt, össze kell kaparni. Mer ha úgy hagyom, akkor széjjeljár a marha. Kerestem benne az igazságot. Széjjelhagytam a tüzet, másszor meg összekapartam. Rájöttem, hogy ha a tüzet széjjelhagytam, akkor esetleg a jószágom is széjjelhagytam. Ha a tüzet elhanyagoltam, a jószágot is elhanyagolhatom. Ha csak egyszer henyélek, azt mán a jószág észreveszi.

Ha áll is, fekszik is, jár is, egy részi fűvel van össze, abba nem vagyunk beleegyezve. Akkor sehogy sincs. Arra mutat, hogy változik az idő. Mihelyest a jószág nem jól jár, gyorsan megy vagy bőjtől, akkor időváltozás lesz. Bömbölni kezd, összeszalad az egész, mulat, játszik, akkor mán mondja a pásztor:

— Megládd komám! Nem megy le kétszer a nap, eső lesz.

Megint másképp viselkedik a gulya, ha vak meleg van. Barna meleg. Akkor árnyékba szeret legelni a jószág. Úgy fordul olyankor a marha, hogy a feje a teste árnyékába legyen. A fejét védi ű is legjobban.

Ha a jószág kedvetlen, nem akar legelni, akkor az azt mutatja, hogy időváltozás lesz. Ha félhasán felül lakott és törődött a jószág, akkor széllal szembe kell mozgatni, hogy járjon. Nem akarok capon, vagyis ösvényen menni? Akkor igyekszek mozgatni a jószágot, mingyár jobb kedve van enni. Ha ezt nem tudja a pásztor, vagy nem jól csinálja, őreg hiba. Mer a jószág akkor nem eszik, ű meg nem tudja, mi a baja. De aki ért hozzá, az mán erre felfigyel, megmozdítja szél ellen. A szél mind kifújja a legyet a jószág szeme közül, mingyár frissebb, legelni is kezd. A kedvetlenségét okozhatja az is, hogy megfordítják, háttal a szélnek. Azt nem szabad. Figyel arra a jószág maga is, csak ki ne vegye a sodrábul az ember.

Mikor a jószág capra kél, akkor megyen ösvénybe, egymás után járón. Mer a jószágot úgy össze kell szoktatni, mint a katonát. A rendet a jószág legelés közben is tartja. Amikor felveszi egy a

fejét, utána indul mind. Akkor mondom: capra kél. Például legeelőre, itatóra, hazafelé.

Eddig Nagy Bert. Amit az egyik pásztortól tanulok, azt kénytelen vagyok a másikonál ellenőrizni. Megkeresem a szabolcsi Kis Mihályt, aki szerencsémre a tanyán van még, s vallatom. Kérem — mikor jár lassan a jószág ?

— Meleg, burult, szurult időben lassan jár a jószág. Akkor tudjuk, hogy eső lesz. Ha szél van, a jószág magátul megyen a széllal szembe. Űgy mondjuk, megyen a szél után. Mer ha borongós az idő széllal, akkor a jószág sebesen jár. De akkor sem űgy, ahogy ű akar. Nem szabad, hogy a jószág űgy menjen széjjel, mint a csirke. Mindig terelni kell. Ha az eleje megy, a hátúja legel, akkor meg van nyúlva. Akkor a pásztor az elejít megtéríti, hogy ne menjen olyan sebesen. Mer amilyen tempóval jár az asszonyrak a főzése, olyan tempóval kell a pásztorrak is a jószágot terelni. Mindezt a többi pásztor leírása is megerősíti. Barta Géza azt mondja :

— Az idő hozza magával, hogy legel a jószág. Ha le van hűlve a levegő, akkor legelne legédesebben. Déli napsütésben sebesen jár, mert bántja a sok apró légy, csípi. Széllal szembe fordul, ha van, mer az csapja a szeme közül a legyet. Ha meg zivar jön, megyen a vackába fele. Hiába nincsen karám, csak megáll ott, ahun a vacca van. Ott oszt eshetik rája az eső, meg se mozdul. — Esős időbe, ha hideg eső csapja meg — mondja Balázs János — fázik a jószág. Rájön egy hideg szél a marhára, gyorsabban jár. Széllal szembe — űgy mondják szélre fele — gyorsabban jár.

Körösi János azt mondja :

— Bums időbe még melegbe is ellegelész, mer akkor a légy fogyatékán van. Minél melegebb, annál rosszabb a legeltetés. Mikor a légy zavarja — űti, veri, hajtja egymást a jószág. Borongós időbe szélebb terül, magában jár olyankor, mint a liba. Szépen legel. Bugacon ugyanezt mondják, azzal a különbséggel, hogy itt nagy tömegekről van szó, s azokrak a terelése másképp történik, így például itatóra, legelőre nem szabad a jószágnak capon mennie, mer akkor nem legel. A kút is, a tanya is messze van a jószágnak, annak pedig addig enni kell. Másodszor meg akkor tömegesen, egyszerre ér a kúthoz, hogy tudna egyszerre annyi marha inni. Ott is mondják, hogy hűvösen jobban legel, széllal szembe kell terelni, szél alá szeret menni. Esőnek fart vet, vagyis hátat fordít. A legfegyelmetlenebb jószágot 1940 nyarán Farkas Lajos gulyás kezén láttam. Valami negyven-ötven holdas tallón járt a csekei bíró jószágával. Körül kukorica, krumpli, csupa kívánatos csemege. Kínlódás ilyen helyen a pásztor dolga, ha rest, nem hoz-

záértő pásztorától vette át a gulyát, aki nem tudta, vagy nem akarta azt rendre kaptatni. Nem is tudtam beszélni se Farkas Lajossal, minden percen másfele szaladt a jószág után. S így is fog szaladni egész nyáron. Ugyancsak megszógálja a bérét. Panaszkodik is:

— Éccaka nincs nyugodalmam. Ha rendes időbe megyen a jószág fekvőbe, akkor nines kedve éccaka elmenni. De ha elkap, akkor nincs babona, hogy megkösse, amíg csak újra rendre nem szokik. Egy szemhunyasnyi pihenés nem sok, ennyi sincs e mellett a gulya mellett, mer elkaparták. Ha a jószág fekszik, oszt a pásztor ledöglik mellé, nem hederít rá, az bizony soká rátart a rendetlenkedésre.

A legnagyobb rendre szoktatott jószágra is nagy ügyelettel kell lenni éccaka. Kis Mihály tinógulyával volt a tanyán. Éccakára karámba szorította. De később, hogy az érett trágya »dászványba vágódott alatta«, amíg friss almot nem kapott, csak vacokra hajtott. A dászványos almon nem szeret állni a jószág, de ha tilalom van a közelben, akkor bizony hiába hogy dászványos a karám, be kell szorítani.

Szemán József nyíri gulyás azt mondja:

— A jószág olyan figyelmes, mint a nyúl. Tizenegy és tizenkettő között szeret szökni éccaka. Kitapogassa az ember a módját, hogy kell rá igyelni. Mer tizenegy után fekszik is, de meg fel is kél még. Ganajolni leginkább egyszer szokott, éjfél fele. Nyárba, kurta éccakákon, éjfél után a marha elalszik. Úgy alszik, kinyújtja a négy lábát. Nagyon tud heverni hajnal fele. A jóllakott jószág nem is vágyik szökni, de ha egy felkél, felkél a többi is szépen sorba, mint a liba. Vén huncut tehenek, akik két, három, öt éve járnak ki legelőre, úgy el vannak kapva, úgy ki tudják játszani az embernek az eszit, hogy csuda. Elszökik, visszajön, nem is mutassa, hogy ü jól van lakva. Rendes pásztor észreveszi, mer nagyobb a hasa, tele a horpasza reggel. Mikor harap is, csak úgy ímmel-ámmal harap. Harangot teszek rá, a mán szól, ha ü megyen. De ha elnyújtja a nyakát, él kfell neki menni egy kilométerre, hogy a haragnak a szépen szóló szavát halljam. Az ilyet jól megfogassa az ember a kutyával.

A jószág csavargása nemcsak bosszúságot, hanem költséget is okoz a pásztornak. Körösi János szomszédságában a gyarmati hártárban szedett gulya legelt. Nagy lelki elégtétellel mondja el, hogy történt. T. i.:

— ... itt a legelőn, a szomszéd gulyából, elcsellengett egykét jószág éccakánként, hiába forgatta valami pulyaféle. Engemet gyanítottak, hogy az enyém megyen. Nem hitték, mikor ellene mondtam. Béres sorost küldtek ide hozzám, hogy kibizonyuljon. Ki is bizonyult osztán, hogy nem az én jószágom vót. Háromszáz-

hatvan pengőt pengetett le a vén Spitz; mert ü pihentette a nagyari legelőt, s itt tartózkodott a jószág a gyarmati határba. Evvel tőszomszédos a kaszáló, rengeteg kárt tett benne a marha. Én éccaka, mikor hallottam, hogy jön a jószág, kiállottam a kalyibám elé. Megbizonyosodtam, hogy idegen jószág. Beszéltem a soros béresnek:

— Kelj fel, barátom! Állj ki!

Én magam mentem, felkötöttem a másik gulyást, akinek elment a jószág. Előhajtotta oszt azt ü maga, A tanú meg hallgatta az én kunyhómbul. Ha tanúm nem lett vóna, közös lett vóna a kár.

*

A pásztor a nyarat szabad ég alatt tölti. Az időjárásnak maga és jószágá állandó szenvedő alanya. 1940 nyarán Nagy Berti a világ legnáthásabb hangján panaszkodik:

— Rossz nyár e. Az embernek hordani kell a sok cele-culát, azalatt, míg kijövök, bemelegszem, mikor idekinn lelököm, lehül a belső részem. (T. i. falusi csordás. Reggel kihajt, estére hazamegy) Tegnap délbe megmondtam, hogy eső lesz. Amikor napnyugta felől lágy szél támad, az esőt hoz. A naplementről induló puha szél bizonyosan hozza, de állandó is lesz, mer esteli vendégnek gyűt.

De abbul is meg tudom mondani, három nappal elébb, amikor eső akar lenni, hogy olyankor néha naplement előtt három tángyérját, látom a napnak az égen. Két kicsit, meg egy nagyot. A két kicsi arrul az ódalárul áll, amerrül eső jön. Úgy mondjuk, vaknap. Azt is jelenti, hogy felleg alatt megy le a nap, eső lesz.

Nem láttam még ilyen tüneményt, szóbahozom Kiss Mihálynak, ő így magyarázza:

— Szent igaz, hogy ha este vagy reggel vaknapot látni, akkor eső fog lenni. A két vaknap kétódalt állt a nap túl, illetve no, előtte is, megette is egy. Maga a nap homályos ilyenkor, a kettő meg kerek, lapos, de olyanforma színben, mint a szivárvány. De eső lesz még ma is,, tessék csak nézni a fecskét, mikor így csapatostul jár a gulya körül, — ahun van ni, — a hasa alatt repülnek a marhának, úgy kapkodják a legyet. Bizonyos jele annak, hogy eső lesz. Ritka eset-e.

Igaza volt a pászornak. Soha annyi fecskét egy csapatban nem láttam. Surranó repülésük szárnycsattogása hallik, valóságos raj lepi meg a gulyát. Soha ennél bájosabb látványt, mint a nyomott, esőelőtti forróságban ez a csicsergő vendégcsapat. S időjó-soknak is beválnak, mert még nem értem a falu határába, már mosott minket a zápor.

A szél járását is figyelemmel kíséri a pásztor. Nagy Berti ebből így következtet:

— Forgószél olyankor van, mikor hosszabb a szárazság. A forgószél arra mutat, hogy huszonnégy órán belül változik az idő. Az északi szél hideg, tisztít. Utána rendesen kiderül. A jéghideg szél tisztán, keményen északról jön, rendesen szitálózva, aprószemű esővel, mint mikor a locsoló rózsája szétvágja a vizet. A lobogós szél, ez összevissza hun errül hun arrul fúj. Egy határrul jó meleg öböllel jön, a másikkul hideget hoz. Ez esőthozó szél. A lágy déli szél is esőre mutat. Ez szinte megáll néha, újra lágyan fúj. Esőthozó. Ha télen, ősszel az eső fagyást kap a széltül, akkor havaseső esik.

Évekkel ezelőtt Tatárfalván nagy zivatar volt, forgószéllel. Sokat beszéltek akkor erről Tunyogon, Matolcson. Ügy mondták, hogy a falu csordása a jószággal a legelőn volt. Láta is a fellegben az égisárkányt. Az csinálta a forgószélet. Csak az volt a falu szerencséje, hogy magába jött a sárkány. Mert ha egy másik is mutatkozott volna, akkor összeverekedve tönkrevették volna az egész határt. Az öregek általában hitték, hogy a »zi var «-ban két bika viaskodik. Amelyik ledobódik, abbul lesz az »Antikrisztus«. Nem mondom el ugyan ezt Nagy Bertinek, de megkérdem tőle, igaz-é, hogy a viharfelhőkben sárkányok küzdenek. Ezt feleli:

— Nem tiszta kép ez. Öreg nénik mondják ugyan ma is. De azt tartom, az ember kétszer gyerek. Ezér hiszik az öregek ma is.

Éppen így égi sárkánynak hitték ezelőtt a »ménkövet« is. Isten verése! Vagy harminc esztendővel ezelőtt élt Nyírbátorban egy Várdai nevezetű juhász. Tudományos ember volt. Annak az udvarába be is csapott egyszer a ménkü. Az rögtön megjelölte a helyét egy cövekkal, mert az a hiedelem, hogy hét esztendőre ugyanazon a helyen a »föd kihányja magábul a ménkövet«. Aki ezt kiássa, s abból baltát csinál, annak olyan hatalom kerül a birtokába, hogy nem fél csak az Úr Istentől magától. Igen, de »meghött közbe« a juhász, így nem látta hasznát. Örökbe meg nem hagyta meg.

Villámsújtotta fa szikáncsából mindenki visz magának, hamuját is gondosan megszedik. Őrzik. Bármily testrészt fáj, a szikáncsot fürdővízben megfőzik, a főzet levével a fájós testrészt megmossák. Tiszta világos, hogy használ, mondják teljes meggyőződéssel. Mások szerint reuma ellen használ. A szikáncs fájós fogba dugva a fájdalmat szünteti. Akit villám üt meg, annak minden bűne megbocsáttatik. Rontás elleni eljárásoknál is hatásosan alkalmazzák szikáncsát.

PÁSZTOREMBER KUTYÁJA.

Utolsó pásztor a, kinek nincs legalább egy csivegő kutyája; Nagyobb gulyatanyán kunyhóőrző kutya is van. A kicsi teljesíti a szógálatot nappal, a komondor meg éccaka. A kutya őrzi a pásztor hunmiját, tereli a gulyát, ótalmazza a pásztor életét, mondja Nagy Berti.

Melyik az igazi pásztorkutya?

— Híres nevezetes, valóságos, ragyogó bongyorszőrű kutya az igazi pásztorkutya — mondja Joó Gyula, — úgy hívjuk, hogy komondor. (Ennyi díszítő jelzőre se igen ragadhatja magát egyhamar a pásztoreMBER.) A komondor csaholva terel, térít. Az a jó kutya. Hallani kell a jószágnak is a figyelmeztetést, s a pásztornak is tudni kell, merre jár a kutyája. Van aztán némán hajtó kutya is (ilyen a farkasfajú), annak a nyakára épp azér tesz zürgőt a pásztor, hogy a szavát pótolja. De, mán amióta csak szorul a legelő összébb fele, a komondor se kell. Az én kutyám puli. Bogár a neve. Valóságos kutya.

— És miben mutatkozik meg az, hogy valóságos kutya?

— A valóságos kutya hátul a kis körmit, vagy bokába az első lábát fogja meg a marhának. Az orrába nem kap, mer annak a közfalát könnyen kiszakíthatná. Ha a farka után kapkod, azt is elszakíthatja, a se arravaló kutya. Az ilyet én rögtön továbbadom.

Szemán József gulyás azt mondja, hogy van olyan kutya, hogy csak a nyakát, másik meg csak a hátulsó lábát fogja meg a jószágnak. Egyiket se bánom, állapítja meg, csak a farkát ne fogja, mer ha azt megsérti, abba könnyen beleesik féreg, pondró.

Nagy Berti pulit tart. Igen meg van vele elégedve, így dicséri:

— Van már olyan pásztor, hogy férgésző kutyát tart. (Patkányozó kutyát, vagyis foxterriert, vagy tacskót.) Nekem ugyan nem kell. Az én veres pulimat százötven pengőér kérte tülem a mérnök. Azt mondta, fajosítani akarom. De nekem nem azt a pénzt éri meg a kutyám. Hamis bikám van. Akárkit borít fel, de a kutyátul tart. Mindenféle hamis állatnak az a félelme. Ezt a bikát meg se tudnám kötni este, de a puli ott áll a faránál és ha mozdul, mán fogja is. Így van reggel is. Itatni? Én nem mehetek vele, mer akkor dühibe nem iszik, a válut meg úgy felvágja, hogy csak úgy repül a levegőbe. A kutya kíséri az itatóho is. De akár ott, akár az istállóba, ha nyugodtan áll, a kutya nem zavarja. Ha nyugodtan viselkedik, nem bántja. Az életem van nekem a kutyámra bízva. Pedig a magyar bika fél tüle legkevésbé, a lehajtja a fejét, a nagy szarvával rátámad. A bivaly annyira féltékeny a kutyátul, hogy inkább elszalad, de nem védekezik.

Sárai Bálint kondás puli kutyája Marci névre hallgat, ezeket mondja róla a gazdája: Marci cserélt kutya. Egyik kutya jobb a disznóhoz, másik meg jobb a gulyához. Marci nem szerette a gulyát hajtani. Marhához erősebb fogású kutya kell. Hitka kutya, amék nem kapkod a marha orrához. A nem is baj, erős a marha, igyel is, nem igen esik meg, hogy a kutya az orrát megsértse. De a Marcit mindig megrúgták, a lapockáját fogta a jószágának, egyebüt sehun. Így azután a szarvával meg megcsapta a marha, meg azután a marha hátulsó lábával előrefele kanyarítva meg-meg rúgta. Egyszóval Marci nem felelt meg a gulya mellett. Amit meg cserébe adtam érte, a meg a malacot nem hajtotta, mert kicsi korába malacok közt nőtt fel, ha küldtem, hogy: hajtsad, hé!

Nekifogott játszani velek, nem hajtotta őket. A kutya tudja, hogy a jószágnak félni kell tüle. Marciba dühös vér van, benne van, hogyha küldöm, megy! Menne még akkor is, ha tudná, hogy mindjárt megdöglene bele. Olyan, mint az elszánt ember. Ha nem vagyok a disznóval, vigyáz rájok. Fáradt vagyok a mezőn, mondom neki: lefekszek, ha valaki jön, köts fel! Csak meglát valakit a határba, már ugat, rángatja a kalapom, aztán újra ugat. Megpróbálja a kalapomat kiütni a fejemből, ugat, végül csak leveri valahogy a kalapot és beleragad a hajamba, jól megrázza a fejemet, hogy keljek fel. Szóval akármit megpróbál, de felköt mindenképp. Marcit csak addig tartottam megkötve, amíg hazaért velem, mert az öcsémtől cseréltem. Amint hazaértem, enni adtam neki, sohse ment többet sehová. Jó pásztorembert nem hagyja ott a kutya. Az igazi kutya nem is hajt másnak a szavára, csak a gazdájáéra. Van érteden kutya is, de meg van olyan is, megvan a maga akaratján. Az okos kutya azonban érti a szót és a gazdája akarata szerint jár a jószág körül. Az értelmeden pásztor meg a jó kutyát is elrontja, ha lehet. Itt van a bojtárom. Soha annak az én kutyám nem hajt, már mikor szól neki, másfele megy a kutya. Pedig Marci érti a szót, ha azt mondom neki: téríts l mán rohan. Pedig nem is szólok neki hangosan, csak úgy beszélgetve. Tudja, mikor kell sebesen téríteni, mikor kell lassan hajtani. Nyáron a gyerekeim hozzák ki az ebédet a mezőre. (Hat lánya van Bálintnak, egyik ügyesebb, mint a másik és egyik kisebb, mint a másik.) Messzirül megismeri a gyereket. Elébe szalad. Míg csak hozzám nem ér, mindig ugatja, hogy siessen. Vót egy másik kedves kutyám, a Bogár. Ebédre attul akár haza is mehettek, még legettette is a jószágot végig a búzaszélen, de bele nem vót szabad neki menni. Vót úgy is, hogy Bogár hajtotta elől a malacnyáját, én hajtottam külön a kocanyáját. Arra is ügyelt, hogy össze ne menjenek. Ha tallón legeltettem, az egyik soron járt Bogár a malaccal, a másik-

ban jártam én a kocákkal. Így Bogár bárom keresztosra igyelt, meg arra is, hogy a kereszthez se nyúljon egy se és össze se keveredjenek. ő mindég háromszor annyi szógálatot teljesített, mint én. Szeretni kell az állatot, az is tudja, hogy milyen bánásmódba részesíti az ember, úgy szógálja vissza.

A legnagyobb veszedelem, ami a kutyát, a pásztort és nyáját érheti, hogy veszett kutya támadja meg. A pásztornak ezzel is szembe kell szállni. Nagy Berti szerint, aki ésszel él és ügyes ember, az veszett kutyátul balra tér. De nem mindig lehet kitérni.

Joó Gyula azt mondja erről:

— A gulyabeli jószág a veszett kutyára mind rámegey ordítva. Messzirül megérzi. A szelid kutya után néz a jószág, de nem ordít rá, nem gázolja lefele. De a rossz kutyát, azt aztán megérzi. Jobban felismeri, mint az ember. Vót egy jó kutyám. Drága pénzér, tíz pengőér vettem. Petéből jött ki a veszett kutya ide a géci határra, a rétre. A gulya még el se bődült, a kutyám meg észre vette mán akkor, mikor még meg sem közelítette a nyáját. Ű mán tudta. Érzelmesebb a jószág, mint az ember. Jobban megérez a másik állaton is minden változást.

Én a veszett kutyával szembeállok, mondja Joó Gyula. Botom a kezembe. Ha besikerül, előreütöm neki a kontyát, akkor meg kell neki dögleni rögtön. A mán nem rúg többet. Ha az első ütés nem sikerül be, a másik ütést szemközt adom neki. De avval egy pillanatot se szabad késni, gyorsan kell mozogni. Megijedni se szabad. Gacsi Mihályho hozzá se ért a veszettkutya, de mégis úgy megijedt, hogy a ránézéstül, meg az ijedtségtül megkapta a veszettséget. Orvosho kellett vinni.

Általában tréfásan azt szokták mondani, hogy ha veszettségre gyanús a kutya, pipafedelet kell kilencféle vágni, azt a kutyával kenyérbe megévetni. Biztos szer. A pipakupak rendesen fémből van, nem csodálom, ha belepusztul a kutya. De ettől a tréfás utasítástól eltekintve emlegetnek olyan öregebb pásztorokat, akik a veszettséget gyógyítani tudták. Ilyen pásztorral nem találkoztam, de Gyarmaton Birta Lajos gazdától Bakó Ferenc birtokos lejegyezte a veszettség ellen alkalmazott gyógymódot. A recept így szól:

Keresztes-ebtjékóro egészséges gyükrét kell szedni. Ha férges, akkor nem jó. Ezt a fődtől megtakarítani és belőle jó félmaroknyit egy liter jó erős seprúpálinkába tenni. Akit a veszettkutya megmart, ebbül igyék reggel éhgyomorra egy pálinkáspohámyit. Egy óráig nem szabad rá enni.

Akit a veszettkutya csak megvérzett, annak kilenc hét alatt, egyenlő időközt tartva, kilencszer kell belőle innia. Ha sebet harapott valakin a kutya, azt a sebet előbb puskaporral ki kell rugatni, azután fokhagymát, sót, kőrisbogarát, erősborsot összefőzni írnak

és azt huszonnégy órára, rákötni a sebre. Mikor az levevődik, akkor az ivóorvosságban megáztatott vászonruhával kell a sebet bekötni.

Ha a betegre ideges rettegés jönne rá, három egymásutáni napon is, akkor a nyelvealját kell megvizsgálni, mutatkoznak-e ott lencsenagyságú kék és sárgaszínű hólyagok. Ha tanálni ilyeneket, akkor a nyelvet annyira ki kell húzni, hogy azt jól le tudjuk takarítani, ügyelve arra, hogy a beteg torkán abból (t. i. a hólyagokból) semmi le ne menjen. Utána száraz ruhával letöröljük a nyelv alját, végül amilyen írt a sebre tettünk, avval erősen bedörzsöljük.

Ha jószágnak csináljuk ugyanezt az orvosságot, akkor ugyanazt a gyökret kell jól megvágni, szeszbe tenni és fazékban, erősen lefedve jól megfőzni. Ebből egy nagy jószágnak féldecit, kisebbnek mindig kisebb adagot kell beadni. Ha csak megvérezte, vagy sebet is harapott a kutya a jószágon, az eljárás ugyanaz, mint az; embernél.

A pásztorember kutyájának bátornak is kell lenni. Ezért erről gondoskodás történik, mondja Nagy Berti, még pedig úgy, hogy darázs-fészket etet a pásztor a kutyájával, mer akkor az nem fél a farkastól. Elhajtja a farkast. Részletes útmutatást a darázs-fészkek kezelésre Józsa Berti öreg gazda így adott: ha azt akarjuk, hogy a kutya jó házőrző legyen, akkor szedünk darázs-fészket a padlásról, azt összetörjük, kilenc kis darabját belekeverjük a kutya ételibe, azt etetjük meg vele. Az osztán, ha még olyan kezes vót is, jófajta mérges kutya lesz belőle. E mán így igaz.

Bóné Irma még ismerte Csekébe a vén Puskásné. Kerülő volt az ura. Két kutyát tartottak. Ha a kutyának fáj a lába, bekötötte a széknek azt a lábát, amelyik megfelelt a kutya fájós lábának. Azt mondta, hogy attul meggyógyul. Az a csudálatos, teszi hozzá Irma, hogy csakugyan meggyógyult ettül a kutya lába.

Az öreg Borcza néninek az apja fuvaros volt. Közel állanak ezek sok tekintetben a pásztorokhoz, kintháló, jószággal élő emberek voltak a fuvarosok. Azt mondja Borcza néni:

— Elment az apám Szatmárra. Vele a kutya. De vásár vót, sok nép, sok szekér, elveszett a Vezér. A nélkül jött haza az apám. Mi pulyák sirattuk a Vezért, mert szerettük. Azt mondja a koma az apámnak:

— Hallja kend! Vegye le a kereket, oszt kilencszer kiáltsa keresztül a kerékagylyukon a kutya nevét. Meglássza hazajön.

Reggelre otthon vót a Vezér.

Azóta azt a változatát is hallottam ennek a babonának, hogy ha a kutya vagy a macska elvész, háromszor kell a nevét a spór szájába* régebben a nyitott kéménybe kiáltani. Harmadnapra hazajön.

A CSÚSZÓ. A KÍGYÓ.

A parasztság általában megkülönbözteti mifelénk a csúszót a kígyótól. Varga Sándor nagyari csordás a következőket mondja erről:

Van csúszó és van kígyó. A csúszóba is ismerek három fajtát. Van vízicsúszó. Ez állandóan mindig a vízbe él. Vízalatt tanyázik. Csak az esetben bántja az embert, ha a vízbe véletlen rálép. Ismerem azután a siklócsúszót. Ez leghamarabb megcsípi az embert. Ez a legravaszabb. S van aztán barnacsúszó. Ez az emberre nem ártalmas, az embertől menekül. (Megjegyzem, hogy a barna mindig feketét jelent.)

Kígyó közül van olyan, amék tarajos és olyan, améknek nincs taraja. Az tény való, hogy a tarajos kígyó megüti az embert vagy a disznót a farkával, de úgy, hogy az abba belehal. A farkán csapja magát és füttyül, mint akár az ember. Akkora ü, mint a karom alsószára. Itt az Ergeháton nincs, de Beregbe a gulácsi erdőbe mán találni ilyet. Egyszer legeltettem ott. Hallom, hogy füttyörész valaki. Gondoltam, a kerülő. Kiáltottam neki:

— Pista hé! Pista!

De hiába kiabáltam jobbra, balra, nem jött a Pista, hanem rámtanált a tarajos kígyó. Mire észbekaptam, hát mán akkorára kurgat engem, de erősen, a farkán pattog. Egy kétágú fa ágára ugrottam fel, de még ott is utánam ugrott. Úgy egy félméter magosra felvetette magát utánam. Ketten vótak. Az elsőt később lelőtte a kerülő, a másik meg eltilult az erdőbe. Ez is veszélyes. Felbukik az ember a marásátul. El is pusztul tüle.

A gyík, folytatja Varga Sándor, nem az itteni, hanem a hegyekbe lakó az, akár zöd, akár barna- (fekete) gyík, ha megcsípi az embert, abba az ember meghal, ha két óra alatt az orvos ki nem süti.

Na meg azután, — mondja — ne felejtsem el mondani, hogy van fehér-csúszó is. Paposon lakott egy pap, de doktor lett belőle. Az a kútját lakat alatt tartotta, mer abba lakott egy fehér csúszó. Vót neki szer je is a gyógyításra, de akárki jött, elébb mindenkit a kútra küldött, hogy erigy fiam, itt a kócs, hozz egy üveg vizet. Tulajdonképp az a víz gyógyított. Törvényhalált halt. Orvosok béreltek fel embereket, hogy öljék meg. Azután a halála után lelték meg a fehér-csúszót.

Tarpán, Esze Jánosnak, vagy huszonöt esztendeje annak, mondja a jólétesült Varga, az istállója falába két fehér csúszónak vót vacska. Megölte Esze János a két csúszót, megdöglött rá a két tehen az istállóba. A csúszó csak olyan helyen tanyázik, ahun van neki mit enni. Földvárinál, a paposi csuda doktornál a kútba vót valami, amibül meg tudott élni. Esze Jánosnál meg a két tehenet rendszeresen szopta. Azér is ölték meg. De Esze Jánosnak a szerencséje is elpusztult a két fehér csúszóval, mer az a jószág, akit a fehér-csúszó szopik, az akármilyen gizen-gazon, mindig kövér.

A Varga Sándor szavaihoz hozzá kell fűznöm, hogy Paposon tényleg élt Földvári nevű homeopata. Szatmár-Szabolcsban szerte csodadoktomak tartották. A nép úgy járt oda, mint a jó kútra. Tudok nem egy úriembert is, akinek a betegágyához elhívták, de nagy sikerét ilyen esetben nem hallottam. Arról, hogy »törvény-halált« halt volna, vagyis, hogy megölették volna, arról persze, szó sincs.

Elérkezem azután Varga Sándornál a beszélgetésnek egy pontjához, amelyet nem tudok egészen tisztázni, tudniillik nem tudom ma sem, hogy mi a zömök- vagy zömökkígyó. Varga Sándor. Így beszél:

— Ezerkilencszázkilencetől kezdve három éven át jártam kondával Iloncán. a bércen. Ott zömökkígyó támadta meg a jószágot Kettő vót. Lehányt huszonkilenc sertést egy éccaka. Kiharapta a disznó nyakacsigáját és kiszívta a vérit. Az egyiket a kerülő le is lútte. Több jószágot aztán nem hányt le. Szürke ennek a zömökkígyónak a szőre, apró négy kis lába, a feje mint a csúszóé.

Megkeresem a vén Tivadarit, s kérdem, milyen a zömökkígyó.

— Nem zömök, hanem zömökkígyó a. Sohse vót annak lába. De az igaz, hogy megtámadta a jószágot. A malacot elvitte, a jószágnak a gégájába beleragadt, a meg nem tudta lerázni, így osztán elpusztult. Mikor lopni tudott, lopott biz az eleget a jószágbul.

Mi tehát a zömökkígyó? Eddig úgy tudtam, hogy Beregben a vidrát hívták zomok-nak. Van egy feljegyzett versikém erről, ezen is bosszankodtam, mert csak ostobább lesz tőle az ember és nem okosabb. Barát Ferenc hetei gazdaember mondta el a versikét, ő is, Horváth József hetei nagybirtokos is azt mondták, hogy a vidra = zömök. A vers így szól:

Kígyóbőre van, tehát rovar.
Lába nincs, de azért fennálló zömök.
Amikor szalad, lába alatt ég a föld.
Ha bög, akkor meg Tákoson is hallik,

Azt kell hinnem, hogy a zomokkígyó tényleg nem kígyó, hanem támadási módjából következtetve, valanji menyétféle lehet.

Tivadari László beszédessé lesz, a csúsókra emlékezve, sokat bajlódott velek. Így beszél:

— A csúsó is, a kígyó is szereti a kenyérhulladékot, de legjobban a tejet. A köcei ember tejespuliszkát evett, oszt elaludt a mezőn. A csúsó meg belemászott a gyomrába. Érezte, hogy mozog a gyomrába, hazament. Otthon tejet forraltak, azzal párgolták. Ki is jött a csúsó. Először a feje buggyant ki a száján, oszt kiesett utána az egész kígyó. Meggyógyult az ember.

Azt is megteszi csúsó is, kígyó is, mondja az öreg, hogy felkankorodik a tehén inára, édesdeden megszopja. Vagy, ha fekszik a tehén, akkor is megszopja. Úgy megszokja a tehén, mint a fejést.

Megkergeti a csúsó az embert is, mondja Tivadari. Harminc, harmincöt éve lehet, a csekei erdőn kergetett meg engem. A fűbe botlottam meg benne, mint egy jó véka, annyi tekergőzött előttem egy csomóba. Egv állott a közepén, ennek a farkán vót a kígyókő, e vót a kígyókirály. Mindnek e körül vót a feie, lefele tartva, látszott, hogy a habot fülják a szálukból, biztosan ahbul a habbul verik a követ. Én meg egy bottal megpiszkáltam ükét, hogy majd megbomlanak, az állót derékon ütöm, enyém lesz a ku. Szerteséjjel is mentek azok a gazba elbújkáltak. De a parancsnokuk összegöngyölődött, szaladtam én mán akkor, de vagy négy-szer hátbacsapott, mer úgy összegöngyölödve vágta magát hozzám, összedagadt a hátam. Kéthétig feküdtem, rám is olvastak, úgy gyógyultam meg. Egy csekei gazdálkodó tudta a ráolvasást, én nem értettem, mit motyogott. De azóta minden tavaszon megkoppad a hátam, úgy májusba azon a tenyéryi helyen, éppen akkor, amikor a kígyó is vedlik. Ott nem is olyan a bőröm, mint másutt, hanem tarkás..

Egyszer meg mi történt újra velem — mondja. — Belebújt egy csúsó a csizmamba. Merhogy víz vót, letettem a csizmát egy bokor alá. Estére hivesedett az idő, gondoltam, felhúszom. Érzem, valami hidegbe érek hozzá. Belenyúlok, hát egy csúsó. Megfogtam, elhajítottam, de azóta a markom is megkopik minden tavaszon.

Megkérdezem, hogy mire jó a pásztornak a kígyókő?

— Hát bizony sokmindenre jó a, feleli az öreg. Szarvasmarhának, ha dagadt vót a torka, kígyókövet kötöttek a nyakába erős madzaggal, jó szorosan. Harmadnapra meggyógyult a torokfájás. Kisszekeresen, mikor Is[^]ák Dezsónél szögáltam, az egyik

gazdának vót kígyóköve. Akkora vót, mint egy őszi csirketojás, a közepin lyuk vót rajta, valamivel kisebb száju, mint a kisújjam. Mer abba a lyukba vót benne a kígyó farka. Árkot vájtak az emberek, úgy lelték a követ a földbe, a kígyó azt elvesztette.

— Milyen volt a kő? — kérdem.

— Ha a világosság felé fordította az ember, áttetsző vót. Lehetett is benne látni kis apró, .pirinyó kígyókat. Háromszínű vót. Egy oldalán kék, a másik oldalán sárga, a harmadik oldalán meg olyan barna csík vót.

Másnap a frissen hallottakkal felkeresem Varga Sándort, s faggatom mindarról, amit az öreg Tivadari László mesélt. A válasz ez:

— Olyan csakugyan van, hogy sok csúszó összeáll egy csomóba és egy közöttük a kontacsúszó. Ez a királyok a csúszóknak, rövidebb, vastagabb, mint a többi. Mikor eljön a napja néki, akkor összeáll. Az is igaz, hogy ilyenkor a kígyókövet fűjják. A kígyókó nem nagyobb, mint egy köleskása, ha azt el lehetne fogni, a lenne csak a jó. De ahhoz meg kellene ölni a kontát. Minden csúszó fűj egy kis követ a szájából, a konta aztat mind összeszedi a szájába és elviszi a maga hajlékába. Ha az ember szert tudna rá tenni, sok mindenre használhatná. Torokfájását, torokgyikját, meg egyéb betegségét is a jószágnak, ezzel lehetne gyógyítani. Ha a disznó vagy a tehén száradóba van, s ezt megtörik és sóba keverve odaadják a jószágnak, attul a jószág meggyógyul. Embernek is hasznos. Egy kis rongyba belekötni, a jobb markába szorítja, akár-milyen zárt kinyit vele.

— Igaz, — mondja egy kis szünet után — hogy ehhe a vasfű is hozzásegítené az embert, de az ebbe a határba nincs. Ha harmat van, korahajnalba úgy ragyog ez a fű, mint az ezüst. Aki tübe behúzza a jobb markának a bori alá húzza, amíg az ott van, azelőtt nincs zár.

Mondom Varga Sándornak, hogy Tivadari úgy tudja, hogy a Romoknak nincs lába. Mit szól hozzá?

— Mán csak tudom mit mondok — feleli. — Apró pici szürke szőre, négy pici kis lába, akkora farka van, mint a kisújjam.

A kígyókótól sem nyughatom. Valami olyasmit kérdezhettem, hogy tán összetéveszti a kígyótojással, mert ezt a jegyzetet találok az utolsó lapon:

— A kígyó tojását nem nézem tán kígyókőnek. A kígyónak lukba van a tojása. Őrzi is. Ha az ember ott megháborgatja, elzavarja nemcsak a kígyó, hanem még a gyík is.

Általános a hit, hogy a Szent György-nap előtti vagy Szent György-napi csúszó, akár szárítva, akár porrá törve, akár kiolvass-

tott zsírjával, gyógyító erejű. Zsírja a szó szoros értelmében aranyat ér. Állítólag a vásárosnaményi patikusnak pár évvel ezelőtt volt szíve tizenöt pengőt adni egy cigánynak a Szent György-napi csúszóért. Két hét alatt harminc pengőt árult be abból a disznózsírból, amit kígyózsír címén kimért.

Az is köztudomású, hogy Szent György-nap előtt csak az a csúszó mozog, amelyik embert mart meg. Az olyat a föld nem veszi be. Téltre nem bújhat el. Van-e naivabb megnyilatkozása az ember egocentrikus gondolkodásának. Versenyre kelhet az iskolával, amely mindent az ember, a leggonoszabb állat szempontjából bírál el hasznosnak vagy kártékonynak.

II. A PÁSZTOR TÁRSADALMI ÉLETE

AZ IGAZI ÉS A KÉNTELEN PÁSZTOR

Szigorú pásztorfelfogás szerint igazi pásztor az, aki a pásztor-ságba beleszületik, a többi csak olyan kénytelen pásztor. A pásztor-mesterség pusztulásával ma már az is igazi pásztornak tudja magát, aki a pásztorságot ifjú korában bojtárként kezdte, ha egyébként nem is származott pásztorcsaládból. Ilyen pásztor Dávid József, a cigánygulyás, aki így fakad ki nagy méltatlankodással:

— Nem mind pásztor, aki botot emel. Hanem az a pásztor, aki nyóc-tízéves korátul benne van. Aki aratni is tud, kaszálni is, a mán nem pásztor. Tessék csak megkérdem, hogy mit mond énül az öreg kondás.

— Mit mond?

— Aszongya, hogy nem tudom fogalmazni, hogy mi lesz énvelem, ha kiöregszem, oszt nem lehetek pásztor. Mer ugyan kapát egész életembe kezembe nem vettem, kaszálni se tudok, aratni se vótam soha, — aszongya.

A legkeserűbb szájjú Jóó Gyula így fakad ki:

— Ma mán fajult a világ. Béresbül, cigánybul lesz a pásztor. Azelőtt dísz vót a gulya a gazdaságba. Nyíltan mondom, nem árulás, hogy ma mindennap rosszabb a helyzet. Mer a cigány döglött lúér szógálja az urat. Felneveltem a fiamat, evvel ette kenyerét, ma nem folytatja, lenézi ezt a mesterséget, mer vegyes.

Megkérdem a vén Tivadarit, hogy vót régen? Kiből lett a pásztor?

— A pásztornak a mi időnkben a pásztor-mesterségben kellett nevedetni. A béres nem élt huszonnégy órát, ha beállott pásztor-nak. Elölték. Ebbe a birtokba az ürüs meg az anyajuhász, a csikós, a bivalyos, kondás, tehenész mind jó magyar ember vót. Bújt vóna bele a mi pásztorságunkba a béresféle, de nem lehetett. Úgy nevel-tük a pásztorságra a magunkét szopós korátul, mer erre születni

kell. Ha a pásztor megfogadott egy bojtárt, az esztendőre másikhó állott, de csak pásztorho. A kéntelen pásztor csak olyan, mint a siket kutya. Jobbra hívják, balra szalad. Lejárt mán a pásztorság, mint az órapórász.

Nagy Berti így cifrázza erről a szót:

— Van ma pásztor, csak olyan erőszakos. Látja némelyik, hogy az én kezembe könnyű a bot, — beáll. Kap egy kilökött rossz pergőt, egy rossz kolompot és ű mán akkor gulyás. Én kilencéves koromba mán egy csapat jószággal kint háltam a mezőn. Ennek a fiúnak, aki bojtár mellettem, hajlama lenne a pásztorságho. Ha meghall egy kongót, mán örül megféle. De a szüléje azt mondja: legven suszter. Ha kitanulja a suszterséget, ű nem bánja, mehet — ha kedve van — pásztornak. E mán magánérthető dolog, hogy e szá-márság. Eredetivel kell kezdeni mindent. Ha én most kezdeném a pásztorságot, én se tanulnám meg. A többi gyerek meg olyan ma, hogy beáll bojtárnak, egy jó hideg eső megmossa, az ég megdördül felette, mán elsírja magát: jaj anyám! Megyen hazafele. Sohse lesz az ilyenbül pásztor.

Nem kell sokáig kutatni az embernek, ha rá akar jönni arra, hogy mért tartja magát különbnek a pásztor a béresnél. Megmondja és egyforma felfogással mondja meg azt első szóra minden pásztor. Például az öreg kondás, Balázs János is. Így:

— A béres, a kocsis, akkor dogozik, ha ügyelet van rá. A pásztor után nem állíthatnak egy tisztet, de nem is kell, mer az igazi pásztor tudja a kötelességét, pedig nem számoltatja senki. Mihelyt nem tart arra, hogy ű mikor, mék órára végezzen, mit dógozzon, mán nem pásztor. Nem pásztor, akit hajtani kell. Ezér tartja magát különbnek a pásztor a béresnél, cselédnél. A pap is azt mondta nekem: Több becsületed van előttem, mint egy húszholdas gazdának.

Ez nagyon szép, de én is azt gondoltam magamba, hogy ez a megbecsülés a Balázs János tisztességes egyéniségének szólhatott s így nem építhetek rá. De Kis Mihály is ugyanazt a nótát fűjja:

— Az én sarkamat nem tapossa senki, mint, a cseléd sarkát.. Éngem nem kell hajtani. Lám eleresztettek hatvanhét darab marhával egy idegen vármegyébe. Hetekig itt leszek. Egy vagyon van rám bízva. Meg is őrzöm. A pásztor nem is áll szóba a pugrissal. mer különbnek érzi magát nála.

Tehát nemcsak a béresnél, kocsisnál, hanem a pugrisnál is különbnek tudja magát.

Bugacon azt felelik, ha az ember erről kérdezősködik:

— A pásztor különb, mint a béres. Különb, mint a paraszt.. Egy számadó oda se néz egy ötvenholdas gazdának. Mer a pásztor — úr! A pásztor kezén bízvást megmarad a rábizott vagyon, ki merne akkora vagyont parasztra bízni.

Az elmondottak után felvetődik a kérdés: ki a pugris? A hagyari Bihari Lajos gazda kiment a tanyára. Ott valami utasítást adott a juhásznénak. Az arra azt felelte, hogy:

— Nem ért ahhoz a pugris.

Bihari Lajos, mielőtt megsértődött volna, megkérdezte, hogy ki a pugris? Kisült aztán, hogy pugris mindenki, aki bent lakik a faluban. Tehát tágabb értelemben véve, pugris a faluba tömörült parasztság és polgárság.

Azt hiszem, a juhászné nyilatkozata a még élő osztálygőgről tesz tanúságot, s mutat arra is, hogy annak a kevés pásztnak, aki még annak tartja magát, öntudatát .füti rendi különállóságán érzett büszkeségének, függetlenségének tudata.

A Hortobágyról Balogh István úr szíves közléséből tudom, hogy a pásztor felfogása szerint »a pásztorságot nem lehet eltanulni, arra születni kell. Ha nincs huzalma hozzá, megette a fene«. Van olyan is, aki nem bírja a hosszú szótlanságot, a nagy csendet, az olyan meg is szökik mihamar. Az öreg Kardos János Hajdúböszörményből elmondja, hogy ő az iskolából hatéves korában megszökött. Kiment a méneshöz, hogy lássa a kis csikókat. Mikor másodszer kiszökött, az apja karikással verte meg, mégis »virrelbottal kellett az iskolába hajtani«. Csikósnak — szerinte — sok ember nem való, mert ha a ló feltöri a fenekét, a gatyá beleragad, sem ülni, sem járnai nem tud, mindjárt megszökik. Szeme sincsen rá minden embernek, nem tudja a jószágot megkülönböztetni egymástól.

Aki igazi pásztor, az, ha tehetős ember is, csak pásztor marad. »A vére húzza a pásztorságho. Nem tudja megszokni, hogy ágyban háljon, házban lakjék. Még az étel is jobban esik kinn«. (Nagy András)

Általában egy feltétele van az igazi pásztnak és az így szól: a pásztor kintháló legyen! Azt mondja nekem az egyik pásztor:

— Az olyan konyhatehenész, aki minden este hazajár a jószággal, a nem is igazi pásztor, csak olyan kéntelen pásztor.

A PARASZT ÉS A PÁSZTOR.

A falunkban a parasztság a pásztor és a cselédember közt már nem tesz különbséget, s nem veszi tudomásul a pásztnak azt az óhaját, hogy ma is különálló rendnek tekintsék. Hiába van a pásztor ma is valamivel előnyösebb helyzetben, mint a cselédember, tekintve, hogy bojtárbért kap, s a gulyásnak, kondásnak

két marha, illetve disznótartás jár egy helyett. Még a juhászt is ahg értékeli valamivel magasabbra, pedig egy feles juhászgazda, a maga 200—300 juhával ma szinte az egyetlen a gazdasági cselédek sorában, aki — ha a felesége is arravaló — egy élet alatt takaros vagyont kúporgathat össze magának, s felküzdheti magát a gazdák sorába. De a juhász akkor se hagyja el a mesterségét, ha vagyont szerzett. Tudok olyan juhászt, akinek »külábas háza«, nyolcvan hold földje van, de azért juhász ma is. Az lesz a fia is, mert a juhász azt tartja, hogy nagyon »hitvány« pásztor hagyja csak cserben a mesterségét. Akárhányszor megesik, hogy a helyet kereső feles juhász, arra a kérdésre, hogy mennyi a juha, azt feleli:

— Nincs nekem egy fia se. De mondja meg az úr, hogy mennyi kell, annyi lesz, mire beállok.

S úgy is van. Nem pénzen veszi meg, mert honnan is lenne annyi pénze, hogy 200 juhot megvehessen. Bank nem ad neki, kinevetnék, ha ilyen kéréssel bankhoz fordulna. Hanem felfog rajta a többi juhász, s ha nem is altruista alapon történik a megsegítés, a feltételek emberségesek.

A község szolgálatába állott pásztorokat a parasztság inég annyiba se veszi, mint az »uradalmi cselédet«, mert az ^mindenki cselédje.« A fizetését is úgy kell összeszednie házról-házra járva. Nemcsak a jószág után járó terményt, hanem a félkenyeret, az esteli fejést is a pásztor vagy a felesége járja fel. El lehet gondolni, hogy az a pásztor, aki maga, vagy a felesége személyében mindennap más házhoz állít be természetbeni járandóságáért, a falu társadalmában nem nagy tekintélynek örvendhet. Ezzel az egyébként ősi fizetési rendszerrel, a mai pénzgazdálkodásra áttért világrendben, a fizetésszerű jelleg valósággal elvész, s egyszerűen kényszerű természetbeni adománynak tekinti a falu parasztsága.

Házasság szempontjából sem kívánatos a pásztor. A gazdák többre nézik magukat, s a pásztor leginkább a gazdasági cselédek sorából választ párt. Például a nagyari 15 esztendő Vári Margit azt mondja:

— Ellenkedtek velem! Mer egy juhász akart vón nekem udvarolni. Azt ígérte a néném, hogy fübever, ha én egy kampóst ide járatok. Én is mondtam oszt nekie: — Jó vóna bezzeg magának is egy kampós — ügyi? Csak jönne! Merhogy vénecske mán a néném. — Pedig nem is mennék én afféle pásztorho.

Azelőtt ez a lekicsinylés nem lehetett meg. Amíg nem foglalkoztam a pásztorokkal, fel sem tűnt nekem, hogy akárhány pásztor — vagy babonás — történetben maguk a parasztok is »büszke«

pásztorlegényt emlegetnek. Pl. Sáriai Bálint Magyarban így kezd egy történetet:

— Azt mondta Morvai Péternek egy híres, büszke juhászlegény . . .

A tunyogi Szabó Sándorné egy babonás történet keretében azt mondja:

— Híres, büszke csikóslegény vót Kőcse András.

Ebből arra lehet következtetni, hogy régebben a pásztor büszke és öntudatos fajtának ismerték s nem tartották lekicsinyelni valónak.

Arról, hogy a pásztor ma lenézik, a pásztorok közül csak Nagy Bertti ejt szót, mert ebből a szempontból ő, mint községi csordás, nincs valami rózsás helyzetben. Azonkívül úgy érzi, hogy a faluban ő az egyedüli »eredeti« pásztoember, aki elszigeteltségében már a viseletét sem meri tartani. Restelli, mert szólják érte. Nem is tagadja s egy beszélgetés alkalmával így vall színt:

— A nyíri gulyásokat tessék erről megkérdem. Azok még olyan ruhába járnak, amilyenbe én mán nem mernék végigmenni a falun.

Íme a hunyó pásztoröntudat. De egyébben aztán nem is enged ő sem a pásztorbüszkeségből, mert különben nem mondhatná az alábbiakat:

— Elmecsonkulásba szenvedő ember nem lehet jó pásztor. Tudott élete csak a pásztoznak van. Tapasztalata, magánpróbálata felér két gazdáéval. Ugyan mék gazdának van annyi a kis agya hátuljába, mint a pásztoznak? Mer a gazda, ha megakad? — a szomszéd, a koma, a sógor, mindenki itt van, hogy megbeszélhesse vele a maga dógát. Nincs a maga eszire utalva. De a pásztor mindennap más helyzetbe kerül. Néha napokig nem lát maga körül senkit csak azt az egy jó Istent. Azt se látja, csak érzi. Senki körülötte. Mégis el kell határoznia, egy szemrebbenés nem sok, kevesebb idő alatt, hogy mit csináljon. Nincs kitől tanácsot kérnie. Tennie kell. Mer bizony, sokszor ettől függ az élete is. Parasztembereknek csak a vagyon. A pásztor meg csak neveti. Takarítván nem törődik véle, hogy a paraszt szánt, vet, néki arra nincs gondja.

Nemcsak Nagy Bertti, minden pásztor arra hivatkozik, hogy a paraszt a vagyonnak és a vagyonért él. A pásztor »megéri azzal, amit karja, botja keres«. Nevetségesnek látja a vagyonért való tülekedést. Kis Mihály például kicsinyléssel mondja:

— A pugrist lenézem. A csak a vagyonért él-hal. A pásztor az ilyet csak neveti, mer bír a két karjával meg a bottal kenyeret keresni s az neki elég.

Hortobágyi pásztorok szerint a gazdák a pásztozt megbecsü-

lik, »megemberelik«, »nem beszélnek vele lúhátrul«, hanem egyenrangúnak tartják magukkal. A pásztor szabadabb, mint a gazda, éppen ezért még ő nézi le a gazdát, »huncut, csalfa« jelzőkkel szokta illetni, vagy éppen csúnyább szóval is, ha nem »embersíges«. Hiszen a gulyásszámadó maga is gazda. Több cselédet tart, a bojtárokat.

*»Hat bojtárnak vagyok fejedelme,
Úgy tisztelnék: gazduram ökelme.«*

A hortobágyi pásztorságnak tehát csak egy része nézi le a parasztot, a másik része úgy látszik, csatlakozik a parasztságnak ahhoz a nézetéhez, hogy a gazdának nagyobb a becsülete, de akkor meg magát is a nagyobb megbecsülésben részesítendő gazdákhöz számítja.

A PÁSZTORSÁG KÜLÖNÁLLÓ RENDISÉGÉNEK TÖRTÉNELMI NYOMA

A pásztorság a parasztság széles rétegében bizonyos fokig különálló rendet alkothatott még a XVII. és a XVIII. században is. Ezt a gömöri és csallóközi pásztor-céh levelei is bizonyítják.

A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1897. évfolyamában Tagányi Károly közli a gömöri juhászcehre vonatkozó adatokat. Közlése szerint 1606-ban tanúvallomások hangzottak el arról, hogy a csetneki és krasznahorkai uradalmakban lakó juhászok »emberemlékezet óta« dézsmát se bárányaik, se vetésük után nem fizettek, hanem a király dézsmásainak minden juhászember két-két sajtot és egy hevedert adott, avagy azt nem adhatván, hat-hat pénzt adtak helyette.

Megtudjuk közléséből azt is, hogy ezek a juhászok 1635-ben »társulatot« alkottak, amiről a vármegyétől bizonyoságlevelet kaptak. 1659-ben a megye többi juhásza is hozzájuk csatlakozott s az összes gömörmezei juhászok egy testületet alkottak. Erről a testületről sajnos, csak annyit mond, hogy »mindnyájan tizedszabadsággal éltek«.

Ettől a szabadságuktól az 1659. évi 54. törvénycikk fosztotta meg őket. Vesselényi Ferenc nádor »machinációja« volt ez a jogfosztó rendelkezés. Mutatja ezt az is, hogy 1661-ben ezer birodalmi tallért »rakott zsebre« a juhászoktól, s ennek ellenében a maga és felesége, Széchy Mária, a »murányi Vénus« nevében részükre szabadalomlevelet állított ki. Az oklevél nyíltan megvallja, hogy az ország rendei az ő kérelmére alkották az említett törvénycikket, most pedig a nádor, »az alkotmány öre«, az ország törvényét a juhászok javára örökre megsemmisíti, visszavonja,

elengedi, mintha ez csak az ő privát dolga lenne. Ezt az oklevelet 1676-ban Lipót király megerősítette.

Szegény juhászok nem sok hasznát látták a drágán szerzett szabadalomlevélnek. A murányi uradalom a fiscusé lett. A juhászoknak újból kellett könyörögniök jogaik elismeréséért. 1702-ben gróf Koháry, mint a gömörmegyei tizedek bérlője, perbe fogta őket és ugyanazon Lipót király, a maga 1676-dki kiváltságlevelét megtagadva kimondotta, hogy a Vesselényi-féle kiváltság az 1659-iki törvénynek nem prejudikálhat. A juhászoknak pöregyeségre kellett lépniök, később a port megújították és 1716-ban el is vesztették. De e rövid idő alatt 4380 forintot vettek meg rajtok. Perük 1848-ig folyhatott, amikor a tized országos megváltásával ez is megoldást nyert.

Belső szervezetükről közelebbi adatot Tagányi Károly sem tud, de közli a kiváltságos juhászok lakóhelyeit.

A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle ugyanazon évfolyama közli a csallóközi juhászok 1717-ből való céhszabályait.

A céh szabályai szerint a céh azért rendeltetett, hogy »az juhgazdáknak jobb és hívebb cselédje legyen«. Egy másik pontja szerint azért állítatik fel, (tehát előbb nem volt) »hogy az juhos gazdáknak és uraknak állandó és értelmes juházmesterük lehessen«.

Úgy látszik, nem sok fegyelmet és buzgó hitéletet tapasztalhattak a juhászoknál, mert a céhszabály igen hangsúlyozza, hogy »Istennek dicsősége és tisztessége fenntartassék«. Ezért Úrnapján minden esztendőben Somorjába gyűljenek és résztvegyenek az úmapi processzió úgy, hogy egyik kezekben legyen gyertya, a más kézben pedig juhászpálca.

A babonaságnak dús talaja lehetett náluk, mert az egyik articulus szerint, hogyha valamelyik mester vagy juhászlegény gonosz életre adná magát és tilalmas babonaságokkal élne .. ., akkor a céhből kivetessék és érdemesen megbüntetessék. Tilalmazza, hogy a pásztorok gonosz embereket tartsanak szállásukon s azokkal társalkodjanak.

Az igazság jobb szolgáltatására a juhokat tartó nemesek közül törvénybírókat kell választaniok, »az mely előtt ki-ki maga panaszát megmondja, az igazság szolgáltatását várhatja«. Az istenes életnek és jó rendtartásnak behozatalára »oltalmazkodjanak a juhászmesterek, legények és tanítványok az undok és mocskos szitkoktól és átkozódásoktól«. Gondoskodik arról, hogy a céh tagjai a céh költségén orvoslásban részesüljenek és szorgalmasan gondot viseljenek arról, hogy az olyan beteg, jóidején a szentgyónás által isteneivel megegyezzenek.

Számunkra legérdekesebb az a *szakasz*, amely kimondja, hogy »ha valamely legény, vagyis tanítvány ereiben annyira megfogyat-

koznék, hogy szolgálatával kenyerét nem kereshetné, körosztény szeretetbül, az társaság annyi irgalmat fog véle tenni, hogy az céhláda költségével is megsegítsék, aminthogy tartozni fog minden céhbeli mester az olyan ügyefogyott társuknak szállást adni és azmennyire lehet, étellel táplálni«.

Csallóközben más mint a céh tagja juhásznak nem állhatott, s a céh tartozott a nem céhbeli helyett ugyanannyi fizetés mellett céhbelit állítani és jóviseletéért felelni. Ha ez a juhász szántsándékkal vagy tudatlanságból kárt okozott, »a céhmester atyamesterrel« együtt tartoztak a kárt a gazdának megtéríteni.

A kivonatos ismertetés is mutatja, hogy a pásztor akkor is nyugtalan, helyét változtató ember lehetett. Ősi mesterségének babonáit gyakorolhatta, mert különben mért emlegetné a céhlevél a tilalmas babonásokat. Szegény-legényeknek, bizonyára épp úgy útbaigazítást adott, akárcsak Bach-korszakbeli társa, mert ezt is tiltják számára. Végül pedig a pásztorság összetartozását, az egymásiránti szíveslátást az articulások úgy hangoztatják, ahogy a mai pásztor is kötelezőnek mondja a pásztorok számára a pásztor szíveslátását.

PÁSZTORRANGSOR

Mifelénk, ahol úgyszólván csak a gulyás maradt meg az igazi pásztorságból, a pásztorrangsomak is csak híre maradt, de még a szájhagyományból sem lehet a pontos rangsort megállapítani.

Kérdezősködésemre Balázs János politikus választ ad:

— Minden pásztor közt akadt olyan, aki az elejéhez tartozott, mindnek vót alja is.

Tivadari László — a legöregebb pásztorok egyike — azt mondja:

— A juhász a legelébvaló a pásztorok között. Mer az angyal kinek jelent meg a hegyen Betlehembben a pásztorok közt? Csak a juhásznak, nem a többinek. De meg olyan zsíros egy sincs, mint a juhász. Nem olyan szegény, mint én. Mer: Nyírás! — Aratás! Van egy-két mázsa gyapjúja, a mán pénz. A kondásnak? Egy kocám van. Leválasztásig tartja a gazdám. Méltóztassék azt is megszámitani, hogy ü feles. Juha, teje, nyíraskor aratása van. Azután oszt jön a kondás, a csikós, a csordás, de az uradalmi gulyás elébbre való, mint a csordás.

Mán Sándor, Sándor-tanyai juhász azt mondja, hogy a pugris szerint csak a juhász az első. Azután való a . kondás, csikós, legutolsó a gulyás. Meg azután — mondja — a pásztor is így tartotta, hogy a juhász elevenebb mint a gulyás.

Körösi János gulyás, de elsőnek a juhászt teszi:

— Mer a »rédiabélyegre is a van ráfestve«. Piát akkor mán

csak az az első, ha az urak is annak ismerik. Azután jön a csikós, gulyás. Gulyás a juhással nem egyezik. Azt mondja a gulyás:

Dögöljön meg minden birka, csak annyi maradjon magnak, amennyit a juhász csinál.

Ha összekerülnének, meg is ütogetnék egymást. A juhász a gögősebbik egy kicsit. Az is viszmondja, hogy az Isten döglessze meg a gulyát, meg a többit is hozzáteszi.

Meg a leggazemberebb is a juhász. En hazamentem este a tehenekkel, ü meg akkor még eljárt az én legelőmet befuttatni. Merhogy a juhász éjjel jár. Mind azon vergődik, hogy az ü juhánál jobb ne legyenek.

Biró Sándor elsőnek teszi a gulyást.

— Első a gulyás. De a kondás lejárt a juhászokat is régenében! De elsőnek számít ma is az uradalmakba is a csordás ott, ahun tiszta töketehenek vannak. De az biztos, hogy a legzsirosabb a kondás vót. Azér mondja a nóta is, hogy

*A kondásnak zsiros inge,
Tarkakötős felesége ...*

Ha elment makkolni felment hatszázzal, visszajött ötszáz olyannal, hogy fennakadt a gazdájának a szeme, a százat nem is kereste.

A szabolcsi Mester György jól megfontolja előbb a kérdést, csak azután válaszol:

— Csikós, kondás, gulyás megállta együtt, de a juhászt egyik se tűri, mer a bárány lába átok. Mindent elberenál. Az után nem eszik semmiféle jószág. Azér, ha lehetett, a juhászt megréfalta mind. Megfogták a birkáját, megették, ha a bürt visszakaphatta a juhász, beérhette vele, mer akkor legalább beszámolt vele.

Nagy Károly, a legértelmesebb juhászok egyike, persze a juhászt tartja elsőnek, de hozzáteszi, hogy a többi is elsőnek tartja magát. »Sokat vetélkedtünk mink, mikor Királytelken bojtárkodtunk, azon, hogy ki az első. Szerettük is a nótát, amék a Szendi báró leányáról szól, mer a mellettünk bizonyít. Így szól a nóta:

*Jaj Istenem, mért is lettem egy bárónak leánya,
Mért nem lettem, mért nem lettem juhászlegény babája.*

Csak a vót a baj, hogy a csikós is, a gulyás is magára fordította a nótát. Néha bizony össze is szólalkoztunk felette.«

Bugacon, ahol még van csikós, természetesen a csikós az első, Dobos József gulyásszámadó így állapítja meg a rangsort:

— A csikós mindéig büszkébb. A tartása is más, mer ü lovon jár. Büszkébbnek érzi magát, hogy ü csikós. Aztán jön a gulyás. A juhással ellenszoba vagyunk, de az azér igazi pásztor, mer az

éjjel-nappal kint hál mint mi. Úgy mondjuk neki: Doskár! De a juhász azt feleli: Nem sül ki a szemetek? Jó idővel kijöttök, nyári vásár után hazamentek. Hanem az a szegény juhász, ha hó nincs, mindig kint van. — Mi meg aztán mondjuk neki: Beszélhetsz te! Bezzeg a pálinkás üveg (a kreozinos üveg) mindig nálad. De a kanász (és itt mély lenézést fejez ki a hangja) az lehet akár béresbül, akár kocsisbul. Egy paraszt azzal hengeg, hogy három hónapig volt kanászszámadó. Ma épp úgy megfogja a kaszanyelet, mint a többi. Énnekem hiába adják a kezembe a kaszát, leteszem. Bottal, ostorral keresi a pásztor a kenyerét. Ottan — napszámosok, aratók közt — megdöglene éhen.

Balogh István úr közlése szerint a pásztorság a Hortobágyon nem egységes. A kanász minden pásztor szerint alig tartozik a rendbe. »Gacsos, csosza« a jelzője. A legtöbb gúnynóta róla szól. Pl.

*»Tűzreteszem a kanászt,
Melegszek is nála ...«*

Vagy pedig:

*»Megismerni a kanászt, csosza járásáról,
Űzött, fűzött bocskoráról, tarisznyaszíjáról.«*

A juhász már fentebb áll rangban, de ez nem olyan független, mint a gulyás és a csikós, mert hiszen »egy gazdának szógál.« A gulyás és csikós mint egyenrangú fél áll helybe a pásztorfogadásakor, de köztük különbség az, hogy a csikós fürgébb, a gulyás lassúbb. A juhász, csikós és gulyás szerintük igazi pásztor.

Természetesen itt is rangsort tartanak egymás közt is. A tanyás (talyigás) a legkisebb bojtár, olyan »küld ki-hídd be ember, akinek hallgass a neve.« Evésnél nem ül az asztalhoz, azt eszi ami marad, ő főz. Ha nem marad semmi, az az ő baja, »vót módja benne«. A bojtárok közt az öreg bojtár, kis-számadó az első, ő a gazda helyettese. De a számadót ő is meggazduramozza, mint a többi, különösen ha néhány hold földje is van a számadónak. Az egyívású bojtárok, számadók is komák, rendesen össze is házasodnak.

Bugacon régen a számadó hatodmagával szógált. Abból négy »kijáró embere« legeltetője volt, az ötödik a »lakos« ez virrasztóit minden éjjel. Nappal aludt a cserénybe, de reggel is, este is ez főzött.

PÁSZTORREGULÁK.

A pásztorság társadalmi érintkezése egymásközt a közös társadalmi renchez való tartozás kifejezésének jegyében történik. Pásztorregulák régebben egyenesen kötelező erejűek voltak, s ma is csak

a teljesen tudatlan, mondjuk, a »kértelen pásztor« nem tartja be ezeket a szabályokat.

A legáltalánosabb ilyen szabályt úgy fogalmazhatnám meg, hogy a pásztor egyéni boldogulása nem történhet a másik pásztor rovására.

A gulyásnak ezelőtt szeptember végén volt a marasztása (nem felmondásnak hívták). Tehát egy hónappal előbb, mint a többi cselédé. Ha eljött az idő, megkereste a pásztor a gazdát, megállapodtak, hogy lesz, mint lesz. Ha nem egyeztek meg, akkor szabadult a pásztor helye. Ilyen esetben a pásztor, aki a helyére akart állani, előbb a pástort kereste meg. Attól »felkérdezte«, igaz-é, hogy elmegegyen a helyiből? Mi volt a fizetése? A végin pedig engedelmet kért, hogy ha nincs ellene kifogása, ő beállana a helyére. Csak ha az engedelmet megkérte, csak akkor beszélt a gazdával.

Tehát nemcsak nem túrhatta ki pástortársát a helyéből, de kevesebb bérért se ajánlkozhatott, mint amennyit a másik pásztor kapott.

Balázs János nagyari kondás azt mondja, hogy rendes pásztor-ember előbb a pásttorral beszél.

Mán Sándor juhász szerint, azért kellett előbb a pásttorral beszélni, mert a pásztor mind »testvér« egyött. »Ezért ejt szót véle«, mielőtt a gazdával beszélne. Az ember felkérdi:

— Mér mensz el?

— Másfele van számításom — mondja rá az ember.

— Nem szereted az uraságot?

Erre a kérdésre nagyon meg kell rágni a feleletet, — mondja Mán Sándor, — mer úgy van, hogy a gazdám mellett kell fognom. Nem becsület rula rosszat mondani.

A szabolcsi Szemán József gulyás is megerősíti, hogy náluk is szent Mihály napján mondtak fel a gulyásnak.

— »Aki suttyómba ment ajánlkozni, azt lepiszkolták. Befüröd-tál a helyemre, megájj! Megriasztom a gulyád. Mer a rend a vót, hogy megbeszéli előbb a pásttorral — ha te visszamaradtál — nem megyek fel. Rendes pásztor nem is mulasztotta ezt el, márcsak azért se, mert a másiknak a bosszúját nem akarta kihívni. A csúnya eljárásra a lehetett a válasz, hogy a másik éccaka beleöntött valamit a tehénbe, amitől az elvetélt. Még neki rimánkodtak a végén, hogy ménjen vissza.«

Bugacon és a Hortobágyon is ez a rend. Pásztorfogadásnál azt kérdi a debreceni:

— Na János, mire víled? maracc vagy nem maracc?

(Persze János gulyásszámadó):

— Ha gazduramék is akarják, maradok, — ez a felelet.

Kis Mihály nagykállói gulyás azt mondja, hogy kár is ezt ma-

gyarázni. Megmutatja e magát mint a kis tükörben a híres Ujszult János esetibe. Újfehértón vót valamikor híres gulyás ez a János. Szeptember elsején marasztáskor felment az öreg a gazdához, kérte a bért. De egy ócsób ajánlkozott, azt fogadták meg. Nem is szólott elébbet ez a pásztor Jánossal, csak beállott. Ellettek is aztán a teh nek télen lefele pucér hornyukat. Elvetélte ükét az anyja félidőbe. Ez pedig csak úgy lehetett, hogy megétette János a teheneket. Mikor az anyjuk meglátta a pucér hornyukat, mind kiugrott a karámbul. Neki a világnak. Szaladt a sok tehén elfele. Rakták is oszt az új gulyást szekérre, vitték vissza az öreget a helyére.

— Így járhat — fejezi be a pásztor, az erkölcsi igazság szabatos levonásával — aki erőlködik és olcsó bérért beáll a másik pásztor helyére.

Sárai Bálint nagyari kondás modta el a következő történetet.:

Hallottam egy csikósrul. Nagyberegebe vót e csikós. A bojtárja beszélte az apámnak. A bojtárnak a nevit is tudom. Gazdag Gábornak hívták. A beszélte, hogy Nagyberegebe kihaitották tavasszal a ménest. Valamikor erdő vót azon a gyepen. Vót egy nagy szilfaducskó, a vót nekiek mindig az asztaluk, arrul ettek. Leültek egyszer, esett, fűjt. A ménes megindult cikázni, körül a legelőn mindig fele. A bojtár mán félt, hogy elszalad a ménes. Az öreg még arra se nézett, amerre a ménes szaladt.

— Ne félj — asszondja. — Had szaladjon a ménes, nem megyen az el.

Szaladt a ménes körül a legelőn a mesgyéig, de a mesgyé'n túl nem ment. Egész nyáron ott járt a ménessel, nem szaladt az el egyszer se.

Falusi ménes vót e. Az öreget mán öregellették a gazdák. Másat fogadtak tavasszal. Ez a másik nem ment el pásztorregula szerint felkérdezni az öreget, hogy elmegyen-e csakugyan? Beállhat-é a helyére? Csak beállott.

Majd eljött tavasszal a kihajtás. Akkor négyszer szaladt haza a ménes egy nap. Másnap meg a szomszéd község határáig egy grófi uradalmon keresztül szaladt el a ménes. Nagy kárt csinált. Behajtotta a falu mind az egész ménest. Annyiért adták vón kifele a lovakat a nagyberegieknek, hogy akinek kettő vót, az egyik ottmaradt vóna kárba. Azt mondták a nagyberegieknek, hogy ha el tudják hajtani a ménest, vagy el tudják lopni, akkor vigyék el, nem fizetnek semmit. De ük jószerelemmel ki nem adják.

Elmentek oszt az öreghez. Mondták nékie, hogy mi járatban vannak. Tudta azt mán akkor az öreg. Azt kérdezte, hogy van e itthon lú? Az egész faluba csak egy ménesbeli lú maradt, a bíróé.

Felkészült az öreg. Vót neki egy pergője, meg egy kis kenderostora. Felkötötte a pergőt ennek a lúnak a nyakába, ü maga felült

a lúra, elment a szomszéd községbe. Mire odaért, az emberek ásóval, kapával ott állottak, hogy el ne lophassák a lovakat.

Mondta is nékik az öreg nagy kötődéssel, hogy ugyan jól igyelenek, el ne szökjenek a lovak. Avval megfordult, ment hazafele. Igen, de a kis pergőt megrázta a lú nyakába, a kis kenderostorral meg csürdített kettőt. Avval azt mondja:

— Na, gyertek! Menjünk hazafele! i

Megindult az egy lú után mind az egész ménes. A magos karámbul úgy kiugráltak, mintha sohse lettek vóna benne. A nép meg úgy ment széjjelfele, mint akit vágnak ostorral. Majd legázolták egymást. Elment a ménes haza.

Mikor visszamentek a faluba, a fiatal csikós megkérte az öreget, engedjen meg neki, amiért nem szólott vele.

Megengedett az öreg. Másnap kihajtották együtt a ménest a legelőre. Ott osztán azt mondta:

— Ne félj most mán. Megőrizheted most mán ükét, nem szaladnak el.

Ügy is lett. Nem szaladt el többet a ménes az egész nyáron.

— Ennyi a történet, fejezi be Sárai Bálint.

Egy pásztorregulának a hitelességét a legghathatósabban egy-egy ilyen babonás történetbe való beágyazottsága bizonyítja.

A bugaciak is azt mondják, hogy ez a szabály náluk is áll.

— Megszegik? — kérdem.

— Hát van, aki megszegi. De aimak aztán nem is lesz maradása a határba. Jobb is ha mindjárt elköltözik.

Már pedig, ha Szatmárban, Szabolcsban és Bugacon egyformán tartják a regulát, az azt mutatja, hogy ez általános regula volt.

*

A pásztor mind koma. Három pásztornak rövid nyilatkozatát adom egymásután, a Császár Sándor juhász, Mester György és Körösi János gulyásokét.

— Pásztorság — barátsági komaság.

— Pásztormegszólítás koma vagy testvér.

— Pásztor, ha ezer vón, akkor is mind koma. Mind ismeri egymást, ez barátság-koma. Ami nem pásztor, az pugris. Én mint pásztor nem egyezek a pugrissal, mint a huszár meg a baka.

Kis Lajos szerint:

— Mind koma a pásztor! Éppen mint a cigány. A komát- az ember tiszteli, azért nem is tegezi. Pásztornak össze kell tartani, mint a juhnak a melegbe.

Kis Mihály nyírségi pásztor, sokkal öntudatosabb, mint a szatmáriak általában. Azt mondja:

— A pásztor mind összetart, mint a zsidó még a kacsa. Száz kacsát, meg száz zsidót össze lehet engedni mind. A kacsa is, a zsidó is mindjárt ismeri egymást. Egy se bántja a másikat.

Marozsán Mihály, a lápi pásztor, azt tartja:

— Koma a pásztor mind ma is. De a cigányt nem fogadja el. Most csordás, hónap vályogot vet. Az ilyen fogadott koma. De Orosz György, Tiszaháton lakó komám, ha ma eljönne — egy fillér nem sok annyi sincs a zsebembe — de azt mondanám: Gyere, komám, a kocsmába, igyunk együtt valamit. Ha meg otthon tanál. Nincs, testvér, egyebem egy kis kenyérnél egyél kenyeret.

A nagyपालádi születésű Garda József 1937-ben szógált Magyarban, mint gulyás. Azt mondja a pásztorról:

A pásztor mind koma. Megtisztelik ezzel egymást. Pusztul a pásztor. Parasztbul, mondjuk úgy ahogy van, pugrisból is lehet ma pásztor. De meg cigánybul is. A nagyari falusi csürhész is cigány. Elhull a faluba egy malac. Hívhatja a gazda — vidd el! — Osztán ha fizetésre kerül, levonja néki. Mer asszondja:

— Nem elvitted a malacot? a tyúkot? ...

Szóval a dögöt. Nem is vót a pásztor ebbe a kutya életbe. Nekem hiába kínálná a dögöt, azt felelném — takarítsa el maga!

Az ilyen pugrisbul, cigánybul lett pásztort nem jószívességből hívjuk komának. De meg érteden is az ilyen a jószághoz is.

így a pásztorok! Magyarázatul csak annyit szeretnék hozzáfűzni, hogy általában a parasztságnál a komaság a legmelegebb barátság jele. Az emberek, ha komákká lettek, megszüntetik egymás-
közt a tegezést, magázzák egymást, ez különös megtiszteltetés jele. A komát lelket váltani hívták, mert az menti meg a gyermeket az ördög karmaiból és vezeti be a keresztény egyház kötelékébe. Vállalja a felelősséget a gyermeki lélekért. A komaságot visszautasítani a legnagyobb bűn. Az ilyen megérdemli, hogy »zöd fűbe ha áll, az is elszáradjék alatta.«

*

Baráti kötelesség pásztornak a pásztort megkínálni.

Nagy Berti szerint:

— Mikor engemet az én komám felkeres, annak szíveslátás dukál. Nem úgy, mint a parasztembernél. Ők csak dógáér kínálnak meg valakit, — teszem, — ha egy szegény dógozott nekik. De itt emberségből kell megkínálni. Hát bizony az benne áll egy kis jövedelemben, ha engem a komám meglátogat. Ha én nem vagyok otthon, akkor az asszonymnak is tudni kell, hogy lássa szívesen. Mei hátha éh vagyok abba a forgandó helyzetbe.

A megkínálás kötelezettsége tehát fennáll, akár a mezőn, akár otthonában kapja a pásztor a látogatást.

Balázs János kondás egyenesen büszke erre a szokásra:

— A pásztoember utolsóig ellátta, máig is tartja, hogy aki abbul a vérből való, attul ami van, azt el nem tagadja. Egy félliter pálinkát, kenyeret, szalonnát a régi világba is tartottak készen a másik pásztor számára. Ha jöttek a tanyára ismerősök, a számadó kínálta meg a vendéget. Ha a számadó nem vót ott, csak akkor az öregbojtár.

Ha idegen pásztor jött, az felkérdezte:

— Kié ez a farka?

Bediktálták neki.

— Ki a számadója?

Azt is megmondták.

Ű oszt ráfelelte: Komámmal beszélék? — Mer a bojtárt nem tartotta még komájának.

Erre oszt a számadó vette a tarisznyát, kenyeret. Lehajtotta a tarisznya hajtókáját, a kenyérkendőt kiterítette, arra tette a kenyeret, szalonnát, a hüvelyes kését, mer nem igen illett, hogy a maga kését vegye elő a pásztor vendég.

Bíró Sándor is tartja a szokást, hogy a komának a kínálás kijár.

Na testvér éhes vagy? — kérdezte meg az ember a komát.

Tagadta azt a koma, de azért a kínálás csak kijárt neki. Vót olyan, hogy elhullás vót. Körülülték. Ügy esett jól a pásztoznak, ha megóhajtotta azt a húst, hogy a cimboráknak is része legyen benne. Persze, a juhászt meg is viccelték néha. Elhozott tüle lopva a pásztor egy birkát, egy jó bogrács húst reggelire feltett, meghívta a juhászt — gyere, testvér, egyél! — Megették édesdeden,

— Na testvér, jó vót?

— Jó!

— Na, akkor hónap is hozok egyet.

— Hunnan, komám?

— Hát kigyelmedtül, komám.

Kis Mihály megjelenítve, párbeszédben adja elő a megkínálás rendjét. Azt mondja: Ha a komám idejön, első, hogy megkínálom.

— Jöjjön komám egyék.

— Köszönöm komám a szívességet.

Meg kell kínálnom — mondja — ha mindjárt szüleiben vagyok is. Ma is megkínáltam kettőt, pedig csak tíz nap múlva hoz az aszszony ellátást. De ha mindjárt úgy ki van szabva, hogy én megéhezem, akkor is meg kell kínálnom. Az is lehet, hogy a faluba az uccán találkozók véle. Azt mondom:

— Jöjjön komám, igyunk meg vagy két deci bort.

Ha megittuk ű se kívánja, hogy csak én kínáljam, hanem azt mondja:

— No komám! Most mán én fizetek.

Garda József gulyás így adja elő a koma látogatását:

Ma beállított hozzám a legelőn egy koma. A köszön elsőnek, aki jön:

— Szerencsés jó napot kívánok komám!

— Aggyon Isten komám, magának is. Mi jóba jár?

— Olyan különös dógom éppen nincsen, csak eljöttem magát meglátogatni.

Erre mán előveszem a tarisznyát, hogy megkínálom a komát. Lehajtom a tarisznya elejét. Kiveszem a kenyeret, kibontom a kenyérruhából, úgy terítem ki a kenyérruhát a tarisznya elejire. Mellé teszem a szalonnát, jobbra még a késemet is. (Tehát pontosan úgy, ahogy Balázs kondás is mondta.)

— Ügy egyék, mint otthon, komám!

Szabadkozni még akkor is illik, ha az ember csakugyan éhes, ezér a koma azt feleli:

— Nem arra jöttem!

— Egyél, ne kínátsd magad — tegeztem, merhogy fiatalabb vót.

De csak szabadkozott a koma.

— De komám! Ha kínálnak, fogadd el, ha ütnek, szaladj el. Egyél! Utána könnyebben beszélgetünk.

Ha a komának van kése, előveszi a maga bicskáját. Alikor én is szelek magamnak kenyeret, szalonnát. Azután aztán: én terítettem, én takarítom el.

Én is meglátogatom ezt a komát — mondja — valamék napi De nem mondom meg előre, hogy mikor megyek. Ne várjon. Maradjon úgy, ahogy magának van. Mer ha vár, — süt, főz, — oszt nem megyek el, akkor azt mondhatja, hogy a betyár mindenit! Itt vártam, mindent elkészíttem, oszt nem jött. Mán pedig pásztor-ember sohse tudhassa, hogy mikor szabadul.

Bugacon is azt mondják, hogy a pásztornak pászortól szíveslátás dukál.

— Akkor is, ha idegen? — kérdem.

— Akkor is!

— Hát ha a Hortobágyról vetődne ide egy pásztor, annak is?

— Azt tetszene meglátni, hogy annak micsoda dáridót csapnánk. Mentül idegenebb a pásztor, annál nagyobb szíveslátás dukál neki.

Balogh István úr közlése szerint Hortobágyon a vendéglátás szíves, nemcsak a pásztorok között, hanem idegenekkel szemben is. Ma már változott a világ, de egy évtized előtt is, ha evésnél találta valaki őket, aki tudta a szokást, e szavakkal állított be;

— Adjon Isten! Hasznájjik!

— Köszönjük! Rísze legyík benne.

Erre a jövevény kissé szabadkozott, de csak tisztességből, míg a számadó rá nem szólt a bojtárra:

— Hocci csak azt a tőkét, tik meg húzóggyatok összebb egy kicsit, kerüljék közelébb.

Hortobágyon azt a gazdát is megszólták, aki úgy ment ki, hogy nem kínálta meg a pásztort. A takaros gazda a kasfarban a kulacsot, a lőcsfokán a szeredást vitte. Ha evett és valamelyik pásztor közel volt, magához hívta:

— Gyere közelébb, János, kóstold meg. Neked is tett az aszszony.

Ez sem lehetett elszigetelt szokás, mert Szemán József nyírségi gulyás ezt mondja:

— A pásztor nem árulja el egymást. Meg kell a másikat kínálni. Amék úr megbecsülte a pásztort, az is megkínálta a pásztort. Mezőssy Béla kegyelmes úrnál szógáltam én soká. Anyagulyás vótam. Ha jött a koma, hittam a kis kerekes bódémbe, megkínáltam. Ha bementem a kegyelmes úrho, az úgy kött fel az ágyrul egy Ids kurta hálóingbe, az ember előtt. Mindjárt kérdezte: — Na, mi baj, komám? — Mindenki koma vót neki. Nyárba hajadonföt, mezítláb kijött a tornácra az emberrel beszélni. Délelőtt pálinkával, délután borral kínált meg. Ugyanabbul a pohárbul ivott az ember után. Nem útálta a szegényt!

*

Természetes, hogy a pásztor kötelességének érzi, hogy pásztor-társát megsegítse, ha az valaminek híjával van. Kis Lajos mellett a szomszédos legelőn legeltetett Körösi János. Tinógulya volf. Körösi-vel, nem volt teje. Mindennap öt-hat liter tejet adott neki Kis Lajos. Kérdem, hogy adta?

— Mit? — kérdi vissza Kis Lajos.

— Hát a tejet.

— Ingyen. Csak nem adom pénzér, mikor nekem. sincs pénzembe. Mán hogy is adnám pénzér! Még szóltam a zsidónak, hogy ebbül a kupecjóságbul az egyik tehenet had legeltesse ű, míg el nem adják. Meg is engedte.

Sajnos, nem tudom visszaadni a megbotránkozás hangját ama kérdés felett, hogy pénzér adhatott volna pásztor-társának tejet.

Szemán József elmondja, hogy Mezőssy kegyelmes úrnál nyut anyagulásnak rengeteg teje volt.

A kegyelmes úr sohse tiltotta, hogy a többi pászturnak ne adjak belüle. Szabad volt adni, de Isten őrizz, hogy azér csak egy fillért is elfogadhatott vón az ember. Menten kitelt vón az »eszten-dóm nála.«

Mester György is állítja, hogy a pásztor a másik pásztoron segít.

Ha elfogy a kenyérem — mondja, — kérek a másiktul. Segítsen ki komám! Ha szükibe van, akkor is ád, mer ha jut, juttat mindenkül a másíknak is.

Azelőtt úgy volt, magyarázza Mester György, hogy pásztor a pásztor felkereste. Szomszédos legelő mindig van. A legelőre később jött pásztornak kell a régebben ott legeltető pásztor megkeresni. Amék nem megy el, azt a másik pásztor nem is fogja háborgatni látogatással, ahhoz nem fordul, még akkor se, ha valamiben megszorul, mer aki magának akar maradni, a csak maradjon. Ma mindig inkább úgy van, hogy nem keresi fel a pásztor a másikat.

A PÁSZTOR ASSZONYA.

Az asszonyokról gyűjtött anyag is mutatja, hogy a parasztság és a pásztorság egymástól eltérő szokásrendet tart. Az természetes, hogy a két rend között egyező vonások is vannak e tekintetben, mert a pásztor épp úgy, ha nem fokozott mértékben örökös asszonya hűségén. Hiszen ő hetekre, ha nem hónapokra kénytelen magára hagyni az asszonyt.

Nagy Berti azt mondja:

— Tudok két olyan komát, hogy egy pitvaron, egy konyhán laktak. Jártak egy legelőn. Az egyik asszony lefektette az urát, mikor a két számadó este esőtül elázva hazament. Mondta az ember az asszonynak, hogy szárassza a ruháját megféle addig, amíg ű fenn van. De azt felelte az asszony, hogy ráér ű arra odébbat is. Van neki még egyéb dóga is. Avval kiment a pitvarba, mer össze vót beszélve a másik komával, s amíg a másik asszony a másik házba (ház mindig szobát jelent) dógozott, az ura meg bent feküdt, űk a komával a pitvarba szerelmeskedtek ... Ennek lett egy rossz következménye. Hát itt a komával vót meg a baj, de van olyan pásztor is, hogy a bojtárja elsereti az asszonyt. Én be bírtam oda törni a feleségem, hogy én nyugodt vagyok. El is hajtanám elsőre. Mer amék kutya egyszer átalússa a Tiszát, a másszor is átalússa. Elhajtanám mondom, mer a rossz csak rosszat nevelhet.

Kis Mihály: — Nem hamvába-hótt asszony az én feleségem. Míg én itt a legelőn vótam, a régi bojtárom, aki három esztendeig meg három hónapig vót mellettem bojtár, — oszt most vállani akar a feleségemtül, azt ajánlotta nékie, hogy nekünk adja az egész komecióját, vegye oda a feleségem kosztra, szállásra. Kereken elutasította az asszony. Engem meg se kérdett. De jól is tette, mer ha

árira mentem vóna haza, hogy ott tanálok, ment von ű is vele tovább. Hiába van hat gyerekem.

Ebben tehát a két rend nézete nagyjában egyezik, talán azt lehetne mondani, hogy a pásztor felfogása szigorúbb. De kétségtelen, hogy vannak eltérő társadalmi szokásaik a pásztoroknak. Nagy Bertit így »fogalmazza«:

— Van úgy, hogy gazdajány megy hozzá pásztoemberhe. Pásztorasszony lesz. De nem érti annak a rajzát. Az ilyen asszonynak arra sincs felfogása, hogy mért kell arra az egy kongóra (jószágra járó harang) áldozni. Teszem egy gazdajány nem tudna hozzám könnyen alakulni.

Kis Mihály azt mondja, hogy tud olyan pugrisjányt, akinek pásztor lett az ura. Olyan szégyenbe hozta az urát, hogy az ember még szólni sem mert utána az emberhez.

Nagy Bertit veszem vallatóra: Mondja meg nekem példában, hogy hol mutatkozik meg a pugris meg a pásztorasszony viselkedésének a különbsége.

— Hol mutatkozik meg? Hát a szíveslátásban. Mondtam én már azt, hogy a pásztoembemek pászortól a szíveslátás kijár. Ha én nem vagyok otthon, akkor az asszonynak is tudni kell, hogy lássa szívesen a komát. Ha az asszony hibázott valamibe, nekem ugyan a koma nem szól, de megizeni, hogy így, meg úgy!

Ez különben jellegzetes szokása népünknek. Nem szól, de izén. Nincs az a magas diplomácia amék annyi izenettel bonyolítaná le a maga ügyeit. S itt aztán az asszonyok kiélhetik minden hírhordó szenvedélyüket.

— Dehát mibe hibázhat az asszony? — kérdem.

— Teszem — a kománál vagyok. Oszt azok vacsorához ülnek. Hacsak vér van benne, azt mondja ilyenkor az asszony a vendégnek:

— Komám! Lesz szíves megvacsorázik.

— S ha nincs vér benne? akkor?

— Csak olyanba nincs, aki most kezdi. Akkor elmarad a kínálás. Persze vacsorát kért csak szorult helyzetbe szoktam, így:

— Komám restellem! De lesz szíves egy kis vacsorával megemberelni.

— Hát bizony e szorult helyzet, neveti el a dolgot Nagy Bertit — De, ha tarisznya van velem, akkor nem is szólok. Van olyan buta hely, hogy megvacsoráznak és nem szólnak egy szó kínálást se. Akkor megvárja az ember, míg megvacsoráznak, elmosogatnak. Akkor veszi elő az ember a tarisznyát avval, hogy:

— Lesz szíves komám megengedni, hogy falatozzak?

Olyankor viccből még meg is kínálom a komát. Tudja a már akkor, hogy hibázott az asszony, mer annak a kötelessége a kínálás. Ritka madár, de megtörténik.

— Különösen akkor történik meg — magyarázza, — ha oskolázatlan az asszony. Eleinte az én feleségemnek is sokat kellett a lábahegyit taposni. Mer az asszony nem kezdte a kínálást, én meg takarítván (határozottan, bizonyosan) nem kezdhettem. Nem ment belémfele az ennivaló. Hogy ne maradjak szégyenbe, kézbevettem a kalácsot, odamentem vele az asszonyho, hogy megkínáljam vele. Errül csak megérti, mi a rend. Gyümöcsöt pucolt az asszony késsel és a helyett, hogy észbekapott vón, felémcsapott tréfásan a késsel. De úgy a csuklómra talált vágni, hogy menten kiszaladt a vér. Én meg mérgembe ütöt csaptam nyakon. Így törik meg az asszony. Eltávozott a koma. Én meg haragudtam kegyetlen az asszonyra. Intem a jóra, oszt még ű csápol. Az ilyesmin akkor szokott oskola lenni, mikor senki sincs ott, most bezzeg akkor vót oskola, mikor nem kellett vón.

Ebből megtanultam, hogy mi a rend, ha a pásztor is otthon van.

— De mi történik akkor, kérdem, ha a pásztor nincs otthon, az asszony maga van és jön egy koma?

— Az asszonynak akkor is keli ellátásrul gondoskodni. De a szíveslátás ilyenkor módjával történjék. Mer ha egy asztalnál ülénének, drága mód egy tálból ennének a komával, egyenesen azt gondolnám, hogy szerelembe is megértik egymást. Ha egy asztalhoz ül vele az asszony, nagy vétséget követ el.

Egész jól meg lehet érteni ezt a felfogást, csak a magyar jogszokásra gondolok, amely ágytól, asztaltól választja el a hitestársakat. A maradibb réteg gyakorlatba is átviszi a tételt.

— Beszéddel fenntarthatja az asszony a komát — folytatja a pásztor, — de úgy, hogy az énrám is jól hasson, a komára is jól hasson, s a helyzetet is jól használja. Mer egyszer, ugye, szerelemről nem szabad beszélni. A komától se illő. De hiába van férfi, ha nő nincs.

— Miről beszélhet hát?

— Hogy miről beszélhet? Egyszer s mindenkor lehet nekik beszélni arról, hogy hogy vannak, hát a család, egészségesek? De szerelmi beszédnek nem szabad folyni.

— Éccakára maradhat a koma?

— Takarítván igen. Ha én otthon vagyok, akkor alhat a koma a másik heverő ágyba. Ha én nem vagyok otthon, akkor is maradhat éccakára, de nem a házba! Még a pitvarba se! Azt mondja-ilyenkor a becsületes asszony:

— Nézze komám, megbocsát! Ettül a szótul sok nőnek el-siklik a szája (t. i. „a koma“ bizalmas megszólítás is). Mondhatja: A férjem nincs idehaza, esetleg az istállóba helyet foglalhat.

Kiss Mihály megerősíti az elmondottakat. Az asszony szerinte, komámuramnak tiszteli a másik pásztorot. Az a rend.

A parasztságnál úgy van, hogy az asszony férfiemberrel nem foghat kezét. Kérem Nagy Bertit, hogy kezét fog az asszony a komával?

— Csak a betyárosabb meri megtenni.

Balázs János öreg kondás szerint, a vele egyidős pásztorral kezétfog a pásztor felesége is. A fiatalabb fiával nem. De a szíveslátás mindenképp dukál. Éccakára is szállást kell neki adni.

Bugacon azt mondják, hogy a szíveslátás dukál. De bizony furcsa lenne, ha az asszony nem fogna kezét a komával, ha nem ülne vele egy asztalhoz, s ha az ura távollétében is nem magában a házban adna a komának éjjeli szállást.

Tehát a tény maga mindkét helyen kötelező, csak módja és mértéke más.

A CSERE

Az a pásztorszokás, hogy »kihajtáskor« (a régi kiverésnek felel meg) a tőszomszédos megyén legeltető pásztorok egymást felkeresik és botot cserélnek, úgy látszik, csak Szatmár Szabolcsban van meg. Tudtommal legalább sem Bugacon, sem a Hortobágyon nem gyakorolják.

Ennek a különbségnek a magyarázata az lehetne, hogy az óriási közösséget alkotó Hortobágyon, Bugacon a megye ismeretlen, illetve óriási területeket fog be, viszont a kisebb területekre koppott legelőkön a pásztorok közelebb érik egymást, nem egy gazdánál szógalnak, s a baráti kapcsolatok, a rendi összetartozás évenkénti felelevenítése a békés szomszédságot elősegíti.

Igen érdekes ez a csere. Nagy Berti szerint az igazi pásztornak fekete-tőgyfa visszahajtása a botja. Cserélni ilyet illik. De nem minden pásztornak van már ilyen botja, de meg az is megtörténik, hogy valaki hitványabb botot visz magával, mert a legalkalmasabbat mégse szívesen cseréli el az ember. Erre a pásztor figyelmez. Azért mondja Nagy Berti:

— Ha kihajtok, oszt mán beszédbe elegyedtem a szomszédossal, még akkor is észbe veszem és azt mondom: — Komám, elhibáztuk 1 Elébb botot cseréljünk. — De én megismerem, ha az egyik szememet behunyom is, hogy csakugyan fekete-tőgyfából való-e a bot, akit a komával cserélek. Ha azt látom, hogy egy rossz husáng van a kezibe, akkor egyebet adok neki cserébe.

Kis Mihály szavai azt mutatják, hogy a kihajtáskor való cserét a szabolcsi pásztor is tarja:

— Kihajtáskor cserélnem kell a szomszéd pásztorral. De nem muszáj annak botnak lenni, lehet cserélni pipát, acskót, harangot, mikor mit. Akármit cserélhetek^ de a barátság úgy kívánja, hogy Cseréljek. A legnagyobb barátság jele, ha harangot cserélek. De evvel is úgy vagyok, hogy még. ha bukom is, cserélek, ha a komám kéri. Ha az ember valamit nem akar cserélni, félti, akkor nem mutogatja, mer kihajtáskor a cserét megtagadni nem szabad, s máskor is haragot idéz fel. Most is tartok egy jobbik harangot a kunyhóba, mer ha valaki jön egy rossz csatranggal (harang), oszt el akarja cserélni, akkor, ha nem akarok haragot támasztani, cserélnem kell. Otthon voltam tavaly esztendőbe. A sógorom eljött hozzám. Három harangot kínált az enyéért. Nem adtam. De a végén mégis azt mondtam: Cserébe nem adom! Hanem Isten neki, odaadom ajándékba.

— Elfogadta a sógor?

— El, de hogy! Azt mondta rá, hogy itt a három harang, komám, meg a tajtékpipám is ráadásba. — Mer a pásztorember ne akarjon a másikon nyerekedni.

— Tudok olyan nagykállói gulyást — folytatja mosolyogva — annak a komája olyan embertelen vót, hogy minduntalan ráment: Komám, cseréljünk! Az asszony mán nem állhatta, hogy ez nagy kapzsin, hogy forgatja ki mindenibül az ű urát, s mikor a legszebb harangot akarta elcserélni, azt az asszony megburította teknővel, úgy dugta be az ágy alá. Ott nem vót szem előtt. Hamarosan elő is kerített két rossz csatrangot, így oszt megmaradt a jó. De e csúnya dolog vót a komátul... Az asszonynak szabad ilyenformán az ura érdekeit védeni, de azt mán csak pugrisasszony teszi meg, hogy tiltakozik a csere ellen. Tudok ilyen pugrisasszonyt. Harangot akartam cserélni az urátul. Az asszony meg beleszólt:

— Hopp! Ez az enyém! Én vettem a tejbül.

— Az ura annyira restellette, hogy még szólani sem mert utána az emberhe. Valóságos pásztorasszony rá se igyel. Tudja, hogy a cserélés a rendje a dogoknak.

Parasztember is szívesebben cserél valamit, minthogy pénzt adjon érte. De a kiverés napjához kötött csere kifejezetten pásztor szokás és a felajánlott cserének meg nem tagadása is a pásztorra vall. Arról, hogy a pásztor pénzen, vegyen meg valamit a másik pászortól, arról nem tud a krónika. Egymásközt csereviszonyt tart fenn, s pénzen csak „botba“ vagy idegentől vásárol. Akármire támad kedve* ha az pásztoré, cserével igyekszik megszerezni. Gyakran túlfizeti így azt, amire kedve támad, mint a gyerek, aki fényes rézkrajcárért odaadja az ezüstpénzt.

Kis Mihály 1937 nyarán egy korcs puli kölyökkutyáért adott

egy tíz pengős harangot, egy tizenkét pengő értékű zsebórát, egy öregebb kutyát, aminek az adója meg az ótása kitesz három pengő tíz fillért. Ha összeszámítom, mintegy huszonöt pengő értéket adott a kutyáért. Mondom neki, hogy ez sok.

— Nekem megéri — feleli nyugodtan, — mer megszerettem. De ha most ötven pengőt kínálna érte, akkor se adnám oda.

Balázs János a cserére azt mondja, hogy ez is egy törvény, hogy ha tanálkozunk, cserélni kell. Ha meg kér egyik a másiktul valamit, oszt az oda nem adja, az annak nem jól esik. De oda is adja a rendes pásztor. Ez is törvény.

— Erőszakolni nem illet a cserét, — magyarázza az öreg értelmesen. — De ha elfogadtam, vagyis ha elfogadom, akkor a másik koma túl is fizeti. Gavallérosan. Aki a cserét kezdte, a csere után áldomásra hívja a komát. Így:

— Na komám! Igyuk meg a cserére az áldomást.

— Ezt az áldomást — fűzi hozzá, — nem köteles viszonzni a pásztor, majd csak ha ű kér tüle valamit.

Természetes, hogy a cserélni akaró pásztoi, ha valamire gyermeki szívvel vágyik, erőszakossá is lesz. Nagy Bertinek van erről egy jellemző adata:

— A csekei gulyásnak vót egy híres ladangja. (Ez is harang.) A nyíri gulyás nagyon utána vetette magát, de az nem adta. Mondott az annak mindent, hogy a Tiszába úsztatja meg a marhájával együtt, meg még olyanabbakat. De nem kell az olyanra adni. Jól néznénk ki, ha odaadnánk mindent. A nyíri gulyás kicigánykodná még az ingünket is.

A nagygéci öreg gulyás, Marozsán Mihály azt állítja, hogy ő nem cserélt soha.

— Ha megkívánta valamék a hunnimat, azt mondtam: Vidd el inkább egészen. Károm benne nem vót soha, mer vagy evvel vagy avval, de mindig visszasegítette a koma.

Majoros András beregmegyei kerülő, de kocsis, pásztor is volt soká, az egyetlen, aki a csere ellen szól. Indokolása érdekes, mert úgyszól, hogy:

— A pásztornak botjában, karikásában van a tudománya. Ha átadja, átadta vele a tudományát is. Ezért botot cserélni nem is szabad. Még a kezibe se adja azt a pásztor a másíknak.

Melyik az ősbib felfogás? Majoros Andrásnak a babonás hagyományokon vagy a többinek a „baráti komaság“ alapján álló felfogása. Talán vidékenként változó ez, hiszen Bereg-vármegye néprajzilag a legérdekesebb és alig feltárt területekhez tartozik. Hortobágyon pl. a cserére azt mondják, hogy „cserével, ajándékokkal nem igen kedveskednek egymásnak. Nem is ember az, aki a máséra ácsingózik“ (áhítozik).

MULATSÁG, LOPÁS, IGAZMONDÁS.

Abból, hogy a pásztor lenézi a pénzt, lenézi a pénzgazdálkodás szolgálatában álló pugrist, abból következik az is, hogy a pénzt könnyen kiadja. Szívesen mulat. Jellemző, hogy az egyik faluba írtam volt házigazdámnak és kértem, hogy tudakoljanak meg valamit a juhásztól. Hetek múltán kaptam választ, azzal az igen természetesnek hangzó megjegyzéssel hogy »nem tudtam a juhással elébb beszélni, mert, mint minden juhász, ez is kártyázik, mulat csavarog. Nehéz otthon találni.«

Nagy Károly juhász mesélte, hogy Balmazújvároson a Szabó Sándor kocsmájába a világháború előtt más nem járt, csak juhász. De a háborúutáni években is megvolt a maga kocsmája a juhásznak, a gulyásnak, a kondásnak. Egyik a másik látogatta kocsmába be se tévedt. A juhászszámadók nem százasokat, de ezreket elkártyáztak itt gyapjúeladás előtt és után. Volt hitel, ha pénz nem volt.

Császár Sándor azt állítja, hogy a régi pásztorok közt volt olyan, hogy soha nem járt a jószágával, az mégis jól legelt. Tebernákba (kocsmákba) mulattak. Ráválna arra az ember maga is, mondja Császár Sándor, mert megcsinálni meg lehet, de megtanulni nem igen akarja az ember.

Balázs János úgy jellemzi a régi pásztorokat, hogy azok »éltek a világba. Ettek, ittak, amit keresték, elmulatták.«

Bíró Sándor sem hallott róluk mást:

— Meg kell mondani, hogy ez a hírük megmaradt az öregeknek. Űk maguk kocsmáztak, mulattak. Folyó mellett járt a gulya, itatni nem kellett. A kutya eltérengette űkét, oda se néztek nekik három-négy napig.

—r- Persze hozzáértő csak neveti az ilyet, magyarázza a pásztor. Mert gondoskodott is rula, hogy a jószág ne járjon tilalmasba. Vett farkasmáját, azt egy rossz csanakban összekeverte büdöskővirággal és a mesgyéjén takarosán körüljárva, minden tíz lépésnél elhullajtott abbul csak egy paszulyszemnyit. Szaga vót annak. Ha az a szag a jószág orrába csapott, visszafordult attul a gulya. Így füstölte meg. Próbált ember vagyok magam is. Tudom, hogy a rendre szoktatott jószág magátul visszamegy a vacokra. Hát még ha a mesgyéjét megfüstölték.

A pásztor kocsmázása ritkán esett meg muzsikaszó nélkül. Nagy Bertí azonban azt vallja, hogy pásztoembernek csak a fűvós hangszer. A hegedűszót nem állja:

— Bálba, nem mondom, hegedűszón elmulatnék, de a fejem felett ne húzzák. A fűvós az első hangszer. A bandába is első a klárinét.

Nem tudom, hogy minden pásztor ilyen kényes-e a fűvóhang-

szerre. Azt hiszem nem, mutatja is ezt Vass Péter juhásznak a következő maga elbeszélte esete:

— Egyszer kamubul (tréfából) mit csinált velem egy gulyás-cimbora. Ittunk a kocsmába. Megittunk egy csomó sert. Régen vót e, persze, van huszonnyóc éve. Azt mondja a cimbor, hogy ű megmutatja nékem, hogy itt előttem beszél a lú a báránnyal. De fizessek akkor húsz üveg sert. Addig-addig kénszerített, hogy én is kíváncsi lettem a nagy iszkorálásba, hát megígértem a sert. Ittunk mink tovább. Egyszer, ahogy hátranézek, látom, hogy a hátam megé áll hat cigány. Ugyan húzta. Mán akkor sejtettem, hogy baj van a serrel. Azt mondja a koma:

— Hallod-e, hogy milyen szépen beszél a juh a lúval.

— Na de nem baj! — fejezi be nevetve — nem fizettem, rá én se. Mer csak elmondtam egyszer-egyszer én is másnak fogadásbul.

A vonón lószőr van, a hegedű húrja meg juhbél. Ez a tréfa magyarázata.

Balázs János kondás meséli, hogy egyszer többfajta pásztorral ült együtt kocsmába. Mulattak is. Az egyik juhász, meg az egyik kondás kötődtek egymással. Azt mondja a juhász:

— Hosszú szarva van a kosnak.

A kondás ráfelelt:

— Nagy agyara van a kannak.

Eleinte nem érttem a szót. Csak később vettem észbe, hogy e vicces szó. A juhász figyelmeztetése azt jelenti, hogy az én botom hosszabb, távolabb állj tülem. A kondás se ijed meg s azt vágja vissza, hogy a kannak nagy agyara van. Ez azt jelenti, hogy balta a kezembe, azzal csak odatérek hozzád, leváglak. Kötődés, fejezi be magyarázatát Balázs János.

Töméntelen tréfa, kötődés emléke élhet a pásztorok száján ma még, ami mind feljegyzésre vár. Körösi Jánossal beszélgetve, Bugacra fordul a beszéd sora.

— Hát — mondja. — Sok okos pásztor lehet Bugacon. Tessék a legokosabbtul megkérdeni, de így, ahogy most mondom, azt, hogy:

— Hát gulyás! Maga úgy látom, érti a pásztorságot. Mondja meg nekem, minek folyik a jószágok nyál a szájából?

Van egy kis helyi rártartóság is ebben a tréfás kérdésben. Azt »célozza«, hogy ne legyen egész tudatlan én se, ha Bugacra kerülök. Hátha »besikerül« megfogni egy gulyást a találós kérdéssel. A felelet egyébként az, hogy azért folyik a jószág nyála, mert nem tud köpni, mint mi.

Balázs Jánostól jegyeztem le az egyébként közismert találós mesét. ,:

Hajtja a kondás a jószágot. Kérdik:

— Honnan hajtja?

— Onnan a!

— Hova hajtja?

— Oda el

— Hány darab?

— Három öreg, hat anyányi, kilenc süldő, hat parányi, a farók hetedmagával és a kis kani.

Hány jószág vót a keze alatt?

Harminchárom.

*

Ment a kondással a kis unokája is. Kérdi az egyik:

— Hogy hínak téged, kis jányorn?

— Egy el, egy egy, egy dé, egy-egy. Római számmal mondtam, tessék kiszámolni.

Lidi-nek hívják.

*

Körösi János megkérdezi hogy ismerem-é a mesét, a mesterek mesteréről? Nem ismerem. Honnan ismerném. Itt adom a mesét abban az egyszerűségben, ahogy azt a pásztor elbeszélte:

Vót egy kovács. Kíírta a kapújára, hogy ü a mesterek mestere. Jézus Krisztus arra járt, meglátta, gondolt egyet, beállott a mesterhe segédnek egy esztendőre. Még akkor három napbul állt egy esztendő.

Hozták az emberek a lovakat patkolásra. A legény meg csak elvagdosta mindnek a lábát térdbe bárdal, úgy tette a sotuba, úgy vasalta meg. Akkor fogta, visszatette a lú lábát a helyire, a mindjárást összeragadt, semmi baj sem vót.

Nadehát letött az esztendő. Elhagyta a segéd a mestert. Az is tanult valamit, hozzáfogott a sok lovak patkolásáho, úgy ahogy a segédttől látta. Megdöglött a sok lú.

Tudta ezt Jézus Krisztus előre. Azt is, hogy ezer agyonverik a gazdák a kovácsot. Odament. Felélesztette a sok lovakat és megmaradt a kovácsnak az ő élete.

Több öregembertől hallottam, teszi hozzá Körösi János.

*

Nem mindig ilyen szelíd a pásztor mulatsága. Borra, cigányra sok pénz kellett, s arra a pásztorbér régen se futotta, ma se.

— Segítettek magukon, nyugtat meg Bíró Sándor. Mer vót úgy, hogy három pásztor együtt összeültek. Azt mondja az egyik: Jó vón egy kis pénzt csinálni. Felel rá a másik: Van nekem egy marhám, el kén továbbbítni.

Azt a marhát oszt adták kézről kézre. A negyedik, ötödik

pásztor váltott rá rédiát, nem ü. Eladták. A pálinka ócsó vót, amíg benne tartott, mulattak. A pásztor meg megvett két-három pengőér egy rossz bürt, beszámolt vele a gazdának.

De a babonás hagyomány szerint eredeti pásztoembertől nem is lehetett lopni. Az eredeti pásztoznak még a fajtája is olyan vót, mondja Kis Mihály, hogy attul nem lehetett lopni. Nézzük csak az adonyi gulyásné esetit. Ez a Kovács Károlyné tudós vót. Annak, ha egy varjú elvitte a csirkéjét, ha megette, odament az ablaka alá megdögleni.

Mikor az ura meghótt, akkor vót neki egy üszőbornyúja. Kállósemjénbe meg lakodalom készült. Két ember összebeszél, hogy arra ellopják a bornyút. Le akarták vágni. Mikor elhozták, hogy levágják, egyik ember a másiknak adta a kést a kezibe, nem tudták vón elvágni a nyakát. Éccaka, ahogy ellopták, akkor akarták megölni, de így visszavitték a helyire, hogy azt nem fogja tudni senki se, hogy ellopódott a bomyú.

Mikor visszavitték, megfógták a kiskapu kilincset, hogy kinyissák. Se a kapukilincset elereszteni nem tudták, sem a bornyú kötelit. Ott kellett nékiek állni, míg csak teljesen rájuk nem virradt.

Reggel az asszony ment kifele. A két ember akkor is ott fogta a bornyút.

— Na — mondja nékiek — betyárok! Hát mit akartatok a bornyúmmal? Tudtam, hogy le akarjátok vágni, de nem sikerült néktek. Vigyétek be, kössétek meg, osztég menjetek.

Ilyen tudós asszony vót.

*

Bihari Andrásné nem pásztorcsaládból való, de az ura kerülő. Már pedig a kerülő majdnem olyan kintháló ember, mint a pásztor. Sok rokon vonás van gondolkodásukban, sok babonás pászto történetet tudnak. Bihari Andrásné a kórodi Kovács Vincénéről, aki pásztoznak az özvegye, elmondta a következő történetet:

Tudós vót ez a Kovács Vincéné. A kertjibe elment egyszer két fiú, hogy tököt lopjanak Oszt ahogy ott fogta a két fiú tököt, ott fogták reggelig. Nem tudták elengedni.

Lement reggel az öreg asszony:

— Na Gyuri, Józsi! Mit csináltok?

— Hát mi tagadás, mi el akartuk vón lopni ezt a tököt.

— Oszt ugyan mér nem vittétek?

— Mer nem tudjuk.

Elment az asszony a két fiú apjáér, nézze meg, mit akart a két fiú. Rimánkodtak azok a fiúk. ígérték hogy soha, semmikép sem mennek az udvarára se többet, csak most az egyszer engedje el ükét.

— Eredjete! — parancsolta nékik az asszony — de igyelejte, mer aki idejön, a mind így jár.

Vót ennek a Kovács Vincénének egy eladó jánya. Ahho járt egy fiú, valaki Gábor, nem tudom hirtelenébe kicsoda Gábor. Ászt mongya szombaton este ez a fiú a barátjának:

— Gyere! Lopjunk egy kis almát, cimborá.

Gondolta, útét csak nem bántja az asszony, hisz a jányának a szeretője.

Fel is ment az egyik fiú a fára, a másik nyújtotta neki a zsákot felfele, hogy legyen mibe szedje az almát, hát oszt fogta is a kettő reggelig a zsákot. Az egyik alul, a másik felül. Úgy ment rájuk az asszony.

— Köszönd, hogy a jányomho jársz. Most az egyszer megengedek.

*

Nem tudom urát adni, ki mesélte, hogy Márokon Bakó Mihály gulyás tehenit minden éccaka elkötötték. Hajnalra hazajött a tehén mindég de téj mán nem vót benne. Megúnta végül is a dolgot Bakó, vakarót, kefét göngyölt éccaka a kabátjába, azt verte el egy bottal, de kegyetlen. Addig verte, hogy azontúl sohse kötötték el a tehenit. Nem bírta el a tolvaj a túdós gulyás verését.

Ez is csak azér lehetett így, mer eredeti pásztorembértül nem lehet lopni.

*

Mester György azt mondja a lopásról:

— Nem vót olyan pásztor, akitül nem lehetett lopni. Mér a vót a legnagyobb virtus, a cimborát meglopni. Egyik se nyughatott a másiktul. A juhászon meg éppen mind osztozott. Csikós is, gulyás is. Meg azután könnyű is bárányt lopni, mert a bárány hallgat. Saját magam megéltem, hogy a Hortobágyon elment a csikós lúhátan. A pányva a lú nyakába. Éccaka ment persze, oszt a juhász fennült a juhok között, hát épp a juhászra hajította a csikós a pányvát. Ha egyszer nem is sikerült, másik este újra ment. Csak ráakadt egy juh a pányvára. Akkor megindította a lovát futni, a juhót húzta maga után. Igen, de annak meg, hogy a földön húzta, leszakadt a feje. Reggel csak megkeresték.,

— Én is megtettem — mondja —, mikor Kis-Hortobágyon legeltettem, hogy jól a fejire vágtam a juhnak a botommal, mikor ment mellettem elfele a juhász a nyájjal. A menten fel is esett. Mi nem is néztünk oda. Mikor a juh mán bentállott a tanyába, egy legény arra ment, belevette a kötőjébe a bárányt. Nem kereste senki. Harmincegybe meg a fehértói földön mellettem nagy gulya legelt. Sok bomyú velek. Mondtuk a gulyásnak többen is, nyúzzál

meg egyet. De nem akarta. Én is osztán jól a fejibe vágtam egy bornyúnak, mondtam oszt a gulyásnak:

— Eridj mán, hé! Ott egy bomyúd döglöbe.

Azt oszt meg is ajánlotta a gulyás, megnyúztuk, megettük. Igaz az is, hogy harminckilencbe Beregebe Kancs Imre öreg juhásznak átment egy báránya a másik juhász legelőjére. Ott megfogták, meg is nyúzták, meg is ették. A bűrit a kunyhóba terítették ki száradni. Ott látta meg az öreg. Ráismert, hogy ez az ű báránya. Agyba-fübe verték egymást.

Bugacon arról nyugtatnak meg, hogy a lopás kicsit hanyatlóba van már, de harminc esztendőnek előtte még »ez volt a trumf«. No, nem nagyon múlt el, mert 1940 nyarán úgy elkötöttek a város méneséből hat csikót, hogy ma sincs nyoma. De tény, hogy javulhattak a viszonyok, mert ma mégse fordul elő, hogy a vásárra hajtott jószágot az árokból riasszák meg. Ez volt a legkönnyebb módja a lopásnak. A megriasztott jószág ahány, annyifelé szaladt. De a gulyából is kiszakíthatott a betyár egy-egy falkát. Egyet kiverni a többiből nehezebb, azért könnyebb volt többet lopni. Azt is mondják, hogy volt olyan komiszáros, aki pusztabíró meg orgazda is volt egy személyben. Az egyik pásztor azzal tér ki tréfásan a tolvajlás felőli kérdésemnek, hogy »a régi világbeli pásztor nem volt tolvaj, a mai se, csak szerette a másét! Bojtár ellopta, számadó eltette. Mert a számadó tudta nélkül bajos lett volna lopni. De volt becsületes orgazda is, volt tolvaj bojtár is.«

— Hát a mai pásztor?

— Bárány fiát sohse lehetett látni kutyának — szól a felelet.

— A cimborától tán csak nem lop ma a koma?

— Csak amíg meg nem foghatja! — feleli. — Ha beesteledett, nincs jó cimbor. Üres horog mindig akad az embernek a lelkin, amire aggatni lehet.

Odahaza azt mondják az egyik pásztorra:

— Nem nagyon hagyja ott a keze, amit a szeme meglát. Ha mán kimondtam, nem fordítom meg a számat. Olyan lopós!

Virtus számba ment a cimborától harangot lopni. Erről majd a harang fejezetében beszámolok.

Egy másik pásztorfogyatékoságra Nagy Berti figyelmeztet: a pásztor szeret lódítani.

— De ezt csak úgy félrehallgatja az ember — mondja komolyan. — Mer csak elfogjuk a hazugságon úgy is. Sánta kutyát, hamis embert hamar utolérni.

Arról azonban megnyugtat, hogy amit tőle hallottam, az akár babona, akár szokás, azt elhihetem. Akár esküt is tehetek rá.

— Engem magamat is megpróbáltak így — mondja figyelmeztetve. — Itt vót a csekei gulyás, Almási. Azt beszélte nekem, hogy

nincs olyan bika, aki ütet meggöngyölné, egyszóval, hogy ű félne tiié. Végeredményben egy bika csak meggöngyölte.

Sohasem fogtam a pásztor- vagy a parasztéletre vonatkozó dologban hazugságon Nagy Bertát. Értékelní tudja, ha pásztor azt mondja nekem:

— Sokszor évelődök magamba, mit nem mondtam még el. így kérdésre jön meg a szó, mer a szó szót hoz ki.

Éppen ezért bosszantott, mikor megkapom Nagy Imre kocsinak az ízenetét, hogy Berti összebeszél csókát-varjút. Két napi munkát jelentett ez a megjegyzés nekem, mert most elővettem Nagy Imrét s kivallattam mindenről, amiről csak Nagy Bertivel beszéltem, összevágott minden. Kezdtém nem érteni a dolgot. Kérdem, hogy miben hazudott hát Nagy Berti? Hogy ő, Nagy Imre, nem mondta egy árva szóval se, hogy hazudik.

— Hát nem maga mondta, hogy csókát-varjút összebeszél?

— Hát igen, — neveti el magát a kocsis — mer mikor fonóru, bálruul egyútt beszélgettünk egyszer, olyan dogokat mondott el Berti, amit én szégyeltem volna elmondani.

Ma sem értem, mit szégyelt volna elmondani, mert ugyanez a Nagy Imre két házasságának történetét mesélte el nekem. A házaselet válságai mégis csak bizalmasabb dolgok lennének, mint a fonóban vág}7 bálban tett kötődések tréfás elmondása. De itt sokszor tapasztalom, hogy illák, nem illik tekintetében nem egy síkon mozgunk.

Hogy a pásztor előadásában lódít, hogy a múltat megszépítve látja, ezek olyan emberi vonások, amelyeket tőle rossz néven venni nem lehet. Ez nem a pásztorra, hanem az emberre általánosságban jellemző. De ahogy teszi, az viszont a pásztorra jellemző. Csak Bíró Sándornak gyermekkori emlékére mutatok rá, amikor a Klánménest hajtja az urak elé. Látni fogjuk, hogy Dudik Péter gulyás is elveti néha a sulykot, de amit mond, az jellegzetességében ezzel nem veszít, inkább nyer.

*

A pásztoréletben az általános emberi kapzsiságot, gyengeséget figyelembe véve is, megvan az összetartozás érzése, amely a földhöz ragaszkodó parasztság körében ma már ritkábban található fel, a magasabb társadalmi osztályokban pedig olyan gyakori, mint a fehér holló.

III.

A PÁSZTORVISELETRŐL

Kényes volt azelőtt a pásztor külső megjelenésére. Már maga a parasztságétól elütő viselete, szinte formaruha jellegével, magával hozta, hogy ruházatára tartson. S ez a ruházat megfelelt a pásztorélet viszontagságainak.

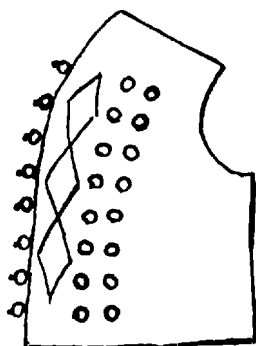
Dudik Péter nyírmeggyesi gulyás azt mondja:

— Törődtem avval, hogy a ruhám szebben legyen elkészítve, mint a másiké, aki későbben jött a gulyáho. Nagyszélű kalapom vót. Tizenhat forintot adtam érte, de megérte, merhogy húsz esztendeig hordtam. Ma kén érte harminc-negyven pengő, de akkor se vóna jó, mer a mai kalap olyan, hogy be kell ütni a tetejét, mer magos. Megáll benne a víz. A karimája is kicsi. Ha lehajtom, a számba csorog rula az eső. Alacsonyabbra szabatta az ember régen a tetejét, ha a nagy karimáját lehajtottam, felülem eshetett, ahogy akart, én nem áztam.

Legénykoromba — mondja büszkén — tizennyóc ötő fehér ruhám vót nekem, mind bü gatyá. Egy gatyá hat szélbül, a lobogós ingújja négy szélbül állott. A gulyás ingújja lejobb ért, mint az újja hegye. Nem vót az azér útba, mer maga elé vette az ember a két végit, görcsöt kötött a bü újjakbul és úgy vetette hátra a nyakába. Szabadon maradt a keze-szára. Az ing elejét farkasfogas-szegés díszítette. A gatyának két újj széles rojtja, a felett apró lyukra varrva, éppen csak akkorára, hogy egy gombostű feje kiférjen rajta.

Szombatonként hazamentem tisztálkodni. Azt sem bántam, ha tele a ház asszonynéppel. Még örültem neki. Meg is mondtam nekik: Idenézzetek. Megtisztálkodok én előttetek, úgy felveszem a bü gatyát, hogy még az orcátokat sem kell elfordítani. Avval felhúztam a tiszta gatyát a fél lábom szárára, akkor a szennyest kiódtam, felhúztam a tisztát a másik lábomszárára is. Összefogtam

a szennyestek a szárát a bokámon míg felhúztam a tisztát, s ha rajtam volt, a szennyest leersztettem. A fél szárából könnyen kiléptem, a tisztát felhajtottam, kihúztam alula az ületen a szennyest.

A vendéggombos
lajbi.

Kötőt is viselt a gulyás két szélbül való, mondja tovább a pásztor. Azér olyan széleset, hogy ha leveti, a gatyája alatta mindig tiszta legyen. Csizmaszárhegyig ért a gatyá, a gatyá rojtjáig ért a kötő.

A gyócs ing felett zsinóros, pitykés lajbit viseltünk. De micsoda lajbit, nem lehet ma olyat kapni semmi pénzér se. Ki is vót zsinórozva, ki is vót pitykézve. Az elején piros-zöld posztódísz. Vendéggomb járt rá. A gomb file szíjra vót húzva a belső oldalon.

A számadót meg éppen meg lehetett ismerni, mer az a vendéggomb alá piros posztópántot gombolt. Annak a széle ki látszott a gombolásnál, egy kicsinyég.

Bugacon a pásztorok ma is viselik a pitykés lajbit. Szép munkájú ezüstgombjaik is vendéggombok. A kerek gomblyukon, mint a díszmagyarokon is szokásos, átnyomják a gomb fülét, szíjat húznak bele, az tartja az egész. sort. Kecskeméten órás-, ékszerész-üzletekben még ma is többféle ezüst pitykét lehet összeszedni. Nehánynak rajzát itt bemutatom.

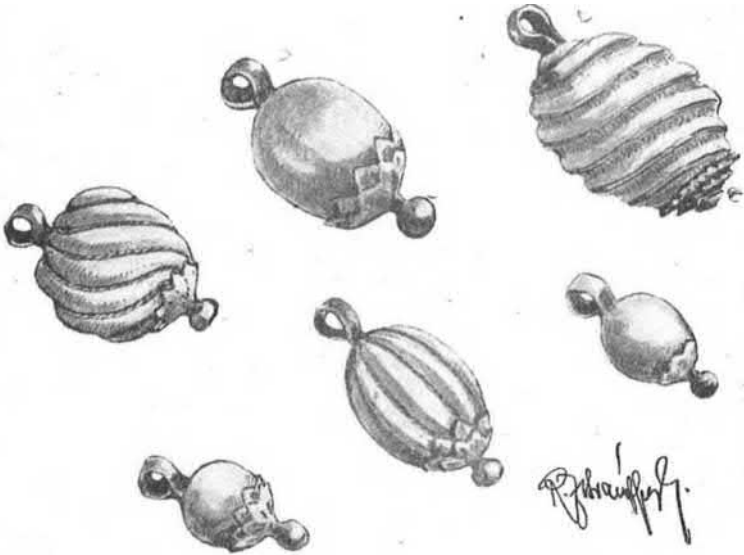
Kis Mihály még tartja a pásztorviseletet. Nemcsak ő, de a tízesztendős kisfia is úgy jött el a Nyírből a Marcsa-tanyára, ahogy egy gulyásnak járnia kellett azelőtt. Kék ing, kék gatyá, fekete, pitykés lajbi, felhajtott karimájú, kerek tetejű pásztorkalap. Gyönyörűség rájuk nézni is. Főként a gyerek komoly, öntudatos fellépése a megvesztegető. Nincs az a királyfi, aki büszkébben hordaná hermelines palástját, mint ez a miniatűr pásztoremberke a pitykés-lajbit, kék inget.

Persze pusztul a pásztor, mondja Kis Mihály. A mai béresből lett pásztor a viseletét nem tartja. Megvesz egy kis rossz pugris-kalapot három-négy pengőér, oszt mán elhiszi magáru, hogy ő pásztor. Igaz, hogy a magam kalapját mondva csináltattam. Fizetem is érte tizenkét pengőt (1934-ben). De ez el is tart vagy tíz esztendeig. A széles lyukacsos bürpántját magam csináltam. Az is van egy haszonra. Az összetartja. Ha megázik, se mehet ki a maga fqmájából.

Császár Sándor nyírmeggyesi juhász így beszél a viseletről:

Zsíros kalap, zsíros gatyá járt azelőtt a pásztorra, A kalapot ahogy megvette, azonnal bezsírozta. Egy bográcsba felfőzte a birka-

faggyút, a szélénél fogva beletartotta a kalapot, addig, amíg az át nem itta magát. De az oszt nem engedte át a vizet soha. A bü gatyá is be vét zsírozva, kiszikkadt, kifagyott, úgy vette fel a pásztor. Nyárba megengedett. Vannak most ezek a vékony gumiköpenyegek,

Pitykék. 1. Nevét nem tudtam meg. 2. 4. 6. garasos, ez formára lehet kerekesebb, akkor magyar, oválisabb. akkor német forma volt. 3. metszett 5. sárgadinnye.

ha arra a gatyára ráesett az eső, éppen olyan lett a víztől, mint most a gumiköpenyeg. A víz lepergett rula. Nem létezett, hogy az beázzon. Féreg is elkerülte. Tiszta viselet vót.

Övet hordott a pásztor. Tinóbűrből vagy birkabűrből vágta az övét. Kidolgozta a bűrt ű maga. Facsatok vótak rajta. A fát megfőztük bográcsba, abba a vízbe maradt tizenöt percig, kész vót teljesen. Akkor tettük bele a szíjat. Pecekje nem vót a csatnak, úgy járt, mint a mai övék. Az öv három újj széles, a két széle takarosán bevarrva, a közepin is megötve. Ezen lógott a tüszőszíj. Abba tartották a tűzszerszámot zacskóba.

A juhász is surckék kötöbe járt, télen az inge felett mentét viselt. A gyapjút kimosták fehérre, úgy fonták meg, és az mán vizet nem ért, csak esőt. Megfonták a gyapjút. Bordán megszőt-

ték. A keresztségébe állott a borda. A felhúzó szálát meg a beleverő szálát nem vót szabad egyódalra fonní. A mentéhez való anyagot türetbe tartották, mint a vásznat. Különben azon a fázonyon varrták, mint a gubát. Az összederekázásnál aki varrta, csipetyübe fogta a két szélt, úgy varrta. A csipetyünek szára, két kis falapja, azon bőrön járó sarka vót. Térdmagasságig ért. Talpa vót, mint a guzsalyinak. A levezető madzag a bocskor orrára jött hurokba, azzal húzta előre-hátra, ahogy a varrás kívánta. Ha a mentét cifrázni akarták, rózsaalakokra kizsinórozták a mejjét, hátát piros meg zödre festett fonallal. Lúdhúr meg csudafa főzete adott zöd színt. A gyenge levelet bográcsba összetörték, leves vót magától is. Saját levibe főtt. Mikor a fonalat festették akkor eresztették fel. Tíz liter vízre elég vót úgy féldeci formán. Pirosra a vadmákvirág teljesen kinyílt virágjának a levelit szedték. Az gyengébb vót, kézzel dörzsölték el, úgy láttam, mondja Császár Sándor, hogy az alá öntöttek is valami levét, keveset, kicsit. A mákvirágnak gyengébb a festéktartalma, a nap kivette a színét. Akkor újra festették. A zödét nem vette ki a nap soha. A festett fonalat árnyékba szárították, nap ne érje. A rózsát úgy csinálták, hogy le vót szűrva egy tű. A körül háromszor körülhajtották a fonalat, « átalvarrtáic. Újra tovább vezették a fonalat, újra átalvarrták. Megintcsak tovább vezették, leöttötték. Kemény vót a rózsza ha kész lett, mint a fa. Akkor a kezdő meg a végső végít a kezdőlyukon kihúzták, a két vége aztán mint valami kis középső bojt ékítette a rózsát. A mentét fagombbal gombolták. A gombot maga faragta a pásztor. A közepire két lyukat süttött szegsütővel. A szegsütő esernyődrótbul vót, mer az acéldrót. A gombot nem varrták rá a mentére, hanem szíjjal erősítették fel. A hátulján kocsisgörcsre, ha akarták hurokgörcsre kötötték.

Csak nyárba járt a juhász surckék gatyába. Télen gatyajakabátja egy darabbul vót szerkesztve bőrbül, mint ma a soffőrruha. Szőrivel befelé viselték. Bocskorszárig ért a nadrág. Könnyebben járt benne az ember, mint a mai posztóruhába. Mintha a saját büribe járt vón az ember. Az öreg bátyám ma is ilyet visel. Maga csinálta magának. Téltre minden juhásznak ilyen vót. Mer nem is juhász, áld bundát, kis köcét maga nem csinál. Az olyan csak lopott juhász. Ha felvette erre a mentét, a juhász ugyan meg nem fagyott soha, jöhetett a téli idő.

Szűrt is maga csinált a nagybátyám magának, folytatja a juhász. A gyapjút becsávázta, fakalapáccsal az asztalon végigkalapálta puhára. Ennek a dísze posztó vagy zsinórozás vót.

A lábbeli bocskor vót. A juhászé kerekorrú, a gulyásé hegyesorrú. A lábszárhabdán a gombok a juhásznál elől, a gulyás, csikós, kondásnál ódalt vótak. A bocskor orrszíja belejött a szemzőbe, a szemzőfejhez. A szemzősíz feljött a habdára, a felső gombra for-

sriftosan rátekerve. A szemzőlyukba húzták a végít. A gomb a habdán csak dísz vót, mer csak a felső gombot használták.

Sarkantyút is tett a pásztor a bocskorra, ha bálba ment. Ki vót kérgeivé a bocskor, mint a cipő. Az egytaréjos sárgarézsarkantuval úgy kiverte a legény a nótát, mint a cigány a hegedűn. Tartotta is a viseletét a régi pásztor. Drága vót a pásztorviselet, de addig szorította önmagát, míg mindenre rászzerkelődött. A nélkül nem is nézték a komák igazi pásztoromának.

Balázs János azt mondja, hogy a ruházat teszi ma tönkre az embert. Mert a pásztorviselet igaz drága vót, de ha megvette, esztendőkre el volt látva. Guba, szűr, suba nem egy esztendőre kellett. Ma alig vette meg az ember az inget mán dobhatná el, mer sallangjára szétmegyen.

Igaza van. Ma elszorul az ember szive, ha Szatmárban egy-egy pásztor ruházatát látja. Nincs már háziszóttos ing, hanem csak olcsó, silány, vásáron vett zefir ing. A szóttos inget szégyelné ma felvenni, inkább jár rongyosan. A ruha a legsilányabb áru. Persze a posztóját nem a posztósok céhmestere ellenőrizte, a szabásra se ügyelt a tömegcikket gyártó cég úgy, mintha a szabók céhmestere vizsgálta volna meg. Szűrszabó és gubacsapónak nemcsak a céhe, de mestere is kihal maholnap, s így nincs szűr és nincs guba, vagy ha van, olyan drága, hogy azt a pásztor megfizetni nem tudja. S amit helyette árulnak, az a kis kabát, amit celeculának hord magával a legelőre, az az első záportól átázik. Az embernek megáll az esze, hogy nem tudtunk népruházati cikkek jó, tartós, olcsó, tetszetős előállításáról gondoskodni. Igaza van annak a pásztornak, aki azt mondja, hogy megette a fene azt a nagy szabadságot, ahun arra sincs ígyelet, hogy a pásztor, meg a szántóvetőre milyen ruhát sóznak rá. Még hozzá drága pénzéért.

A PIPA ÉS A TŰZSZERSZÁM.

A karimás szélű, lapos fedelű dobi-pipa a pásztorpipa. Mint általában a pásztor minden hunmijának, ennek is csinosnak kell lennie. A leghatározottabban Garda József hangoztatja ezt:

Ha valami nem takaros, akkor mán nekem nem is kell. Így vagyok a pipámmal. A pásztor vagy piros küpipát vészén kupakkal, vagy dobi-pipát. Ez fehér cserép-pipa. Kupakja is van. A kávéházi, a vadász meg a jogász-pipa parasztnak való.

Így kell kinézni egy valóságos pásztorpipának. (Előveszi a lajbizsebbül a pipáját.) Ez dobi-pipa. A szára varjú-tővis fából való. Csinálunk ugyan fekete-gyűrű fából is, de a puha. Könnyebb kiszűtni, de hamarabb is pusztul. A bojtja magam kidolgozású macskabőr-szíjon lóg. Nem pusztá dísz. Ez köti ügyes kötéssel a pipát a

szárho. A macskát vastórrrel fogta a kömörői gépész aratáskor. Nem is pásztor, ha cigarettázik. Nagy Berti gulyás a szomszédságomba lakik. Cigarettázik. Gorombáltam! Mondtam is:

— Hogy cigarettazol te, mint egy paraszt, ha igazi pásztornak tartod magadat. Előttem akkor nem vagy pásztor. Itt a tajtékpipám, vedd meg. Odaadom annyiért, amennyibe nekem van. Odaadom öt pengőért.

Igen, de asszonya, nincs neki öt pengője, nem nagyságos úr ú.

— Hát akkor vedd meg a cseréppipám, nyócvan fillérbe van, annyiért adom.

De a se kellett neki, (Itt lemondó kézlegyintés.) Ilyen ma a pásztor.

Hát így beszél Garda József.

Balázs János kondásnak négyéves a fehér, dobi-pipája. Nagy becsbe tartja az öreg, hivatkozik rá, hogy »László bácsi (a vén Tivadari) rásóhajtott, amikor meglátta: Hej! De rég láttam ilyen ügyes szerszámot.« Ennek a pipának fekete-gyűrű szára van, a bojtja bőrből.

Ha pipáról van szó, akkor Majoros András is dobi-pipára és a fekete-gyűrűfából való pipaszárra szavaz. '

Amikor 1939 nyarán Kis Mihálynak a kunyhója előtt ülünk a Marcsa-tanyán, egy köteg vesszőt szárítgatott a kunyhó ódalában.

— Mire való ez? — kérdem.

— Űgy van a, hogy ha idegenbe, legelőre hajt a pásztor, az otdionvaló komákra is gondol, s amire itt rá tud szerkelődni, abból juttat az ember a komáknak is. Mánmost itt még akad fekete-gyűrűfa. Tavaly száz pipaszárat csináltam itt. Ötöt-hatot is elvisz otthon egy-egy koma. A mellett még vittem egy kévét sütetlen is. Még az is elfogyott. Mer egy pipaszárat nem lehet adni senkinek, azt restellené is az ember. Egy pipaszár nem sokáig tart.

Meg is mutatta Kis Mihály a pipaszár-sütőgető vasait. Azóta tudom, hogy minden rendes pásztornak van esernyődrótból készített, hosszabb, jrövidebb pipaszársütő vasa.

Kecskeméten, a magasabb életszintet tartó pásztorok pipafel-szerelése is díszesebb. Pásztor Pál kecskeméti ékszerésznél négy-féle ezüst pipakupakot láttam, ezeket pásztorok veszegetik.

A pipához tűzszeres szám is jár, de Joó Gyula csak legyint rá, amikor szóvá teszem. Szerinte cigányoknál van mán a tűzszeres szám, magyar gulyást nem is tud, aki használná.

De a többi pásztor még szívesen használja. Balázs Jánosnak erszénybe való szép acél-kova-taplója van. Azt annyira megkedvelte egy fiatalabb pásztor, hogy el is akarta cserélni. De nem fogadta

el a cserét Balázs, inkább odaadta ajándékba, ha már úgy rávágott. A pásztor öt liter bort hozott érte.

— Nem is fogadtam el mind, mondja Balázs. Valamennyit el poharaztunk belőle, akkor oszt azt mondtam: Elég vót ecsém!

Túlön-túl fizetve van. Pedig csak taplóval szeretek rágyújtani, fejezi be egy sóhajjal a tűzszerszám esetét, nem gyufával. Kint a mezőn nem is használom, mer nem szeretem a gyufát, de ma muzsáj rátérni.

Kecskeméti pásztorok kedvelt pipa-kupakjai:

garasos

debreceni

rómei

Majoros András is ellensége a »masinának«. Nem valódi, mondja komolyan.

Valamirevaló nyíri pásztor meg éppen nem lehet még ma se tűzszerszám nélkül látni.

Mester György nyíri gulyás tűzszerszámját megvettem erszényestül. Az erszényt ő maga csinálta, az acélja, mint mondja, »öreg«, a nagyapjáé volt. A kovaköve pedig, örömömre, a legszebben pattintott obszidiánkő. Kértem, honnan vette?

— Nem vettem, feleli. Találni ilyet ugarfődeken. A föld érleli ki maga ezt a követ. Ehhez a kőhöz a legjobb a nyárfatapló, de megjárja a tőgyfa, a nyírfatapló is, mind jobb a diófa taplójánál.

A nyers taplót pipagyújtásra alkamassá kell tenni. Császár Sándor így mondja el:

— Nyírfadücskőn puhította a taplót régen a pásztor. Úgy elnyúlt a, mint egy lepény. Akkor négyszegletes lyukat vájt a földbe, kis szeletekbe felhasogatta a taplót és lerakta a lyukba. Egy sor tapló, egy sor hamu. Persze csak fahamu, akác, bükk vagy tölgyfahamu volt jó. Arra ráöntött jó forró vizet, annyit, amennyit elivott a lyuk. Két, két és félliter víz legalább ráment. Akkor betemette, itt maradt a tapló hét napig. Leginkább pénteken kezdték, akkor

juhász
vagy magyar kupak.

kezdett tapló a leggyülékonyabb. De lehetett más napon is, csak arra kellett igyelni, hogy napfeljött előtt, páratlan napon kezdje. Hetedik nap kivette, felfűzte madzagra, felakasztotta az erdőbe valami fára, ott kiszáradt magának. De amék tapló a tövin kiérik, annak elég három nap, ha a földbe van. Nem is vót muszáj akkor elásni. Bográcsba, lúgos vízbe is ki lehetett főzni. Ha egy kis salétromot is tettek a vízibe, akkor jobban gyulladt. Szárítás után baltával kipuhította, olyan puha vót a mint a vatta. Így használták gyújtásra. Tanyahelyen, ha esett, bevittük a taplót a kunyhóba. Tüzet gyújtani könnyebb volt vele, mint gyufával. Mer teszem esett az eső. Szárazszalma csak került. Ha máshonnan nem, akkor a bocskortalpbul vette ki a szalmát. Kicsiholt. Az égő taplót szalmacsóvába tette, kétszer-háromszor nagy karikába megforgatta, az erős levegő meggyújtotta. Taplóval is kedveskedtek egymásnak a komák, mer a jó tapló akkor is igen becses vót.

A PÁSZTORBOT.

A pásztornak ősi jelvénye a bot. A csallóközi pásztorok 1717-ből való szabályzatának egyik artikulusa elrendeli, hogy a céh tagjai Úrnapján Somorjába gyűljenek, a procession részt vegyenek. „Egyik kezekben legyen gyertya, a másikban juhászbot“. Néprajzi múzeumaink szebbnél szebb pásztorbotokat őriznek, de szépen faragott botot néprajzi gyűjtésem során pásztorkézen még egyet sem láttam, sőt maholnap a rendes tölgyfából való bot is a ritkaságok közé fog tartozni. Az öreg Balázs János kondás egyszerű tölgyfabotja huszonkilencéves. Becsben tartja.

— Elpusztul az erdő, mondja, így hát ügyelünk az ilyen kezebeli illedelmes szerszámra. Az becses. Úgy is tartom a botom, mint a virágot.

Mester György akkora szál ember, mintha maga is tölgyfából volna faragva. Kijelenti határozottan, hogy „a bot árva-tőgyfa“. Majoros András jónak találja a gyűrűfából valót is, ha az feketegyűrű. A veres gyűrűfa — mondja — semmire se jó. Nem jó belüle bot, hogy avval jőszág körül járjak, mer attul elszárad a jőszág. Villanyelet, seprűnyelet se szabad belüle készíteni, ha azt a jőszág körül akarom használni. Gyerekek se jó, ha avval húznak rá. Még pipaszárnak se jó. Krisztus Urunk átkozta meg, mer megszúrta a lábát a csobakja. Fekete gyűrűfa, az igen, az jó. Az ilyen botot pácolja is a pásztor. Lóistállóba a hidlás alatt tartja pár hétig, szép barnapiros színt kap.

A legböbeszédűbb a botról szólva Joó Gyula nagygéci pásztor. A következőket mondja:

— A gulyás botja tőgyfa, galagonya vagy csipkefa. De inkább tőgyfa. Az akác nem jó, mér eleinte nehéz, azután meg elkönyöül. Meg hamar is törik. Az árvatölgyfa amíg csak van, száradásig, pusztulásig fenntartja egyensúlyát meg magánsúlyát. (Az egyensúly a súlypont változatlan helyét, a magánsúly az önsúlyt jelenti.)

— Meg azután, — folytatja — a legdíszesebb fa is a tőgyfa, Királyunk mellét is tőgyfaág díszíti. Híres nevezetes fa a tőgyfa. Hordása is a legjobb. A másféle botot, azt nem tudja az ember úgy forgatni, ahogy kell.

— Hogy kell a botot forgatni? kérdem.

— Ha én a botom a jószágho kihajítom és nem úgy megy ki a kezemből, ahogy szeretem, akkor elhajítani való. Mer: hajítom a botom, s véggel megy ki a jószágra? Mán nem használnivaló. Véggel ütök? Eltörhetem a jószág lábát, szűt kaphat botvég ütés végett. Csonttályogot kaphat a vakütéstül, ha az ódalát véggel érem. összeroncsolhatom a húst, a belső részire mehet a baj. Pusztulhat a jószág. A szemét kiüthetem, ha véggel éri. Lapjával menjen a jószágra a bot, akkor jó. Lapjával, ha éri is a szemét, a szemborítékcsont védi.

Deli Sándor bugaci gulyás szerint a bot ahogy esik, úgy puffan. Véggel ne érje, kárt tesz a jószágba. De ne is hajítsa, aki nem érti, mer ki minek nem mestere, annak ördöge.

Megkérdem Joó Gyulától, milyen messzire tudja elhajítani a botot?

— Negyven-ötven méterre is el tudom dobni. Nemcsak én, hanem minden rendes pásztor is. Ha a jószágra dobom, nem teszek bele erőt, csak egyszer lendítem meg.

Nagyéc legöregebb pásztora Marosán Mihály. Szíves készséggel állja az ellenőrző próbát. Kérdem, milyen fából és hogy készült a pásztorbot?

— Sugárfát választottunk hozzá. Tőgyfát. Tüzet raktunk. A tűz zsarátjába beletartottuk a botot. Lassan húzta tovább az ember, míg csak a közepéig ért, akkor a másik végít fordítottuk tűzbe. Ha így átmelegszik, kézzel le lehet húzni a haját. Leválik. Görbe? Akkor kétágú fa közé szorította az ember, kiegyengette. Mindenfajta pásztor másképp forgatta a botot, azér minden pásztornak másféle a botja.

— Melyik, milyen?

— A gulyásbot mindig sugár vót, a kondásé giceses-gacsos, a juhászé kampós.

S a háromfajta botról megkapom a következő leírást:

— A gulyásbot sugárbot vót, a mellünk közepéig ért. Így osztán minden ember magáho szabta. Sugárnak kellett lennie, mer csak annak jó a hordása hajításnál. A botnak az alsó vége a

szélesebb, a felső része a vékonyabb. Ahogy vágtam a botot, a töve felől vastagabb, a gallya felőli része vékonyabb, ez a kisebbik vége. E jár kézbe. (Tehát épp a fordítottja a sétapálcának.) A kisebbik végít fogtuk a botnak, úgy hajítottuk.

— A kondás botja, — magyarázza tovább — giceses-gacsos, kurtább. Mer a disznó is, a malac is gyengébb, könnyebbnek kell lenni a botnak. A juhász botja meg lehet akármilyen hosszú, mer a nem hajítja, annak azért kell a kampó, hogy a jószág lábát megfoghassa.

— Igaz-e kérdem, hogy ha a bot első kieresztésnél véggel éri a jószágot, hogy akkor mán kivető?

— Ki mondja? — csattan fel rá az öreg. (Gyanítja, hogy fiatalabb pásztortól tudom, ő pedig nem ismeri a pásztornak a mai nem kintháló pástorokat.) Ezek mán nagyítanak. A nagy lábújjamba több van, mint ezeknek az agyvelejibe. Kéz kell ahhoz, nem tudomány (Rontótudományra gondolhat). Rávigyáz az ember, hogy lábszárbá, nyakon vagy fübe ne találja a jószágot. A forgó inakat megüthette úgy, hogy eltörte a forgócsontot. Kificamíthatta a lábát. Ráment néha a jószág. A jó Istennek legyen hála, vélem nem történt meg, de láttam olyat, hogy vakszemen tanálta, belekódusodott. Emberrel esett meg. Tyukodi György tanítóval történt, hogy Almási Sándort kódussá tette. Juhász vót ez az Almási; egy hóttetem vót a szeme táján. A tanítónak nem jó esett, amit Almási a bálba mondott, pofonhajította. A hóttetemit tanálta el, mind a két szemére megvakult. Kéregetni járt utóbbi (a balesetet követő) idejére.

— Hogy kell hát a botot hajítani?

— Tanították az embert, mihelyt bojtár lett, hogy bánjék a bottal. Azt mondták: ha a kisebbik végít fogod a botnak, nagyot ütök. Ha elhajítottam, akkor is a kisebbik végít fogtam. Egyet kavarítok a fejem felett, úgy eresztem el a jószágra. Visszatartva eresztem, kárt nem teszek vele így. Teljes erejével eleresztve, borzasztóság lett vóna. Az ütés erejénél nem a botba, a karba van a különbség. Ha kieresztem a botomat, az odaesik ahová én akarom, mer én törzspásztoreMBER vagyok. Ha én hajítom, lapjára megyen a bot.

ő szerinte is íme lapjával kell érní a botnak a jószágot.

— Elcseréli-e a pástor a botját?

— Tudományos pástor jött néha — cseréljünk botot, komám! — Akkor mán ügyelt az ember, — ez babrál valamit a jószágho. Megrontott vón a saját botommal. Ha odaadom, akkor mán bajt csináltam. Aki ember, nem adta oda a botját. Én a magamét nem adtam vón egy tehénér. Cseréltek pipát, harangot, pergőt, kutyát, de botot nem. Amék bottal én tavasszal kihajítottam, avval szorultam be ősszel. Háromévig is elhordtám. Nem

adta azt a pásztor, mert a pásztorokba politika van. Ha elhajítottam gazba éccaka, osz elveszett, az különálló dolog, abbul semmi baj sincs, de odaadni nem adtam vóna senkinek.

Ez összevág Joó Gyula pásztor előadásával, aki szerint a pásztor csak annak adott botot, akit meg akart becsülni.

— Néha megesett, mondja, hogy öregebb jrásztor jött látogatóba, megtette, hogy azt mondta: Itt a bot fiam! Evvel áldjon meg téged a jó Isten. Nekem meg adjatok egy pálcát, amivel én elmenjek.

Mester György, aki szabolcsi, azt tartja, hogy a cserét megtagadni nem lehetett, ha valaki igazi pásztornak tudta magát. Balázs János pedig, aki tiszaháti származású, egészen a csere, sőt az ajándékozás kényszere mellett ejt szót. Így:

— A nyáron kérte az én becses botomat egy pásztor. Ha kérte, meg nem tagadhatom. Igen, de szóközbe megszólították ezt a pásztor, elment, nem jött többet a botér. No, ha elment, akkor én nem járhatok utána, oda sem adhatom. Így oszt megmaradt a botom.

Az öreg Marozsán úgy beszél a botról, mintha az nem is tárgy, hanem élőlény lenne. Így:

Bot nélkül nem pásztor a pásztor. A jószágot intettük vele. Ha eső vót, hideg vót, a gubát a nyakunkba kanyarítottuk, rátámaszkodtunk a botra, mer se ülni, se -fekünni nem lehetett. Úgy pihent a pásztor. Az öregek úgy tanítottak minket, hogy vagy pásztor leszel, vagy pugris leszel. Ha leülsz, fëlemler vagy, ha lehasalsz, mán nem is vagy ember, mer elalszol. Vót úgy, hogy mulattam vasárnap, de hiába, másnap csak kint kellett állni a jószág mellett. Az ember ilyenkor rátámaszkodik a botra. Azon vettem észre magam, hogy előre dül a botom, én meg szaladok utána vagy három lépést, bukdácsolva.

Azután meg — folytatja — éjjel vót jó a bot, rossz emberek ellen, akik éccaka csapódtak. A bot vót nekünk az éccakai társunk, meg a kutya. A fegyverünk is a bot vót. Nagyot lehet avval ütni. Vót rá bizony eset, hogy szükség vót rá.

Pásztor a botját el nem hagyta. Templomba ha mentem, vittem, magammal, valahun a cinterembe csak eldugta az ember. Hanyagabb vót, aki nem vigyázott rá. Pásztor, ha elmegyen a jányokho is, a botját el nem hagyja magátul. A házba nem illett bevinni idegennek, sövénybe, sövény alá dugta, úgy ment be a házba. Ha baj vót, odaugrott, kikapta. Mer a bot a cimbora, nem az ember. Az ember csak addig cimbora, míg a pálinkámat issza, de a bot cimbora, míg az ember bírja. A pálinka?! Nem csinált a jót, kérem szeretettel, senkivel. Mindig rosszat csinált. Abba csak a vót jó, hogy bánátinkat elfelejtettük, bajaink elmúltak.

— Tán bizony még verekedésre is jó vót a bot — kötődök az öreggel.

— Jó bizony. Jányokért könnyen állt a verekedés. Legénykoromba a Vékonyerdőn jártam. Egy este bál vót a faluba. Felötöztem, mentem a jányér. Ha vót egy kitűzött jány, a megvárt, együtt mentünk fel a jányjal meg az anyjával a bálba. De a vót a szokás akkor még, hogy az anyja fizetett be a jányér, nem a legény. Az utcán jobbrul ment a jány, a botot a bal karom alá szorítottam, úgy vittem. Nem illett vóna használni ilyenkor. Ha verekedés támadt, a jánynak a kötelessége vót alulrul odacsusztatni a botot. De nem minden jányba lehetett bízni. Ebbe se, akivel felmentem. A botot eldugtam, de mikor verekedésre került a sor, a jány sehun se vót. Itt szógáltam én akkor ebbe az udvarba. Szembe vót egy csúr, abba tartották a bált. Egyszerre szorítottak meg a legények, nem tudtam mán a botér menni. A jány cserbe hagyott, nem adta kézhez a botot. Hírt adtak itt a gazdámnak, korbáccsal verte le rulam a legényeket. A nem hagyott cserbe. Nem is cseréltem vón egy tízköblös gazdával, mikor azt az urat szógáltam. De az unokám, mán kocsis. Szégyelne pásztor lenni.

*

Mindenféle pásztorinak van karikása. Ennek irodalma szinte teljesen ki van merítve, s így erre ki nem térek.

IV. A HARANG (K O L O M P)

Kint ülök a nyáron egy este a gulya mellett, Kisar, Nyagar, Kömörő, Gyarmat határát összefogó Ergeháton, vagy ahogy azelőtt hívták a Gyűjtőn. Nem azért volt Gyűjtő, mert valamikor negyvenötven évnek előtte, széles e határon más, mint legelő és kaszáló nem volt itt, s tenger szénát lehetett rajta gyűjteni, hanem azért viselte ezt a nevet, mert vízgyűjtő.

Ha a Tisza tavasszal vagy »zöd árja« idején megbokrosodott, felnyomta a megettem most néma csendben folydogáló Túrnak a vizét rendes folyása ellenébe, kiszorította medréből, neki a rétnek. Szegény kis Túr nem gondolhatott ellenállásra, hisz küzdelmük oly arányú volt volna, mintha egy magyar bika állt volna össze »tűrömbikát« játszani egy kossal.

Amióta a Tiszát, Szamost, a Túrt is megfékezték, azóta persze csak akkor érdelemi meg ez a terület újra a Gyűjtő nevet, ha akkora tél szakad rá, mint az 1940/41-es télidő. Akkor újra megteszi, hogy körülölel vizével egy-két falut, s újra csolnakon hordják Kisarba, Nyagarba Gyarmatról a postát. Csak persze, ma könnyebb elviselni ezt az elszigeteltséget. Telefon, rádió bekapcsolják Európa életébe a világnak ezt a félreeső sarkát, ahová a kövesút ma is csak éppen bevisz, de a faluvégen megtorpan a szatmári sártól, nem mer nekivágni. Halandó, ki autón ide merészkedsz, hagyj fel minden reménnyel és fordulj vissza idején, hacsak nem akard megérni, hogy ökrök, bivalyok fogata csalé-hajsz kiáltásokkal vontasson ki a sárból.

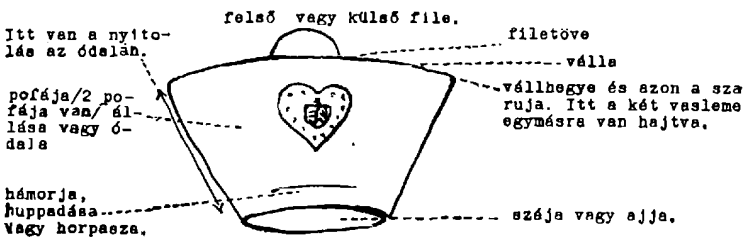
Most az alkonyuló homályban csak a rét tocsogóiról fellegekben özönlő szúnyogok raja emlékeztet arra, hogy itt tavasszal

tengert játszottak az erek, a Tisza apródjai. Mindez csak átsulian emlékeim színén, amíg hátamat nekivetem a pásztorkunyhónak; s amíg a csendben »barnán viszi habjait a Túr«, azon gondolkodom, hogy beszélnem kellene a pásztorral, aki mellettem hallgaton pásztortüzet gerjeszt. Beszelnék is, ha nem borulna felém egyre mélyebb kékséggel az ég kupolája, s nem gyújtogatnák fenn szorgosan lámpáikat a csillagok. Minden csillagfényvel magasabb lesz az égi kupola, mélyebb a csend. Kedvem volna elhinni, hogy az esti pásztortűz körén kívül nincs széles e világon más, mint jámbor barmok kérőző serege és békés emberek. Megértem, mért oly hallgatag a pásztor. Nemcsak a magánosság teszi azzá, hanem a határra boruló csend is. Lárma ilyenkor a szó és semmi az ember. Akiben van rá hajlandóság, az ebben a környezetben bölcsőbb lesz.

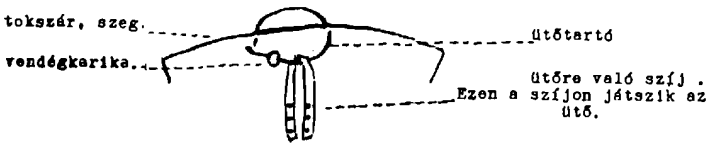
A jószágon kondul egyet a kolomp szépen, halkan, szinte zengve. Mondom a pásztornak:

— Szép hangja van ennek a kolompnak.

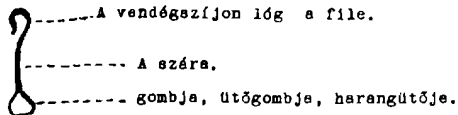
— Szépnek szép, — mondja csendesen, mert már megszokta,

A belső filének a szerkezete:

Az útő

A csákvári harang szerkezete, az egyes részek neve Körösi János harangján.

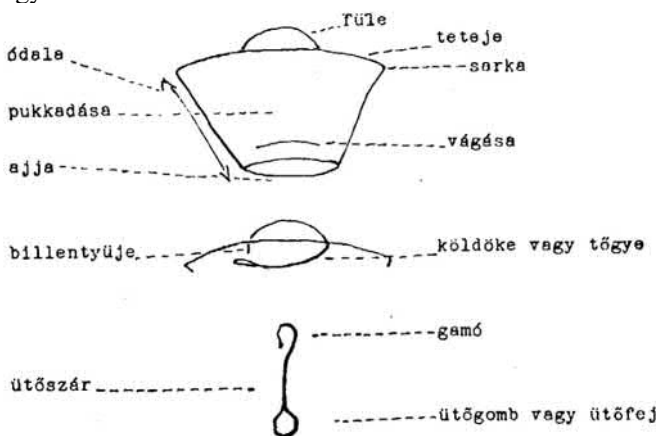
hogy az van kedvemre, ha minden szavamba beleköt. — Csak épp az a hiba, hogy e nem kolomp, hanem harang, s ha kolomp lenne is, akkor is szava lenne és nem hangja.

Ezzel azután vége is a csendnek. Mélyülhet az égi kupola és ragyoghatnak a csillagok; még a szúnyogokat is elfelejtem, mert érdekel a jószágra járó harang, kolomp, pergő, csengő.

Illik tudni, hogy a jószágra járó harangnak nem templomi harang, hanem kolomp formája van. A harangot és pergőt a kolomptól nem formája, hanem csak nemesebb anyaga és nagysága különbözteti meg. Szerkezet dolgában a harang, a kolomp és a pergő egyforma.

Körösi János vasa négyszeges csákvári. Négyszeges, mert oldalán négy-négy szeggel van összenyitva. A harang méretei: súlya öt kiló. A harang súlyáról később még szólok. A válla hossza 39 cm., magassága 28 cm. Szája bősége hosszában 19, széliében 16 cm.

Bugacon Deli Sándor és Bányai István így adják meg a harang egyes részeinek nevét:

Nagy Berti figyelmeztet, hogy az ütőtartónak medrinek kell lenni. Jó félhold alak. A vég meg bunkósabb, mert csak akkor billeg rajta takarosán az ütő. A két pofájába meg lenni kell egy kis hámorjának.

Mondom, hogy én úgy emlékszem, hogy egyes harangokban egyenes volt az ütőtartó.

— A mán akkor gyári hiba vagy gányolt hiba. Azt mán ü csinálta (t. i. a pásztor).

Bugacon is úgy mondják, hogy a tőgyinek görbeséginek kell lenni.

Arról, hogy a harang hogy készül, Körösi János a következőket mondja:

— A csákvári harang vaslemezből van csinálva, de rézzel vegyes. Hidegen nyitolják össze a két vaslemezt, az ódalán van a szegje. Leginkább négyszeges szokott lenni a nagyja. Amikor ösz-szenyitolják, jó vastagon behintik szalamiával kevert rézporral. Így teszik kemencébe, ahun a réz ráolvad és a két vaslemezt össze-forrasztja. Vagyis berezelik. Nem mindegy a se, hogy milyen fajtájú rézporral rezelik. A tiszta sárgaréz parázs, a véresebbik lágyabb. Három fajta van, nem a leglágyabbikat használják a rezelésre.

Bugacon Bátyai István gulyás azzal egészíti ki ezt, hogy a harang vaslemezt a harangkészítő edzi. Az edzés többszöri hevítést jelent, ilyenkor az öntő acélszilánkot szórt a vaslemezre. Attól a harang szava szebb, de ami még ennél is fontosabb »messzesebb« (távolabbra hallatszó). Az ilyen harang »kupogós« volt; am ékbe több volt a réz, annak pengősebb a hangja, de annak a szava nem volt messzes. A harang belsejében ezek a vékony odaforrott drótszilánkok jól látszódnak is, meg lehet állapítani, hogy melyiktől van elspórolva.

Harangütő nélkül nincs harang, mint ahogy lélek nélkül sincs ember. A harang szavát nemcsak az ütő anyagának minősége módosítja, hanem az is, hogy az ütő hol veri a harangot. Nagy Berti szerüit az egyik harangban az ütő alul vér a hámoron, a másik felül vér a hámoron, a hámor meg a hámorját veri. Ha nagyobb vagy kisebb ütőt tett bele az ember, az határozott (változtatott) a harang szaván. Ha lejjebb eresztettem az ütőt, avval is változott a szava.

Mester György azt állítja, hogy a harangnak akkor van rendes szava, ha az ütő a horpasz alá ér. Ha fentebb van a horpasz felső szélén, akkor tompább, siketebb, ha egész felette éri, akkor egész siket.

Bugacon Deli Sándor úgy tudja, hogy jobbszavú a kolomp, ha az ütőgombja réz. De a hozzáértőbb Bátyai István határozottan állítja, hogy harangba, kolompba vasütő jár. Ezeknél az ütőfej mindig kicsi, gömbölyű és mindig vas. Az ütőszár is vastagabb, mint a csengetyűnél. Az ütő gamóját akasztják a harang tőgyibe.

Szatmár-Szabolcsban a harangütő leginkább szíjon lóg. Nagy Berti így magyarázza ezt:

— Amikor nagyobb a harang, akkor fontos, hogy szíjon lógjon az ütő, mer a két vas megeszi egymást. Belevág egyik a másikba.

Körösi János:

— A szíjra úgy alkalmazom az ütőt, hogy az jól játszódjék, mer ha nincs játéka, nem üthet jól.

Bugacon Bátyai István számadógulyás azt mondja:

— Az ütőt nem tettük szíjra. Igaz, hogy két vas rágja egymást, de könnyen elvész az ütő, ha szíjon lóg. Ha meg a gamóját a csengő tógyire akasztom, úgy gondozom, akkor képes két ember életét kibírni. Az azonban bizonyos, hogy az ütő gamója, meg a harang tógye közé szíjat tettünk, hogy a két vasat ez kímélje.

Ha ütőszíjat használnak Bugacon, az is csak egyszeres szíj, vagyis egyik vége a harang tógyire van akasztva, másik végén lóg az ütő.

Szatmárban-

Szabolcsban mindkét vége az ütő fülére van fűzve s a szíjat az ütőtartón a vendégkarika rögzíti. Bugacon vendégkarikát nem használnak.

»Csak, ha ráhúztam a szíjat a tógyire, akkor odanyomom a tógye végét a billentyűhöz, oszt kész«,

mondja Deli Sándor.

Szatmár-Szabolcsban leginkább csákvárinak

nevezett harangot használtak a pásztorok. Erről minden pásztor azt vallja, hogy nemesebb anyagból készült. A többség szerint vaslemezből, Dudik Péter szerint acéllemezből való.

Nagy Berti így beszél a csákvári harangról:

A szíj alkalmazása.

— A legeslegelső vót a régi, egyszerű, lapos csákvári *harang*. Nem vót annak cikormányos sírós-rívós szava, csak úgy hittük: kupogó. Ha meghasadt, azt mondtuk: e mán csattog, mint a szájas asszony. Csattogó. De csak a kisebb harangbul lett csattogó, mer a nagyobbik, ha leromlik, az püfög. Püfögő. Úgy mondtuk: püfög, mint a vén ember. A csákvári lehet szegettszélű, felhajtva magábul, mint a szoknya, de lehet síma is. Csákváriba van h,at-nyóc kilás is, de van tenyérnyi is. Igaz, hogy akkor mán annak a neve pergő és nem harang.

Farkas Lajos »kolompszólója« kiscsákvári. Azt vitatja, hogy a csákvári szegettszélű nem lehet. Hajlandó vagyok ezt elfogadni, mert a szegett szél épp a hamari elkopástól, hasadástól védi a gyengébb anyagból való kolompot.

Nagy Berti szerint a hámorei a harangho legjobbban húz (hasonlít), de annyiba mégis különbözik tőle, hogy ennek az ütője a hámorját veri.

Mester György azt mondja:

— Könnyű megismerni, mék a hámorei. Annak annyira szűk a szája, mint egy tejescsupornak. Vállateteje lapos. Szava: öreg. A hámorei püfög inkább, mint cseng. Dobszavú. Azér is, mer más lemezbül van csinálva, mint a csákvári.

Mester György állítását a hámorit illetőleg megerősíti Körösi János is, mondván; hogy a hámorei kolomposok mind püfögősek, a csákvári vas csengőbb. Ez nem hazudtolja meg Nagy Berti szavát se, mert szerinte is a hámorei alászólnak a nagyharangnak, közvetlenül az egész csákvári és a félcákvári közt. Tehát a mélyszavú harangokhoz húz.

A *kolompot* Barta Géza kisari gulyás egy kézlegyintéssel intézi el:

— A kolomp csudakönnyű mesterség, csak bádog. A harang erősebb. Ha jó harangom van, az egy kicsit másképp beszél, mint a kolomp.

Erre rábizonyít Nagy Berti is:

— A kolomp egyszerű, gembelyű. A vállánál van egy kis szélessége. De a kolompnak nincs semmiféle sírása a szavának, csak olyan siketen, kolomp módra szól. A kolomp mindig kivető, itt a Cseren túl van egy gulya. Rajta van az a kis lipitók, olyan elhányt dógok, ilyesmi pásztor felveszi, mond valamit, kotyog, de ilyesformán a lábast is fel lehetne tenni.

A *pergő* ugyanabból az anyagból való mint a csákvári, amint azt már említettem is. De mérete más.

Körösi János úgy fogalmazza, hogy a pergő kicsiny, tenyérnyi, de formája csakolyan, mint a csákvárinak, mer az is. Disznóra, juhra pergő való.

Balázs János kondást keresem meg, hogy mutasson hát egy pergőt.

— Ezen a disznón lapos pergő van, mondja Balázs. Húszéves mán a pergő, veszve van a szava, mer meghasadt. Ha Debrecenbe mehetnék el is hajítanám, mer addig nem kapni ilyet seliun. De lehet a disznóra féllapos pergőt is tenni. A lapos pergőnek a szava csengőbb. Ez a pergő a Tüzerdónél a kőcsei határ széléig, a keresztig hallott. Az pedig légvonalba nyóc kilométer.

Császár Sándor juhain pergő van, de a juhra járó pergő gömbölyűbb. ő azonban azonosítja magát Dudik Péterrel és azt mondja, hogy a pergő acél.

Czellár Ferenc úr szíves közlése szerint Hortobágyon úgy mondják, hogy a pergők lapos mintájúak. Vasból valók, hegesztve vagy szegezelve. Éppen mert vasból való, mondják itt, a pergő csak »tömpe« hangot ad, kopog, pereg.

Szatmárban mindenütt *súlyra* emlegetik a harangot. Például Barta Géza azt mondja:

— A harang súly. Az enyém közt a legnagyobb szíjjal együtt három kiló, de van négy-öt kilás vas is.

Dávid József cigány gulyás szerint:

— Súlyra megy a harang, de harangszíj nélkül kell érteni a súlyát. A legnagyobb a hat és félkilás csákvári, de van öt és félkilás és a legkönnyebb a két és félkilás vas. Ennél kisebbet gulyabeli marhára nem tesznek.

Szabolcsban *súlyát és úrtartalmát* is megadják a harangnak. Például Körösi János azt mondja:

— Az én legnagyobb harangom súlya öt kiló. Belemegy tizenkét liter roz. De van ennél nehezebb harang is, az nyóc kilás, az úrtartalma meg tizenhat liter.

Mester Györgyöt kérdem, milyen a harangja?

— Az én hámorim súlyra nincs több, mint hét és félkilás, abba is belemegy tizenöt liter roz.

Mondom Mester Györgynek, hogy az egyik pásztor olyan harangját említette, amébe belement közel egy véka roz. Azt feleli:

— Nincs az Istennek az a szekere, hogy elbírná vmni, amennyi liarangom nékem az életbe vót. De olyan nincs.

Nem értettem, mért kell az úrtartahnat rozszal mérni. Csak amikor Mester György arra figyelmeztet, hogy egyes harangok szavát a harang vállán a »fíletöve« mellett két kis borsszemnyi lyuk szabályozta, akkor villan fel bennem a megértés. Persze, hogy nem lehetett vízzel mérni az úrtartalmat. A víz ezen a lyukon kifolyt volna, de a harang »file« is könnyen meglódul, ha meg a harang ódalán a hegesztés hibás, itt is elfolyt volna a víz. Danaidáknak való munkát a pásztor nem végez, így hát rozszal mérte az úrtartal-

mat. S azért éppen rozssal, mert ez a Nyírség legjellegzetesebb gabonafajtája. A Nyírség ma is kitűnő rozskenyeret eszik, azt mondják, nem jó a búzakenyér. Fekete földön is régen kétszerest vetettek, vagyis keverték a vetőmagot. Egyharmada búza, kétharmada gabona volt. A háború előtt például a gazdasági cselédeknek még kétszerest mértek, külön mérve ki a rozst a búzától. De a feketeföldi szegénység nem tud a gabonával mihez kezdeni, mert se tiszta rozsból, se kétszeresből nem tud már rendes kenyeret sütni az aszszonya, eladják hát a rozst.

Ez magyarázza, hogy Szatmárban, fekete földön csak súlvra méri a harangot a pásztor, a Nyíren meg súlyra is és úrtartalomra is megkülönbözteti a harangot.

Czellár Ferenc úr szíves közlése szerint Hortobágyon általában ürmértékekkel mérik a harang nagyságát.

Bugacon a hetvenéves Árva Tót Mihály gulyás a legnagyobb harangnak a nyolc literest mondja, ez két és félkiló lehet. Félliteres a kis kolomp, ami azon alul van, az »pörgő«, de szerinte is egy az anyag és a forma is, akár harang, akár pörgő, sőt szerinte akár kolomp is az.

Bugacon egyébként szentesi vagy karcagi harangot használtak.

A harangnak többféle hibája is lehet, annak pedig az a következménye, hogy a harangnak hibás a szava.

Mester György felsorolásában adom ezeket a hibákat:

Ha az acéllemez elvékonyodott, akkor a harang mán nem jó. Zsimbet kap akkor a harang, rezeg, feslik, pattogzik, hámlik, töredezik lefele s mindenestül tompa lesz a szava.

Rossz a harang akkor is, ha nem jó a rezelése. A harangot hidegen nyitólják, akkor teszik tűzbe. A réz forrasztja össze a két ódalán és a filénél, hogy levegőt ne kapjon. Ha levegő jár rajta a rossz rezelés miatt, akkor a hang fúvódik, a harang siketen szól.

A legtöbb bajt a horpasz okozza. Ha nem rendesen van behajtvva, nem elég mély a horpasza, azt nem veszik meg. Ha a horpasz rövid, nagyobb szava van a harangnak. Ha a horpasz mélyebb, akkor keményebb a szava és csengősebben szól.

Na most azután használat közbe is csak pusztul a harang. Elhajítom a botom, ódalba ütöm a harangot, behorpad. Akkor mán hibás a harang. Éppen ma szídtam érte a bojtárt:

— Horpaszon vágtd a harangot, a botnak a vége érte, behorpadt. Nem tudol igyelni.

Mer ha az ütés a harang vállát éri, a még nem baj, de ha a horpaszán éri az ütés, elviheti az ördög. El lehet hajítani.

Nagy Berti tapasztalata:

— Legkönnyebben ott hibázik meg a harang, hogy a file kicsúszik. Ha ezt forrasztják, mán tovább e se jó. Egy nagyon becses harangommal jártam így. De aztán a kovács hidegen átfúrta,

ügyesen beleeresztett egy kis csavaros nyitót, azt lefogta sróffal. Nem hallani, hogy megváltozott vón a szava. Ha hegesztik, örökre nem jó. Arra azt mondja a rendes pásztor: Majd odalököd valami béresnek, annak való. Éccaka, ha kihajtja az ökröt, legalább elriasztja tüle a szúnyogot.

Kis Lajos panasza teszi:

— Vót, hogy tizenkét pengőt adtam egy harangér. Egy évig viselte a tinóm, elhasadt. Ha a harang elhasadt, ellökni való. Használja az ember, mint a rossz lovat, merhogy nincs más; de a mán nem jó. Ha kirüffent, hiába hegeszteni, csak tompít a szaván az is. Sánta kolomp lesz belüle. Mer már annak hibázik a szava, elsántított örökre. Vesszük a baltát, összeverjük, lökjük a folyóba.

— A harang a szélin reped, magyarázza tovább Kis Lajos, a saját harangját félrevetve. Körülvágathatom. Lesz belüle egy kis harang. Igen, de akkor az ütőt is fejjobb kell venni, mer csak akkor ver rendesen. De a mán messze nem hallik. Az ilyet rendes gulyás nem teszi a jószága nyakába. Falusi csordás csak megveszi, mer a leginkább csak pergőt haználhat (mert az kisebb és könnyebb).

A HARANGSZÍJ.

A harangot harangszíjra erősítik s úgy csatolják csattal a jószág nyakába. Milyen a jó harangszíj?

Nagy Bertitől tudom, hogy: Nem elég a jó csatrang (harang), jó szíj is kell hozzá. Mer ha az fótos, egy-két hét alatt feltöri a jószág nyakát. Ott nedvet kap, a légy beköpi, megterem benne a kukac. Ha meg új a harangszíj, akkor a keménységével töri a jószág nyakát.

Sárai Bálint külön figyelmeztet rá, hogy a szíj ne legyen gömös, mer akkor kikezdi a jószág nyakát. Szíjjal varrja a pásztor a harangszíjat, ha kész van, kalapács alá fogja, ellapogatja. Középen lehetőleg ne legyen varrás, ha mán varrása van, az ódalra essen. Mielőtt feltenné az ember a szíjat, gép- vagy halolajjal megkenegeti, a harangot is bedörzsöli. Persze a disznóra járó pergőt nem, mer, ha zsiros lenne leenné egyik a másik nyakáru. Télire meg, ha elteszik a harangot, petrolos ruhával meg kell törölgetni szíját, harangját, hogy ne rozsdázzon. Szóval gondviseléssel kell lenni vele szemben.

Mester Györgytől megtanultam, hogy: Nagy harangot keskeny szíjra nem lehet felkötni, mer a földet érné rula. Keskeny a szíj? Előrecsúszik, a harang meg hátramarad és akkor húzza a jószág a harangnak a szélit a földön. Elkoptatja, elnyalja a föld a szélit a harangnak. Evvel eléleződik és könnyen hasad. Szíjnak legjobb az ócska gépszíj, mer a mán ki van nyúlva, megmarad a maga

valóságába. A harang filénál (tehát a jószág álla alatt) dupla legyen még a gépszíj is, hogy keményebben álljon a harang a szíjba. Kemény, erős bőr jó harangszíjnak.

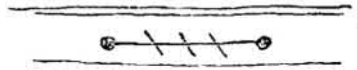
Körösi János: A szíj is drága. Ennek a harangomnak a szíja ócska csizmaszár darabjából, meg lopott gépszíj darabjából van összetéve, de jó a hámrul való szíj is. Mer nem a saját pénzén veszi azt a pásztor, hanem ahun hozzáfér, elcsapja. Hámszügyelőből van csak a nagyszerű. Lebontom a középső keskeny pántot rula, — ha mán besikerült elsajátítanom — tisztán marad a szügyelő. Bizony azt meg kell vallani, hogy ahogy tud harangszíjat szerezní a pásztor, úgy szerez. De nem is szabad annak tenyéryni szélesség-nél keskenyebbnek lenni. (Jó markos tenyérre gondoljunk.) Élelmes pásztor duplaszíjat használ, drótot húz a harangszíjba, akkor nem lehet ellopni a harangot. A szíjra slapka, magyarul bújtató jár hogy a jószág ne tudja kidörzsölni a csatbul.

A harangszíj Bugacon is kétsoros, a kettő össze van varrva. Jobban szól a csengő, ha keményebben áll, ezért a nyaka alatt háromsoros is lehet a harangszíj.

A harangnak a harangszíjra való alkalmazása egyforma rend szerint történik mindenütt.

Bugacon Bányai István gulyás-számadó így mondja el:

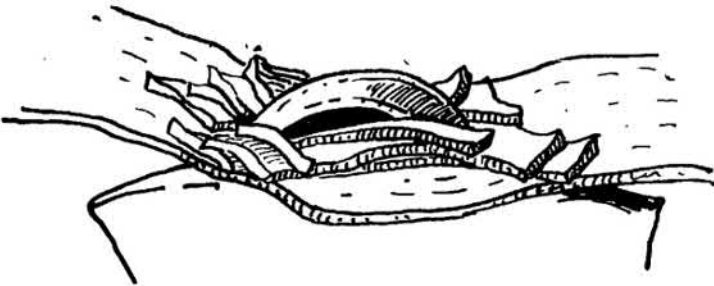
— A harangszíjba a harang filének a helyét kihalítom, a fültőnek fészket csinállok. Így:

Na most, folytatja, a harang fület beleillesztem a hasításba és a két fültő közt a felhasított szíjat szíjjal jó erősen összeötögetem.

Alsó szorító szíj — Felső szorító szíj

A harang füle a harangszíjjal és a szorító szíjjal.

A harangszíjat leszorítom a harangra, s hogy keményebben álljon az egész harangot füle alá való szorító szíjakkal felszólítom. Az alsó szorító szíjakat a két végükön behásítom, s itt is fészket vágok ki a fültőnek. Ügyelek rá, hogy a szorító alsó szíjakon hosszú legyen ez a fül, mer mentül hosszabb az ága, annál biztosabb, hogy nem bújhat ki a szorításbul. Az alsó szorító szíj a leg-hosszabb, a felette valók rövidebbek, mert a füle is gömbölyödik a harangnak. A harang füle két szélén azért is van felhajtva, hogy a szorító szíjat ki ne dörzsölje, el ne koptassa. A felső szorító szíjnak már nem kell vágás, mert ezek már nem érik a harang fülének, a tövét. Ezeknek a vége néha holdasán ki van kanyarítva.

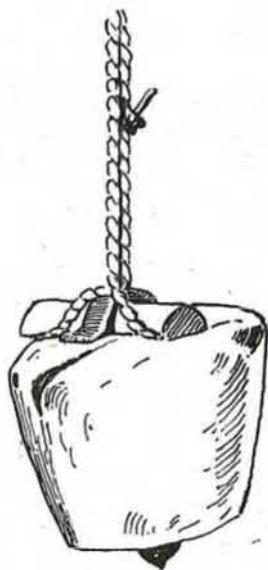
Szatomár-Szabolcsban a szorító szíjakat pocoknak ismerik. Az alsó a filespocok, a felső a simapocok.

Eldobni való harangon, ha „hamar munkát végzek“, mondják Bugacon, bőrszorítók helyett fapecket is tehetek. De ez csak hamar-munka, leginkább könnyű, tehénre való harangra teszik.

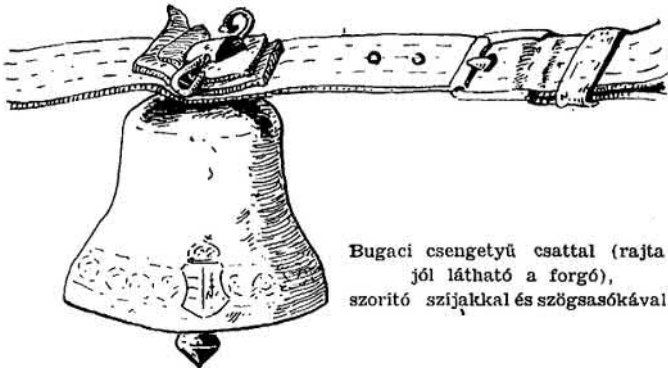
A jószágra járó harangszíj két szárát csat kapcsolja egybe. A csat egyes, vagy kettespeckű. A kettőspeckű csat nagyobb harangra való, azért, hogy ne húzza félre a harang a szíjat, mert az rontja a marha nyakát. A pecek hegye is koptatja a szíjat, ezért alája a csatra forgót tesznek, hogy a szíjat kíméljék. Ma már boltban veszik a csatot, azelőtt a cigány meg a falusi kovács csinálta igen szép változatos formákban.

Természetesen más a csengetyírnek, a csengőnek a szíjra való alkalmazása, mert a csengőnek tömör füle van, egyetlen lyukkal. Bugacon a csengetyűszíjon akkora lyukat vágnak, amekkora a csengő feje, illetve füle. A szíjat rászorítják a csengő testére, a csengő füle alá való szíjak segítségével. öt-hat ilyen szíjlap is kell, hogy a csengetyűt feszes tartásra kényszerítse. Még egy kis bőrdarabkát magába a csengőlyukba is behúzzunk, hogy a »sasóka« a lyukat ne tágíthassa, ne dörzsölhesse. Sasóka Bugacon a csengetyű-lyukon áthúzott szeg. Ez tartja voltakép a csengőt. A legegyszerűbb és legrégebb módja a rögzítésnek „szögsasókával“ történt. Ez közönséges zsindeleyszeg is lehet S alakra hajlítva.

Használtak háromágú úgynevezett szám vas sasókat is. Ennek

Fapecekkel felszorított harang.

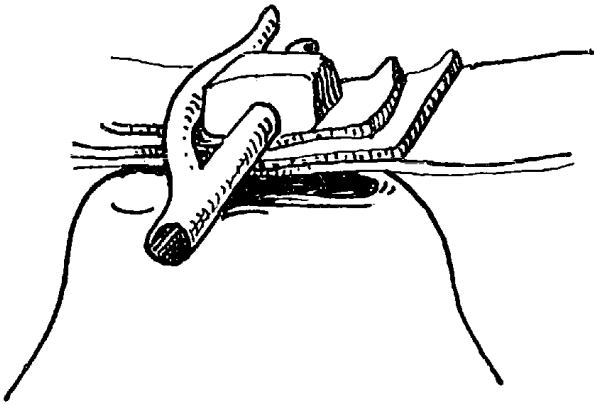

Bugaci csengetyű csattal (rajta jól látható a forgó), szorító szíjakkal és szögvasókéával

középső ága ment keresztül a csengőlyukon, két külső szára valósággal átölelte (líra alakra hajlítva) a csengő fejét.

A szárnyas sasóka.

A kétágú sasóka.

A háború után újmódi, de mint mondják, nem is valóságos (eredeti), csak ideiglenes (új) megoldás a kétágú sasóka. Az egyik ága a csengetyűlyukba jár, a másik ága félkörösen visszahajlik a főághoz. Az ' se valóságos megoldás, mondják, hogyha a kétágú szegnek mindkét

ágát keresztülhúzzák a csengőlyukon és a két ágat kétféle széthajlítják. Az ilyen szegnek a neve általában sasszeg.

A HARANG A JÓSZÁGON

Mint kalácsból a mazsolát, úgy kell néha összeszemelgetni a pásztorok szavaiból egy-egy kérdésre a feleletet. De legalább arra a kérdésre, kell-é a gulyára harang, az összes feleletek egyetértőek: a jószág őrzéséhez a pásztornak szüksége van harangra.

Bíró Sándor a kérdésre így felel:

— Harang nélkül bajos az őrzés. A harangos tinóm megindult az éccaka. Felserkentem. Te kutyám, te! Hun vagy mán? Akkorára mán térítette is. Ha meg bojtárom van, oszt kárba akar menni a jószág, mán szól a harang. Mire kiátanék a bojtárnak, hogy: — Cspad onnan mán vissza, hé! mán térítette is a kutya.

Barta Géza így válaszol:

— Kintháló jószágra kell a harang. Annak a szava figyelmezi a szunyókáló pásztorot. De meg éccaka, ha lemarad a jószág, úgy jön a harang szava után, mint a kutya. Tallózon el. Azt figyeli, hunnan szól a harang. Azután megyen.

Tehát a harang a pásztor kényelmét szolgálja, mert a kárbajáró jószágra figyelmét felhívja s a jószágot a nyájhoz visszavezeti.

Ma és minden következő napon ritkább lesz a gulyán a jó harang. Igen jellemző erre Kis Lajos következő esete:

— Úgy van, kezdi körülményesen Kis Lajos, hogy a körülvágott, repedt harangot, legfeljebb a falusi csordás teszi fel a jószágra, mer a leginkább csak pergőt használhat. Nem tűri a falusi a nehéz harangot, mer asszondja, hogy nem öli meg vele a jószágot. Vót egy tinóm a csordába, mindig a kárt kereste. Harangot tettem a nyakába. A gazda másnap levétette, hogy ü nem engedi. Nem tótt bele két nap, a tinó elcsavargott. Jött a gazda, hogy keressem meg. — En osztán nem! Ha rajta lett vón a harang, nem szökhetett vón meg. — Így osztán ű vett rá pergőt, mikor megkerült.

Mindig kevesebb a gulya, és inkább csorda vagy falusi gulya jár a legelőkön. A kisgazda jobban is utána néz, féltékenyebben is őrködik a jószága során, s így pusztul a harang, s eltűnik a régi pásztorvilággal együtt.

Az is érdekel, hogy teszik fel a harangot a jószágra.

Csordabeli marhára az istállóban teszik fel minden reggel a harangot, mondja Körösi János. Legelőn rúdra teszünk egy bakot (hurkot), ez, ha rávettem, ráhúzódik a jószág szarvatövire, odahúzhatom vele a jószágot magamhoz. Ha nincs hozzá erő, akkor a kútágashoz húzom a jószágot, odakötöm és ott teszem fel a harangot. Általában azt mondhatni, hogy amikor először megyen a jószág a legelőre kifele, mán fel van szerelve. A harangot úgy kell felkötni, hogy egy picikét a harang file érje a jószág pillengőjét. Ha a szíj szoros, könnyen izzad a jószág nyaka,

lepállik a szőre, mer a szíj kikezdi. Leromlik a jószág. Akkor á gazda nyugodtan mondhasza:

— Te is vagy egy gulyás! Nem látod azt a szegény jószágot. . .

Marozsán Mihály, akinek minden »apárul való ivadéka pásztor volt«, azt mondja:

— Ha az ember kijön tavasszal, akkor rátehetem a jószágra, bármilyen nagyságú is a harang, meg se látszik a nyakán, hogy harangos. Ha most felteszem, júliusba, kipállik a nyaka, képes sebbé válni. Ha most akarnám cserélni (vagyis más jószágra tenni a harangot), könnyű, kisebb harangszíjat tennék rá előbb, úgy nyóc-tíz napra.

Mester György helyben is hagyja, amit az öreg Marozsán mondott, s ki is egészíti a következőkkel:

— Van olyan jószág, hogy öt-hat nyáron elviszi a harangot. Kétéves korától már viheti. Mikor a szőr még avas a nyakán, akkor teszem fel. Avas a szőre, mikor még nem vetkezik, nem tisztul. Május elején még tehetem rá. Júniusba teszem fel? Akkor már forgatni kell másra (más jószágra) pár nap múlva, mer kipállik alatta. Beteg bele a marha, nem eszik. Nincs annál borzasztóbb szégyen a pásztorra, mintha véres a harangszíj. K. I.-nak Csekébe van egy öreg gulyása. Rendes pásztor, de túlkimult már az életből, öreg. Nem bír meg egyedül a jószággal, a fia meg odavan katonának (1940 nyarát írjuk). Most véres a harangszíj a jószága nyakán, nem bírja kezelni, mer nem bírja megfogni.

Dudik Péter megmagyarázza, hogy mért kell nyár derekán is néha más-más jószág nyakára tenni a harangot:

— Mer úgy van-a, mondja, hogy amék tinó gonosz vót, éccaka felkött, felállott a csapatbul, elment a tengeribe szó nélkül. Olyankor oszt másnap azt mondja az ember, fordítsuk csak a gulyát, hadd húzzam pányyakötéllal a kútágasho a betyárt. Úgy tettük rá a harangot. Büntetésből nehéz vasat is tettem rá.

Körösi János négy meg öt kilós vasakat mutatott nekem a tanyahelyén. Meghökkenően nagy egy ilyen harang. Mondtam neki, hogy ez bizony nehéz lehet a jószág nyakán. Így felelt:

— Van olyan gonosz ökörtinó, hogy elbírja. De bizony a tehének a fejét megeszi, mert azt emelni kell annak. Arra nem szabad többet tenni, mint két kilás vasat. Attul nyugodtan őrizheti a konyhatehénész (Az a lenézés, ahogy ezt mondta. Sajnos nem lehet lekótázni.), mer a nem kintháló, a nem gulyás. Vót olyan gonosz, tinóm, hogy arra feltettem előljáróba. Evvel a vassal megtöri az ember a jószágot. Ha mozdul-kondul, már küldöm rá a kutyát. De Isten őrizzék, hogy egy nyáron a nyakán legyék, nem bírná ki a nyakacsigája a jószágnak. Három-négy nap, ha rajta van, akkor leveszem. Ha látom, hogy nem enged, akkor megen kap belőle.

A harangot ugyanazon a jószágon is egy-egy hónapi időközben fordítani kell. Mester György meg is magyarázza miért:

— Ha rendes harangos, egy hónapba elég egyszer megfordítani a harangot. Ezt azért kell, hogy egyenletesen kopják. A harang széle nyalja a fődét, elkoptatja élesre, akkor könnyen is hasad a harang. Mer a harangot nem lehet annyira felkötni, hogy a széle ne érje a fődét legelés közben.

Hogy milyen adottságok kívántainak meg a jószág részéről ahhoz, hogy jó harangos tinó váljék belőle, arról az öreg Marozsán Mihály csak annyit mond egy vállvonás kíséretében, hogy a bolondabbik jószágra tettük.

Mester György a nyíri legelőn már részletesebb magyarázattal szolgál:

— Améknek rövid a nyaka és vastag, kicsi a feje, a nem tudja vinni a harangot. Nem lehet annyira felkötni, hogy ne érje a fődét. Keskeny éles nyakú jószág nyakát a harangszíj kikezdi. Amék jószágnak a nyakateteje széles és gömbölyű, az állcsontja is széles, magos, az a jó harangos. De nem elég, hogy jó állása legyen, a fejét is hordani kell tudni. Amék nem rázza a fejét, az elmegyén két kilométert is és nem szól kettőt a harang.

Körösi János is ezért mondja a következőket:

— Rázza meg a fejét a jószág magyarmiskásan, ha harangot hord. Az éccaka úgy elsiklott épp a kolompos tinóm, hogy egyet se billent rajta a harang. De nem is igazi harangos tinó a!

Szemán József azt kívánja, hogy büszkén menjen véle (már mint a haranggal) a jószág, akkor olyan szépen szól, mintha az ember maga rázná.

Megkérdem a szabolcsi Kis Mihályt, hogy milyen jószágra teszi a harangot?

— Olyanra, amék fenn hordja a fejét, rendszeren rázza a nyakát, arra teszek egy harangot. A csengő négy-öt hónapos tinónak a nyakába való. Azt éccaka leveszi az ember, mer ha odavágja éccaka a karám ódaláho, az elhasad. Elbutul a csengő. Azt meg aztán akkor igazán nem híjják semminek.

Barta Géza az Ergeháton azt mondja:

— Úgy teszem a harangot a jószágra, ahogy a jószág követeli. Mer van olyan, amék úgy elviszi, hogy nem szól. Arra nem is teszem rá, mer a másik jobban tudja mozgatni. Van amék hajbókol, mégse szól a nyakán a harang, mert elnyújtja a nyakát. Forog a feje' világba, de a harang nem szól. Amék kicsit szegetten tartja a fejét, annak a nyakába jobban szól a harang. A harangot inkább a tinónak a nyakába akasztom, mint ökörnek, mer ami nagyobb ökör jobbadán itt van ezen a gulyán, az hátul jár mind. Rest. A jószág pedig a harangosho igazodik, annak vinni kell a gulyát. Minél több

a harang a jószágon, annál veszettebben Jár (tehát gyorsabban).

Nagy Berti ezeket mondja:

Nem minden pásztor tudja, hogy kell helyesen elosztani a gulyán a csatrangot. Megfigyeléssel kell lenni. Megfigyelem a jószág járását, de megfigyelem azt is, hogy hun jár a gulyába. A harangos tinó elől, de még jobb, ha közepesen jár a gulyába. Akkor jobban vág ki a csatrang, meg oszt jobban tartja a jószágot. Nem megyen olyan sebesen, de meg olyan lassan se. A jószág ahho igazodik. Améknek jó a járása, hátul jár, de nem leghátul, arra való a nagy harang. Persze nem egy nap kell ehhez, sem kettő. Akkor oszt azt mondom:

— Hej komám! Ebből van egy jó harangos tinó.

A jó járású jószág nyakába iramra szól a harang, folytatja Nagy Berti. Úgy szól mint a hegedűhúr. A harang jó járású, négyéves tinónak a nyakába való. Csengőt csak szép marhára teszek, dísznek. Amék jószágnak jó üteme, jó tartása van, azt megillet egy csengő. Tehénre gyári csengőt teszek, mer szép téhénre cigánycsengő nem illő. Az ökörré való csengő cigánycsengő szokott lenni. Csengőt kárba járó jószágra nem teszek. A bivaly nem tudja tisztán vinni. Annak a nyakába harang nem való. A többit osztán tehetem beosztással, úgy, ahogy mutatkozik. Ha azt látom, hogy az egyik mindig a kárt akarja felismerni, akkor ászt mondom:

— Megájj! Teszek rád egy kongót!

Pár hétig rajta a kongó, mondja tovább. Mindjárt terelem, mihelyt a kongó szól rajta. Ha nem tudja vinni a kongót, akkor megszorítom a nyakán a szíjat, akkor könnyebben billen, hiába sima járású. Most osztán másik veszi fontolóra a dolgot. Másikra akasztom. Jó pásztorembelek előbbre kell járni a gondolatának, mint a tehetségének, mer ha a gondolatom nem jár elébb, éngem a buta fejével a jószág megcsal.

Nagy Berti állítását, a megfigyelés huzamosabb szükségességére Bíró Sándor is igazolja:

— Kell két esztendő, míg az ember át tudja ismerni, hogy mék való harangos tinónak. Ez itt ez az én gulyabeli tinóm nem igazi harangos, e csak olyan bitang tinó. (Ebből a megjegyzésből illik tudni, hogy a tinó rossz magaviseletű. A kárt akarta felismerni, s ezért büntetésből és nem díszül hordja a harangot.) Persze csordabeli marhára nem is nagyon lehet harangot tenni. Fél a gazda, hogy vinni kell a jószágnak a harangot. Ha meg olyanra tesszük, améket nem illeti, akkor mégis csak le kell venni, mer nem tudja hordani. Pedig csatrang nélkül úgy kell a jószág után menni, mint egy halottnak, mikor énekszó nélkül viszik.

Cellár Ferenc úr szívésségéből tudom, hogy a Hortobágyon elsősorban pákász és címeres jószág nyakába akasztanak harangot. Erősen pákász állatoknál (ez már fufanggal csapja be pásztorát),

régebben kéthegyű fapecket is tettek a szarvasmarha körme közé, hogy ne tudjon menni.

Bugacon így mondják:

— Olyan jószágra való a csengő, amék magosan jár, büszkébben hordja a fejét. Azon szebben szól. De azt is megfigyelem, hogy a gulyába hun jár. A lustább hátrább jár, amék szeret legelni az közepesen jár, a válogatós elől jár. Inkább erre teszem a csengetyűt is, a harangot is, mer jobb, ha gyorsabban legel a jószág. Kárbajáró jószágra mindenképp teszek csengőt, hogy jobban figyelhessem a járását.

A bugaci szokás megint ellentétben áll a szatmár-szabolcsi szokással, ahol épp a közepesen (középen) járó jószágra teszik a harangot. Ezt megint magyarázza az, hogy Bugacon hatalmas legelő áll a jószág rendelkezésére, hiszen Bugac pusztán ma is 5—6000 katasztrális hold legelő van. Odahaza a százholdas legelő már nagy legelőnek számít, a hátságos részekeken már mindenütt fel is törték. Ha gyorsan járna a jószág, hamar a végére érne a legelőjének. Lassítani kell tehát a legelés tempóját, hogy forgatással, terelessel ne kelljen a jószágot a legelésben zaklatni.

A CSATRANG.

Nagy Berti szerint a gulyára való egész harangfelszerelés együtt egy csatrang. De megbukom ezzel a tudományommal az első nyíri gulyásnál, Kis Mihálynál, akitől a csatrang után kérdezősködöm. Nem is csudálkozom ezen, mer tudom, hogy szatmári, szabolcsi, akár úr, akár paraszt, nem állja meg, hogy a szomszéd vármegyéjét valami kis megjegyzéssel meg ne csípjé. Azt mondja nekem Kis Mihály nagy rangosán:

Rendes pásztozembernek harangja van, meg harangkészsége, de nincs se csatrangja, se kolompja. Igaz, hogy nem is láttam még szatmári gulyásnak tisztességes harangját. Pedig a harang a gulya dísze, a pásztor büszkesége. Még az igazi pásztorasszony is díszének tartja, ha a harang szavárul megismeri, hogy az ura gulyája merre délei vagy merrefelé költözik más legelőre. Ha az ellátást viszi neki, szava után megtanálja az ilyen az ura gulyáját.

Az egész harangkészség nevének mégis a csatrang elnevezést fogadom el, mert hiszen a szabolcsi Körösi János igen keményen így oktat ki:

— Kongó annyi, mint harang. Együtt az egész egy csatrang.

Egy másik pásztor így dicséri meg a szomszéd gulyát:

— Ejnye de sok csatrang van ezen a gulyán.

Dudik Péter azt mondja, hogy ha szépen fel volt öltöztetve a gulya haranggal, annak a közelibe szót se lehetett érteni, úgy ha-

rangozott. A vót szép. Híres gulya a neve, ha a sok szép harang büven van rajta. Keserves gulyás annak a neve, akinek a harangkésztsége szegényes. Sikét gulya, améken semmi harang sincs. Az oszt éppen odamegy éccaka, ahová akar, mer a pásztor a harang szavára figyelmez éccaka.

De nincs is valamirevaló pásztor, aki harang nélkül járatná a rábízott jószágot. Megtörtént Tunyogon, hogy K. A.-nál a tanya körül legelt a gulya. Azt mondta a gazda:

— Nem állom a hangját! Nekem nem kell kolompos marha.

— Ha kolomp nem kell, megyek én is — felelt a pásztor.

. Felmondott, el is ment.

Dávid József, a cigánygulyás, így állít össze egy csatrangot:

— A legnagyobb a hat és félkilás csákvári. Ez a nagy kongó. Ebbe belevág az öt és félkilás. (Ezeket a Nyíren bömbölösöknek nevezik.) Lentesebb szavú a három és félkilás, ez belevág a kis csákváriba. Ez a kis kongó. Mellé szól a három kilás, ennek lejjebb szól a szava. Még lentesebb a két és félkilás vas. Evvel párol a kétkilás, úgy is tudom mondani, hogy a két legkisebb együvé vág. Ez együtt egy gulyára való készség.

Nagy Berti azt mondja, hogy legalább egy csengőnek, két kis gembelyű kolompnak kell lenni a gulyán. Csengő azér csak egy, mer a bandába is egy a primás. Legfeljebb, ha tizenhárom tagbul áll a banda, akkor van két primás, de akkor is inkább klárinétos van a primás mellett. Azután jön a többi. De ez nem rendes dolog azér, mondja Nagy Berti, mert leginkább ötféle harang tesz ki együtt egy csatrangot. A csatrangban a jó harang egymás alá dogozik, mint a szép templomi harang. Az ötféle hárangot így hozza ki:

Első a legvénebb szavú, a nagy harang. Ez lehet egész csákvári, de lehet esetleg hákori harang is. Azér hákori mer a hámorját veri.

Az egész csákvári alá kell szólni a féllapos csákvári harangnak. Amék alája szól a másíknak, annak vékonyabb a szava, messzebb is. Mindig a vastagabb szavú van felül.

Ezután felteszek egy félgembelyű, rezes kiscsákvári harangot. Ez, mikor a világ felállóit, akkor vót jó.

Jön azután egy félgembelyű kolomp és végül a csengő. A csengő az jár elől. Annak a szava kihallik, mint a primásé a bandából.

Ez az ötféle, a csengő kivételével, jöhet akár párjával is a gulyára. De persze egy jó bandát összeszedni két ökor ára kéne. Szegények vagyunk.

Ha hiányzik egynek a szava a csatrangbul, szava után kiválasz-

tom a hozzáillót, összerakjuk, a fülünk után kihallgatjuk. Ha keresek egy harangot, összecsendítem a magamét avval, amit kínálnak, (Füle mellé emelt kézzel mutatja, milyen figyelemmel hallgatja.) Hallgatom egyszer, hallgatom sokszor, ha nem szól egymás alá:

— Nem kell komám, ha ingyen adja is.

De ha a szomszéd gulyából meghallom azt a kolompot, améknek a szava nekem hiányzik, elcserélem. El én, akármit is kér érte a pásztor.

Mi, a gyarmati járásbul valók, a harangot a fehérgyarmati sallós (sarlós, ma aratási) vásáron vettük. Garmadába vót összerakva, úgy párolgattuk. Ha jóra tanált az ember, mondta a komának:

— Na komám! Ez az enyémhe jó.

Ma mán Debrecenig kell menni, ha a pásztor harangot akar venni. Nagyvásárkor ott hosszú sor sátrakba árulták. Ha az ember kiválasztotta, azt mondta:

— Na mester úr! Itt a harang. Kongassa meg, én meg megyek, hallgatom.

Akkor az ember elment messzire, ötven, hatvan lépésnyire, úgy tudta meg, összevág é a harang vagy se. Mán a párolásánál számításba vettem, hogy szabályozhatom a harang szavát, ha nagyobb vagy kisebb ütőt teszünk bele, vagy ha lejjebb, vagy fejjebb vesszük az ütőt. Mer leginkább evvel lehet változtatni a szavát. Mer-hogy mindig is úgy vót, hogy a gulyaharang párolva került a gulyára. Úgy is mondhatom, a vót a törvény, hogy a harang pároljon. Két-két harang, kolomp vagy csengő párol együvé. A párolás így megyen:

Kettő-kettő vastagszavú, kettő-kettő vékonyabb szavú. Ha a harang kettős, párolt, akkor a csengő is párolt legyen. Ha a páros harangho egy csengőt veszek, a nem jó. Csiling-csalang, ha az egyikből több van, mint a másikkul. Ha az egyikből egy van, annak a szava gyengül. Amékbül kettő van, az elveri az egyest, végül az egésznek a szavából hibázik valami. Ha a harangot összeigazitottam, akkor a harang összever. Ha az egyik ide szólott, a másik oda, azt nem szeretttük. Úgy kell az összepárolt csatrangnak szólni, hogy:

— Rettete, rettete, bum, bum, bum.

Rá kell ütni a nagy harangnak arra a hármas szóra.

Ha azt mondom, hogy páros legyen a harang, avval nem azt mondom, hogy egy szavon szóljon. Egyik kisebb, annak gyengébb a szava. A másik nagyobb, akkor annak búgóbb, pirosabb, dohogósabb legyen a szava. (Tehát csak hangszínben legyenek rokonok.)

Elneveti magát végül Nagy Berti és azt mondja:

— Ha a pásztor nagyon válogatja a harangot, azt szokjuk

mondani, hogy válogat, mint juhász a pergőbe. Aki sokat váltogatja lábasjóságát, szeretőjét, arra is rámondhatni.

Mester György hatvan-hetven darab jószággal járt a kállósemjéni legelőn, amikor felkerestem. Megkérdeztem, hány harang van a gulyáján?

— Ezen a jószágon most csak két harangom van. Az egyiknek a szava kisebbben szól, a másiké keményebben. Termetire egyforma legyen ilyenkor, de az egyiknek kisebb, puhább legyen a szava. Ha hat harangom van, akkor két nagyobb, csengősszavú. Két kisebb csengős, két még kisebb csákvári csengős harang legyen. Erre azt mondhatni: Most mán^van egy jó banda harangom! Ha öt harangom van, akkor kell egy öregszavú harang. Két csengősszavú és két kisebb csengős szavú. Ez a két kisebb csengősszavú visítós, jajgatós. A két csengősszavú, kemény-csengős, hogy az öregnek aiámenjen. Az öreg, öreg-kemény csengő. Egész egyforma szavút nem párolok össze, mer akkor a messzi távolba úgy hallik, mintha egy vóna. A szél messzire viszi a hangot.

Szemán Mihály felsőszabolcsi gulyásnak mondja magát, amikor 1940 nyarán Nyírmeggyesen beszélek vele. Így szól:

— Én mán csak katonamundérbul merengek vissza a gulyám harangszavára. Vót az én gulyámon hét szoló. Két nagy ötldlász nagy-szavú, mohogós vas. Háromkilász apróbb, vót kettő. Kettőkilász megint kettő, meg egy csengő.

Szemán József úgy nyilatkozik, hogy:

— Ha felteszem a jószágra (t. i. ai harangot), igyelek, hogy ha négykilász vastagszavú, öregszavú a legnagyobb, akkor legyen hozzá egy három és félkilász kopogós, ehhez meg egy háromkilász csengő. E csak cseng, ennek egyéb szava nincs.

Kérdem Dudik Pétert, hogy történt a párolás? Vállat von rá, úgy feleli:

— Hát csak hozzákondítja az ember a harangot a másikho. Elmegy ötven-hatvan lépésnyire, úgy hallgatja. Hatvan méterről mán tudta változtatni (különböztetni), ha húsz szólt is, hogy melyik a legszebb, mer a sírt, mint az árvagyerek. A sírás hallott messzire.

A csekei bíró gulyása, Farkas Lajos azt mondja:

— Három harangom van. Úgy szól egymás alá, úgy összevág éppen a három, mint a csekei harang, ha befele harangoznak. (Beharangozás az isteni tiszteletre hívó harangszó.)

Kis Mihály szabolcsi gulyász jószágán szépen szóló harangkész-ség van. Azt mondja róla:

— Nekem hatvanhét tinómon öt harangom van. A harangnak egymás alá kell szólni, éppen de éppenséggel úgy, ahogy a bandába összejátszik a primász, a kontrász, a klarinét, a cimbalom meg a nagybögő, így is játszik össze az én öt harangom,

Barta Géza kisari gulyás szerint:

— A jó harang úgy megy egymás alá, mint a nem tudom mi. Az aprájának menni kell a nagyjával. Ezen a gulyán, csupa fiatal bomyú meg néhány ökör e, ezen van nekem egy szűkszájú, jegesszavú harangom. Ennek a szava a legvastagabb, a többi mind alája szól rendre, egyik a másikának. A jegesszavú után jön két csákvári. Ennek a válla lapos, a szája gembelyű. Ebből az egyik kupogós. Ezen most csengő nincs, mer bemegey a fa közé, odacsapja, elhasad. Másikér meg Deberecenig kéne menni. Itt kapni legközelébb.

Bugacon is azt mondják, hogy harang, csengő összevág, de kettőnek nem szabad egy szavon szólni, ötven-hatvan, száz jószág-nál pározta még a bojtár a csengetyüket. Leginkább bojtáré vót a csengetyű. öt-hat bojtárja vót a számadónak, azoké vót.

Bizonyos fokig ismétlés, amit Császár Sándor és Nagy Károly juhászok mondanak a juhnyájra járó pergő és csengőkről, de szabatos összefoglalásuk jellemző is, szép is, ezért csonkítatlanul adom.

— A juhra pergő való — mondja Császár Sándor. A pergő lehet csengősszavú, meg vastagabb szavú. Két pergőt összefogok, meg-rázom lehajolva, akkor visszavágja a földszínről a hangot.

Fogok egy harmadikat, na ez alávág a másiknak, ez jó. Így párolok. Nyóc pergő, három csengő olyan szépen szól össze, mint a cimbalom. Éccaka, mikor megterítjük a jószágot legelni, akkor szép csendes időbe hangzik meg a szép hang. Távolabbra szebben hallik vissza. Százötven, kétszáz méternyire hallani meg, milyen szép a szava. Közelről a sok hang összezavarja, de távolról annyi szavon szól, ahány pergő. Egyes harangok kilométerekre elhallanak. A pergő acél, a csengő réz. Ha a birkazsirt a csengő bevette magába, a csengő siket lesz. Persze csak a vezérürün történik meg, hogy a csengője megsiketül, mer a nyakán, farán annak meghagyják a gyapját, a derekát megnyírják. Nyaka, marja marad, úgy mondjuk, a derekát meg csípőtől kezdve nyírom.

Nagy Károly a következőket mondja:

— A pergő szebben van párolva, mint a pohár. Tiz, tizenkét pergő a juhon úgy szól, mint a cimbalom, valósággal zenél. Viszi az a hang a jószágot.

Amit Nagy Károly mond, az igazolja a gulyások állítását is. vagyis a harangoknak, juhon a pergőknek pár szerint egymásközt össze kell csengeni, s nagyság szerint egymás alá sorakozva, egyiknek a másik alá kell szólni.

Sárai Bálint és minden kondás erősíti, hogy egy kondára, csak egy pergőt tesznek. Két pergős disznó ritkán tart együvé, ezért csak egy a pergő, akármennyi is egyébként a disznó. Magyarán, akármilyen nagy a banda, csak egy lapos pergőt használnak.

A disznóra való pergőnek a kupogós szavú a jó. Pergőt arra a disznóra tesznek, amék elől jár. Kell, hogy hordani tudja. Am ék nem tudja hordani, azon csak kalamol. Hosszút, lassúkat lépjen, a fejét kissé kétoldalra mozgassa, meg fenntartsa.

*

Szatmár-Szabolcsban a gulyán több harangot, de csak egy vagy két csengőt alkalmaznak. Bugacon éppen fordítva, sok csengetyűt, de csak egy harangot. Hiszen ott azelőtt nyolcszáz-kilencszáz, meg ezer darab jószág járt egy csapatba. Arra négy-öt csengetyűt feltenni nevetség volna. Ennyi jószágra ötven-hatvan csengetyű járt, meg egy harang. Tehát épp az ellentéte a szatmár-szabolcsi szokásnak, ahol a nagy harang mellett több kisebb harang, de csak egy csengő van. Bugacon a harang szentesi vagy karcagi volt. Ez utóbbit tartották jobbnak. Itt a harang hathét, de legfeljebb nyolc literes lehetett. A csákvárit nem szerették. »Pufadt ódalú, szűk szájú. Annak a szava nem volt messzes. A lapos formájú karcagi, az igen, az vót messzes.«

Itt a csengőt szava és számmal jelölt nagysága szerint különböztették meg a múltban is, ma is.

A huszas a legnagyobb. Ez vastagszavú.

A tizenkilences lehetett szava szerint gunaras, félvastagszavú, vagy danolós. Lehetett a tizenkilences félvastagszavú rebegős is, de azt nem szerették. »Zavaros a szólása.«

A tizennyolcas vékonyszavú. De vékonyszavú került elvéve a tizenkilencesből is. A tizennyolcas leginkább kétféle volt: vastagvékonyszavú vagy vékonyszavú.

Kivételesen került vékonyszavú a tizenhetesből is. Ez minden csengetyűhöz pászolt, így a vékonyszavú tizennyolcashoz is.

A tizenhatos vékonyszavú, mint a tizenhetes, de annál sipítósabb,

A tizenötös füttyülős és ettől kezdve füttyülős le egész a tízesig mindnek a szava. Tízen alul bürgére való, csikóra illő pergő a csengetyű neve.

Valamennyi csengetyű, ha öntvénye jó, akkor »jajgatós«. Az a szép szavú csengő. Természetesen ha ötven-hatvan csengetyű zengett a gulyán, akkor nem lehetett arról szó, hogy a csengők össze legyenek párolva. De már kisebb gulyán itt is »pározza« kerülnek a csengők a gulyára.

Dobos számadó-gulyás így hoz összes tíz egymás alá szóló csengőt:

— Van vastagszavú, félvastagszavú, gúnárszavú, vízbehangzó, jajgatós, rebegős, dohogós. Ez hét. Igen, de dohogósba van vékonyszavú is, vastagszavú is, így mán nyóc. Két gunaras egymást marja.

De, ha tíz van, akkor az is lehet kettőzve. Ez együtt kilenc. Az összesnek a tetején pedig úgy jár a nyerítős, mint a bandába a primás hegedűje. Ki van a tíz. A rebegős a legkisebb, ez tizenötös. A vastagszavú a húszas a legnagyobb. Tíznél több csengő egymást rágja. Ehhez jön azután még egy kis harang, meg egy nagy harang. Több nem. Ez ma, azt mondhatni, a legszebb felszerelés egy bugaci gulyán. Nagy eset, ha ménesnél három-négy harang van.

Dobos számadó magyarázata szerint a vízbehangzó sík földön úgy hangzik, mintha egész közel volna, pedig két-háromkilométernyi távolban szól néha. Hajnalban, reggel a harmaton terjed jól.

A kecskeméti pásztorok harangkészsége gazdagabb mint a miénk. Nem is csoda. Hol van ma Szatmárban-Szabolcsban négyszáz-öt száz jószágból álló gulya. Tán egy sincs. Márpedig a nagyobb gulya nagyobb harangkészséget kíván. A csengő drágább, mint a harang. A bugaci pásztor életszínvonala felette áll a szatmári pásztorénak. Gazdagabb volta harangfelszerelésében is megmutatkozik.

Hortobágyon négyszáz jószágból álló gulyára nyolc-tíz kolompot tesznek fel, és pedig:

egy vagy két nagyharang, hét-nyolc liter úrtartalommal,

három vagy négy kolomp háromnegyedliternyi úrtalommal,

négy vagy hat kis kolomp háromnegyed és félliter úrtalommal.

Ez mind vaslemezből való, rézzel hegesztett harang, tehát valószínűleg mind csákvári fajta.

A hortobágyi ménesnél két nagyharang (de csak három-négy literes), három-négy kolomp, négy-hat pergő vagy kopogó (negyed, fél vagy háromnegyedliteres nagyságban) és végül egy-két pityegő jár a jószágra.

A hortobágyi pásztor számára a kolompot lakatos csinálja, nem cigány. Egyforma harangot vagy kolompot sohse választ a számadó, mindig »különböztetést«. Még arra is vigyázott, hogy a másik számadóhoz képest »a szava különbsége meglegyék«.

A HARANG SZAVA.

A harang szava napszakonként más. Mester György erről így szól:

— A harang harmaton szól legszebben. Akkor recseg, ropog. Éppen ilyen szépen szól éccaka is. Lazábban szól délbe, mer akkor a meleg szorítja, sűrű a levegő és nem hallik. De függ a szava az ajertül is, mer a viszi a hangot.

Dudik Péter hozzáteszi, hogy harangja válogatta. Mer a sírós

harang szava hallott a legmelegebb délbe is. A többié nem. A tiszta acél hallik messzire, a vas csak közeire püfög.

Valamirevaló pásztornak a harang szavát is érteni kell. Ez azt jelenti, hogy meg kell ismernie a cimbora harangjának a szavát messziről. A harang szava után is meg kell találja a komát«. De jelenti ez azt is, hogy szavából meg kell mondania, hogy a gulya most mit csinál. Mester György így magyarázza el:

Ha azt mondom a bojtáromnak: Fogd fel az összest, hadd menjen capon, akkor a jószág capra kél. Amikor én capon hajtom, a másik pásztor mán mondja:

— Hallod? Azon mán recseg-ropog. A hajt valahová.

Mint mikor a cigány a csárdásra ráhúzza, úgy szól a gulyán a harangkészség, mikor a jószág capra kél. Ha a capra kelt jószág nyakán a harang recseg, ropog, akkor a legelő jószággon azt mondhatni, kopog, cseng a harang. Lebtibe, ha legel, akkor csendesen szól a harang, de szól! Ahogy eszik muszáj neki megkondítani. Tépi azt a fűvet, szól a harang.

Mikor kérőzik éccaka a marha, akkor röviden egyik ódalát üti a harangnak. Kérőre szól a harang! Ahogy kérőzik a jószág, mozog a feje, vele a harang, mer az rajta fekszik az állán és így hébe hóba kocog a nyakán. De az éccakai csendbe, jó ájerbe az is elhallik a fene tudja hová.

A jó harangnak messzes, szavúnak kell lenni, messzire hallónak. Barta Géza kisari gulyás erről ezeket mondja:

— Hej, van nekem egy kis szükszájú, jegesszavú harangom, az igen! Az messzes. Legyen meg a csatrangnak a rendes pengése (tisza szava), meg a kupogása. A kupogós mán valamivel butább, de ha a pengése mellett egy kis kupogása is van, az a kitűnő harang. Minálunk mán nem harang, amékre azt mondjuk dohog, zübög, zavar. A mán nem messzes. Améknak dübögése van, vagy zúg, a mán nyavalyás, a hiába való. Meg azután, a harangot távojabbrul kell hallgatni. El kell menni ötven, hatvan, százméterre, akkor hallani tisztán a szavát. Csak távojrul lehet meghallani az igazi szavát, mer akkor másképpen vág ki, mint itt a gulya mellett.

Megkérdem Nagy Bertit, melyik harangnak messzes a szava?

— A régimódi harangnak messzesebb vót a szava, feleli. A nagyapám féllapos-szabású csákvárijja szebben szól, mint akármilyen bóti fajta. Hímesebb is, messzesebb is a szava. Nem mondom, ma esetleg szebb, jobb po fával mutat ki, de félkilométerre mán (a füle mellé emelt, hallgatást jelző mozdulattal mutatja) semmi! A régimódi, az ha három-négykilométerre lehasalok a földre, hát hallom. Ha fennállók, természetesen nem lehet meghallani, de bizony, ha lehasaltam szélódalba, meghallani meghallom.

Körösi János szavaiból is azt következtetem, hogy három-négykilométer távolságot a harang szava bevág. Így dicséri meg az

egyik pásztor: . . . hatalmas vasai van! Penyigére hallik. — Ezt a gyarmati legelőn mondja, s onnan Penyige légvonalban mintegy négykilométer.

A költői túlzásoktól nem mentes Dudik Péter története a megszűnt harangról:

Ópályi mellett laktam egy tanyán. Tunyog melUett a Sándorra küldtek el nyáron gulyával. Kijött az ispán, hogy hajtsam haza a gulyát aznap. Szabadkoztam, hogy ma még nem mehetek. De az ispán csak erőltette.

— Hát, mondom, én nem bánom. Tessék bekészíttetni a gulyakarámot, haza fogok menni.

Reggel vót ott nálam az ispán. Délre rátettem — igaz jó ájerral — a harangos tinóra a nagy lapos csákvári harangot. Azt mondja az ispán otthon, délbe:

— Jön mán a gulya. Készítsétek a karámot.

Mer a csákvári harangom bevágta a huszonnyóc és félkilométert. (Ennyire tán a debreceni harang szava se hallik!)

Egész estig várták az én gulyámat. De még másnap reggel se vót az én gulyám sehun, mer én csak másnap estére értem haza.

— Hallod-é! — mondta az ispán. — Leveszed a kongót, fejszefok alá veszem, mer hiába nem jöttél onnat sehová, mégis tegnap délbe a kongó szava itthon vót.

— Hát — mondom — én nem bánom! Ha az árát meg méltóztatik adni, én leveszem a kongót. De nem úgy van a, hogy magam elé csapom, oszt menjünk. Be kellett nekem elébbet menni Tunyogra. Tartoztam én ott kenyér meg dohány árával. Egyéb dógom is vót. Hogy végeztem vón el, ha megindulok. Ezér nem jöttem.

— Legalább a vasat ne teted vón fel — dohogta az ispán. — Bolondulásig dógozik a cseléd, hogy minden kész legyen, te meg nem jössz.

Pedig — fejezi be Dudik Péter, emlékezve az elmúlt szép fiatalság éveire, a rég elmúlt szép kolompok szavára figyelve — csak egy hétkilás vas vót, amébe tizenöt kila rozs ment bele.

Ennyi a történet.

Bugacon Bátyai István gulyás azt mondja, hogy vannak olyan harangok, améknék a szava tizenkét kilométerre is elhallik. Megerősíti ezt több bugaci gulyás is.

— Persze, ájer kell hozzá, mondja megfontoltan. Délfelé tőlünk, túlsó Bugacon, de legalább tizenhárom kilométerre legel egy uradalmi gulya. Ha annak a gulyaharangja idehallik, akkor két-három nap múlva eső lesz. Északról, ha messzebből hallik ide valami gulyának a harangszava, hideg lesz. Borongós időbe, délbe is messze hallik a harang. Forró délbe meg nem hallik a szomszédba se a melegség miatt.

Egy árnyalattal növeli a távolságot Czellár Ferenc úrnak az az adata, hogy a Hortobágyon a hátszlóra járó rézcsengőcske, a pityegő szava négy-öt kilométerre is elhallik. Messzebbre nagyon csendes időben, kedvező légköri viszonyok mellett is legfeljebb hét-nyolc kilométerre hallik szerinte a pityegő.

Dudik Péter még egy történetet mond el a nyírmeggyesi legelőn a messzes szavú harangjairól. Előrebocsájta, hogy két visitósszavú harang csendes ájerbe elhallik olyan messzire, mint ide Bátor. (Ez cirka 13—15 km. légvonalban.) Csendes csodálkozásomra egy másik pásztort hív tanúul s ez is rámondja, hogy elhallik annyira a harang. Nem hiszem ugyan, de lejegyzem. A kételkedő utókor-nak módjában áll ellenőrizni, hogy áll-é ez a szó. A történet így szól:

A tiborszállási legelőn legeltettem bojtárkoromba. Feltettem három harangom, egy csengőm. Körtvélyesrül eljöttek érte. Megmondta Sarkadi, a számadó:

— Vedd le bojtár azt a csengőt, mer a messzes szavú, elviszik tüled.

Másnap délbe mán ott vót érte egy gulyás.

— Hallod-é, ecsém! Nevezd meg nekem azt a gulyát, akin szólott tegnap három csengő.

Sarkadi, a számadó, rámkacsintott. Én meg azt feleltem, hogy messzebb lehetett a, nem a mi gulyánkon. Erre elment.

De Sarkadi később is csak azt mondta, most mán add el, úgyis ellopják tüled. Csak addig látod, míg felteszed.

Így oszt azt mondtam a gulyásnak, mikor másodjára jött, hogy enyém a harang. Értéke 120 forint, a három harang, meg a csengő mindenestül, cakpakk. Mer a szíja is ki vót annak boglározva, páros sárgaréz csat rajta.

Nem is alkudott sokat a gulyás, hanem azt mondta:

— Hoztam én pénzt fiam, de nem annyit, amennyit mondassz. Hanem izenek a feleségemnek, küldje a pénzt, a harangot meg viszem.

— Én meg hitelbe nem adom, mondtam. Itt a vonat, hozzon pénzt, ha harangot akar.

Sürgönyözött az ember a feleségének, a küldött még neki Ötven forintot. Harmadnap mán vitte a harangot.

Tiborszállás meg Körtvélyes légvonalban mintegy 15 km. A számítás bajos, mert a történet negyven esztendőnek előtte történt Dudik Péter szerint. Akkor a legelők sokkal nagyobbak voltak s így a szomszédos legelők egyes pontjai távolabb vagy közelebb eshettek egymáshoz, mint ma, amikor a legelő megapadt.

A HARANGLOPÁS

Töméntelen történet szól róla. Ritka is a jó harang, drága is, becses is. Virtus úgy ellopni, hogy a koma ne vegye észre. Bosszúállásra is a legalkalmasabb eszköznek mutatkozott s komaság ide, komaság oda, bizony néha a legjobb komája vitte el a pásztornak a harangját.

Bugacon Bátyai Istvánnal vitatkozunk róla, hogy el lehetett-e lopni a harangot. Mondom:

— Mégis bajos volt, ügyelt a pásztori

— Igyelhet, ellopják.

— Kutya is van — mondom.

— A kutya is elalszik, a jószág meg megáll, ha nem alszik is. A feje alól is ellopják a pásztor! harangját, ha rávágynak a cimborák.

Lopták a harangot már a vásáron, lopták a jószágról, az istállóból, ahogy és ahol lehetett. Nagy Berti, Varga Sándor, Mester György, Dudik Péter, Körösi János, Sári Bálint, Biró Sándortól vannak feljegyzéseim a haranglopásról. Az egyes történetek felett mindenütt megadom címszóban az elbeszélő pásztoember nevét.

Nagy Berti.

Lopta bizony nem egy a harangot magába a vásárba. Ügy tett, hogy párolt a garmada kolompbul, oszt avval elvitte a csat-rangot fizetség nélkül. Még olyan is megtörtént, hogy a csendőr a nyakába akasztotta a lopónak a harangot, úgy vitette vele végig a falun. Mer megdátomolja (ellátja) a baját a csendőr a tolvaj pásztornak. De lopta a harangot a komátul is, mer úgy van, hogy a jó kolomp hordja a jószágot, ami a jószágnál fontos. Lzér van, hogy egyik pásztor, ha meghall egy másik pásztornak jó kolompját, igyekszik tüle megszerezni. Ha úgy nem, képes ellopni.

Hazajáró jószágról könnyű ellopni a harangot. Mer: Hazahajtom este. A gazda leveszi rula a harangot, valahová csak felakasztja. Valami csavargó kilesi, hogy hová szokta tenni, oszt hónapra eltűnik a harang. Érték a! Igaz, azt se lehet tagadni, hogy a harangot pásztoriul is ellopják, de csak néha. (Ez t. i. szégyenszámba megy. Ha lehet, letagadja a pásztor, akivel megesett.) Valami csavargó irgelődik-forgolódik, kilesi mi van, hogy van. Egy másik alkalommal úgy kerül oda, hogy ne lássa a pásztor. Becsúszik hason a jószág közé. Hiába lát körül a pásztor a pusztán, így nem veheti észbe. Takarásba marad. Kezes marhátul így könnyen ellopja a harangot. A tolvajnak minden módja megvan a huncutságra. Annak nem parancsol senki, csak az ördög vezet. Bojtárféle sok van olyan, aki nem szereti a normális parancsolást, csavargó. Betér egyik-másik pásztorhoz is avval a szerrel, hogy ű helyet keres. Lassan rászokik a csavargásra. A múlt héten is járt

erre egy olyan bojtár, A kisari gulyás szóbaállott véle mikor ajánlkozott. Meg is vett tüle egy órát hét pengőér, megért huszonötöt. Egy öngyújtót is vett tüle egy pengőér. Nagyvásárkor a csendőr sorra kérdett minket, hogy láttuk-é? Ilyen, meg olyan vót. Én mondtam, hogy nem láttam én! Nálam nem járt. De a kisari gulyás ráigenelte, hogy ű még egy órát is vett tüle.

— Mutassál

Megmutatta a gulyás.

— Na evvel mán maga többet nem beszél vette el tüle az órát a csendőr.

Hát ilyenektől kitelik a haranglopás is. Behatol a kunyhóba és kirabolja. Ha van a pásztornak egy kutyája, aki be van idomítva, hogy a kunyhó körül tanyázzon, az arra felfigyel. Vót is, van is olyan pásztor is, amék megcserélgeti a harangot. Aki lopni akar, rászán két-három éccakát, ódalt meghúzódik, igyel, mer a pásztornak kutyája is van, meg vadasabb jószágon is van a harang. Nem elég hasoncsúzni a jószágho, némelyiket meg se lehet közelíteni. Azér olyan kétméteres rúd végire kis olyasmi kaszavéget szerel. Azt, ha messzirül a szíj alá csúsztatt!, mán övé a harang. A jószág észre se veszi. Tülem is ellopták így a harangom kétszer. De másodjára besikerült, hogy felébredjek. Ott tanáltam a harangot, ahogy levágta, mán nem vót ideje elvinni.

Varga Sándor.

Fogadtam én is egyszer a komával, hogy hajnalra az én gulyámon fog szólni a harangja. Nem hitte a koma, merhogy igazi valóságos harangostinó hordja a harangot. Az olyan jobban igyel rá, mint a pásztor maga, mer a díszének tartja a harangot. De meg éber kutyája is vót a komának. Igen, de meghajtottam a kasza ormóját. Így osztán meg tudtam csalni a jószágot. Mer ha a kést alálököm a szíjnak egy kétméteres rúd végén, akkor mán enyém a harang.

A kutyáho se kell nagy tudomány. Csepüből olyan kis dióformányi darabot tépek, azt a derekán átalkötöm egy hosszabb madzaggal. Egy újjnyi távolságra újabb ilyen csepücsomót kötök. Kilenc ilyen összekötött csomót — mer annyinak kell lenni — jól befaggyúzok, odavetem a kutya útjába. Azt a kutya felfalja, egy részit lenyeli, a másik részit a torkán marad. Nem döglök meg attul a kutya, csak szavát veszti éccakára. Akkor, ha szelídebb a tinó, mellélök. A filetövét, a szarvaközét megvakarom, mán enyém is a harang. A kongót bedugom, nem szólhat. Megyek vele.

Körösi János.

Ha a pásztor a cimborára megharagudott, nem maga károsította meg, hanem elment a hetedik határba, ott azt mondta a komának:

— Te! Ennek van jó vasai. Vidd el. Tolj ki vele.

Csúffá tették vele a pásztor. A lopó persze kiválasztotta a legjobbját, ellopta, balta foka alá fogta, megmásította a szavát, a szíjat lelökte rula. Mán akkor kereshette. Igaz, hogy a pásztor jegyet tett a harangjára, például az enyémnek a szarúján bevészt kerest van. Erről megismerhetném. De ki lopja el? Pásztor! A megkeresi a jelt, oszt lereszeli. Ha ezt nem tenné, a jelről, ha meg a szava nincs elmásítva, a szavárul ráismernék.

Mester György.

A vackán a jószág este megáll. Tizenegy fele lefekszik, éjfél után hajnali háromig édesden alszik, akár az ember. Na, most a lopó megfigyeli, merről fúj a szél. Erről fúj? Innét jön! Tanácsolnám is neki, ha kérdené:

— Szél alá eridj!

Hason bemegy közé. Keresett egy fogas sallót, amelyet Szatmárba használnak, azt két-háromméteres rúdra alkotta. Eddig húzta maga után. Ha alátaszította a szíjnak, el is vágta, a harang mán az övé. Az ütőjét fogta, úgy vitte.

Egy időre leszereli az ilyet, mer szíjrucl csatrucl is könnyű felismerni. Ha jel van rajta, lereszeli.

Nyíren van olyan ember, nem tudja Szatmárt melyik Isten teremtette. Oda, ha elvitte a lopó a' harangot, kettőér kapott egyet. Így került el a harang Zemplénbe, Szatmárba, Néhai pár esztendőre rá csere, vagy újra csak lopás miatt visszakerült Szabolcsba. Akkor ismer rá a gazdája.

Jelt teszen rá az ember, de azt is ésszel. Mer ha bevéssem, lereszeli, semmi nyoma. De itt az egyik harangom. Ennek a filébe öty lyuk van fúrva. Evvel mán csinálhat akármit, ezt nem tudja elsikkasztani, mer ennek mindenképp nyoma marad.

Híresebb harangok is vannak, améket a neve után ismer az egész Nyír. Az egyik harangom: »Somogyi Lajos harangja«, a másik »patkófilú harang«, mer lúpatkóbul van a file. Került foglalt területiül egy harang, az míg a Nyíren fog lenni, azt úgy ismerik, hogy »cseszko harang«. Van egy »tarka^ harangom is. Egy másik a Szemán-féle. Mer Szemán gulyásé vót eredetileg. Van a komámnál egy kis »debreceni harang«, mert azt ott vette valamék nyíri gulyás. A »kis Marosán harangját« szavárul ismeri sok pásztor. Ügy is emlegetik.

Hát az ilyen harangot, ha el is lopja valaki, csak visszakerül, ha két-három évig odavan, akkor is. Akinél felismerik, visszaadja, ha bizonyítom, hogy az enyém. Igen, de elővette azt, akitül cserélte vagy vette, így oszt egyik a másikára ráutasította. Újházás vótam, Petribe laktam. Petri mellett a Forrás-tanyán vót egy tehenészféle ember. Két kis harangombul az egyiket ellopta a jászolbul. Attul meg ellopta egy tinógulyás. Attul elcserélte Marcinkó Gyuri a lápon. Az én Marcinkó komámtul egy Tyukodi nevű gu-

lyásho került a harangom, a meg elvitte Sárösi György komamhó, hogy:

— Testvér! Adjál érte egy macskakölyket.

Így került vissza a harangom ide, Kállósemjénbe. Mer valami apró jelek vannak a harangon. Megesik, hogy a felső nyitolásába, szarvába, alsó horpaszába valami kis drót beleforradt. Csak akkora, mint egy kétkrajcáros pipába való drót. De a mán jel. Annak a formáját, helyét a pásztor megjegyzi. Fel tudja mondani a másiknak. A másik akkor visszaadja.

Balmazújvároson vettem egyszer egy harangot. Se cserélni, se eladni nem akartam. Csuda nagy szava vót. A vén Szemán izente: li . [.

— Van egy harangod! Elmegyek érte. Elcserélem.

Én meg levettem a jószágrul. Mikor jött az öreg, mondtam:

— Honnan tudjam én azt, hogy mán azóta mék világnak a szélire vitték.

Egy esztendeig dugaszba vót a harang. De oszt beleuntam. Rájöttem, hogy ha felteszem a gulyára, csak ellopja valaki, olyan ritka a szava. Így osztán elcseréltem.

Dudik Péter mondott el egy igen érdekes történetet a haranglopásról. Nem tehetek róla, de mintha olvastam vagy hallottam volna már valahol. Mindenképp érdekes, ezért lejegyeztem. íme:

Ungvár alatt vótam legénykoromba. Vótunk arra akkor sok gulya, vagy száz csapat. Száz marhára csak huszonöt hold legelő esett, de kötésig ért rajta a fű. Vót a Perényi báró gulyásbojtárjának egy kis harangja, annak párja nem vót. Egy bojtár úgy gondolta, hogy ű ászt mindenképp elhozza. Dehát ű csak úgy indul meg, gondolta, hogy sajátmagát elébb kipróbálja, fog-é vallani, ha vallatják, vagy se.

Koronaakácfarul tört egy nagy tüvisket. Lehúzta a csizmát, a nagyújján a nagykörömház alá szúrta a tüvisket. Mán félcollra bement. Akkor elszisszent.

— Na nem szabad! Így mán nem lesz jó Gyurii intette magát.

Avval fogta a tüvisket, betaszította az egészet a köröm alá. Azután meg a talpát peneciluskéssel saját magának szúrkálta. Nem mukkant ű többet egyet se.

— Na, így mán jó lesz! — gondolta.

Éccaka hason csúszott a harangos tinóig. Igen, de lapos lác vót a szíjba húzva, a csatja is zárra csukódott. Pucér kézzel azt se levenni, se levágni nem lehetett. Akkor még minden pásztor hordott magánál jó disznóölő kést. Nem maradt más hátra, lefejezte valósággal a tinót, mégis elvitte a harangot.

Megfogni megfogták, de nem ott a helyen, hanem az ű gulyája mellett, mer másnap azon szólott a harang. Csak szíjat tett rá másat. Igen, de megismerte a régi gazdája a kongót, s a csendörök elvitték a fiút Ungvárra. Vallathatták azt! Ütötték, pofozták, egyre csak azt hajtotta:

— Őljenek meg! Akkor se tudom, hogy került a harang az én gulyámra.

Összevasalták. Elítélték háromesztendőre. Mikor szabadult, még akkor is tagadta, hőttag csak azt hajtogatta, hogy ű nem tudja, hogy került a harang hozzá.

Mer ilyen vót a régi pásztor. Ha rávágott, megszerezte, akárhogy is. Kipróbálta magát, úgy fogott a dógába.

Amikor Körösi János az egyik félgembelyű kolompját mutatja, azt mondja, hogy annak a szavát pásztor igazította.

— Hogy lehet a harang szavát igazítani? — kérdem tőle.

— Így csinálom az igazítást, mondja. Lefektetem a harangot a földre. Nem is teszek alá semmit, mer a föld ruganyos, így ha ütöm is majd a harang ódalát, nem üthetem oly erővel, hogy a harang meghasadjon. Beledugok a harangba egy darab olyan félméteres hosszú, kerek vastag fát. Ennek a rúdnak a másik végét tünkőre fektetem. A harang huppadása alá kerek botot dugok, hogy véletlenül ki ne üssem a huppadását, mer akkor elvész a szava. A harang és a tünkő közt jó erővel ütöm a fát a balta fokával. Sohase szabad vasrúdat használni a szava másításához, mer a vasrúd ki is lyukasztatná a harang ódalát. A fa meg csak nyomja, ha odavágok neki. Mind a két ódalát egyformára verem ki a harangnak, evvel úgy meg tudom változtatni a szavát, hogy arra ráismerni nem lehet. De — mondja nagy körültekintéssel — ha a huppadása alá nem teszünk botot, s a huppadása kihajlik, akkor el lehet hajtani. Olyankor csinálta ezt a pásztor, amikor párolni akarta a harangot a másiknak a szaváho. Bizony lehetett a lopott harang is.

Kérdem Mester Györgytől, lehetett e csakugyan a harang szavát másítani.

— Ha gömbölyű, akkor laposítja, ha lapos vót, akkor gömbölyíti némelyik a harangot. Százbul egy, ha besikerül. Inkább elvitték a lopott harangot messzire, minthogy ilyesmibe fogjanak.

Nagy Berti kinevet vele.

— A Szavát megmásítani nem lehet, csak el lehet rontani a jót. Azt a harangot, akit meggányoltak, egy jobb gulyás mán löki fenébe. De mán most a lopott harangot nem tanácsos közeibe hasz-

nálni, így hát megpróbálkozik megmásítani a szavát. Ha osztán így sikeresen elrontotta, akkor lökheti a folyóba.

Ilyen módon jövök rá, hogy a pásztor tudománya néha a lopót szolgálja, azt is rosszul.

*

Pásztorhagyomány szerint eredeti pásztoembertől nem lehet lopni. Gulyástól pedig első sorban nem lehet harangot lopni,' mert ebbe volt a> pásztornak a tudománya. A nagyari Sári Bálint kon-dástól jegyeztem fel erről ezt a történetet:

Vót egy öreg gulyás. Váciba való vót. Átaljárt errül a Tiszára mindétig Kóródra, a kocsmába. Ott iszogatott magába. Hetekig el-maradt az öreg a gulyától. Nem vót avval senki, merhogy bojtárja se vót. Azér mindétig úgy járt a gulya, mintha téringették vóna. Vót neki egy harangja, abba vót a tudománya.

Azt mondja néki egyszer egy legény:

— Hallja-é bátyám! Ellopom én azt a harangot.

— Ne próbálkozz vele ecsém, mer úgyse boldogulsz.

De hiába intette az öreg, a legény csak elment, hogy mégis ellopja ő a harangot. Megfogta a harangot félkézzel, félkézzel meg a, szíjat, hogy kicsatolja. Se kicsatolni nem tudta, se elengedni nem bírta a szíjat. Ment a harangos tinóval mindétig.

Tudta azt az öreg. Harmadnap oszt aszongya:

— Megyek mán! Mer egy kis baj van odaki. A harangom el akarták vóna lopni.

A tolvaj harmadnapig sétálgatott a harangós tinó mellett. Mán majd meghótt éhen, meg szomjan, mer a tinó sohse ment a víz fele.

Odament oszt az öreg.

— Ereszd el mán azt a szíjat, hé! Mit járkálsz a tinó után. Úgyi mondtam, hogy nem tudod ellopni a harangom.

Így beleteszi a pásztor egybe-másba a tudományát.

*

Egyszer Bíró Sándor gyarmati gulyással beszélgetve, felteszem a kérdést: — Igaz-é, hogy eredeti pásztortól nem lehet lopni?

— Ügyelettel volt a régi pásztor mindenre. Először is két bu-ritás szíjbul csinálta a harangszíjat. A dupla harangszíjba drótot, bádoglemezt, ha nagyon becses vót a harang, lapos láncot húzott. Az egész becses harang csatja kócsra járt. Míg avval vacakolt va-laki, vagy a kutya, vagy a pásztor, valamék csak észrevette. De meg a jószágot is úgy tartotta, hogy az idegenre éber volt. Az ugyan éj-jel de nappal se, idegen kézre nem tudott kerülni. Tíz lépésről fel-ugrott. Nem állotta az idegen szagot.

— Sok öreg pásztorról beszélték — folytatja — de még méjhé-szeokrül is, hogy vannak, akiktül egy kas méhet nem lehet ellopni.

A csak annyit mond — látlak! — oszt a lopó nem tudja a keziből letenni a kast. E csak úgy van, mint vannak ezek a szemfényvesztések, akiket lát az ember a cirkuszokba. Úgy el tudja venni az ember szemfényét, hogy csak azt látom, amit ű akar. Így lehetett olyan pásztor is, hogy elvette a szemevilágát a lopónak; míg meg nem virradt, tartani kellett a kast, vagy kísérni kellett a harangos tinót. Biztos, hogy vót olyan pásztor, aki megtudta fékezni a lopót. Az ű jószágáruul kézzel, késsel, se kaszadologgal le nem vette a harangot senki.⁵

Ezzel a pásztorélet poézise odavan. Cirkuszi bűvészműtatvány szintjére leszállítani, óvatossági rendszabályokkal magyarázni azt a »tudományt«, amelyért a régi pásztor hite szerint lelke üdvösségét adta, ez a huszadik század prózája.

Sem Szatmárban, sem Szabolcsban nem volt alkalmam egy teljes harangkészséget találnom. Mégis a gyűjtött anyagból arra lehetett következtetnem, hogy az egymás alá szóló harangok eredete igen régi lehet. Megkértem Czellár Ferenc urat, hogy a Hortobágyon nézzen utána a harangkészségeknek s ha alkalma adódik, kótázza le azokat. Nem is fordulhattam volna megfelelőbb emberhez. Hiszen Czellár Ferenc a Hortobágy szülötte, ifjúságában szinte minden szünideje javát kint töltötte a Hortobágyon, nem „gyütt-ment tehát ott senki fia előtt és a zárkózott pásztor úgy szól hozzá, mint saját fajtájabelihez. Az 1941 nyarán végzett gyűjtőmunkájának eredményéről „Magyar Pastorage“ cím alatt így számol be:

MAGYAR PASTORAGE

Van jó negyven esztendeje annak, hogy Koroknál Sándor „bácsi“ a nyírői öregbojtár elhíresült. Beleveszett szegény az „ásott Kadarcsba“. Az elhíresülést nem az ásott Kadarcs okozta, nem is a vízhalál komor ténye, hanem az a különös dolog, hogy mikor kihúzták szegény fejét a vízből, egy kilencliteres harang, meg egy négyliteres kolomp („félfukás“, mondták az Elepen) volt szeredás módjára a vállára akasztva. Ez okozta vesztét. Meg a jóféle bánomkerti rizling, amiből szem- és toroktanuk állítása szerint jó néhány messzely csúszott a mélységbe a lacipecsenye után. Kolompot vásárolni ment a balmazújvárosi nyári vásárra, össze is pászította már a magával vitt félfukással, indult is idejében ki a gulyához a Nyíröbe, amikor balcsillagzata összehozta Vaskor Bénivel (micsoda név!), az elepi mihasznával, mindenki komájával.

— Tán még egy félmesszelyt se tudnál mán lenyelni, Sándor — ugratta Béni a deli bojtárt.

— Pályinkát azt nem iszok, — mondta Sándor mogorván — bort, azt hatot is.

— Így mondta Bojtor Jóska is, oszt három után mán a földet nyaltá — hevenyészett Béni.

A vége az lett, hogy Sándort a Béni huncutsága, meg a virtus bevitte a kocsmába, ahol borfogytán, s messzelyek nőttén bizony alaposan elnehezedett a feje az öreg bojtárnak, úgyhogy mire úgy éjfél tájban nekiindult a nagyhortobágyi pusztának, gyalog, nagyon párossá vált már minden csillag az égen.

Talán ez okozta, talán a vaksors, vagy az Üristen bölcs rendelése — ki tudná megmondani, mi vagyon megírva a csillagokban — elég az hozzá, hogy Sándor elvétette az irányt és beletévedt az ásott Kadarcsba, nyakában a két kolomppal, meg a szeredással. Belefult az alig másfél méteres vízbe.

Ekkor hallottam először kolomppokról.

Lehet, hogy ez volt egyik legfőbb tényezője annak az áhitatos hangulatnak, amely már gyerekkoromban mindig elfogott, valahányszor kolompszót hallottam a Hortobágyon, különösen esti, vagy éjjeli kolompszót. De lehet, hogy még messzebb keresendő a hangulat magva, az idő mélyében és talán még az ázsiai puszták távolában. Amikor hallom, ma is ugyanaz a különös borongós nosztalgia markol szivén, ami mindig, már negyven esztendeje és aminek reális voltán oly fölényes mosollyal tudnak kételkedni azok, akik még sohase indultak meg olyan együgyű nótán, hogy

Folydogál a Kadarcs, folydogál,

Hull a fa levele, hulldogál.

Állj meg fa levele, ne hullj le,

Állj meg Kadarcs vize, ne folyj le.

Mi is van ebben, ami megindítana?

Az lehet, hogy ehhez ott kell születni és felnőni a Hortobágyon, ott kell, hogy perzselje a Nap, verje a zápor és didergéssé az embert a süvöltő pusztai szél, — mikor mi a sorja.

Negyven esztendő — mintha tegnap lett volna. Ma is olyan frissen él berniem „Kolompos Koroknyi“ Sándor bácsi (ahogy halála után elnevezték és ivadékait ma is nevezik) két égő barna szeme, hegyesre fent rövid fekete bajusza, kék gatyája, nehéz hasi-karikása — mintha tegnap jöttem volna el az elepi tanyáról kicsit szélllyel-nézni a nagyvárosban.

Mikor már deresedni kezd az ember feje, megváltozik az idő sebessége: gyorsulni kezd. Mind nagyobb és nagyobb sebességgel szántja a jövőendő sötét barázdáit. Az ősülő fej pedig döbbenve eszmél rá: jó lesz igyekezni, mert még egy-két sóhajtás és nincs többé se kolomp, se bor, se nóta, se meginduló szív.

Jó lesz igyekezni.

Annak megvizsgálásával is, hogy vajjon a gyermekkori emlékek homályos valóságán kívül rejlik-e hát valami egyéb is a kolompok

muzsikája mögött bújkáló hangulat mélyén. Ha nem: egy csalódással több, nem baj. Ha igen: kár volna veszni hagyni.

Azonban jó lesz igyekezni. Mert a pásztorélet sem az már, mint negwen esztendővel ezelőtt volt. Az ősi elemekből mind kevesebb és kevesebb marad meg, máris alig van.

Pedig alig lehet szebbet elképzelni, mint mikor naphajlat táján a gulya állás felé fordult fejjel lassan, lassan bandukolva indul a nyáj. A főkolomoos lép egyet, a hunyó Nap fényétől vereslő nvakán kondul a harang, mélyen, mogorván. Vibráló hangja nvomán hűs szellő támad a tippán száraz rostjai körül, szárnyára veszi a misés csengő feleselő hangját és viszi messze a pusztá szívébe.

— Ne feleselj te! — riad rá a félfukás kolomp búgó hangja. — Tiszteld az öregek mélyen szántó szavát! Hetvke pergő ráveri a dobot: — Úgy van, úgy van, én is itt vagyok! Én is itt vagyok! — Csak csendesen, csak csendesen — mormolja szelíd zengéssel egy mélykolomp — ne zavarj a haldokló Napot. Minden vér kiömölt már szívéből, vérözn a pusztá. — Vér, vér, utána sötét lesz — zengi búsan a nagyharang párja. Újra megvirrad, újra megvirrad! — veri bizakodón a kétéccés kolomp.

Ragyog már a Fúrúcsillag is. A sárkelep behunyja villogó, sárga szemeit, a lassan lépegető jószág csupa fekete árnykép. A harangok, kolompok, pergők szava halkul a fekete messzeségben. A horizont alól szelíd pityegő síró hangja szűrődik elő: csikósbojtár poroszkál nyája után valahol messze a Vókonya táján. A kósza szellő mégegy-szer szárnyra veszi a zengő együttes szavát, aztán lassan gyengülve elenyészik a fekete éjtszakában.

Valóságos szimfónia. Magyar szimfónia. Kár volna veszni hagyni.

Hátha csakugyan a magyar zene valamilyen ősi alapelemét rejti ez a gyönyörű együttes? Hátha megtalálható a harangok, kolompok, a „csatrag“ összhangjában az anhemiton-pentaton skála valamelyes nyoma? Ami nem is lenne olyan csodálatos, hiszen a magyar pásztorélet ezer esztendőn át majdnem változatlan maradt egészen az 1914-es háború előtti időkig. A pásztorszokásokban is csupán az utolsó két, három évtized óta történik változás, igaz: nagyon rohamos változás, aminek oka azonban gyökerig ható: a pásztori rend bomlása, a pásztorélet lassú megszűnése. Igazi »szilaj« pásztorkodás ma már még a Hortobágyon is csak nyomokban van; az ősi szokások legnagyobb része pedig kihalt az ősi pásztomótákkal együtt, amelyeket mostanában már csak magamfajta elmaradt öregbojtárok énekelgetnek otthon, maguknak, vagy unokáiknak — ha akadnak ilyenek.

A kolompkésztség hangolása, (»hogy egymás alá szójjik!« — mondja Nádasdi Péter kishortobágyi csikós) még ma is ősi szokás szerint, ösztönösen történik, feltehető, hogy nemzedékről nemze-

dékre fülhagyomány útján átadott összhangézés alapján. Ami azt jelentené, hogy a csatrag összehangolása az ősi magyar zenekultúra töretlen hagyománya, a belőle adódó spontán harmóniák pedig igazi magyar muzsika, a legmagyarabb zene, aminek alapján komoly, nagy »magyar szimfóniák« születhetnének hivatott magyar zeneköltők pennái alól.

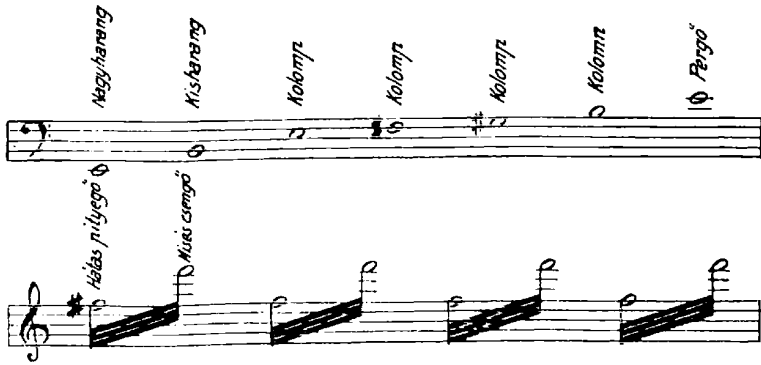
Ilyesféle sejtelmek és meggondolások indítottak el végre 1941 nyarán (az utolsó órában!), hogy a Hortobágyon utána kutassak; a sejtelmeket és meggondolásokat mennyire fedi a valóság.

A kutatás még nem teljes, folytatni fogom, de abból, ami megvan, valóban a sejtések és meggondolások igazsága kezd kiderülni. Hogy milyen mértékben, az az alábbiakból ítélhető meg:

Tizenegy gulyát, ménest, juhnyáját vizsgáltam meg a Kis- és Nagyhortobágyon (Kiskarinkó, Nagykarinkó, Kishort, Vókonya, Kónya, Elep). A hangmagasságokat furulyával állapítottam meg. A saját furulyámmal. A Hortobágyon rajtam kívül nemigen játszik már senki furulyán. Klarinét meg tárogató a mai pásztor hangszere, az is ritkán akad. A hangmagasságok megállapítását többször megismételtem, közelebről, messzebről vizsgálva; a gulya közepén, szélén; a harangot, kolompot, stb. a jószág nyakán hagyva, onnan levéve, kézzel megrázva, szóval minden lehető módon, hogy a tévedéseket minél jobban elkerülhessem.

A tizenegy nyáj közül csak egynél találtam kilenc tagból álló teljes kolompkésztséget. A többinél a csatrag mindnél csonka volt, négy-hat tagból állott. Rendesen egy-egy fajta kolompnak a párja hiányzott. Például Bugay Imre nagykarinkói számadó gulyásnál hiányzott a nyolcliteres nagyharang párja, meg a félfukás kolomp (egy fuka = $\frac{1}{4}$ véka = 8 liter), Nádasdi Péter kisvókonyai csikós készségéből 3 hiányzott. Nem volt rá pénzük. De jövőre, mire visszamegyek, mondták, akárhunnan is előteremtik rá a píz, oszt megveszik. Mán csak becsületből is, hogy szígyenbe ne maraggyanak, ha netalántán más urak is kérdezősködnek ilyesmi után. Mer eddig ilyet még senki se kérdezett — mondta mindegyik — pedig már mindenről kikérdeztették őket. Hogy is juthatott eszembe ilyen haszontalanság. Mert haszontalanságnak tartotta minden pásztor, hogy a kolompok hangját akartam »lemérni«.

A csonka készségek hangjai is, együtthangzásban, egészen csekély eltérések mellett teljesen megfeleltek a hiánytalan csatrag összhangjának, többé-kevésbé eltérő alaphanggal. A kilenc tagból álló teljes késztséget a kiskarinkói gulyán találtam. Ennek hangjait alább közlöm. A hangjegyek fölé odairtam a megfelelő hangzószerszám nevét is. A csonka készségek hangjait egyelőre nem tartom érdemesnek közölni, mert míg a Hortobágyon található összes késztségeket meg nem vizsgáltam, végleges következtetéseket nem akarok levonni.

Próbáljuk meg ezeket a hangokat zongorán lejátszani. Egy fecske természetesen nem csinál nyarat (még tavaszt se!), nem is volna helyénvaló ebből mindjárt végleges szabályt megállapítani, de mindenesetre első hallásra is feltűnő, hogy félhang távolság nem fordulhat elő semmiféle kombinációban. Hallgassuk csak figyelmen: bizonyos pentatónikus hangzás csendül ki belőle.

Most hasonlítsuk össze a hangsort az alábbi dallal:

Utána meg a másikkal:

*Ha bemegyek a babám udvarára
Rámhajlik a rozmaring gyenge ága
Feltűzöm a kalapomra virágnak
Fittyet hányok a fekete világnak.*

Ugyanaz az alapszín, ugyanaz a hangmenet, mint a kolompok hangjainak egymásutánja.

Mindkét dal régi, pentatonikus hagyomány.

Most pedig próbáljunk a megadott hangsorból csak úgy talá-
lomra kihozni valamilyen zenei hangulatot. Például a pusztán ziva-
tar előtti rekkenő melegben álmosan legelészik a gulya. Lomhán
mozdul egy-egy jószág; a szétterült nyáj széléről idehallik egy kis-
kolomp, meg egy lapos-kopogó monoton hangja. Egy kisborjú meg-
rázza a nyakát: a tikkadt csendbe belesüvít a miséscsengő éles
hangja, utána pillanatnyi csend, majd hirtelen megszólal az első
mennydörgés, az állatok felriadnak, összébb szaladnak, a tompa
morajlásba egyszerre belekondul a kilenctagú készség minden
hangja, alulról felfelé, lassuló ütemben, azután a nyáj élénkebb moz-
gása következtében különböző hangkombinációk: magános döngése
egy-egy nagyharangnak, vagy mély kolompnak, kettősök, hármasok,
újra együtt az egész, stb.

Meglátjuk, illetve meghalljuk: csak kicsit is avatott kéz nyo-
mán gyönyörű melódiák fognak felcsendülni.

Végezetül pedig nem állom meg, hogy Dudás András kishorto-
bágyi öreg számadónak a »hangmérés«-ről alkotott véleményét ide
ne újam:

— Hát — azt mondja az öreg — iletemben mán sok bolond-
ságot láttam, hallottam, de ilyen nagyot még sose. Ugyan miféle jó
kerekedhetik ki ebből? Mer ha a tekintetes úr nem fúná olyan
szípen a furulyát, meg nem forgatná olyan akkurátosan a karikást,
aszondanám, hogy huncutság ez az égisz. Így csak ammondó va-
gyok, hogy mirevaló e? Ettül ugyan nem lesz vége a háborúnak!

— Dehát tudja András bátyám, hogy kis dolgokból tevődik
össze a nagy világ.

— Nem az, Uramöcsém! Ippen fordítva. Nagy dógukbul a kicsi.
Az én világom is kicsi, a Bújdosó Jóskáé is, meg a Harangi sógoré
is, meg az öcsémuramé is, de még a királyoké is, oszt mibül tevődik
össze? A pusztából, az ég bółtozattyából, a tengerekből, a tudo-
mányokból-mikbül. . . csupa nagy dógok!

Íme a pásztorfilozófia.

V. A GULYÁS BABONAKÖR

A KIHAJTÁS

Azelőtt Szent-György-napkor hajtották ki a jószágot először a legelőre. Ez volt a »kiverés«. Ünnepnapja volt ez a pásztornak, aki szegényes téli szállását ezen a napon cserélte fel a puszta tágas térségével. Nagyon meg tudom érteni, hogy ez számára ünnepet jelentett. Ha kiszabadulok a város körengetegéből s úgy érzem, hogy tudómet nem szorítja nehéz lélekzésre millió emberi pára lehellete, ha szemem szabadon tekinthet szét, s nem tűzfalak, gicscselt homlokzatok kőpárkányaiba botlik, ha a fák magosabbak, mint a házak, én is azt érzem, hogy leráztam magamról egy nyűgöt. Zöld mező és kék ég felette. Hazai kacskaringós országúton hányszor figyeltem patkók ütemes dobogását azzal az érzéssel, hogy hála Istennek még nem minden város. Még vannak széles határok, magas egek, ringó vetések. Megértem, hogy becsukva lenni egy levegőtlen falusi kis házba, s kihajtani szép nemes jószágot Isten szabad ege alá, ez ünnepnap.

Ha ünnepnap, akkor kellett lenni szokásoknak, melyek erre a napra a pásztor magatartását előírták. Mester György nyíri gulyás figyelmeztet rá, hogy :

— A búbájosság úgy tartja, hogyha a pásztor kihajt, első nap nem társalog senkivel.

Ha ezt tudom, akkor már a további munka csak abból áll, hogy a többi pásztornál is rátereljem a beszélgetést a kihajtás napjára, améknak aztán kedve van beszélni, az már magától is elmondja, amit erről tud. Így tudom meg Vass Pétertől, hogy a

pásztor első nap nemcsak nem beszélt senkivel, de igyekezett is nem tanálkozni senkivel, mer akkor abban az esztendőben nincs szerencséje a jószághoz.

Varga Sándor felfogása még szigorúbb. Szerinte:

— Kilenc napig kihajtáskor nem beszélt a pásztor senkivel. Ha szólt vón, a tudománya mán nem ért vón semmit. Senkivel se vót szabad szórakozni. Kezet se fogni. Ha megtette ü nem tudott többet ártani senkinek. Ha megtartotta, ü ronthatta meg a másikat.

— Mivel ronthatta meg a másikat?

— Sebes járást bocsátott a jószágára annak, akit meg akart babrálni (rontani). Meg tudta csinálni, hogy abban az esztendőben nem nőtt, nem gyarapodott a marha. Engedetlen lett a jószág.

Bíró Sándor sok babonás hagyományt őriz, szívesen is beszél róluk, bár ő már nem gyakorolja ezeket a szokásokat. Ezeket mondja el:

— A pásztor nemcsak az első nap nem beszélt senkivel, hanem-hogy kilenc napig úgy igyekezett, hogy lehetőleg kerüljön el minden idegent. Hacsak nem nagyon jó ismerőse vót, nem közlekedett, nem kezelt senkivel. Ha mán kilenc éjjel vót a jószág a maga vackán, akkormán nyugodtan vót, jöhetett akárki. Mer aki kárát akarta a másiknak, csak annyira ment, hogy kezefogott az emberrel. Az egész évi nyugodalmát elvitte a másiknak avval. Kezét adta? Bizony oda-adta véle az évi nyugalmát. Ha véletlen találkozott idegennel, akkor is csak annyit szólt, hogy: jó napot komám! De nem kezelt. Különösen olyannal nem, aki kezelni akart. Ennek bizony ez volt 9. fóroma (formája), aki ennek tudta a menetit. Egy lelkikomával kezelt is, de idegennel nem.

Még kisebb területeken is változó lehetett a kihajtás napjára vonatkozó szokásrend, mert például a lápi területen lakó Joó Gyula élenken tiltakozik a hallgatás szokása ellen.

— Hogy lehetett azt gondolni is, hogy kihajtáskor elkerülték egymást. Dicsőség volt a pászturnak, hogy olyankor kenyér, bor, szalonnával kínálgathatták egymást. Hogy tartottak vón hallgatást, böjtöt. Még inkább ugyan vígan vótak. Kenyér, szalonna, ital járta. Barátságos nap vót ez a pászturnak. Amék legjobban el tudta látni a többit, annak vót egész esztendőbe a legjobb nyugalma. Amék viccbül nem kínálta meg a másikat, az bottal számolt be őszre a gazdájának, nem jószággal, mer azon kifogtak. Igaz, vágynak vallásos emberek mint Rózsa Imre öregpásztor. Az kihajtáskor körüljárta a legelőt. Pici kis tüzet gerjesztett a tanyahely. közepin és imádkozva körüljárta a tanyahelyet.

A beregi öreg Bakó Mihályról azt beszélte volt gazdája Gulácsy Pál birtokos, hogy mikor először kihajtott a legelőre, körüljárta az egész Jegelőt. Azután a kút mellett elásott valamit. Hogy mit, azt

még a fiának sem mondta meg, de a cselédek azt mondták, hogy még ma is ott kell lenni annak a rontószemek, mert a gulya ma is tartja a regulát, pedig meghalt már az öreg harmadéve.

Marozsán Mihálynak erre a napra ez a regulája:

— Kiveréskor körüljárni nem jártam a legelőt, csak a jószággal, ahogy az került. De este, mikor a tanyába akartam verni a jószágot, tüzet raktam a kunyhó elé. A jószág tudja már akkor, hogy neki itt kell megtelepedni. Itt osztán körül is jártam a jószágot háromszor, míg megcsendesedett.

Császár Sándor juhász, de tudományának gazdag tárházából a gulyászokasokra is futja. Szerinte:

— Kihajtáskor hét éjjel a tizenkét órát nem alussza át a pásztor (vagyis 11 és 12 közt nem alszik). Akkor a jószág jobban jár. Csordás, gulyás teszi.

A szokások észszerű babonás hagyományt őriznek. Az első napokban kell rendre szoktatni a jószágot, ha azt akarja a pásztor, hogy egész nyáron ne legyen vele nyűglődése.

A BOGÁRZÁS.

A mese, a természetmegfigyelés, a babonás hagyomány és a tudomány nevében lehet a bogárzásról számot adni.

Már 1935-ben lejegyeztem Nagy Bertitől a következő mesét.

A jószág azért bogárizik, mert mikor Krisztus Urunk a földön járt, megkérdezte egy gulyástul, merre kell mennie, hogy egy bizonyos faluba érjen. A gulyás el volt restülve. Hanyatfektibe a lábával vót képes mutatni az utat az Úrnak.

A juhásztul is tudakolta az Úr az utat. Az meg nagy örvöngésibe, — mer épp szanaszét szaladt a juha — képes vót megállni, azután az utat szépen megmutatni.

Ettől fogva a juhásznak jól jár a jószága, a gulyásé meg azótátul bogárizik.

1940 nyarán Bíró Sándor gyarmati gulyás így kerekítette ki a mesét:

Az Úr kérdezte az utat. A gulyás hajította a lábát: — erre ni! A juhász ment vón, csak azon lelkendezett, hogy széjjel-szerte a jószága. De bízatta az Úr: ne törődjél véle. Így hát ment a juhász és tisztességgel megmutatta az utat. Mire visszajött, akkorára összeállt a birka, a puli is előállott neki, mer addig a se vót.

Persze nem tagadtam meg magamtól azt a gyönyörűséget, hogy így kiegészítve vissza ne szállítsam a mesét Nagy Bertinek. A puliról eddig nem hallott semmit. Megállapodtunk benne, hogy így szebb a mese.

Az olvasók közül soknak nem lesz sejtelve se arról, hogy mi a

bogárzás. A magam emberségéből nem is mondom én el róla semmit, csak sorjában leírom a pásztorok „vélekedését“ és abból meg lehet érteni, hogy mi a bogárzás. Megmondja mindjárt elsőnek Körösi János:

— Leginkább' a két meg az egyéves jószágot bántja a légy. Mi úgy mondjuk pöcsik. Ez a légy a jószág hátába petét rak. Mint a kisújjam másfél íze, olyan kukac lesz abbul tavaszra. Azért nyárba az ilyen fiatal jószágot megcsutakoljuk, szalmacsutakkal megsurooljuk, ledörzsöljük a hátát csipejétől csipejéig, elejétül-hátuljáig. Ezzel összetörük a pete. Van úgy, hogy megrakja a barom két ódalát, száz kukacot is felnevel. Persze törzkönyvezett marhánál így csináljuk, de zsidó, szedettgulyánál nem fontos.

Majoros András gulyás így nyilatkozik:

— Mikor a jószág bogárzik, szétszalad, mert pöcsik csípi. Hüvös helyet keres, fát, bokrot vagy vizet. Épp ez a veszedelme a bogárzásnak, hogy ha vizet nem érhet ilyenkor a fájdmába megvadult jószág oszt gabonát vagy vetést tanál, abba meghengergőzik. Kárba viszi a pásztor.

A kárt tudniillik a pásztorok kell megtéríteni. Rábecsülik. Ezért mondja keserves sóhajtással Nagy Berti, akinek van rossz emléke kárba járó jószágról, a következőket:

— Pöcsik csipkerózsa nyitáskor van. Bánatos olyankor az egész helyzet. De ha a gulyás jó karban tartja a jószágot (jó fegyelem alatt), nem megyen el azért a jószág ilyenkor sem a járásról, csak a dél-elő helyére szalad, ahun van folyóvíz vagy kút. A vizet nem szereti a bogár.

Bugacon azt mondják a pásztorok, hogy amíg a gilicetücsök el nem virágozik, addig bogárzik a jószág. Van olyan pásztor, hogy a kalapjába tűzi, hogy ne bogározzon a farka. De tűzheti azt. Mintha hatvanhat darázs volna rajta. Mikor pöndörödik a farka, mán szalad is. A szopósbomyú visszajön, de a tinóbarom nehezebben. Csak ha vízbe állítják. Akkor megáll.

Kis Mihály 1937 nyarán tinógulyával van nyári legelőn a csekei Marcsa-tanyán. Nem haragszik a bogárzásért:

— A bogárzáson minden jószágnak keresztül kell esni. Amék nem bogárzik, azon megfeketedik a szőr. Az nem játszotta ki magát, az nem is hízik meg egész nyáron. Gabonavirágzáson, ha azon nem, búzavirágzáson muszáj neki bogárgan. Mikor észreveszem, hogy a jószág felemeli a farkát, hozzáfog futkározni, olyankor én délőre hajtom egyenesen, rögtön. Akármék szélin van azontúl a legelőnek, az a jószág mindig odaszalad vissza bogárgan. Ezeké (t. i. a szatmáriaké) egész nyáron bogározott. Az enyém meg egy hét alatt lejárt az egész. Minden esztendőben kell bogárgan a jószágnak. Annak örül minden gulyás, ha a jószág bogárgan

A keze alatt. Pöcsik okozza. Jönnek a seregély, összeszedi a pöcsh két, attul kezdve osztán nem bogárzik a marha.

— Mégis — kérdem — miféle az a pöcsik?

— Egy kis földiméh féle. De igen mérges. Mérgesebb, mint a másik. Ez a bogár láthatatlanul a farka alá ragad. Ez okozza. Van olyan tudós gulyás, aki meg tudja rontani a jószágot, hogy az nem bogárzik. Akkor nem fejlődik a jószág.

A legmogorvább pásztor, a vén Tivadari, így ad számot a bogárzásról:

— Csak az a jó Isten tudja, hogy mi csípi. Valami tarka légy száll el mellette. Akkor a jószág, mikor az eldorombol mellette, jobbra meg balra kap a fejivei, felvágja a farkát, oszt neki a világnak. Leginkább a kétéves bornyút bántja. Az idősebb jószág jobban állja. Van ilyenkor, hogy megindul a bornyú, oszt kéthétig se kerül haza. Amék gulyás ért hozzá, az annyira meg tudja előzni, hogy a bogárzó jószág csak kiszalad, a többi közül meg vissza, de nem szalad el. Amék bogárzó jószág a járásrul lemegyen, az kimegy a bandából. Az ilyen jószág messzire elcsatangolhat. De ez még nem is szokta meg akkor a bandát. Úgy kilenc óra felé támad fel rendszeren ez a bogár. A gulyás ilyenkor megindul!, egy csuporba szemet teszen: valamit rá, hogy mit, azt nem mondja meg, azzal körüljárja a gulyát. De aki ezt tudja, annak mán oda lehet vágni, hogy:

— Hallja kend! Tudománya van kendnek.

Barta Géza ennyit mond csak a bogárzásról:

— Az a legnagyobb célja a pásztornak, hogy szoktassa a jószágot. Arra igyél az ember, hogy nem engedi, hogy kiugorjon a többi közül. Akkor nem megyen el.

A szoktatás mellett nyilatkozik Joó Gyula is:

— Én nem vettem a fejembe semmiféle mesterséget. En csak megszoktattam a jószágot, hogy bogárzáskor is a déllő tanya középibé szaladjon.

Marozsán Mihály tagadja, hogy tudomány kellett a bogárzás ellen, s ezt így mondja:

— Tudomány vót azelőtt az ügyesség, hozzáértés. Nem kellett más tudomány. Ha itt is, ott is megfekteti a pásztor a jószágot, akkor, ha bogárzott a jószág, ide is, oda is futott. De ha egyetlen egy helyen fekteti, déleli; ha megugrik is, csak oda ugrik. A bogárt a füst hajtotta. Éccakára ganéjfüstöt csinált a pásztor, avval hajtotta el legjobban a jószágrul.

Általában azt mondhatnám, hogy az a híres gulyás, a tudós gulyás, akinek a keze alatt nem bogárzik a jószág, vagy ha bogárzik is, de nem szalad el a déllő helyéről. Miben állt hát ez a tudomány? A cigány mind tele van babonával, megkeresem Dávid Józsefet a cigánygulyást, mondja meg nekem, mit lehetett tenni a bogárzás ellen.

— A Vércse József keze alól nem bogárzott a jószág. Nem hagyta ott a déllőt. Nem lépett kárba soha. Dülőúton kettesével ment utána a gulya, merhogya tudománya vót. De el nem mondta senkinek a tudományát. Nekem se. Pedig három évig vótam mellette bojtár.

Körösi János elmondja annak a módját, amivel a bogárzó jószágot rendben tartja:

— Ha én leszúrom a botomnak a kisebbik végét — mánmint annak a botnak a végét, amelyiket a jószág után hordok — s azt a földbe leütöm, akkor az én jószágom bogározhat, nem szalad el. A vackán nem mondom szaladgál, bebújik a többi közé, de nem bolyong el, nem hagyja el a többit. Ha a botomnak a nagyobbik végét szúrom le, a nem jó. De persze olyan botrul szólok, amivel egész esztendőbe a jószág után járok. Csak az érvényes.

Lévai Ferenc:

— Hallottam én olyan gulyásrul, eltörte a botját, a csonka botot szúrta le a földbe. Nem bogárzott el a jószág. De ez se igaz — mondja elgondolkozva. — Az a tiszta munka, ha az ember mellette van, hogy ne menjen kárba.

Varga Sándornak az Ergeháton 1940 nyarán sok baja volt a bogárzó jószággal. Hiába védekezett. Így mondja el:

— A bogárzásba az a fekete fenéség, hogy a pásztornak figyelemmel kell lenni arra, hogy a legelső bogárt elfogja. Ha nem a legelső bogárt fogja el, akkor mán nem ér semmit. Akkor a jószág bogárzani fog.

— De hogy lehessen az első bogarat elfogni? Hisz az lehetetlen!

— Nincsen abba semmi lehetetlenség. Mikor a bogár kezdi szállni a jószágot, azt fel lehet ismerni, mer a farkatövihez fele igyekszik a jószágnak. Amikor a jószágra szállt, akkor mán meg lehet fogni a bogarat. A két szárnyát le kell venni és azt a pásztor beteszi a tüzerszényébe. Akkor a jószág azon a nyáron többet nem bogárzik.

Joó Gyula a tűz erejével védekezik. Így:

— Első bogárzásnál serkentek a déllő sarkán egy kis tüzet a jószágnak, mer annak a mentsége onnan háramlik. Oda is húzódik, ahun egy kis tüzet érez. Régi regényekbe is pásztortüzek benne vannak, ilyesmire kellett.

Az összes védekező eljárások közt legérdekesebb az az eljárás, melyet Mester György mond el:

— Nem bogárzott el a jószág, ha a pásztor levetkezett meztelenre akkor, mikor a legelső marha megugrott. Meztelenül, háromszor körülszaladt a gulyán, visszajárul, balkezivel, amit talált, odahajította a gulya közé. Odszorította a jószágot a tanyahelyre, s

ott megint háromszor-négyszer körüljárta. Ugyancsak meztelenül. Annyiszor, ahányszor a gulyán körülment, visszajárul keresztbe hajította, amit találomra felmarkolt balkézze. Akkor visszament oda, ahun levetkőzött, felötözött. Akkor a marha állt a rendes tanyába, s attul kezdve az a marha mindig abba az időkorba, ha bogárazott, összekapta magát és felment a gulyaállásba. Ott állt négy-öt óráig is. Nem legelt, csak járt, mint a malom keringője körül-körül. Az a gulya leromlott. Ezzel elrontotta a pásztor a maga jószágát, csak azért, hogy ő ne forgasson abba a déli órába, amikor a bogár bántotta a jószágot. Az a helyes, ha a jószág rendesen bogárazik. A pásztornak mellette kell állni, mer a jószág olyan mint a gyerek, igényli a gondozást.

A tudományos kutató Herman Ottó megállapította, hogy a *Hypoderma bovis* légy okozza a bogárazást. A légy a marha szőrére ragasztja petéjét. A kikelő állat a jószág bőre alá eszi magát, hol daganatot támaszt. A bogárazás idejét Herman Ottó is nyár elejére teszi, ami megfelel a gabona, búzavirágzás, csipkerózsanyítás, gilitücsök-virágzás idejének. Ez a bogárazás időszaka.

A SZALASZTÁS.

A szalasztás, riasztás azt jelenti, hogy rosszakaratú pásztor másik pásztorársának a gulyáját megriasztotta úgy, hogy a jószág nekivadulva elszaladt. A pásztorélet hanyatlásával, a polgárosultabb felfogással a riasztás is ritkább esetté lett. Az öregek nyersebb felfogása csak bosszantást látott abban, amit a mai pásztor már bűnnek érez. 1939-ben halt meg Nagygécben Rózsa Imre öreggulyás. Az még »történelmes ember vót. Nemcsak beszélte, de meg is tette, hogy szalasztotta a gulyát«.

Íróink közül Jókai is ír le gulyaszalasztást. Csak a legismeretebb regényeinek egyikét a Kőszívű ember fiait említem. Abban Boksa Gergő szalasztja el az ellenségtől a gulyát, ugyanazzal a módszerrel, melyet ma is minden pásztor ismer és füstölésnek mond.

Abban minden pásztor egy, hogy a szalasztáshoz gonoszság kellek, sőt egyesek, mint például Körösi János is becsületére valló gondolkodással azt mondja, hogy a legnagyobb bűn, amit pásztor elkövethet, a riasztás.

— Mer mit csinált? — teszi fel a kérdést Körösi János. — Kerített a pásztor farkasvért, pipába töltött belőle pár szemnyit (mer mán megszáritva, úgy kapta), attul szaladt a világba elfele a jószág. Nem azért, hogy tudománya lett vóna a pásztornak, de ezzel büntette meg a másikat, akire haragudott. Megtette olyan pásztor is, akit elbocsátottak. Mer a gulyás kérte a javítást, nem adták

meg. Elment máshová, de így tett bosszút. Keresték néha hét határba, hogy gyűjjék vissza, mer nem lehetett bírni hetekig a megriasztott jószággal. De azelőtt nem vót úgy elkönyvelve az ember, mint most. Gyarmatra sem tudok bemenni igazolvány nélkül. (1940 nyarán vagyunk, határszélnek számítunk, s így mindenkinek igazolvány kell.) Meg még jelentkezni is kell, ha valahová megyek. Az én tizenkilenc, meg húszéves koromba még jelentkezni se kellett, cselédkönyv se vót. Abba az időbe láttam gulyát szaladni a csapi földön. A Latorca mellett a szomszédos gulyát futtatta meg a régi pásztora. Próbáltam elibe állni, szerencsém vót, hogy olyan ritkás erdőbe legeltettem, mind legázolt vón a jószág engem. Ha nincs az erdő, úgy potyogott vón mind bele a Latorcába, mint a légy. Később felszántották azt a helyet. Kilenc darab vasat szántottak ki a földből. Vót hozzá valami egyéb is téve, de azt nem lelték meg. Azér oszt a pásztor mán csak kínlódott a gulyával, szaladt utána, mint a kutya. Pedig tudták, hogy ki csinálta, de a nem akart ellene tenni semmit.

Az ilyen eljárást Mester György is igen elítéli:

— Hogy én haragszok valakire, annak az állat nem oka. Azér nem helyes, hogy a másiknak a jószágát megzavarom. De megteszik. Az ilyen kecskebak szakállából, meg a hasaaljárul való szörre tesz szert. Kerít hozzá pulykakakas nyakáról sertét, s faragott számarkörmivel együtt az egésztestet összetöri pornak. A kalap karimájáról poros, zsíros, kormos kanászkalapru szutykot vakar le, hozzákeveri, s az egésztestet betöti a pipájába. Rágyújt. Három kilométerre is ráviszi az ájer ezt a szagot jószágra, hajtja világnak. Pásztorok ellenkedtek egyik a másikának ilyesmikkel. Huszonegybe magam is láttam, hogy a vonat hogy vágott le egy csomó megvadult jószágot. Ez ellen sem patika, sem orvos. De ha látom, hogy az a marha mán odafelé szagol, ha közel van az a bűdös tűz, odahajtom az alá. Ha szél alá bocsátom, elszalad. Túl kell tehát vele mennem hirtelen a füstön. A keresztkomám Kiárnál szógált Pérházán. Megtették vele. Igen, de mikor felkapta a fejét a marha, akkor vitte egyenest odafelé a koma, arra, amerre felkapta a fejét. Túljutott a füstön, így nem sikerült be. Béres riasztotta vóna. Kapott vón egy malacot ha besikerül. Komaságbul került pedig ez is. Szentelt mesterségek-kell védekezni ez ellen érvénytelen, de figyelni, azt lehet. De meg olyat is tudok, hogy a másét akarta szalasztani a koma, oszt a magáé szaladt el, mer fordult a szél. A szél, ameddig viszi a szagot, addig mindig szalad a jószág, hacsak kinyába szél alól ki nem vágódik valamerre.

De olyat is beszéltek a régi öregek, hogy keresetlen kötélbakkal füstölte meg az ellenfél a gulyát. (Kötélbak az elszakadt istrágnak a hámfára hurkolt része. Eldobják, mert semmire se való.) Megszalasztotta így a gulyát, hogy a másiknak kárt okozzon. Evvel

leginkább rettegették a jószágot, ha nem is szaladt el egészen, de meg-megszaladt. Nyugtalanságot szerzett így a komának.

Bíró Sándor ezt mondja:

— Az azelőtti embernek könnyű dóga vót, de a mai moder (így) világ megtörte az emberek nagyobb részit. Az én nagyapám, ha a pajtására megharagudott, azt mondta: — Megájj! Viszonzom még! Ne félj! — Avval ment a patikába. Vett tíz deka farkasmáját, mer azelőtt azt patikába árulták. Vett tíz deka бүдöskővirágot is. Akkor oszt elment a cimboráho. (Itt elragadja az elbeszélés heve, első személybe teszi át a mondani valóját.) A botom leszúrtam a fekvőjébe, abba a kis lyukba észrevétlen beleejtettem a farkasmáját, a бүдöskővirágot. A pipámra édesden rágyújtottam, s a tüzes taplót is úgy véletlenül utána ejtettem, hogy a бүдöskővirág kapjon egy Ids tüzet. Szaladt attul a gulya. Szárnyára kelt. Keresette a cimborá, honnan, mitül szalad. A farkasmáj csinálta a riadást néki. Ez vót az a rettenetes nagy tudomány, ami létezett pástorok közt. De e nem ördögösség.

Marozsán Müiály is rosszakaratnak mondja a szalasztást.

— Az tény, — mondja — hogy ha vótak rosszakarók, megbabrálták a jószágot, hogy az a tanyábul is elszaladt. Csegődön is elszalasztották a gulyát. De én nem tanultam meg. Azt hallottam mondani, hogy kecskeszakállt, szamárkörmit keverték, avval füstölte meg, aki értett hozzá. De ternplombul való szentelt teményt (töm-jént) is hallok hozzá, amivel meg-megállították. Nem igen tudom, hogy gyújtották. Én nem tanultam tudományt.

Nagy Berti így beszél:

— Gonosz ember, aki megtréfálja a másikat, egy kis szamárkörmit, szúróskutya бүrit tűzre veti. Annak a füstjítül elszalad a jószág nagyon messzire. De szúróskutya, meg szúrósdiszno nem egy. Az orrárul lehet үkét megismerni.

Nagy Imre igáskocsis szerint kecskekörömmel füstölték meg a gulyát úgy, hogy a szél a »jószágfele vigye a füstöt, a mind elszalad«. Gulyástól hallotta, de még az is hozzátette, hogy csak a haragosával teszi meg némelyik.

Tivadari azt mondja, hogy az öregek döglött csikó keresetlen körmét használták füstölésre. Ezt a tudós megszáritja, parázsra teszi szél alá, hogy rámenjen a füstje a marhára. Akkor, ha a gazda nem ért hozzá, megszalad a marha.

— Mer — mondja az öreg — szalasztani könnyű. Ahhoz nem is kellett tudomány, csak gonoszság. Megfogni, mikor mán készül hozzáfede, hogy elszaladjon, az a tudomány. Mer mán ahhoz érteni kell. Mer,, ha én kihajtáskor tüzet rakok az út közepin, azon keresztül hajtom a marhát, akkor a másik nem tudja elszalasztani

Nagy Berti, az örök ellenzék azt mondja erre, hogy »ettül

ugyan elszalad, imer e csak veszettkutya meg vadállat ellen ótalmazza a jószágot. De arra, bizonyosan jó.«

Arra, hogy megriasztott jószágot meg lehessen állítani, arra is »tud kádenciát« a hagyomány. Például Bartha Géza mondja:

— Szalasztani farkasszőrrel, szamárkörmivel lehet. De a másik pásztor, ha észreveszi, akkor a fekvő négy sarkára szalmacsóvával hirtelen tüzet rak. Annak a füstje mindjárt másféle tereli a jószág figyelmét, megáll. Vót egyéb tudomány is rá. De féltették a pásztorok a tudományukat. Nem mondták el. Nekem az apósom gulyás. Két évig egy fedél alatt laktam vele, de el nem mondott vóna semmit is.

Varga Sándor receptje a szalasztásra és a megállításra így szól:

— Farkasmáját meg szamárkörmit vett az ember elő. Pipájába tette, vagy ha nagyobb füstöt akart, tüzet kondorított, abba szórta bele. Mire a másik pásztor észrevette, mán szaladt is a jószág. Ha nem akarta messzire szalasztani, széjjelverte, széjjelcsapta a tüzet maga, aki rakta, akkor a másik pásztornak könnyebb vót megállítani a jószágot. Ha értett hozzá a másik, tartott magánál szert az ótalmazásra. Abbul vett egy csipetnyit. A meg nem vót más, mint hét gubafürt, csepü, kilenc vereshangya. Azt beletette a pipájába, meggyújtotta, evvel csendesítette meg a marhát. Amint a pipájába tette, azonnal megállóit a jószág.

A babonákban verzátus Szemán József ezt állítja:

— Ma is vannak az a pásztor, elijeszi a jószágot, hogy kitolják a cimborán. Szórt vet a tűzre. Tizenkettőkor éccaka aztat meggyújtsa, ha a jószág aztat szagolja, nekimennek a Tiszának, vasútnak, mindenek. De aki ért hozzá, füttyül neki. Arra a füttyszóra, hét határ ellen elment, mégis visszajön a marha. Igen, de hiábál Mer mán akkor: — Hát barátom maga nem idevaló — mondja a gazda, akinek az új pásztor így járt a gulyával — én magát nem tartom. Avval visszaveszi a régi pásztor.

A vén Tivadari az első, aki olyan adatot mond, melyszerint a riasztás nem füstöléssel történik:

— Ha a gulya közepibe kilenc pöcsiket elevenen beásnak, — mondja az öreg — akkor a gulya mind szétszalad. Addig szalad ilyenkor, mígcsak a kilenc pöcsiket ki nem veszik a födbül. Aki igazán hozzáértő, az olyankor, mikor a jószág már indulna megféle, lekapja az ingét, kifordítja fonákára, úgy löki vissza a nyakába. Attul meghököl a jószág, megcsendesedik. Meg is áll. Nem szalad el. De olyat is hallottam, hogy a tudós pásztor keresztet rajzolt hirtelen. A kereszt négy sarkára gyertyát gyújtott, mizserélt valamit és megállóit a jószág.

Az öreg Tivadari adata a kifordított ingről nagyon érdekes. A kezdetleges gondolkodás szerint a bajt a pásztorra szellemek hozzák. Ezek az ártó szellemek parányi lények, s mint szűnyog-

rajok úzik és hajszoľják az embert. Beveszik magukat a ruha ráncába, abban laknak. Abban a pillanatban, amikor a pásztor ingét ledobta, megszabadult az ártó szellemektől, mert a mezítelen ember felett ezeknek nincs hatalmuk. Hiszen ezért kell a legtöbb szellemet idéző babonát mezítelenül végezni. De, mert a gulya a pásztorhoz tartozik, mint annak birtoka; ami őreá nézve érvényes, az azonnal érvényes lesz tulajdonára is. Az is megszabadul az ártó szellemektől, illetve azok elvesztik felette uralmukat, s ezzel megcsendesedik.

A másik pásztor, aki füstölés nélküli riasztásról szól Kis Lajos. Azt mondja:

— Velem is megesett, hogy a jószágom elriasztották a fekvőről. Arra vertem, hogy veszettkutva jár köztük, hanem oszt észbe vettem, hogy e riasztás. Turricse szélén zsombékos patak vót. Annak a másik partján nyíri gulyások fertöztek valamibe, azzal riasztották meg a jószágom. Legalább nekem így mondták mások. Igen, de setét éccaka vót. Ki látta vón azt, hogy felötöztek.

Elmesélem a Kis Lajos esetét egy másik pásztornak, Farkas Lajosnak. Neveti a dolgot.

— Persze, hogy átötöztek, — magyarázza fölényesen — de nem azért, hogy a marhát így jobban riasszák, hanem hogy ne ismerjék meg ükét. Haragosa csinálta. Hiszen el lehet szaiasztani a jószágot akkor is ha éccaka hirtelen rámegegyek, mer a jószág éccaka alszik. Álltába-altába könnyen felriad. De szalasztani nem ilyesmivel szoktak, hanem füstöléssel.

Kis Mihály nyíri gulyás megerősíti azt az állítást, hogy szaiasztani csak füstöléssel lehet. Elmondja következőket.

Szoktak használni riasztáshoz, füstölésre disznószórt, lószőrrel vegyesen. Minél vegyesebb, annál jobb. De a leghathatósabb szer mégse a szőr, hanem az a pozdorja-forma viasz, amit a raj (méhraj) kidógozik a kas alatt. Na mán most, mikor a szamar körmit kipucolom, összeszedem, megszáritom a hulladékot. Ha megszáradt ösetöröm, összekeverem evvel a viaszpozdorjával, s azzal füstölöm meg a jószágot. Persze szél rávigye a füstöt, arra igyelni kell. De van olyan pásztor, akitül nem lehet elszalasztani a jószágot. Ilyen vót Újfehértón az öreg Ujszul János. Vagy húsz esztendeje hótt meg. Az öreg mán nem járt ki a gulyával. Otthon hevert a háznál. A fia vót mán a guyás. Oszt hogy a fia este vacokra kifeküdt a jószággal, elszaladt tüle a marha. Haragosa szalajtotta el. Értett hozzá. " A fiú hazaszaladt az apjáho elmondani a bajt. Elküldte az öreg: Eridj vissza fiam. Feküdj vissza a helyedre. Akkor az öreg felkelt egy idő múlva. Kiment a ház elé, elkiáltotta magát:

— Prrrrr ide hééé!

A marha úgy jött visszafelé, mint akit puskából lüttek ki. Kis Mihálynak ez a története már nem is babonás eset. Azt

mutatja, hogy a jószág pásztorát ismeri, megszokta annak szavára hajtani, s az ismerős kiáltás megállítja, mint ahogy az ijedt gyermek is megáll rohantában, ha anyja bátorító, hívó szavát hallja. Ujszul János esete szinte áthajlás egy másik csoportjához a babonás eljárásoknak, amikor a pásztor a jószágot elhívja maga után. Dávid József gulyás azt mondja, hogy Vércse József el tudta hívni a másik pásztor gulyáját számárszörrel, mer a jószág a szag után megy. Nem egészen világos előttem ez, mert hiszen számárszörrel, füstöléssel szalasztani szokás. De lehet ilyen babonás hagyomány, mert Kis Lajos mesélte el az alábbi esetet:

— Vót egy híres gulyás. Felmondtak neki az uradalomba. Megmondta, majd megbánjátok tik még. Mikor menni kellett elfele, nem vitt a semmit, csak egy kenyeret a hátán. Ha vaskarámba lett vón a jószág, meg ha nem tudom milyen kötélre lett vón kötve, akkor is utána ment vón a marha. Úgy könyörögtek neki, hogy ne bántsa a jószágot. Háthiszen nem csinálók én semmit — felelte. — Fogjátok vissza, én meg megyek a magam dógán. A végén is vissza kellett hívni az öreget.

Van azután egy harmadik esete a gulya szétzavarásának, amit szétkolompolásnak hallottam emlegetni. Dudik Péter mondta el olyan elevenen, hogy szinte úgy hatott, mint élmény:

Ha a gulyát rossz lelkek útjába fektetik, azok elzavarják. Ilyenkor egy hang felkiáltja a pásztor így:

— Kelj fel héél Hajtsd el innét a jószágot tovább, mert itt nem fekkhet.

Nem kell azt mán kelteni, mondja Dudik Péter. Fccaka van, a pásztor nem láthat semmit, de a jószág felriadva nagy kolompolással mán szalad is. Csak bírjon a pásztor utána loholni. A rosszszak meg zeneszóval, muzikaszóval mennek. De látni nem láthatják őket senki, csak akinek megmutatkoznak.

A szalasztás befejezéséül adom Sárai Bálint Marcsa-tanyai konadás történetét úgy, ahogy a pásztor elmondta:

Az apósom nekem Szücs János. Debreceni gulyás vót az öreg eredetileg, de amit mesélek, az akkor történt véle, amikor Fogaras községben Kohner bárónál szolgált. Száznjócvan darab marha vót a keze alatt. Egy bojtár is vót mellette, de azt nem ű tartotta, hanem az uraság fizette.

Legelt a gulya szépen, az apósom meg sétált utána. Láta ű, hogy a leányfalvi csordás ot űlt egy kopasz hegyódalon. Figyelte mán addig is, hogy mint a liba, úgy járt sorra annak a pásztornak a jószága. Legelője meg nem vót, csak a tiszta kopasz földön járt, mégis szépen járt a jószága. ,

Mentek űk, mánmint az apósom meg a bojtárja, szépen a gulya előtt, a kis-orosz meg csak űlt fenn a hegytetőn. Látni lehetett, hogy pipázott, oszt nagy füstöket enged kifele olykor a pipa-

bul. Akkora vót a füstje a pipának, hogy az apósom rákérdezett a fiatalul, aki szintén velek járt, hogy:

— Nézd csak te! Tán tüzet rakott az azon a helyen, hogy annyira füstöl.

— Nem édesapám, csak pipázik a!

Egyszerre csak a gulya mind feltartotta a fejét, abba az irányba szagult. Még észbe sem kaptak, mán megindult, hátrafordult a marha egyszerre, megindult mondom, szaladt egyenesen befele a tanyába, az istállóba.

Szaladt az apósom is. Oszt mindjárt kiáltotta előre a feleségének, a kerülőnek, mer azok voltak elől a tanyán, hogy ha bemegy a marha az istállóba, egyenesen zárják rája az ajtót.

Be is zárták. Ű osztán nem is ment oda se, hanem egyenesen a hegyre. Neki vót igaza. Még akkor is ott füstölt a forgács a hegyen. Rákezdett oszt káromkodni a kis-oroszra rá egyenest, erre-arra, mit csináltál a gulyámmal? De az orosz csak hajtott, hogy Ű nem csinált semmit. Azt mondja az apósom:

— Nem? Hát a gulyámat nem te szalasztottad el? Azt mondom, elengedd űket, mer ha nem agyonverlek.

Lement az orosz, kiengedte az ólból a marhát. Nem is lett semmi más bajok, csak össze vótak törve kegyetlen. Legázolta egymást a jószág ijedtibbe. De ahogy kiengedte az orosz, azonnal hozzáfogott legelni a marha. De úgy össze vót zúzva, mintha egy hétig nem evett vóna.

Rimánkodott az apósomnak az orosz, hogy ne bántsa. Ű meg megfogadtatta véle, hogy soha többet senkinek a marháját el nem szalasztja.

A TANYAHELY.

Mi a tanyahely?

Általában azt mondhatni, az a helye a legelőnek, ahol a jószág pásztorával az éccakát tölti. Kisebb legelőkön a kintháló jószágnak 'állandó tanyahelye van. A gémeskút vagy folyóvíz mellett álló pásztorakunyhó már megmondja, hogy ez tanyahely. Ide jön fel harmatszálattjára, reggeli itatásra a jószág. A déli órákban itt áll déllőre vagy delelőre. Naplement után ide jön fel szép sorjába, akár a liba, vacokra. Mer ilyen a »jó karban«, vagyis jó fegyelem alatt álló jószág csendes járása-kelése.

Nagyobb legelőterületeken, mint Hortobágy, Bugac, a délölőhely ritkán azonos az éccakai tanyahellyel, s ez maga is változik, hiszen hatalmas terület terített asztaláról legel itt a jószág.

Kisebb legelőn a pásztornak fokozott éberséggel kell őrködni azon, hogy a jószág a tanyahelyen éccakázzék s ől ne kódorogjon,

csavargásra rá ne szokhasson, mert így könnyebben mehet kárba. S a kárba járó jószág a pásztorának is kárt csinál. Gondos ügyelettel van tehát a pásztor. Minden törekvése, hogy a jószágot a tanyahelyhez kösse. Ez nevelés és szoktatás dolga. Természetesen a pásztorság ősi mesterségének bizonyságául, a tanyahelyhez való kötésnek babonás módjai is vannak. A pásztorok legtöbbször, mint , múltbeli emléket mondja el ezeket a babonás eljárásokat, de azért nem merném állítani, hogy egyik-másik eljárást itt-btt még nem-é gyakorolja a pásztor. Persze titokban, önmaga előtt is restellkedve, hozzáfűzi, hogy sohse lehet tudni, mi használ, s ha nem használ nem is árt.

Bíró Sándor gulyás így szól hozzá a tanyahelyhez kötés kérdéséhez:

— Ha a jószág több éven át fekszik egy helyen, kihajtani se lehet onnat, úgy megszokja a helyet. Ha a Nap lement, még vissza se lehet tartani, megy vacokra fele. Míg a szúnyog mozog, addig mozgolódik ő is, de azután leveri magát, nyugton van. De még akkor is, ha ismeri is a tanyahelyet, tavaszkor, míg a jószág meg nem törik, a mellett talpon kell állni, ha azt akarom, hogy a nyáron békességem legyen.

— Vót olyan pásztor, folytatta Bíró Sándor, hogy a tanyahelyet három szegeleten farkasszőrivel, vagy a farkasnak valami részivel megfűstölte. Kapuhelyet hagyott, ide beverte a jószágot a kapuhelyen át. A jószág, ha ment vón elfele, az idegen farkasszag megállította.

Ez már babonás eljárásnak nevezhető. Megkérdem Mester Györgyöt, hogy lehet a jószágot babonával tanyahelyhez kötni. Azt feleli:

— Tanyahelyhez kötni bűbájossággal nem lehet. Aki rendesen kezeli a jószágot, mint én is, megcsinálja a nélkül is, hogy a gulyája a tanyahelyet ismerje. Az én gulyám a tanyahelyből el nem megy. Igaz, ha kijövök véle, egy hétig nem fekszek le. Amint egy arrébb fekszik, mán intem a bojtárt: csapd oda közé a botot! így azután a jószág megszokja a rendet. De ha én tápázkodok, akkor első este elmegyen egy, másnap az elvisz hármat. Elzüllik utána az egész csapat.

Garda gulyás a babonát gyakorló fajtához tartozik. Nem is tagadja, hiszen hisz benne. Mentségét így adja elő:

— Futtatni nem lehet a jószágot, ha a tanyahelyhez kötöm azér, hogy a másik ne háborgasson engem. Még nem tudomány, aki a jószágot óvni tudja. Megszerzünk koponyaacsontot. Kerítünk hozzá szentelt teményt (tömjént), egyes gyertya, hármás gyertya (három ágból font templomi gyertya, mert csak az érvényes) kis csonkját. Azután az oltár aranyfüstös bevonásából, az oltárkendőnek egy szálából, a templomi zászlóból, a pap miseruhájából is

egy-egy darabkát. Mindegy akármilyen, csak kilencféle legyen. Pénzér kiadja akármelyik egyházfi. A nem fontos, hogy milyen színű darabkát kapok, csak éphogy kilencféle legyenek. De ingyen nem érvényes. S amit ajánlottam érte, ha egy pengő vót is, azt meg kell adni. Evvel a kilencfélével magamho tudom kötni a jószágot. Mer mit teszek?

— Kimentem a tanyahelyre — felel meg önmagának. — Egy koponyadarabot, meg minden szerzett darabból egy csipetnyit veszek. Megkeresem a tanyahely közepit. Ott vályok egy kis gödröt, abba csinállok tüzet. Kerítek egy nagyobb fakérget vagy egy földdarabot, azt a bal tenyerembe veszem. Arra egy tüzes szentet teszek, s erre a tudományomat. Balfelül kezdem. Balkézben vive megcsinálom a füstölést a tanyahely körül. Ha háromszor körbe megfüstöltem, akkor háromszor keresztbe is végigjárom. Végül keresztet csapok a tudomány közepibe, s akkor az egészet ráfordítom arra a kis gödrre, amit a tanyahely közepibe ástam. Azt mondom hozzá:

— Se nem egy. Se nem kettő. Se nem három. Rajtam kívül akkor férjen valaki ehhez a jószágho, mikor ezt rajtam kívül más kiveszi. Avval betemetem.

— Mán pedig, — mondja határozottan. — Azt rajtam kívül nem láthatta senki, hogy mit csináltam, s így nem is veheti ki senki. Az ilyen jószágot megriaszthatja a hozzáértő annyira, hogy a vackábuí kiugrik, de a tanya szélénél nem megyen tovább. Mer ez futtatás ellen megvédi a jószágot.

Többször is találkoztam gyűjtés közben koponyával való füstöléssel. Minden esetben hangsúlyozta az elmondó, hogy csak a koponya felső része érvényes. Talán mert ez borítja az agyajt, s a halott embert úgy gondolja szolgálatába állítani, hogy a koponyának ezt a részét veszi birtokba. Bizonyosságom nincs rá, mert a pásztor nem mondta, a közelebbi részleteket ez is, az is elmellőzte, s én is csak utólag gondolok rá, amikor nem áll módomban továbbnyomozni.

A vén Tivadari László sem teménnyel, sem koponyával nem füstöl, mert ördögganéjjal a legbiztosabb a füstölés. OrdÖgysz . . . al (gyomnövény) no, mordul el az öreg, csak szépen akartam mondani, Avval, meg körömmel füstöltem, ha értettem a tanyaőrzéshe. Attul a jószág megállóit a tanyahelyen.

Két ilyen tekintélyes pásztor szaván csak el lehet indulni. Legközelebb, hogy Nagy Bertivel van tanálkozásom, mondom, hogy nem valami nagy tudomány a tanyaőrzés. Egy kis füstölés és minden rendben van a gulya körül, elég ennyit tudni. Azt feleli igen komolyan:

— Mán hogy lenne elég. A füstölésnek kettős a hibája. Mondjuk, megfutamodott a jószág. A pásztor megfüstöli, lecsendesedett.

Igen, de úgy betörtént a lecsendesítés, hogy a jószágnak megfelekedik a szőre, megbetegszik. Másodjára meg, az a jószág, ha rosszul füstölték meg, úgy megáll, hogy nem megyen sehová a helyiből, ha terelik is, mindig oda forog vissza a tanyahelyre. Sikertelen a legelése, betegségére van az egy helyben való legelés- Ebből a jön ki, hogy ezt a füstölést ne használja olyan ember, aki ténybizonyosan nem ért hozzá, mer elpusztul a jószág a keze alól, mer csak ha tudományos, akkor tudja jól csinálni. Hallottam egy pásztorról, kihajtáskor úgy megtanálta füstölni a jószágot, hogy ha az intéző nem jön létre, el nem hajtatja onnat a jószágot, eldöglött vón mind egy cseppig. Mer túlzásba kapta.

Nagy Berti nyomon járó e beszédében, mert Majoros András is tud olyan gulyásról, aki kétódalrul úgy megtanálta füstölni a jószágot, hogy az lepedőnyi helyen megállott. Hiába nem vót ott mit legelnie, nem mozdult.

A füstöléssel történő megkötését a jószágnak nem írhatjuk egészen a babona terhére. Van annak természetes magyarázata is, amit Varga Sándor így ad meg:

— Megmondta az apósom, hogy ha jószág a tanyahelyet nem akarja elismerni, szentelt teménnyel kell megfüstölni. De ehhez tűz kell. Azt mondta az öreg: a marha mellé rakj három tüzet. A marhadat fordítsd rá a füstjire és járd körül a jószágot kilencszer. Szent való igaz, hogy használ. Az idén is a gyerekeimet mán tizenkettőkor beküldtem a kunyhóba, a jószágom mán ismerte a tanyahelyet.

Varga Sándor a Gyűjtőn három tüzet gerjeszt a tanyahely körül. Így:

kunyhó

tűz

tűz

tűz

Joó Gyula a tanyahely négy sarkára rak tüzet, s ezt így mondja el:

— Száraz trágyából minden este négy kis tűz áll a tanyahelyen. Azt a jószág körülfekszi. Értelme ennek, hogy férgek, szunyogok így nem térhetnek hozzá, nyugodtabban pihen. Megadja a pásztor ezzel a jószágnak a kényelmét. Az ember is védekezik, hogy a féreg ne látogassa, hát akkor illik, hogy a gulya számára is csináljon füstölőt. Ez köti a tanyahelyhez is a jószágot. Ha tüzelek a fekvője mellett, nem széled el a jószág.

Nemcsak teménybe, koponyába, van bizalma a természet fiának, fübe-fába van orvosság és segítség. Ezért mondja Dávid József gulyás, hogy:

— Tanyahelyre olyan feltétellel lehet kötni, hogy keres az ember olyan rétesebb helyen vasfüvet. Azt a füvet, meg a számárnak a szőrit a nagy mongó harangszíjába húzza az ember. Mer a szíj rétes, be van bélelve, így azt közé lehet húzni. Az oszt állandóan ott van. Mán most osztán, egy kis rongyba kötve hord a pásztor magánál számárszőrt. Abbul az ember belesodor néha egy-két szálat a cigarettába s úgy szívja el, hogy a füstöt a harangos orralikába fűjja. Ezt attul teszi, hogy a harangos, ha megindulj elől megyen. De most mán akár kárba is mehet ű is, meg utána a többi jószág is, mer most mán képes kiharapni a kukorica közül a gazt, de kárt nem okoz, merhogy meg van babonázva. Mikor meg fekvésről van szó, akkor a tanyáját az ilyen jószág nem hagyja el, s azon a járason, ahun jár, kárt nem okozhat. Tizennégyéves koromtól, fejezi be a mondókáját, amióta csak Vércse József híres gulyástul eltanultam, evvel kötöm meg a jószágom a tanyahelyhez.

A lápon pásztorokodó Joó Gyula, akivel sajnos csak két ízben tudtam beszélni, az öreg Rózsa Imre tyukodi gulyástul hallotta, hogy mikor az öreg kihajtott, megkötött karóhoz egy marhát. Százötven meg körülfeküdte vagy körüljárt rajta, mán ahogy az öreg akarta. Pásztorfelebarátnak el is mesélte az öreg, még azt is, hogy és mit kell hozzá csinálni, de parasztnak soha.

Nagy Berti azt mondja:

— A csekei öreg gulyás, Ahnási vagy ötesztendeje hótt meg (tehát 1935 körül), úgy mondta, hogy ű úgy meg tudja babonázni a jószágot, ha a legelő négy sarkába négy lopott vas járomszeget leszúr, hogy az sehová sem megyen ki a legelőből. Az, ha pásztor nélkül van, akkor is megjár. Azt is mondta, hogy sarogjalancot kell lopni a kintháló pászturnak, azt leásni, ahun a gulya áll. Akkor az nem megyen el, akkor azt szalaszthatják.

A járomszegről Lévai Ferenc is hallott valamit, de azt mondja, csak úgy volt érvényes, ha lopták. Ha meglátta valaki, akár már ne is tegye.

Kis Mihály a koporsószeget tartja eredményesnek tanyahelyhez való kötésnél. Így mondja el:

— Ha az ember régi elásott sírt megás, akkor könnyen lél koporsószeget. Azt az ember katolikus templomba hétszer megszentelteti, husvétkor, gyertyaszentelőkor, mikor lehet. Azt a szeget osztán belefűjja a botja végibe. Kihajtáskor délelőre állítja a marhát, oszt közélőki a botot. Azt a gulyát nem szalaszítja el senki. Az negáll a tanyahelyen.

Köti tehát a jószágot a pásztor a tanyahelyhez szoktatással, köti babonával. Mennyi szellem van ezekben a babonákban, az ősember gondolkodására mennyi jellemző vonás. A legrégebb talán a füst és tűz szellemével való megkötése a jószágnak. Ez csak részben

babona, hisz a tűz oltalmazza a nyáját vadállatok ellen, s megmaradt az oltalmában való hit akkor is, amikor már a vadállatok a nyáj közeléből eltűntek. A füst oltalmazza a jószágot szúnyograjok ellen is. Aki csak egyszer próbált éccakának idején velük hadakozni, nem fogja a füst oltalmazó erejét lekicsinyelni.

Vannak azután babonás eljárások, amelyek a vas szelleműző erejével akarják a jószágot a tanyahelyhez kötni. Ezek visszavisznek abba az ősi korszakba, melyben az ember a vas erejével megismerkedett. A vas forradalmasította az őskori ember világát. A vasfegyverzetű harcos mérhetetlen fölénybe került a puhább rézfegyverzetű harccsal szemben. Ebből azt a következtetést vonta le, hogy a vas szelleme erősebb a réz szelleménél. Mert korántsem a harcos erősebb karja, kardja győzött, hanem a vas hatalmas szelleme. S ha ez a szellem harcban győzni tudott, akkor elűzhette a csorda mellől is az ártó szellemeket, megköthette a jószágot a tanyahelyhez.

S végül elfelejtek elmondani egy babonát, amelyik már a földművelő kultúrának magas fejlettségét tételezi fel, mert a vízimalmot hajtó vagy megállító erőt használja fel, mint analógiát a jószágnak a megkötésére. Ezt a tudományt is Nagy Berti szavaival adom át az olvasónak:

— Nekem a komorói öreg gulyás Farkas József azt mondta, hogy ha én akarok olyan gulyás lenni, hogy az én marhám sose menjen el a tanyáru, éccaka menjek el egy vízimalomhoz egyenest a tanyáru. Némán menjek, jöjjenek, látatlan végezzek. Vegyem elő a bicskám. Annak a vízimalomnak a tiltójából vágjak három szikáncsot. Azt ássam el a tanyahely közepibe, úgy egy tenyérnyi vékony földréteg alá. Akkor az én jószágom nem megyen el, hanem megáll a tanyán.

Pompásan szemlélteti ez a babona a primitív ember észjárását. A vízimalom tiltója megállítja a malom járását, tehát annak egy szikáncsa megállíthatja azt a jószágot is, amelyeknek a közelében a tiltó darabkáját elástam. Ha ott megtette ezt a szolgálatot, megteszi itt is, mert nem a tiltó, hanem a tiltóban lakó szellemet, erőt vitte át és ásta el a maga szolgáltjára a tanyáján. Még mondja valaki, hogy ez a gondolkodás nem feltétlenül következetes.

A TUDOMÁNY MEGSZERZÉSE

Semmit se adnak ingyen. A pásztortudományt sem. Fizetni kell érte a pásztornak lelke üdvösségével, mert tudományt csak a Gonosz adhat, nem Istentől való. S nem elég az egyszerű kötés. Szertartása van annak és próbája. A szertartáshoz hozzátartozik:

hogy a próbára álló magának várat kerekítsen valahol, leginkább keresztúton. Ez azt jelenti, hogy a mogyorófapálcával kört maga körül a porba. Ez a vár. Ezen belől sértetlensége biztosítva van. Itt kell kiállania a keresztúton, éccakai órákban a próbát, melynek kiállása után a tanítványból mester lesz, pásztorból tudós, tudományos. Ezek a próbák éppen olyanok, mint a boszorkányoké, de a boszorkány elnevezés ma szinte vénasszonyok számára kisajátított elnevezés, s tudós pásztorra, általában férfiemberre alkalmazni nem szokás. A tudomány megszerzéséről néhány jellegzetes történetet sikerült lejegyeznem.

Bihari Andrásné Nagy árból, a következő töténetet mesélte a kóródi fiúról, aki tudományt akart tanulni:

Amit most mondok, azt higyjék el, szent igaz, mer itt történt Kóródon. Erre emlékszek jól. Egy kóródi fiú a beregszászi hegyre járt dógozni. Szőlőt kapált takarásra. Csakhogy azt mondta a fiú, hogy ü annyira szeretne valami ördögös mesterséget tanulni. Ott meg vót egy sánta csósz. Az azt mondja:

— Ha megfogadod, amit mondok, hát akkor mindenütt, akármerre mész, otthon leszel. Tudsz lopni, vinni. Nem látja senki.

Vállalta a fiú az engedelmességet. Arra oszt azt rendelte az öreg:

— Na, ha vállalod, fogj egy fekete macskát. Oszt azt úgy főzd meg, hogy annak minden csontjárul hulljon le a hús. Akkor azokat a csontokat mind szopogasd meg. Lélsz benne két kis csontot horgasak. Azt tedd a zsebedbe, soha magadtól el ne hagyd. Akkor oszt végy magadho füsüt, tükröt, meg egy szál gyertyát. Avval eridj ki a temetőbe. Este kilenc órától éjfélíg mindig füsülködj abbul a tükröbül, avval a füstivel, annak a gyertyának a világánál. Mennek rád olyan szörnyetegek, hogy csak. Kígyók, békák, hintók, lovak gázolnak elfele. Malomkövek ereszkednek le rád. De te ne mozdulj, merhogy te mogyorófapálcával várat kerekítettél magadnak, annak a közepibe ülsz. Nem lehet bajod.

Igen, de a fiú elijedt mán akkor, mikor még oda sem mentek a szörnyek. Mán tizenegykor othagyta a temetőt. Másik este mentek oszt hozzájuk fiatalság. Beszélgette előfele a fiú, hogy mi történt ü véle. Egyszer kiálltják kint:

— Mester! Gyere ki csak.

Kérdi nagy ijedelmébe a fiú:

— Halljátok-é? Engem hínak.

De a többi nem hallott semmit. Nem mert a fiú kimenni. Mindig hallotta, hogy kiáltja kint egy hang:

— Mester! Gyere ki csak.

Más meg nem hallott semmit. Hát az anyja nem is engedte,

hogy kimenjen. Így oszt a többi nép sem mert elfele menni, csak mán mikor virradt. Igen, de nem tudtak kimenni, mer ami fa vót az udvaron, mindet az ajtóba hordta valami. Az ablakon keresztül mentek el. Vót Kóródon egy másik ördögös asszony. Kovács Vincéné. A megmondta:

— Jó vót, hogy ki nem ment, mert úgy elvitték vóna azok, sohse látták vón többet.

*

Bíró Sándor elmondja a nagyapja tudományát.

Mikor az én nagyapám huszonnyóc éves korában először lett gulyásszamadó Kölseý Zoltánnál Szatmárcsekébe, száztiz gyönyörű, szöke, magyar tehén járt a keze alatt. Feleségestül együtt is gyenge vót a nagyapám a marha mellé, bojtárt keresett. Fogadott is egy idősebbet bojtárjának, gondolta, e tán még többet tud hozzá, mint ű. Ez osztán kezdte neki előfejtgetni, hogy ezt-azt, hogy lehet meglétesíteni. Igen, de látszott rajta, hogy egy dolgot szinte szeretne elmondani, de csak nem szól. Figyelembe vette a nagyapám ezt a dolgot. Sokszor kérte, mondaná el. De az öreg hallgatott. Azt látni kellett, hogy az öreg éjjel altába vót, a dógát mégis ellátták valami segédei, akik helyette tettek-vettek. De ezeket nem tudta meglátni a nagyapám. Pedig mire ű odaért, akkorára a jószág mán meg is vót itatva, de vizet húzni nem látott senkit. Egyszer oszt elővette az öreget:

— Mondja mán édes apám, hogy csinálja?

— Szóval nem lehet átadni, nem érsz vele semmit, ha el is mondom, felelte az öreg.

Mán kezdett túle félni a nagyapám, hogy miféle ember e? De egyszer osztán, amikor az erdőszélen leültek egy díicsköre, az öreg azt mondta:

— Akibe bátor szív, vér van, könnyen megfogalmazhatja. Akibe nincs, ne fogjon bele.

Kivitte oszt éjféltre a nagyapámat egy valóságos keresztútra, s meg is mutatta néki, hogy a tudománnyal mit lehet csinálni.

Mindenféle jószágot lehetett ott látni egyszerre. Látott a nagyapám tiszta fehér magyar gulyát. Utána ménest, nyáját. A mind elment rohanva egy kevés stációra, oszt eltűnt. A ménes úgy ment, mint a villám. A gulya mint a zivatar. Utána tüzes kerekék gyűttek, hajtották a jószágot. Kilencszer vótak kinn, mindig ilyeneket láttak. Mikor kilencedszer jártak kinn, három nagy gépezet jött, csak úgy okádta a tüzet. Utána meg három jó termetű pásztor kiugrott vadászfegyveresen, de a nagyapám csak tartotta magát, s attul kezdve neki is meg lett a tudománya. Láthatatlan lelkek szógálták.

igen, de a tudományt örökbe nem hagyta a nagyapám a családba. Egy cigánygulyásra hagyta, kezét fogott véle, elköszönt a cigány, í meg meghótt A fiainak mindig is azt mondta:

— Ne kívánjátok a tudományomat, mer több ízbe, ha félrelépés vét, összegyomroztak, meg összetapostak engemet a rossz lelkek.

PÁSZTORTRÉFA.

Sárai Bálint nagyari kondás így mesélte el nekem ezt a pásztortréfát.

Nyíregyháza városának egyszer egy igen öreg pástor vét a számadó gulyása. Két bojtár mellette. Na azok oszt annál fiatalabbak vótak. Nem fértek vóna megféle a bürükbe. Bosszantották az öreget, amivel csak lehetett, de leginkább a zsiros kalapjával. Olyan vastag vót mán annak a posztója a szutykos zsirtul, mint az újjam. Váltig doholódott rajtuk az öreg. De bizony a nem fogott a fiatalokon.

Az öreg minden szombat este hazament tisztálkodni, de vacsorára mindétig vissza is jött a gulyáho. Ilyenkor a zsiros kalapját az öreg nem vitte magával, mer, hogy vót neki másik is. Estére a bojtárok kész vacsorával várták az öreget. Bojtár kötelessége a főzés.

Egyszer, míg odavót az öreg, a két fiatal összebeszélt. Öhönt főztek vacsorára. A zsiros kalapot meg összevagdosták, belefőzték az öhönbe. (Pásztozeledel az öhön. Krumpli, szalonna, száraztészta összefőzve sűrűre. Itt a szalonnát a kalap helyettesítette.)

Setét estére érkezett vissza az öreg. Leült vacsorázni. De mán a foga is rossz vót, nem bírta vóna megféle rágni a tepertőt. Elrakta félre, hogy reggel mégis megnézi, mi lehet a. Hát reggel, mikor megnézi, akkor látta meg, hogy azok a szalonnák, tepertők az ú kalapjának a darabjai. .

Nem szólott az öreg a két bojtárnak egy szó nem sok, annyit se. Csak úgy magába doholódott; hogy megájjatok kölykök. Elbá-nok ezért veletek.

Fukar vót az öreg eddig szóval, de mostantól minden áldott este mondott valamit. Egyszer olyat, hogy látott ú tudós kerülőt. Attul ugyan nem lopnak. Acsak amiyit mondott: látlak! Mán nem tudta letenni a lopó a lopott hunmit. Egyszer méhkastr loptak vón tüle, de a kerülő azt mondta: látlak! A kezihe ragadt a lopónak a kas.

Másszor azt mondotta, hogy: haj! Könnyű annak a pástornak, akibe tudomány lakik. Csak a subán hever. Más végzi a dógát.

Harmadnap mán azt mesélte, hogy a tudományra szert is

lehet tenni. Aki tudományt akar, az menjen ki Szent György éccakájának éjfelén a keresztútra. Ha ott várat kerekít, a közepibe megáll, de mozdulni nem szabad akármi lesz is, ahhoz jönnek az ördögök. Csak valamelyik úton jöhetnek, mert az ördögnek a keresztút az útja. Teszem — ha én állok ott, — mondja az öreg jennek hozzám valamik. Kék lángot ereszt valami hozzámfele. Na, ez elmúlt felülem. Kiállottam mozdulatlanul. Ha nem mozdulok, a körön belül nem jöhetnek hozzám. Az a váram! Akkor jön hozzám tüzes lánggal. Mintha égne elfele, sütné. Nekiiszonkodik annak a körnek, de nem bír vele, mer nem mozdulok. Ha megmozdulnék széjjelszednének. Beszélni se szabad. Na, elmentek. Akkor jön hozzám egy kígyó. A kígyó taréjos, ződestarka, kurta, vastag. Azután jön egy csúszó. (A csúszó megfelel a siklónak, a csúszó hosszabb mint egy kígyó.) Azután hajszálon eresztenek a fejem tetejére egy malomkövet, hátha azalatt megmozdulok. Ha ezt is kibírtam, akkor jön hozzámfele egy sárkány. Ragadna elfele. De én csak állok mozdulatlanul.

Erre azután űk megszólalnak:

— Miféle tudományt akarsz tanulni?

Ezt csak elhallgatom. A második kérdésre sem felelek, csak a harmadikra szabad megszólalni, mer akkorára már mindenem keresztülgázoltam. Én azt mondtam rá, hogy:

— Azt tudjam meg, hogy milyen alapon tudnék kijátszani a másik ellenfelemen. Ő ne bánthasson engem. Én meg bosszút állhassak rajta.

Erre megszólal a hang:

— Megadom neked a tudományt.

Azt mán nem mondta el az öreg, hogy a hang azt is rendeli, hogy Istent ismerni neked nem szabad. Templomba menni, imádkozni nem szabad. Csak káromkodni mindig, szünet nélkül. Mer attul kezdve az első kanál étel nem a tiéd. Azt el kell önteni a földre. Az első korty víz, az első korty pálinka nem a tiéd, leeresztessz belüle egy cseppet a porba.

Ezt mondom már nem mondta el, mer tartott tüle, hogy ha ezt is elmondja nem kap kedvet a két bojtár a tudományra. Meghátrálnak.

Ű csak azt vallotta, hogy ha a hang megadja a tudományt, attul kezdve övék a világ. Akkor a szelleme mán annak rajtuk van. Az ilyen tudós meg tudja állítani a kastélybeli hintót az országúton. Van olyan kocsis, hogy van egy nádpálcája. U maga alszik, de a kefe, a vakaró csürög-csattog, annyira igyeksenek azok, akik a pálcába laknak. Van olyan pásztor, hogy a gyűrűjébe van a tudománya. Felhúszom az újjamra a gyűrűt, háromszor körülfordítom, akkor mán ott van a mester.

Addig, addig mesélte az öreg, hogy így úgy, meg amúgy,

hogy a végén is kaptak rajta a fiatalok. Az öreg kioktatta őket, hogy nem szabad a keresztútra a legelőn keresztül vágni, hanem csak úgy érvényes a kérelem, ha az úton mennek a keresztútho. Jó fertályórai kerülést jelentett ez a két fiúnak.

— Ha odaértetek, várat kerekítsetek, oktatta őket az öreg. A várbul ki ne lépjete, ha jót akartok. Merhogy elsőben is nem teljesedik akkor a kívánság, másodjára meg rossz lelkek katalmába kerülhettek.

Elindultak a bojtárok az úton. Az öreg is átal a legelőn. Persze előbb odaért mint a fiúk. Az öreg meghúzódott a fák közt. Egy jó karikás a kezébe. Mire a fiúk a várat kerekítették, mán meg is szólalt a hang:

— Hé fiúk! Hát mi kell néktek?

Háromszor kértett rá. Akkorra feleltek meg a fiúk:

— Nékem olyan pipa kell — mondta az egyik, amékbül soha ki ne fogyjon a dohány.

— Ennékem olyan bugyelláris kell, amékbe mindig legyen pénz.

— Megkapjátok! — mondta rá az öreg.

Avval csak előveszi a karikását. Hozzákezd vele őket mosni. A két fiún bü ing, bü gatya vót, úgy annyira verte őket, hogy a ruha cafatokba vót rajtuk. De nem mertek a várbul kiugrani. Az öreg meg csak kente őket az ostorral takarosan. Végül is nem lehetett azt állni, csak kiugrottak a várbul, elszaladtak.

Mire ők hazaértek az úton, akkorrára mán az öreg le is feküdt. Tette magát kegyetlen, mintha aludna. Mindenütt szaladt a két bojtárfiú. A víz csak úgy szakadt róluk, majd ledobbantak, mire a tanyahelyre értek.

— Mi van veletek? Mért szaladtatok úgy? — tudakolta tőlük az öreg.

— Elbántak velünk kegyetlen.

De az öreg nevette.

— Mondtam néktek, ne szaladjatok ki a várbul, ki ne merjete belüle lépni. Kimozdultatok. Nem kapjátok meg, amit kértetek, örülhettek, hogy a gonosz el nem vitt benneteket.

TUDÓS GULYÁSOK.

A lelke üdvösségének eladásával ördögi tudományra szert tevő pásztort hívják tudósnak, tudományosnak, tudálékosnak. A szájhagyomány sok ilyen gulyás nevét, hírét fenntartotta.

Csatlós József beregsurányi születésű kocsislegény két tudós gulyásról hallott. Szajkóról, meg Rakoncáról. Maga a két név olyan gyönyörű, hogy egész bizonyosan kiváló példánya volt mindkettő

a boszorkányos tudománnyal rendelkező pásztornak. Szajkó, illeg Rakonca közös története a Csatlós József előadásában a következő:

Surányba szógált ez a két pásztor. Egyszer Szajkó a gáti réten a Szemye mocsár mellett nyaralt a gulyával. Rakonca meg a surányi gulyánál maradt Surányba.

Szajkónak a felesége csak panaszkodott, hogy éccaka rájár valami, nem tudja, hogy mi. Rakoncanak is elpanaszolta. Az osztán azt a tanácsot adta az asszonynak, hogy húzzon ki egy szálat az ura gatyamadzagjából. Azt szorítsa a bal markába. Ügy aludjon el. Éccaka, ha bántalmazzák, mer össze-vissza verték, püfölték a rosszak minden éccaka, csináljon evvel a madzaggal karikát és utána rögtön eressze el a madzago. Nem lesz semmi baj.

Ügy is vót. Hát reggel, mikor felébred az asszony, az ura van odakötözve az asztallábho. Az járt haza kínozni. Pedig a gáti rét olyan messze van Suránytul, hogy onnat nem járhatott haza jéccakára az ura. Igen, de nem vót rendes ember.

Császár Sándor nyírmeggy esi juhász Orosz Mihályról hallott beszélni, mint boszorkányosról. Így mondja el:

— Besenyődön Orosz bácsi tudós vót. Legalább is nagyon értett a jószágho. Sohse járt az fel reggel kihajtáskor az utcákat, merhogy csordás vót, s úgy kellett vóna tennie. U csak egy uccát hajtott. A karikással egyet csürdített, minden házbul megindult a jószág magátul. Meg vót mán így szokva nála a jószág. Pedig Besenyőd nagy hely. Ütet magát láttuk, hogy vizet húz a válura, de hogy kinek az erejével húzhatta, azt senki se tudhatta, mer annyi vizet egy ember meg nem győzhetett húzni. Ha kihajtott, leült egy dombra a kút mellé. A csorda fordult, kárba nem ment. A szélen úgy végiglegett, hogy én nem tudom ám úgy meglegeltetni, ha mellette járok, akkor se. Pedig bojtárt se tartott, bár öreg vót.

*

Dudik Péter a tudós gulyásokról így beszél:

— Hozzászólhatok én is, merhogy ismertem nem egyet, se nem kettőt. Vót egy kemecsei születésű pásztor. Nyírgyulajon lakott, mán mint gulyás. Tónai István vót a neve. Tudtuk, hogy ű kicsoda. Tudván is tudott és ütet magát is vitték. Bojtár vótam mellette. Hazabocsátottulc este a jószágot egyszer, utána jött mán akkorára egy háromlovas szekér Hodászrul. Mer az állathoz is

igen értett. Amit ű visszaigazított, azon a jószágon azt jóérezkü (hozzáértő, ártani akaró) ugyan el nem ronthatta többet. Mondja neki ez a hodászi ember, hogy:

— Gyere Pista, segíts.

— Csak térjenek vissza azon az úton, améken jöttek, utolérem én magukat, mondta a gulyás.

Avval az öreg megvacsorázott, rágyújtott, kabátot vett, úgy indult útnak. Láttuk is mi űtet, amíg kifordult a kiskapun, de azután abban a minutában el is tűnt. Mer mán akkor vitték a rosszak, azér nem láhattuk egy lépését se. Elébb is odaért így Hodászra, mint akik érte jöttek. Máskor is megfigyeltük, hogy csak addig vót látható az öreg, amíg a kisajtó küszöbét átal nem (Lépte. Ereje is olyan vót annak, ami nem emberiül való. Bejöttek nálunk a legények estézni. Azt mondja az öreg:

— Vagytok itt benn fiúk nyócan. Összefogóztok, én meg egy kezemmel kiviszlek benneteket.

összefogóztak a fiúk, ű meg a jobbkezeével megfogta az első fiú kezét, úgy felvette űkét, hogy a lábuk se érte a földet, kint találták magukat az udvaron.

*

A cégénydányádi híres gulyásról Dávid József tud sok mindent. Bojtár volt mellette s úgy gondolom, kemény kordában tartotta mindenképp, mert még ma is tisztelet csendül a szavából, ha a számadójáról megemlékezik. Ezeket mondja:

Tizennyóc esztendeig vót Vércse József Kömörőbe Kende báró gulyása. Vót annak olyan tudománya, hogy a kútágasbui ki tudta venni a tejet. Ha meg valakire megharagudott, árvatőgyfabotjával ütötte-verte a fekete károlyi gubáját. Ha a tizedik községbe vót vóna a haragosa, akkor is meg tudta vón ágy ölni, ha akarta vóna. Hét évig jártam mellette. Mikor beszegődtem hozzá, megmondta, hogy a gubájáho hozzá ne merjek nyúlni, kézbe se merjem venni. Igen, de egyszer Gyarmatra ment vásárra. Nem ismertem még a tudományát, hideg vót, fáztam, hozzányúltam a gubáho. Felvettem. Mikor hazajött rámszólt:

— Nem megparancsoltam, hogy a gubáho ne merj nyúlni. Mégis hozzányúltál.

Nem is nyúltam vón én oszt a gubáho, nincs annyi kincs a világon.

Százhuszonhét darab jószág járt a keze alatt. De ha ű akarta, a válu mindig tele vót. Hiába ivott a százhuszonhét jószág, a válu-bul mindig kifele csapott a víz. Nehéz vót nekem eleinte a ikút-ostor, de ű nem bánta, mondta is:

— Ne bánd fiam! Lesz víz, mire mi visszajövünk itatásra. Vót is. De én hiába figyeltem messzirül. A kútostort se láttam mozogni. Embert se láttam a kút mellett. Másképp nem lehetett, értett hozzá. Tudásos vót. Rajta is értem egyszer, hogy ördögi mesterséget tud.

A cégényi legelőn a kunyhóknak egyik szarufája egy hatalmas ezüstievelű nyárfa vót. Egyszer nagy muzsikaszóra ébredék éccaka, mintha násznép jött vóna. Sehun senki. Kimegyek a kunyhóbul, felnézek, hát vagy tíz fekete kocsí ott szalad körülfele a nyárfa koronája körül a levegőbe. Az egyikből oszt ledobták elibém Vércsét. Azt tudtam, hogy belehalt, de nem lett annak fcemmi baja.

Vót egy cimborája. Az is olyan tudományos vót, mint ű. A Vitette fel a fa tetejibe, mer haragudott rá valamiér, meg az is lökette le. Altába vitette fel. Vércse meg másnap a fekete gubát elővette, annyira ütötte, hogy harmadnap eljött ennek a cimborának a felesége, hogy menjen el hozzájuk, az ura meg akarná kérni, hogy ne haragudják rája. Olyan beteg az ura, hogy nem tud felállni se, azér gyütt ű. Jgen, de Vércse azt felelte, hogy ha el tudott menni akkor, mikor engem felvitetett a nyárfa tetejibe, akkor tudjon eljönni most is. Ű nem megyen el, csak a temetésire. Egy hét múlva meghótt a cimborá, annyira ütötte Vércse a gubát. Pedig az ilyen tudós, az ágyába se tud megfekünni a halála órájába, lelökik az ágyrul a rosszak.

*

Minden elmúlik, s így elmúlik a pásztorember élete is, lett légyen tudós avagy jámbor hívő. De a tudós pásztor nem is hal meg békességgel. A vén Tivadari László ezt mondja erről:

Aki keresztútra jár, az se becsületes ember. Nem is végzi becsületesen, mer ott tanálkozik a rosszfélékkel. Az a gonosz útja. Meghalni az ilyen gonosz útját járó nem tud, amíg a tudományt át nem adta. Kézfogással mán átadja, azér nem fog kezét senki a tudományos pásztorral halálos óráján. A kínja meg rettenetes. Ha megszánják, seprüt nyomnak a kezibe, adja át annak a tudományát, a seprüt meg elégetik kemencébe, mer nem is merné senki annak a nyelét megfogni, mer az is továbbadná a tudományt. Ecsedbe megháborodott egy ilyen tudós pásztor élete végire. Négy lú húzta hótta után a tetemit, de az is csak a határig bírta. Onnat egy tapodtat sem tudtak mozdulni. Mer a szépen nein hal meg, aki tudálékos. Vagy a Tiszába öli magát, vagy felakasztja magát, de jól nem végzi.

BABONÁS LÁTOMÁSOK

A bolygókirályról, az éjnek éccakáján dombéroló muzsikásokról, a megkísérésekről, mint a kintháló pásztorok élményszerű hiedelmeiről gyönyörű történeteket lehet lejegyezni. A vén Tivadari pl. Így mondja el találkozását a bolygókirállyal:»

— Láttam én is vízen járni a bolygókirályt. Egyszer egy könyökároknaál jött velem szembe. Ű oszt a könyöknél elcsapta magát, nagyot kattant, nagy szikrát lökött a szeme közé. A fényeségtől nem láhattam kiféle. De látta út a feleségem is. Tudja az egész határ (szinte hallottam a kukorica selymének, a Tisza vizének, a ficfáknak igenlő suttogását), hogy ősszel a bolygókirály jár a mérnökivel. Mérik felfelé a határt. Vízen nem locsog, ha megy. Fődön nem dobog, ha jár. Úgy rebben át a fődéken széltől-szélig.

A muzsikaszó mellett dombéroló lelkekről is van személyes élménye:

— A Rókáson jött rám egyszer az éccaka. Hallom én, hogy fúzól a muzsika, de nagyon Szépen szól. Azt tudtam, hogy a csekei cigányok, de mikor mán nem vótak hozzám messze, látom, hogy nem azok. Megszállották a nagy tógyfát. Dáridót csaptak. Egyszer oszt elszállottak. Reggel felé a nyomon elmentem utánuk. Csakugyan a nagy tógyfáho vezetett a nyom. De annak a tövibe nem vót más, mint engedelemmel legyen mondva: egy nagy friss lúgánéj. Azt ették-e? A vót a vacsorájuk? Vagyhogy lovon jöttek? Nem (tudhatom. Kömörö felé tűntek el. Megkerestem oszt a kerülőt. Az is hallotta őket. Sokszor is. Akkor is. De aztat mondja, hogy nem Fossz lelkek. Nem bántanak senkit.

Nagy Berti ezt mondja erről:

— Lakodalmat a vén Tivadari is, más öregember is mondott, hogy boszorkányokbul van. De én is mondom, magántapasztalatomból. Egy időszakba Nacrú Pista beteg vót. A Hostáncon lakott, elmentem meglátogatni. Elkártváztuk az időt. Ketten mentünk hazafele. A cimborám hamar elhaladt, magam lassan mentem. Az eső nagyon esett, aztán nagyon is setét vót. Itt a falu derekába szalad be a kisari sikátor, a sarkán áll a knptáj. Hallok én ott Kísar felől egy szép nászmenetet. De közbe Isten úgy elvette a (figyelmemet, hogy nem tudtam elgondolni azt, hogy sár is van, éccaka is van, nem lehet, hogy lakodalom jöjjön. Csak azon igyekeztem, hoery átvágiak a sikátoron, hogy el ne gázoljanak. Van ott a kriptáj előtt egy kihajló fenyő, annak alája húzódtam, hogy nagyon esett az eső. Mindig közelebb vártam a násznépet, egyszer mán azt hallom, hogv mindjárt itt lesznek, mindjárt itt fognak elszaladni mellettem. Amikor végeredményben azt értem el, hogy egész oda kellett vóna, hogy érjenek, akkorára a fejem felett

elsuhant az egész. Néztem utána, hogy mi lehet a. Mikor túlértek rajtam is, le a községházáho, olyan világosság támadt, hogy a szemem világa elveszett. Az égen meg nagy fekete hajókat és nagy hosszú, tiszta feketébe ötözött, karcsú, fekete nőket láttam slájerosan táncolni. Ügy megijedtem én túlük, hogy lemenekültem a másik tiszti lakáson át a kert fele. Nekiszaladtam odahaza a pitvarajtónak úgy, hogy az egy szál szimpla-ajtó menten kettéhasadt. Mer a szüleim mán lefeküdtek és be vót csukva az ajtó. Az kellett vón, hogy nyugodt lelkiismerettel beszóljak az ablakon, 'felkötsem a szüléimét. De erre nem értem rá az ijedségtül.

Nincs mifelénk olyan pásztor, de olyan parasztember .is alig, akit ha nagyon vallat az ember, be ne ismerné, hogy hát »mi tagadás, engem is megkísértek egyszer«. A kísérő állat lehet kutya, macska, kakas. A megkísérés mindig személyes élmény. Tivadari László a maga esetét így mondja el.:

De ű azt is tudta mán akkor, hogy mitüli ijedtem meg. Nem tudhatta vón, ha nem ű kísért vóna.

Nem is háltam én azután csak mégegyszer a házukban — mondja az öreg Akkor is csak úgy, hogy beszorultam. Eső is esett, vizes is vótam, azt mondták, — no hálj meg itt! Száraz ruhát is adtak, hát csak lefeküdtem a láda elébe. Még akkor szabad tűzhelyen, láncon csüngött az üst. Ahogy lefekszem, csak csörren a lánc, csörömpöl tovább. Az asztalon is meglódul minden. Kérdik tülem, hallom-é? Azt mondják, így megyen itt minden éccaka.

Én is aztán másnap mondtam titkon az embernek, hogy szítálja tele az asztalt liszttel este. Meglátszik akkor a nyoma, hogy miféle állat képibe kísért. Hát ott is vótak a macskanyomok mind. Én mán akkor tudtam, hogy Mari néni kísért.

Nagy újjhegyek nyomai látszottak nékie a karján mindétig. Az urát sohsé bántották, De ű maga, a gyereke teste, az mindétig

tele vót nagy kék újjnyomokkal. Mutatta is, hogy összetörték keményen. Én oszt mondtam neki: —

— Mari néni! Maga tanul valamit.

Azt mondta, nem tanul ü semmit. De ihutt is az asszony. Végül is nem merte folytatni a tanulást, azér osztán az ördögök elragadták.

*

Nagy Berti így mondja el megkísérése történetét:

Amikor itt a gyarmati járásba Gaál Endre fellépett Csilléryvel szemben, akkor kezdtem én Kőmöröbe jární a feleségembe, szóval mint jányos házho. Megyek egyszer, de a jány nincs otthon. Odavót jó messzi fonni a másík végín a falunak. Mondta az apja, hogy menjek utána, ha akarok. Mentem én a fonóba, az utcán meg tanálkoztam kortesekkel. Azok megkínáltak kortesborral, cigarettával, s harmadmagammal érkeztem meg a fonóba. Jól eltött az idő tizenegy óráig. Akkor megindultam egyedül, hazafele. Mikor a Tót Albert tagjába értem, a tótésen megállottám, rágyújtani. Az eső csepergett.

Amikor a gyufa elaludt, egy kakas termett előttem. Arra véltem, hogy egy tévelygő kakas. Hozzákezdtem zavarni, megijeszteni, hogy: ne kokas, ne! De biz az nem tágított. Nem vótam meglepődve még, kezdtem gondolkodni. Miféle kokas lehet e' Mer a kokast nagyollottam ahho, hogy egy valóságos kokas lett vóna. Minél jobban csapoltam, annál dühösebben járt még a fejem felett is. Ennélfogva háttal fordultam a tótéshe, izzadásig verekedtem a kokassal. Amikor farra! egy tövisbokorba szorított, akkor ijedtem meg. Ijedtembe egy nagvot káromkodtam. Akkor változott iát előttem egy nagy fekete alakká. Nem láttam tovább. Hazamentem.

De attul kezdve, hacsak rágondoltam az utazásra, mán szinte meg vótam ijedve, mer olvankor én a kokast mindig láttam. Kezdett a bátorságom elszállni. Hacsak rágondoltam az utazásra, a bátorságom elszállt. Mégis elindultam. Szintén tanálkoztam vele lõvet. Akkor úgy meghóköltem tüle, hogy nem mertem arra gondolni, hogy újra Kőmöröbe menjek. Ha gondoltam is, továbbra hagytam.

Annyira bátortalanná tett, hogy nem akartam idehaza se a jányokho jární. Ez gyanút keltett odahaza a házba. Mi lehet most énvelem, hogy nem megyek jányok után. Elébb azt kezdték hinni, hogy helyesebben kezdek gondolkodni. De, amikor több »idő beletelt, hogy nem mentem, akkor másképp kezdtek az ásziszonyok beszélni. Hanem oszt végül a történt, hogy nálunk fonó vót. Persze asszonyfonók jöttek. Én egy darabig olvasgattam a bibliát, aztán hanyatfordultam a kiságyon. Bosszantgattak az asszo-

nyok, hogy nagy álomszuszi lettem. Kezdték beszélni, hogy ezér, azér nem megyek. Végül nem állottam a sok fekvést. Háboigattott valami, hogy felkeljek. Fel is köttem. Rágyújtottam egy cigarettára. Osztán az asszonyok sorrendbe mind hazamentek, csak egy öregasszony maradt hátra. Az anyám ennek megígérte, hogy én az öreget hazakisérem lámpással. De én ám féltem lámpással is, még az ölba fele menni is. Óvakodtam a kísérettűi, de szégyellem mondani, hogy mer. Mégis csak osztan elindultam. Mikor a Mami utcájába érkeztünk, megköszönte a szívességet, hogy innét mán nem fél bemenni.

Na de én gyanakodtam, hogy hátha a Mami tud valamit. Felderítettem neki, hogy én mondanék valamit. Na de oszt megdöntöttem, hogy nem jó lesz neki kikotyogni, kinevetnek. De a Mami csak szorított, hogy ha mán belefogtam, mondjam, mer ü ügyis gondolja, hogy mit akarok. Rákötöttem, hogy megmondom, de el ne beszélje senkinek, mer akkor én rossz ember leszek vele szembe. Hát így oszt elmagyaráztam néki az egészét. A Mami oszt azt mondta:

— Amit csináltál nem jól csináltad, mer nem kellett vón a Sokassal hadakozni. Eredj csak átal Kömöröbe, oszt ha látod a kokast, a balkezeden a neveden újjadat vedd a szádba és rágdajd iszonyúan. Ne félj akkor semmit. Megtudod, ki vót.

Nekibátorodtam, hogy én mánmost meg fogom győzni. De mikor újra előfogott a kokas, elfeledkeztem arrul, amit a Mami tanácsolt. A Mami mán másnap tudta, megintett, hogy jól jegyezzen meg, mit kell tennem. Én is nekihatároztam magam, hát amikor nekem jönne, úgy tettem, ahogy a Mami tanácsolta, s íme kitűnt, hogy előttem áll egy öreg nő. Pipázott. Rá is ismertem. Annak a jánynak az anyja vót, akitül elmaradtam. Így állt rajtam bosszút. ;

Attul kezdve még tanálkozni se lehetett vele soha. Ha az utcán láttam, eltűnt előlem, bement a botba, kapuba, akárhová, de eltűnt. A mezőn vótam, mikor ez az asszony meghótt. Nem tudhattam, hogy virrasztanalc az öreg felett, de nekem haza kellett jönni a mezőrül. Meg kellett fognom az ajtókilincset. Alig tudtam magam megtartóztatni, hogy hivatlan be ne menjek. Ettül kezdve maradtam tisztán tűié. Nem zavart tovább.

*

Az se utolsó dolog, ha a kintháló pásztort vagy csőszet »megvezetik«. A szatmári határba egyszer megvezettek egy csőszet. Éccaka haza akart menni, és mikor a kilincstre tette volna a kezét, ajkkor látta, hogy a másik csősznek a háza előtt áll. Elindult újra.

Egy fekete kutya mindig előtte. Hajnalig folyton-folyvást vezette a kutya. Akkor megharagudott, elkáromkodta magát, meghajította a kutyát, az eltűnt. Így talált haza.

*

NAPTÁRI NAPHOZ KÖTÖTT SZOKÁSOK

Szemán József gulyás, mások is mondják, hogy a Nyíren, újesztendő hajnalán kolomppal, dudával, karikással mentek a pásztorok a gazda udvarába, megkérdezték: szabad-é megforgatni a gulyát? Ha az engedelmet megkapták, nagy zene-bonát csaptak, boldog újesztendőt kívántak, utána áldomást adott a gazda. Ma már a gulyafordítás is elmaradt.

*

Nem térek ki a Szent György-napi babonáknak a tej megszerzésére, szaporítására vonatkozó babonáira. Részben, mert közismeretek, részben, mert nem a pásztor, hanem inkább a falubeli paraszt' pág, ott is leginkább asszonyok gyakorolják.

*

Varga Sándor csordás azt mondja, hogy Szent György-nap előtt kilenc pénteken borotválkozzék meg a pásztor. Gyűjtse meg a habot egy kis tiszta csuporba és vigye ki némán, látatlan Szent György-éccakájának éjfelébe a tanyahelyre. Ássa el a tanyahely közepibe. Látatlan menjen haza. A tanyahelyre nem vót szabad \fektetni, amíg ezt le nem tette ott. De, ha letette, a jószág megállót! azon a nyáron a tanyahelyen. Azt riaszthatták.

Az apósáról azt mondja, hogy. az híres gulyás volt. Szent György-éccakáján kilencszer járta körül a tarpai legelőt. Elindult a jfokosi kettős kúttól, ahol rágyújtott a pipájára, amibe kilenc gubafürtből, kilenc »fü« (fej) szöszbül egy csipetnyit, meg kilenc vereshangyát tett. Némán, látatlan ment. Ezzel megcsendesítette a marhát egész nyárra. Ahogy hazaért, a balta fokával kilencszer vágott a ház küszöbére és azt mondta:

— Istenem, jó Atyám! Legyen hála Néked, hogy engem ezen az úton megsegítettél, s ezzel megtehetem, hogy a jószágom ezen a nyáron tisztességesen megőrizhetem úgy éjjel, mint nappal.

Annak a jószágá sohse ment kárba.

Mester György tudja, hogy aki Szent György-nap előtti keresetlen nyulat elás valami pásztornak a tanyahelyén, annak a pásztornak egész nyáron nem lesz nyugta.

*

Az öreg Marosán Mihály azt mondja, hogy Szent György-napkor pásztor, ha cimborával tanálkozott, ilyenformán illetet köszöntem egymást:

— Aggyon Isten szerencsét, jó nyarat, egészséget!

Ha Szent Györgykor elkerült valamék, arra igyelettel voltam egész nyáron, mer a babrás ember vót. Én bennem megvót, mondja, én Szent Györgykor se nem ettem, se nem ittam. Pipázni pipáztam, de imádkozni meg sokat imádkoztam. (Az öreg görög Katolikus vallású.)

*

Cégénydányádon beszélnek, hogy a húsvét másodnapjára virradóra először vitt víz, aranyvíz. A közkútról vizzik. De aranyvíznek mondja a saját kútjából ebben az időpontban merített vizet is a Cégényi, amivel ha a lovát megitatja, az beszélni kezd.

Szabó Lajos tunyogi gazda azt mondja, hogy ő figyelte, de bizony nem beszélt az ő jószágáig semmit.

Vas Péter juhász azt mondja, hogy karácsony éccakáján szól a jószág a másikhöz. Megfigyelte, hogy akkor ló, marha, juh is bőg egymásnak valamit. Akkor szólal meg a jószág, hogy milyen gazdája van.

*

A matolcsi Szászi Gusztávné állítja, hogy aki Szent György éccakáján virító páfrány virágját keresve-keresetlen megleli, az látó lesz, mer az tudós virág. Birtokosa mindent lát és érti az állatok beszédjét is. Tud erről egy igaz történetet is:

Egy panyolai szolgalegény lovat őrzött a tarpai erdőn Szent György-éccakáján. A bocskorába akadt a páfrány virágja. De a legény nem tudta. Mikor reggel hazament, azt mondja az asszonyának:

— Asszonyom! Mér van magának akkora szarva, mint egy ökörnek?

Csak elhült rá az asszony, hogy e mán látja. Egy darab idő múlva megint megszólal a legény:

— Azt mondja a tyúk asszonyom, hogy ha nem ád neki enni, nem tojik több tojást.

Nem nyugodott az asszony. Kikutatta a legény hunmiját, hát a bocskorába csak meglelte a páfrány virágját. Ki is vette, el is hajította. Nem is látott többet a fiú.

*

Nagyarban az öreg Szilágyi János beszélt hernyózás közben, hogy a Szabórekeszben van egy fajta növény, annak a magját még nem szedte meg ember. De ha abból a pirinyó magból csak egy szem is a lábbelijébe kerül valakinek, az mindent meglát, ami a földbe van.

Arra a kérdésre, hogy miféle növény lehet a, azt feleli:

Olyan nagy tollas levele van, oszt úgy szokták mondánk hogy páporján (páfrány).

*

A vén Tivadari élményei közt egy kincskeresés is akad. Ez is igaz történet:

Egyszer bojtárkoromba Nagyarból menni akartam a Rókáson át Köcsébe. Azt mondja a számadó:

— Ha mentek, ne menjetek a Halottdombon át.

Bizony mi arra mentünk ketten, mer arra közelebb. De minket úgy meghajigáltak görrel, gallyal, nagy kacagással, hogy mi alig hittük, hogy elhagyjuk ükét

Kincseknek kell ott lenni. Azt őrzik. Ha pedig azt átok alatt tették le, meghal, aki megleli. Marozsán Miska kincset lelt. Addig fájt a lába, míg belepusztult. A feleségének a vállán támadás támadt. Hóttig folyt.

Én is láttam kincshelyet. A Túr két partján szembe állt egymással két bika. Kaparta is az egyik a helyet, ahun a kincs van a ficfa tövibe. De nem mertem utána ásni se.

— Egyebet nem tudok — fejezi be az öreg. — Mer a régi öregeknek a hátújját értem én már csak. Mer hat évig Boszniába vótam. Tizenhattól a világháborúba jártam, ott is a legveszedelmesebb hivatalnál, a Jüénnél. Mind azt akarja elfogni az ellenség is. Én hát egyebet mán nem mondhatok.

RÁOLVASÁSOK — GYÓGYMÓDOK.

PásztoreMBER maga a jószága orvosa. Nyáron legelőn mérges csúszo megcsípheti a jószágot. Könnyű felismerni, hogy csúszo-csípés bántja, mert olyan a jószág »büri« ilyenkor, mintha paszuly-gzemek volnának alatta, A fehérgyarmati Silkó gazda elmondja az

ez alkalomra illő ráolvasó verset, de nem a ráolvasás módját. Már pedig a mód teszi eredményessé a varázslatot. Az elvégzés módját halálos ágyán adja majd át egy józan életű, kedves emberének, íme a vers:

Ábrahám, Izsák nevében fogok a dologhoz.
Terra esztem mera, észterére, esztem, mera, ergoe.

Ezt kilencszer kell a csúszócsípte jószág felett elmondani. Meggyógyul.

Ha az ember, akinek a ráolvasáshoz tudománya van, ezt nyolcvanegyszer elmondja, akkor a csúszó úgy megszeli, hogy kézbe lehet venni. A gyógyításnak ez a módja csúszómarta emberre is érvényes, de a betegnek meg kell fürdenie, mielőtt a ráolvasáshoz kezdenének.

*

Ha a jószágba beleesik a féreg, annak is ráolvasás az orvossága. Horváth József hetei nagybirtokos azt mondta, hogy van a rontásban, ráolvasásban valami. Ügy van, hogy ha a gulyájába beleesett a féreg, attól a jószágát állatorvos sohse tudta megszabadítani. Ha meg ráolvasnak, akkor meg kijön. Az eljárás szermté a következő: hajnalban fekete-bodzának egy ágát lehajtani, görrel leszorítani, hogy felemelkedni ne tudjon. Azt kell hozzá mondani:

— Te bodza! Addig nem eresztelek el, míg a gulyámból a féreg ki nem hull.

Egy másik beregmegeyi változata ennek, hogy a vadbodzát hajnal előtt ki kell vágni tövestül úgy, hogy az nyugat felé boruljon le, s azt kell hozzá mondani:

— Így vesszen az én jószágomból is a féreg.

*

A gyarmati gulyások azt mondják, hogy ha a jószágba beleesik a féreg a nyár folyamán, annak biztos gyógyszere a ráolvasás. A férges testrészhez nyúlni nem szabad, hanem napfelkelt előtt elmegegyek a földibodza-tőhöz. Annak egyik ágát a kezembe tartom, a másikba veszek egy gört és azt mondom:

— Te földibodza! Én téged addig fel nem bocsátlak, míg a Csákó tehenem (lovam, csikóm vagy disznóm) filéből (vagy azon testrészéből, ahun a féreg van) a féreg ki nem hull.

Ezzel a gört ráteszem a bodza ágára és még napfeljötté előtt

azon helyről eljövök. De soha vissza nem nézek és vissza oda nem megyek. S akárki meglássa, hogy napfeljötté után, jó früstök időre a féreg ki is hull.

*

A másik ismert módja a ráolvasásnak a visszafelé számolás. így:

— Ebben a jószágban kilenc féreg van. Nem kilenc, hanem nyolc, nem nyolc, hanem h é t. . . így fogyó sorrendben le az egyig.

Befejezése: nem egy, de egy se.

*

Szemán József gulyás így mondja el a féreg elleni ráolvasás sorát:

— Ha a kutya megsérti a jószág farkát, abba a féreg könnyen beleesik. Ha megesik, kiolvassák napfelkelt előtt. Hives van olyankor még. Úgy szokjuk, hogy összefogjuk a térdünk alatt a bunda szélit, arra, ha a vállunkon a bunda, úgy rá lehet ülni, mint valami kis székre. Annyira kell a jószágot megközelíteni, amennyire az embert bevárja, ötven méter is lehet, vad jószágho jó e. Olyan hortobágyi jószágra, amék ott nevedett. Odanézőnk egyenesen a jószágnak arra a részire, ahun a féreg van. 99-en kell kezdeni a számolást, lefele számolok, 98, 97, amíg csak az egyig nem érek.

Az egyet háromszor olvasom ki. Használ is.

Csak a van benne, módja Szemán, hogy ha én vagyok egy gulyáspásztor, ezt a babonát disznóho nem alkalmazhatom. Jó ez disznóho is, de ha egyszer vissza megy a pásztor a disznó mellől gulyásnak, mán nem fog a kiolvasása. Ha a kondás átmegy gulyásnak, ugyanígy jár. Persze, az ilyen babonát magába csinálja az ember. A bojtárom még alszik, nem is szólok hozzá, mer előtte a kiolvasásnak nem beszélek semmit.

*

A gyarmati gulyások szerint meggyógyul a hályogos szeme a jószágnak a következő kezeléstől:

— Fogni kell olyan mezei nyulat, amék még nem eszik füvet, csak az anyja tejivel él. Annak ki kell venni a gömböcít (gyomrát); azon van belül valami olyasmi, mint a túró. Azt levenni, megszáritani és nádon keresztül a hályogos szemre porrá törve ráfűjni. Rövidesen leveszi a hályogot. Jármiba egy ember nemcsak az állatján, hanem hozzátartozóján is jó eredménnyel próbálta. Az is meggyógyult, pedig mán lemondtak az orvosok a szemevilágáról.

Általánosan tudott dolog, hogy a jószág szeméről leveszi a hályogot a finomra tört kristálycukor. Rövid nádcsövön fújják a jószág szemébe.

*

Bíró Sándor is, más pásztor is panaszba teszi, hogy hiába tudna segíteni a jószág baján, bizony nem teheti, mert a törvény tiltja.

— Milyen betegségében tudna segíteni?

— Hát hogy egyebet ne mondjak, — mondja Bíró Sándor — vérkólika, ha ma jön, nem vehetem elő a bicskát és nem ereszt-hetek vért a jószág nyakából, vagy pediglen a farából. Ez ma megszűnt. Ma feljelent a gazdám érte. öttől-tizenkét hónapig terjedő időre lezárnak, mert az állatorvos keze alá babráltam. A múlt héten így pusztult el a jószág. Szaladtam én be a városba, de mire beértem, meg a doktor visszajött, akkorára már a jószágon nem lehetett segíteni. Így azután lassan elfelejtgetjük, hogy az öregek mi mindent tudtak.

VII. KOCSIS BABONAKÖR

Csikós tán egész Szatmár-Szabolcsban sincs már, így csikós-babonával vagy éppen babonakörrel nem találkoztam. Csak egy két adatom szól kifejezetten csikósról. Így Magyarban a 70 esztendő Borca néni még ismerte Dila János csikóst. Szabad világ volt még akkoriba, mikor Dila számadócsikós volt. De az ő ménését nem is kellett őrizni. Kiment reggel a ménessel, ott is hagyta mindjárt magára, ő maga beült a kocsmába inni. Délbe belefűjt a sípjába, arra ott termett a ménes egyszeribe. Fertály pálinkát öntött a csődörbe, azzal aló, mán fordult is a ménes újra magába, ki a legelőre. A sípjába volt a tudománya.

Kedves, aranyos öreg özvegyasszony volt ez a Borca néni. Váltig biztattam, mondjon még valamit a csikósokról, hálából majd commendálok valami völegénynek valót. A karomra teszi Borca néni a kezét és azt feleli:

— Vállalom én azt lelkem. Csak nagy vagyona legyen, gyenge egészsége. A többi az én dolgom.

Sárai Bálint kondás az apjától hallott csikósokról beszélni. Így mondja el:

Gulyás vót az apámnak a nagyapja Kölcsey Zoltánnál Csekébe. Olyan nyóc-kilencéves fattyú vót az apám mindig a nagyapjával mászkált. Vót egy csikósszámadó is a tanyán, az tudományos vót. Az ispánnak Farkas Bertinek a veje meg lovakkal kereskedett, szóval kupec vót, ez odavitt a ménesbe egyszer egy rossz lovat. Még két hónap után is alig tudott az a lú a lábára állni, olyan gyenge vót. A legszebben legelt a ménes, azt mondja a számadó a nagyapámnak:

— Nézze meg László bátyám ezt a ménest. Mindjárt elszalad.

— Magának is jó kedve van tréfálni, kezdte mondani a nagyapám. Hogy szaladna el, mikor legédesdebben legel.

— Na csak meglássa László bátyám, mindjárt a nemesek erejénél lesz a ménes.

Még el se gondolta a nagyapám, hogy nem mennek azok sehová, mán megindult a ménes szaladni.

Azt mondja a csikós:

— Jöjjenek mán! Állítsuk fel ezt a rossz lovat. Az anyját a gazdájának, ne ette itt haszontalan a gyepet egész nyáron. Legalább egyszer hadd hajtsam elő vele a ménest.

— Jobb vón, ha menne kend elibe, mondta a nagyapám. Elmennek messzire, oszt keresheti.

De addig erősködött a csikós, hogy csak állítsák fel néki azt a lovat, míg végül is a botot alátették, úgy emelték fel. Fel is állott a lú. Imbolygott a négy lába, nem tudott megféle állni. Akkor azt mondja nekik a csikós:

— Nézzétek csak, hun van mán a ménes!

Mire űk odanézték, akkorára mán a hátán ült az öreg a rossz lúnak. A hasa majdnem a földet érte alatta, olyan gyenge vót. A ménes meg mán alig százméterre az erdőtil. De mire az erdőhöz értek vón, mán előttük járt a csikós avval a rossz lúval. Nem tudott a ménes széjjelszaladni. Viszahajtotta űket a számadó. A legelön kétszer körülment velek, mire visszatért arra a helyre, ahun felállították a lovat, éppen hogy leszállóit a lúrul, mán rogyott össze. Meg vót dögölve. Nem bánta a számadó, még inkább elégedett vót, merhogy:

— Legalább ennyi hasznát vettük. Nem ette itt egész nyáron haszontalan a füvet.

De nem is állott vón fel se az a lú, ha az öreg nem lett vóna tudományos.

Az öreg előre megmondta mindig, hogy mikor akar a ménes elszaladni. Látták azt is, hogy vót úgy, hogy a ménes ott vót mán a Kende báró zabja szélén, mán azt hitték belemegy. De olyankor az öreg elővette a készíttetlen bürbül való tarisznyáját. Hozzákezdte verni, dobolni. Úgy szólt a, mint a dob. Nyerített nékik, mint a lú szokott, így:

— Bizsuuu! Bizsuuu! Bizsuuu!

Jött vissza a lú, mintha hajtották vóna.

Mikor jött a lú visszafele, ű mindig elment a bojtároktul szélre. Mindig adott olyankor valamit a lovaknak. Valami gömbölyeget. De azt nem tudták megfigyelni, hogy az micsoda. Mindnek tett abbul a szájába. A tarisznyát meg sohse tette le. Éccakára is a feje alá tette.

A tarisznájába vót a tudománya, fejezi be a mesét Sári Bálint.

*

Magával a kocsisbabonakörrel, illetve az első kocsisbabonával Csekében találkoztam. A hetvenéves Sarkadiné vetett oda annyit, hogy a tudományos kocsis szemmel megállít bármiféle hintót. Nem csak megállítja, de oda is viteti vele magát, ahová akarja. Ehhez a babonához egész babonakörre való anyagot sikerült összegyűjtenem, mert hiszen szerencsére kocsis még mindenütt van, nem vezett ki a fajtájuk, mint a csikósoké. Ránk nézve, akik lovas nemzetnek tartjuk magunkat, kétségtelenül érdekes lenne a lóra és a lovakkal foglalkozó csikós, kocsis, szekeres és fuvaros-osztály hagyomány és babonaanyagának felgyűjtése, mielőtt az teljesen elenyészne.

Miben áll a tudományos kocsis tudománya? Eladta lelkét az ördögnek és ennek ellenében ördögök végezték el helyette munkáját. Lovai is ördögök voltak, nem igazi lovak. Parancsára a döglött ló is szolgálatába állt. Levegőbe tudott emelkedni, tehát repülni tudott fogatával. Ez az egész anyag voltaképp belefoglalható a boszorkányos babonakörbe, de ezeknek a történeteknek hősei nem nők, hanem férfiak, s a babonáik mesterségükhöz fűződnek.

Az első, a tudomány tanulására vonatkozó kocsistörténetet a beregmegyei csarodai tanyán hallottam. A történet így szól:

Amikor még Horváth Istváné volt ez a tanya (Horváth István nagybirtokos, beregi főispán) vót annak egy kocsisa, az abonyi jegyző három fia közül a legkisebbik, János. Tudományos vót. Lenkei Károly híres legény abba az időbe, Jánoshó fordult, mikor tudományt akart tanulni.

— Három próba annak az ára, — felelte János.

— Vállalom! — felelte rá a legény.

Első próbára hétfőn este kilenckor küldte János a legényt »góréval« (kukoricakóróval) a kezében a keresztútra. Várat kerített ott magának a legény János parancsszavára. A vár körül egyszeribe csúszó, béka, gyík sásogott.

— No Lenkei Károly félsz-é? — hallotta János szavát a legény, de nem láthatta.

A legény nem félt.

Másodjára szerdán este küenckor kerített várat a legény keresztúton. Kocsik, szekerek rohantak el a vár mellett. Nagy danolás hallatszott a kocsikról.

— Félsz-e Lenkei Károly?

Nem félt a legény.

Harmadjára pénteken este a temetőbe vitte ki János a legényt.

Nem a kapun mentek át, hanem a temető árkán. Világos volt a temető, mintha nagy boglya égett volna valahol. A temetőbe meg ott jártak a halottak mind. Azt mondja János:

— Nesze ez a nagy kés. Itt az anyád húsa, vágj belőle Lenkei Károly!

Akkor szörnyedt el a legény. Nem is tette meg, mire rossz lelkek támadtak rá, ütötték, verték.

János másnap nagyon hibáztatta, amért nem engedelmeskedett. Korholta:

— Most mán nem vagy ember Lenkei Károly! Nem is lesz belüled jó kocsis soha.

Így mesélte ezt a csarodai Kölcsey tanyán Váradai Károlyné béresasszony 1928-ban.

Gulácsy Pál földbirtokos mároki tanyáján szolgált 1933-ban Csatlós József beregsurányi születésű kocsis. Annak nem egyszer elbeszélte az apja, hogy húszesztendőskorában tudományt akart tanulni Szoták Mihálytól, Gulácsy István beregi alispán kocsisától. Pálinkát ígért érte Szotáknak, mert a tudományt nem szabad pénzért árulni.

Vállalta Szoták a tanítást, de megmondta, hogy kilenc próbára viszi. A kilenc próba alatt sem félnie, sem megijednie nem szabad, mert akkor a társai nem hagyják többé békén. Kilopják a testiből a csontot, tán még meg is ölik.

Az első próba az lett volna, hogy éjfélbe lepedővel borítsa le magát, úgy üljön le keresztúton egy új kerékagyra. Malomkő fog reá ereszkedni és az fogja őt átalnyomni a kerékagylyukon. Az utolsó próba meg az lett volna, hogy kígyók csipdesték vóna a testit, de nem lett vóna belőle semmi bántódása. Nem vállalta az apja a tanulást. Nem rendes embernek való.

Csatlós Jóska meg öt társa később egyszer ugyanennek a Szotáknak az istállójában kapott szállást egy éccakára. Szép istálló volt. Boksza álltak benne a lovak. Látják a fiúk, hogy elővesz Szoták egy arasznyi fekete botot, azzal megzörgette rendre a négy lú ajtófélfáját. Mire a negyedikhez ért, mind a négy lú egyszerre fordult ki, s parancsszóra megcsókolták a kocsis kezét. Aztán megfordultak, egyszeribe a fejükbe volt a szíjkötőfék.

Arra azután ott is hagyta őket Szoták, de szigorúan meghagyta, hogy semmihez hozzá ne nyúljanak, mert ő úgyis megtudja. De Csatlós Jóska felbízta Szántó Bertit, az meg elővette a fekete pálcát, megzörgette az ajtófélfákat. Tomboltak rá a lovak, ölték volna megféle egymást. Jött is Szoták azonnal. Egyenest Csatlós Jósának támadt, hogy mért bízta varázslatra Bertit. Tagadták. De látszott Szotákon, hogy mindent tud. Lei is csendesítette a lovakat, de ők nem mertek tovább ottmaradni, féltek.

Ettől a Szotáktól vakarót meg kefét vett egyszer egy kocsis. Amíg abban tartott, addig a jószága jobb volt, mint a többi kocsisé.

Ez a Szoták 1917-ben halt meg.

*

Szatmár vármegye szamosháti községeiben parasztember szokatlanabb cselekedetre hamar kifoghat valami ilyenféle — de bizony kétes értékű — elismerést:

— Még megérjük, hogy téged is legendába tesznek, mint Köcsönt.

S ha az ember azt bolygatja, hogy miféle legendába tették és ki volt Köcsön, akkor legendaképpen babonás történeteket mondanak el, s ezeknek a történeteknek a hőse mindig Köcsön, a tudós kocsis.

Azt mondja például egy gyarmati gazda:

Olyan híre vót a Köcsön tudományának, hogy aki abba az időbe tudományt akart szerezni (vagyis babonás hatalomra szert tenni), a mind hozzáfordult. Gyarmatról is Varga kocsis tíz liter pálinkát ígért Köcsönnek, ha megtanítja a tudományra. Köcsön vállalta a tanítást.

Vakarát, kefét, suhogót adott Vargának a kezibe, hogy avval menjen ki éccaka a Kenézre, ahun három község: Penyige, Gyarmat és Szekeres határa tanálkozik. Ott üljön fel az ostorra. De jóelőre figyelmeztette, hogy bármi történjék is, az ostort ki ne csapja.

Ki is ment Varga a megbeszélrt helyre, felült éjféltbe az ostorra, s egyszeribe ötlovas hintó termett alatta. A lovak annyira mentek, hogy tüzet hányt a patkójuk, a kerekek pedig lángbaborultak a nélkül, hogy egy is megégett vóna.

Amikor már jódarabig mentek, szembejött velük három másik kocsi. A Varga lovai ettül megbokrosodtak. Varga erre olyan dühbe jött, hogy kegyetlen odavágott az ostorhegyesnek. De úgy, hogy annak mindjárt kirepedt a büri.

De el is tűnt abban a szempillantásban alula a kocsi lovastul s Varga ottmaradt a földön ülve Beregszász alatt.

Nem vót aztán mit tennie, megindult gyalog éccakanak idején Gyarmat felé. Reggel nyóc óra lett, mire odaért. Ment egyenesen Köcsönhöz, hogy elmondja, mi történt véle.

Ki se nyithatta bizony a száját, már Péter bácsi rátámadt:

— Nem való neked ecsém az ilyen tudomány! Nem megmondtam, hogy az ostorhegyeshe ne merj nyúlni. Te pedig úgy csápolnál, hogy az ostorhegyesnek még a büri is kirepedt. A pedig én magam vótam. Gyere csak ide, oszt húzd fel a hátamon az inget, megláthatod, hogy a hátam ki van repedve.

Varga engedelmet kért Péter bácsitul, mert hát ű nem tudta, hogy kit ver meg. Ha tudta véna, dehogya is vágott véna oda.

Az ilyen ember lelke kísérti aztán »hóta után« az utas embert.

Egy matolcsi ember jött haza éccaka Gyarmatról. Egyszercsak utoléri egy fekete hintó. Négy fekete lú. volt elébe fogva. Két fekete úr ült benne. Azt módja az egyik:

— Üljön fel kend!

— Nem ülök én, menjenek Isten hírivei.

Arra csak megáll a négy lú, mert az Istennel nem mehet a gonosz. Ahogy tovább ment az ember, mindig utolérte a fekete hintó. Isten nevére meg mindig elmaradt. Hát ez így tartott reggelig. Mikor megvírradt, egy csomó csont maradt a hintó helyett az úton. Mert rossz lelkek voltak azok, nem igazi emberek.

Fülpösdarócon a hetvenéves Katona Ferencné elmondja, hogy az ő apja is tudományt akart tanulni Köcsöntől:

Az apám ismerte Köcsönt. Gazdálkodó ember vót, legény is még akkor. Azt mondta Köcsönnek, tudományt szeretne. Olyat, hogy ne kelljen éccaka kint hálnia a három lúval, hanem mehetne nyugodtan jányok után. Meg is adta a tanácsot Köcsön. Szent György éccakáján, mondta az apámnak, téringesd a három lovat, míg az le nem fekszik. Ha lefeküdtek, meztelen járd körül háromszor. Hát le is feküdt a három lú, meg is indult az apám szaladni körülfele a lovon, igen, de a lú nem engedte csak egyszer. Mikor a második futásba kezdett vóna, felugrott mind a iiárom lú, ie akarták vágni az apámat. Így oszt nem tett szert tudományra.

Ez a kedves öregasszony, Katona Ferencné, a saját édesanyjától hallotta és így feltétlenül igaznak is tartja, hogy Köcsön ördögös ember volt. Minden tál ételből az asztal alá dobta az első falatot és minden italból a földre löttyentette az első kortyot. Sohsem mondta meg, hogy mért teszi, de nem lehetett ettől a szokásától eltéríteni.

Általános néphit, hogy aki szerződést köt az ördöggel, annak az első falatot, az első kortyot neki kell áldoznia. Semmi egyéb ez, mint a pogány isteneknek bemutatott áldozat a föld első terméséből, a fa első gyümölcséből.

De mi is volt hát Köcsönnek a tudománya, melyért lelkét az ördögnek eladta, és amelyet annyira vágytak némelyek tőle megtanulni? Megfelel erre mindjárt az első gazdaember, Fekete József így:

Az ördöggel cimboráit Köcsön. Az azután ördögöket rendelt az a szolgálatjára. Mer úgy vót a, hogy Köcsönt teremtett ember lovat pucolni nem látta. Az istállójába sohse vót világ, de háromkor mán, setétbe, az ördögök dógoztak helyette, mert ű maga ugyan négy óra előtt soha az istállóba be nem ment. De meg akármilyen késő este fordult meg valaki abba az istállóba, hiába nem égett ott semmiféle

világ, mégis világos vót benne, mer az ördögök gondoskodtak arrul is. Így vót ez itt Magyarba is, mikor Kende Elemérnél szógált Köcsön. Minden öreg ember tudja. Egyszer meg a gazdáját hozta haza. A négyeslű közül egyik megdöglött a csekei rénél. Köcsön se vót rest. Leugrott, végigvágott rajta az ostorral. A lú is felugrott. Köcsön meg hátraszólt a gazdájának:

— Húnyja le a szemit az úr!

Ätaljött a döglött lóval Köcsön a vízen. Itthon bukott fel a lú. Megszörnyedt tüle a gazdája, de meg is szörnyedhetett, mert akkor mondták meg neki, hogy ördögök szógálják.

Matolcson Szászi Gusztáváé »a maga személyében ismerte Köcsönt«. Elmondja, hogy Kende Kanut is felmondott egyszer Köcsönnek. Beállt az új kocsis. A két lú meg vót döglöve. Akkor elmentek Köcsönt feltudni, hogy mit csinált a két lúval. Azt felelte, hogy mán hónapok óta így járt velek. A gerendába vót valahová elrejtve a pálca. Azt elévette Köcsön. Rávágott vele a két lóra, mind a kettő felállott. Be is foghatta ükét Köcsön, de másnak csak döglött lovak voltak. Vagyis más nem tudott velek menni. Mikor meg Perényi bárónál szógált, a ház előtt fordult ki a hámbul a lú. Hiába borzadt meg tüle a báró, kénytelen vót megtartani, mer a lovak másnak a keze alatt nem mentek, leromlottak. Mikor mégis elment, minden lova utána döglött. Felboncolták a lovakat, akkor látták, hogy azok nem igazi lovak, hanem szalmával kitömött bábok. Mégis vitték a hintót, amíg Köcsön parancsolta. Szóval — fejezi be — tudjuk mán akkor, hogy kik szógálták.

Csatlós Jóska kocsislegény azt mondja, hogy az apja maga »saját szájából hallotta Köcsönnek, hogy mán rég nem járt döglött lóval«.

A tudós kocsis meg tudja állítani szemmel a hintót. Köcsönnel is megtörtént Nagy Imre nagyari ígás-kocsis szerint, hogy megállították a lovát. Így történt:

Ment az úton Köcsön négy lúval, hintóval. Ácsok egy háztetön épp a szarufákat rakták lefelé. Azt mondja a főmester:

— Nézzetek ide! Én azt a négy lovat megállítom.

— Mire odanéztek, mán állott is a négy lú. Leszólt Köcsön a bakról:

— Mester! Eressz útami-a!

— Hát én nem foglak, felelt a mester. Eregy, ha tudsz.

Erre Köcsön leszállóit a bakrul, kivette a kocsikulcsot, ebbe ment a lúnak, rúdhegyire csapott vele, a mester menten lefordult a háztetőről. Akkor aztán megindult a kocsi, úgy kiáltotta vissza Köcsön:

— Többet tudok, mint te!

Szásziné ígv mond el Köcsönről egy ehhez hasonló esetet:

— Mikor Köcsön Péternek megállította egyszer egy tudomá-

nyos ember a hintóját, egy cseppet sem ijedt meg Köcsön. Mindjárt tudta, hogy valami rosszemberének a bosszúja ez. Kigombolta az újjasát, leszakított a pitykés lajbirul egy pitykét, s azt rákötötte a suhogóra (négy lovas fogathoz való hosszú ostor). A suhogót kicsapta, a pityke elrepült és kivágta a rosszakarója bal szemét.

Egy másik változat szerint patkószeget kötött a suhogó végire, avval csapta ki az ács szemét.

Nemcsak Köcsönnel kapcsolatosan beszélnek a megállítás tudományáról. Tar János a dobosi vincellér szinte szószerint mondja el az ács történetét, de összehasonlítás kedvéért mégis leírom. Így szól a történet:

— Perényi bárónak volt egy tudálékos kocsisa. Egyik ember tudományosabb, mint a másik. Hát ez igen nagy tudományei volt. Egyszer négy lovat hajtott ez a kocsis. Az út mellett egy háztetőn ácsok dolgoztak. Azt mondja az egyik:

— Fogadjunk cimbora egy liter borba, hogy én azt a négy lovat megállítom.

A másik nem hitte, így hát fogadtak. Csakugyan odaér a négy lú, meg is állanak, mint a cövek a ház előtt. A kocsis mindjárt tisztába volt vele, hogy ki parancsolt megállást a lovaknak. Oda is szólt az ácsnak:

— Hé cimbora! Eresze el a lovamat!

De az bizony nem tudta elengedni, mert annyi tudománya már nem vót.

Mikor osztán már harmadszori kérésre sem engedte el az ács a lovakat, a kocsis leszállóit a bakról. Benyúlt a kocsiládába, kivette a kócsot és azzal ráütött a két lú között a karikara. Menten leesett véres fejjel az ács a háztetőről. A négy lú meg ment tovább.

Egy »szemtanú« éigy mondja el a történetet, hogy a kocsis kétszer kérte:

— Komám eresszél el!

— Komám eresszél el, ha lehet.

De az ács nem tudta elereszteni. Avval csak leszállott a kocsis, mivel, mivel nem, de a rúd hegyibe vágott, leesett az ács és szörnyethalt.

Császár Sándor juhásznak a nagyapja mesélte, hogy Nyirbaktán ment keresztül egy kocsi, négy lú előtte. Egyszer csak megállótót mind a négy. Azt mondta az úr a kocsisnak, vedd le csak a lú bal hátsó sarkárul a sairokszeget, hajítsd el. A kocsis megtette. Kiütötte vele az ácsnak a szemit, aki a fogatot megállította. Pedig nem is arrafelé hajította a fiú, amerre az ács volt,

Ilyen történetek a legközvetlenebb közelmúltban is keletkeztek. Barát nagyari kerülő mondja el a következő esetek

— Parasznýáról L. Gy. úrék mentek Perényi báróhoz Nagy-dobosra. Mán a kapu előtt állott a négy lú, amikor egy olyan parádékocsis formájú ember suhogóval keresztbe csapott a négy lú előtt. Mintha lecövekelték vón a négy állatot, úgy állottak meg. Le kellett az uraságnak szállni, gyalog mentek fel a kastélyba. Mer annak az embernek, aki ezt tette, annak tudománya vót.

A tudós kocsis nem dolgozik.

Horváth Istvánné Kölcsey Emilia kilencven éves korában mesélte, hogy Hazura Péter kocsisukról sok furcsa dolgot suttoztak a cselédek. Azt mondták, hogy félpatkóval világít, a lovát sohse pucolja, minden éjjel liliomos kisasszony járja végig az istállót, az a liliommal végigsimít a lovakon, attól ragyog a szőrük. De ugyanezt mondták egy másik kocsisukról is, valószínűleg arról, akiről a Lenkei Károly tudományszerzési története maradt fenn.

*

A régi kocsisnak sebesen kellett járni. Büszkeségét is helyezte abba minden kocsis, hogy őt meg ne előzzék, másnál gyorsabb legyen. Abban az időben, amikor még tengelyen járta meg a szatmári úr nemcsak a debreceni vásárt, hanem Pestet is, a kitartás is elsőrangú követelmény volt. Valószínű, hogy minden kocsis hencegett azzal, hogy mennyi idő alatt tette meg, ezt vagy azt az út, Részben, — a csodás elemektől eltekintve — erre vezethetők vissza azok a történetek, amelyek hihetetlen teljesítményeket örökítenek meg.

Szászi Gusztávné tudja, hogy Kende Kanutot Pestről félnap alatt hazahozta Köcsön. Reggel indultak, estére mán a cégényi kúria előtt állottak. Csak elhült rá az öreg Kende. Meg is kérdezte Köcsönt:

— Hogy csináltad ezt hé?

De persze nem mondta meg Köcsön, mert nem szabad a tudományt elárulni.

Ha Kende Kanutot hazahozhatta ennyi idő alatt, akkor egész természetesnek találja Szásziné, hogy Vályi Jánost még rövidebb idő alatt felvitte Pestre. Így történt:

Pestre vót indulóba Vályi János. Köcsön mán három nappal indulás előtt mindig ivott. Hajnalba indultak el az úrral, aki hamarosan el is aludt a kocsin. Mire reggel kilencre felébredt, mán ott állott véle Köcsön a pesti első szála előtt.

Másnap, — folytatta Szásziné, — sok urak sok fogadást tettek, nagy pénzbe, hogy két szál deszkát letesznek és amék úrnak a kocsisa nagy sebes menésbe egyszerre megáll rajta, azé a sok pénz. Hát meg is próbálta vagy húsz kocsis. Köcsön maradt utolsónak.

Egy happra megállította a négy lovat, de a gyeplős lú rögtön ki is fordult a hámbul, megdőglött. Szent igaz, higgyék el.

De hát még Kossuth Istvánnál mi történt véle, lelkendezik tovább Szásziné. Még akkor csak Nagykárolytól vót vonat Pestre, így hát Károlyig kocsin kellett menni. Az úr idejében szólott Köcsönnek, hogy készüljön, mennek a vonathoz. De ez nem sokat törődött a paranccsal, hanem elment a kocsmába. Nagy idő múlva állott elő, de mán akkor csak tiz perc híja volt a vonat indulásának. Az úr mondta is, hogy most mán késő, nem megyünk sehová. De Péter csak bizonykodott:

— Ne tessék semmivel törődni, csak tessék felkészülni, oszt menjünk.

Az úrnak nem vót mit tenni, elindultak.

Ahogy elindultak, hátraszól Köcsön:

— Hunyja be a szemit az úr!

Köcsön oszt közécsapott a lovaknak. Erre a levegőbe emelkedett a hintó, ködbe burkolták magukat a lovak. Annyira mentek, hogy a patkó is szikrát hányt, a kerekek meg lángot szórtak. De alighogy megindultak, mán meg is állottak. Csak hátra szólt Péter:

— Itt vagyunk tekintetes uram!

Az úr nem hitte, de hogy felnézett, hát valósággal a károlyi „indóház“ előtt állottak.

Nyírmeggyesen Lévai Ferenc gulyás hallott egy Bihari nevű kocsisról. Parádéskocsiskodott — mondja. Károlyba ment a gazdájával, felemelkedett a szavára a hintó a levegőbe, úgy mentek.

Garda nagyari gulyás más változatot hallott és pedig:

Gacsályban Maróthy méltóságos úrnál szógált egy olyan tudományos kocsis, aki azt kérdezte a gazdájától, hogy vigye be Szat.* márra? Úgy menjenek, mint a szél? Vagy mint a gondolat? Avval feleletet se várt, csak repült a levegőbe. A szatmári piacon szállott le. Mikor osztán hazamentek, megdőglött a négy lubul az egyik, a Lújza. Abban a pillában elszámolt véle a gazdája. Akkor tudta meg, hogy ördögös.

A fülpösdaróci Katona Ferencné az anyjától hallotta a következő történetet:

Egyszer Debrecenbe vót Kende Kanut és a négy kisasszony közül az egyik beteg lett. De nagy beteg lett, sürgönyt küldtek Kende Kanutnak, hogy jöjjön haza. Este indultak, s megmondta Köcsönnek, hogy igyekezni kell, mer otthon baj van. Elő is állott Köcsön, csak arra kérte a gazdáját, azt mondja meg néki, hogy hány óra van. Tizenegy az óra, mondta a gazdája. Elindult Köcsön nagy sebes vágatva, de amikor a kúria előtt megállóit, akkor is megkérdezte a gazdáját, hogy hát niost hány óra van? Csak elámult a gazdája, mert éjfél után egy óra volt. Akkor eszmélt fel a gazdája,

hogy űk hogy jöttek. Mer nád is verte a kocsit, víz is locsogott, ág is csapkodta, nem jöhettek egyenes úton. Megirtózott Köcsöntül. Másnap fel is hivatta, hogy elbocsátja. Ki is adta az egész évi fizetését hűségesen. Igen, de a lovakkal nem lehetett „bírní. Emberfia azokho hozzá nem tudott vón menni. Vissza kellett hívní Köcsönt.

*

Tar János egyszer a sógora szekerin sokadmagával jött haza a vásárosnaményi vásárból Nagydobosra. Így mondja el:

— Jöttünk mink, de mikor a Tiszáho közeleedtünk, valami nagy álmosság jött ránk. El is aludtunk mind. Mire meg felébredtünk, mán rég átaljöttünk a Tiszán. De nem jöhettünk a hídon, mer a még előttünk vót. Néztük mink a szekeret, a lovat, nem vót azon egy csepp víz se. Nem lehet másképp, tudálékos ember a sógor. Nem is ült többet a szekerire egyikünk se. Nem célszerű az ilyen emberrel való barátkozás.

Magyarázatul hozzáfűzi Tar János, hogy tudományos kocsis sohse megy át réven, hanem ott és úgy megv által akár a Tiszán ijs, ahogy akar. Még a kerékráf sem lesz vizes. De ennek nincs tanúja, mer aki a szekerin ül, arra nagy álmosság jön rá, mások előtt meg láthatatlanná lesz a szekér erre az időre.

Természetesen Köcsön is tudta ezt. Ormos Péternek volt egyszer kocsisa. Ormos Péter a híre szerint olyan iszákos volt, hogy a bort megitta, a seprűt meg a hordó aljából megette kanállal. Azzal a feltétellel fogadta meg Köcsönt, hogy egyiküknek józannak kell lenni. Egy hónap múlva felmondott Köcsön, mert sohse került rá a sor hogy ő is ihasson.

Egyszer Ormos Péterrel át akartak menni Magosliget mellett Batár patakon. Át lehetett menni hídon is, gázlón is.

— Azt kérdezte Köcsön:

— Locsogjon vagy kopogjon?

Tudniillik a víz locsog, a híd kopog.

— Locsogjon! — felelt vissza Ormos.

Hát áthajtott Köcsön a vizen, de úgy, hogy még a kerék sem lett vizes. Ebben rejlett az ördögössége.

Utoljára Klein Ignácnál szógált Köcsön. Naményba voltak. Éccaka befogatott Klein Ignác, azt mondja:

— Na Köcsön! Menjünk hazafele.

Hát még jót se szippantott Klein Ignác a pipájából, már megállót! a négy lú a nábrádi portája előtt. Pedig nem egy ugrás Nábrádtól Namény. Másnap reggel behívatta Köcsönt Klein Ignác.

— Na fiam! Itt az évi béred, én többet veled egy kocsira nem ülök, mert te ördögös ember vagy.

Ezt a történetet is Szásziné mondta el, de úgy látszik elég hézagosan, mert Csatlós József kikerekíti így:

— Ez szent igaz. De a nincs benne, hogy Klein Ignác mindig a zsebibe készítette a révpénzt. Igen, de a hidas előtt mindig elaludt. Mire meg felébredt már rég átaljöttek a Tiszán. De a révpénz még a zsebében vót. Mán pedig ingyen nem hozta vón ükét átal a révész.

Nagy Imre szerint nem is aludt Klein Ignác, hanem Köcsön rászólt:

— Méltóztasson behunyni a szemét.

Mire kinyitotta, már átal voltak a réven.

Az elmondottakhoz kénytelen vagyok hozzáfűzni, hogy ez csakugyan boszorkányság lehetett. Mert a hidason való átkelésnél kevés unalmasabb, időtrablóbb akadálya volt a kocsiforgalomnak. Az volt tényleg a jó kocsis, aki a legtöbb szekeret-fogatot megelőzve hajtott be a hidasba, s átkelés után elsőnek csapott a lovak nyaka közé, hogy sebes vágatva, istrángszakadtába hajtson ki belőle, neki a meredek feljárónak. Búza-, tengeriszállításkor, de nyári estéken is, amikor a mezei munkából tér meg a gazdálkodó ember, sok szép időt el lehetett itt tarisznyázni. Azért mondja a szokásmondás: ne mondjátok senkinek, csak a malomba, meg a rébe! (Annyi, mintha üdprédikálnák.) Illő is tehát, hogy tudományos kocsis ne legyen a rév lassúságához kötve, hanem ott és úgy menjen át a Szamoson vagy a Tiszán, ahun akar. De ennek az átkelésnek nincs »tanúja«. Mert aki a szekerin ül, arra nagy álmoság jön rá, vagy nagy álmoságot parancsol rá a kocsis, mások előtt meg láthatatianná lesz az egész fogat. A néphit legalább így tartja.

*

Veri a hír azt is, hogy nemcsak a maga lovához, hanem mindenféle lóhoz értett Köcsön.

Ügy a hetvenes évben lehetett, mondja Szásziné, hogy Gyarmatnál menyasszonyért mentek Ecsedbe. Az a négyesfogat, amelyik a menyasszonyt hozta, bajba jutott. Valaki útközben megrontotta a lovakat. Át is ültették már a menyasszonyt Matolcson másik hintóba, mer a négy lúnak mint veszett állatnak úgy habzott a szája. Szakadt a testükről a tajték, ki vótak dülve. Ágaskodtak, tomboltak. Menni semmi áron nem akartak. Sok ember összegyűlt erre a csudára, köztük Köcsön is. De megszánta a kocsist, vagy tán még inkább a lovakat, odament az ostorhegyeshez. Rúgott, vágott a lú, de Köcsön megveregette a nyakát, súgott is valamit a filébe, hogy mit, azt nem lehessen tudni, de rendre megjuházott a keze alatt a négy lú. Nem kellett a menyasszonynak más hintóra ülni.

Mer akármilyen táltos legyen, ha a tudós rátette a kezét, megállt mint a fatőke. E vót Köcsönnek a tudománya.

Valószínű, hogy az ilyen nagy híre menő kocsisnak kellett is valami isteni adománnyal bírnia. Kicsit állatszélidítő, kicsit pszihológus is. Ki tudta váltani a lóból annak legjobb képességeit. A mellett hatalmas testi erejének is kellett lennie. Kende György báró beszélt, hogy nagyapjának és Kende Kanutnak is volt kocsisa Köcsön. Kende Kanut nem is vett nélküle csikót a debreceni vásárba. A kiválasztott négy töretlen csikót Köcsön nyomban felszerszámozta, csak épp az istrángokat nem vetette fel a hámfákra, úgy állította őket szekér elé. Ő maga felült, megragadta a gyeplúszárat, s istráng nélkül, pusztán a gyeplúszáron vitték a szekeret a csikók, mígcsak be nem törtek.

*

Szól két történet megkísérésről is. Az elsőben még Köcsön az, aki kíséretet küld valaki után. A második esetben már az öregedő Köcsönt riasztják meg a kísérők. Az ember szinte sajnálja, amikor annyi babonás történet hőséből íme újra hétköznapi szegény embere lesz. Az első megkísérés történetét Katona Ferencné mesélte el. Tőle vettem át megörökítésre. Ő az édesanyjától hallotta: ^

Egyszer, amikor mán a Kende Kanut vejénél, Bezerédy úrnál szógált az anyám, egy este ment valamerre. Amint kilépett az utcára, látja az anyám, hogy egy csapat kutyakölyök van előtte. Viszszafordul, hát akkor látja, hogy megette is tele az utca kutyakölykökkel. Nyivákoltak, vinnyogtak utána. Tudta édesanyám, hogy csak a Péter mivé lehetett. Nem is tagadta, mer mikor másnap megkérdezte, hogy mér küldte rá a kíséretet, azt felelte Péter: ne járkálj éccaka! így bizonyosodott be, hogy Péter parancsára kísérték meg.

Az utolsó megkísérés történetét Szászi Gusztávné mondja el:

Szombat este vót. A család lábbelijét^ takarítottam . éppen, mer minden szombat este így szoktam. Hát éjjélkor csak zörgetnek az ablakon, egy ember van odaki. Egy ital vizet kért. En oszt. mondtam:

— Menjen odébb! Ád a falu!

Merhogy tetszik látni, hogy ez a mi házunk épp a falu végén van. De csak nem akart tovább menni az ember, hát beengedtem, pedig az uram részegen feküdt az ágyon. Hát mikor beengedtem, azt mondja az idősebb forma ember, hogy ű Köcsön. Csak fává lettem, mer már hallottam hírit eleget. Elmondta oszt, hogy Csengerbe menne, azér éccaka, merhogy dohányt visz, hát nem mer vele nappal. De ahogy kiindult Nábrádrul, hát elkezdte késémi egy láng. De csak olyan, mint egy mécses. Nem is sokat adott rá, de ahogy a matolcsi réhez ért, hát csak olyanná változott

mintha egy kazal széna égett vóna. Jégjárója vót még a víznek (a Szamosnak), azon is átkésérte a láng. Azér nem mer tovább menni. Ennyi a történet.

Nem lenne teljes a mondakör, ha nem tartozna bele az is, hogy Köcsöntől a végin úgy félték az urak, hogy egy se merte megfogadni. Be is ajánlották Beregszászra a vármegyeházára kapusnak. Cégénydányádon halt meg a hagyomány szerint vagy ötven esztendeje (tehát 1890 táján). Rettenetes volt a meghalása, azért, mert ördögös volt.

A nép száján élő történeteken kívül két szokásmondás is fenn tartja Köcsön emlékét:

Hajt, mint Köcsön.

Megyünk, mint Köcsön féltalyigán.

*

Költött alak-é hát Köcsön, vagy csakugyan élt? Kapásból is azt állíthatom, hogy élt, mint ahogy a nyolcvanas, kilencszázas években éltek azok a vármegyei birtokos urak is, akiknél a mondák szerint szolgált. Így Kende Kanut, Szatmár vármegye alispánja, cégénydányádi birtokos sz. 1822-ben, meghalt 1904-ben. Vály János országgyűlési képviselő, majtisi birtokos, sz. 1826-ban, meghalt 1896-ban. Kossuth István komlódtótfalusi birtokos, sz. 1873-ban, meghalt 1914-ben. Klein Ignác tunyogi birtokos sz. 1853-ban, meghalt 1923-ban. Nem valószínű, hogy éppen csak hozzákötötték minden alap nélkül a nevüket a Köcsön-mondákhoz. Keresni kezdtem. Ki ismerte Köcsönt? Ismerte Szászi Gusztávné Matolcson, Fülöpösdarócon Katona Ferencnének az édesanyja. Tunyogon is, Magyarban is több idősebb ember. Születési helyét négy helyre teszik. Születhetett ezek szerint Vámosorosziban, Györteleken, Cégényben és Fülöpösdarócon. A hetvenéves Katona Ferencné azt mondja, hogy bizonyosan tudja, hogy Fülöpösdarócon született. A református eklézsia anyakönyvében itt szép számmal találhatók Köcsönök. De mindjárt meg is állapíthatom, hogy a nevet ma torzítva ejtik, mert az 1830-as első adatoktól kezdve mindenütt Kütsön van az anyakönyvbe beírva. Így tiszta kún hangzású név ez. Két adat érdekelt. Az egyik szerint Kütsön Péter született 1837 december 17-én. Apja Kütsön Péter, anyja Virág Juliánná. Keresztszülők a Kütsön Péternél nem kevésbé híres és tudományos Moldvay Mihály bíró és — amint illik is — ennek felesége, Moldvay Mihályné sz. Vajda Juliánna.

A másik adat szerint Kütsön Péter sz. 1828-ban, anyja Kütsön Lídia.

Most melyik az igazi Kütsön? Valaki nevetve jegyzi meg, hogy

bizonyosan a Lidia fia, mer a nem muszájbul készült. Azért is lett belüle híres ember. A két adat birtokában megkerestem a kedves öregasszonyt, Katona Ferencét. Ő azt állítja, hogy a híres kocsis Kütsön Péternek és Virág Juliannának a fia. Ez az igazi Kütsön. A nagybátyja szárazmolnár volt Darócon, de hogy »elbomlott a malom« (örök kár érte, műemléknek kellett volna minősíteni), azok is elköltöztek innen. Katonánénak az édesanyja szobalány volt Kende Kanutnál, amikor Kütsön Péter ugyanott »prádés« kocsis volt, hát ő »illetékes tudni«, melyik az igazi Köcsön.

Ezzel meg is volnék nyugodva a Kütsön születési helyét illetőleg, ha ugyanakkor nem kaptam volna kézhez a fülesdi lelkész pár sorát, mely szerint Kütsön Péter 1821 szeptember 21-én született Fülesden. Apja Kütsön Ferenc, anyja Ns Csenged Zsuzsanna volt. Az értesítés szerint ott született Miirály testvére is, akiről mondják a mondókások, hogy Szatmárott százforintos bankót ragasztott a cigány homlokára. Sőt Vámosorosziból is van egy értesitésem. Biztos, hogy ott született Köcsön — mondja a levél.

A nemes versengés Köcsön születési helyéért így egyelőre eldöntetlen. Éppen így nem sikerült megállapítanom azt sem, hogy volt-ó hát hajdúja Bereg vármegyének. A megszállás alatt a meg-, szállók a vármegye irattárát elpusztították. Halálzási helyét sem tudom. A szájhagyomány szerint Cégénydányádon halt meg, de ennek az eklézsia anyakönyvében semmi nyoma. Kütsönök, illetve Köcsönök még élnek szerte a nevezett falvakban szép számmal, de egyikről sem tudtam azt a meggyőződést szerezni, hogy Köcsön Péternek a leszármazottjai. Beregmegyei urak említették egyszer, hogy Köcsönnek az unokája tanult ember lett. A Fejérváry-kormány alatt miniszteri osztálytanácsos volt. Járt lent Beregben is, mindig a nagyapját »historizálta«. Igen büszke volt rá. Ennek is utána jártam. Ha miniszteriális tisztviselő volt, akkor Pesten kellett laknia. Az 1900-as évek pesti lak- és címjegyzéke meg is adta egy Köcsön Lajos nyug. főispán címét. De persze 1940-ben már abban a házban senki sem tudott róla, él-é, hal-é. Ki tudhassa. Magyarország városai és vármegyéi monográfiák sorozatában az 1900-as években megjelent Szatmár vármegye monográfiája is. A 376. lapon a következő adat áll: Köcsön Lajos nyugalmazott főispán. Született 1856-ban Vámosorosziban. 1902-ben osztálytanácsos a pénzügyminisztériumban, 1905-ben Túróc vármegye főispánja. 1906-ban nyugalomba vonult. Nem is csoda, ha 1940-ben nem találtam rá, hiszen ekkor már 84 évesnek kellett volna lennie. Be kell érnem annyival, hogy Kütsön, illetve Köcsön Péter tényleg élt és könnyebb szájhagyomány alapján a róla szóló mondákat összegyűjteni, mint a hivatalos feljegyzésekből pontos adatait kimutatni. Örök kára a

néprajzi tudománynak, hogy Köcsön Lajostól nagyapjának a családban élő hagyományait senki le nem jegyezte. Nem volt Köcsön Péter nemzeti hős. Nem mozzgatott meg népeket, mégis pusztán egyéniségének varázsával egy teljes babonakört támasztott maga körül. Hogy megróna engem Szásziné, ha ezt hallaná tőlem, hiszen minden Köcsönről szóló történetét azzal szokta befejezni, hogy:

— Mindez pedig nem példabeszéd, hanem igaz szó.

KOCSISBABONÁK.

Hazura Péterről a Horváth István főispán orosz kocsisáról beszélték, hogy »hóttember újját, hordta zacskóba a nyakába«. Azért volt mindig sebesjáró lova.

Nem fárad el az a ló, améknak a nyakába farkasfogat akasztanak. ^

Ha sárga lepkével simítják meg a ló hátát, a legjobb menő ló lesz belőle.

Kis Mihály nagykállói gulyás a következőket mondja:

— Kocsisember amék van, hogy azt akarja, hogy a lova jó legyen, az sírból vájt koponyával osztja az abrakot a lú elé. De arra is jó e, hogy vannak olyan emberek, könnyen megijednek. Akkor abbul a koponyából kell tömi egy darabot, összetörni hirtelen, oszt vízbe tenni, hirtelen meginni. Elmúlik ag ijedelem.

Nyírmeggyesen ijedelem ellen gyerekekkel egy csipetnyi porrártort csikólépet itatnak egy pohár vízben.

Somfa ostornyéllal nem szabad a lovat ütni, mert attól a ló elszárad. Igen okos babona. A legkeményebb fa a somfa, az ütése is kemény. Épp így nem szabad veresgyűrűfa ostomyelet használni, mert attól is elszárad a ló. Szilvafából van a legjobb ostornyél, az erős is, szívós is, de jó a tölgyfa és a meggyfaostomyél is

Trágyát nem szabad tapasztásra az istállóból kiadni, mert attól is elszárad a ló. A trágyadombról vagy az útról felszedett trágyát már használhatják erre is, az már nem ártalmas a lóra.

Majoros András csarodai kerülő, kocsis, pásztorságot is próbált ember. A következőket mondja:

— Az ostorát idegen kézre semmiféle kocsisember nem adja, mert az ostorba van a kocsisnak a hatalma. Amikor én prádskocsis vótam, még arra is görbén néztem, aki az ostromho hozzányúlt. Szerszám közül legjobban a kantárt, szügyelót kell őrizni, mer avval lehet a lovat legjobban megrontani. A szemzőbe, de még inkább a szügyelő középső részire elég egy kis újjnyi szűrőskutya nyúzott bürít odadugni, attúl úgy megbokrosodik a lú, hogy nem lehetne rúd mellé vezetni. (Természetes, hiszen szúrja az a lovat.)

A ló keféjét, meg a ruhát, amivel fényesre pucolja a lovát, azt meg éppen őrzi mindenki. Azt igazán nem szabad senki kezébe adni. De, ha a kocsis azt akarja, hogy ragyogjon a lóva szőre, akkor lopja el a lány első ingét. Azzal pucolja a lovát. De aztán számoljon is azzal, hogy a lány elszárad, a lúnak meg ragyogni fog a szőre. Meg aztán van olyan gonosz is, aki szerbtövist teszen a ló farka alá. Akkor elragad a ló.

Joó Gyula, nagygéci gulyás Sajó László öreg kocsisra hivatkozik, mint akitől sokat hallott a kocsisok tudományáról. Ezt is tőle hallotta:

Ment egy uraság. Messziről látták, hogy jön rájuk szembe egy másik kocsi. Azt mondja az uraság a kocsisának:

— Tréfáld meg ezeket.

Hát — folytatja Joó Gyula, — a kocsist se nagyon kellett biztatni. Leszállott, vastag keresztet rajzolt az út porába farkashájjal, s azzal űk maguk félreálltak. A ló jobban megérez minden változást, mint az ember maga. Húsz méterre a keresztül leállott a négy ló, mer az ájer rávitte a szagot.

— Mi lesz most? kérdi a négy ló gazdája.

— Várunk! — felelt rá a kocsisa, mer a mán észrevette a másik fogatot. Tudván észrevette azt is, hogy a másik kocsis tréfálta meg, csak még azt nem tudta mivel. Rászólt a kocsiscimborára:

— Ereszd el a lovamat hé!

— Én nem foglak, mondta a másik.

De mán akkor — mondja Joó Gyula — le is ugrott a kocsis a bakrúl, szedte le a másikat, agyon verte (vagyis az agyat borító koponyáját ütötte). Úgy oszt a másik uraság parancsára a kocsis felkaparta a port, ott ahun el volt hintve farkashájjal. A por ellepte a farkasszagot, úgy tudtak továbbmenni.

Azt is Sajó László mesélte, mondja Joó Gyula, hogy ha a egyik kocsis megharagudott a másikra, azt mondta:

— Megájj! Megtréfállak! Nem tudsz befogni arra az időre, amikor rendelik. Megpirongatnak érte.

— Avval, — mondja Joó Gyula — ravaszdi képpel, végighúzta a farkasháját a kocsirúdon, nem tudta vón a másik kocsis rúd mellé állítani a lovakat. Ilyen esetben nem segít más, vagy le kell súrolni erősen a rudat, vagy más rudat kell elővenni. Ha ilyen farkashájjal az istállóba a jászolgerendán végighúztak, a jószág mind széjjeltépte a láncot, nem maradt meg abba az istállóba se ló, se marha.

VII. JUHÁSZOK ÖNMAGUKRÓL

A juhász rendszeren juhászcsaládbul házasodik, mondja Mán Sándor nagyari felesjuhász. Mikor én házasodtam, húsz juhot kaptam a feleségem, húszat én. Vettem legelőt. Tartottuk hat esztendeig magunk. Hatesztendő múlva kétszáz juhval állottam be felesjuhásznak. Ha a fiatalok szegények, rokonféle ad nekik használatra juhot, hadd legyen kenyérbe, oszt a juh meg azé, aki adta. Nyíren háromévre állanak be a juhászok. Ez a juhásznak jobb, mer többen részel a pásztor. Ez a régibb szokás. Itt feketefődön kétévre áll be. Ez a gazdának jobb, mer hamarabb jut pénzhez. Ha kétszáz juhval beállók, akkor kétesztendeig tartva ötszáz lesz belőle. Akkor felezük a gazdával. Kétszázötven ide, kétszázötven oda. A szaporulata feles. Ha a gazda hányja kétfelé a juhot, akkor a juhász választ, ha a juhász hányja kétfelé, akkor a gazda választ.

A gyapja is feles a juhnak, a természetes, mondja Mán Sándor. Hétköznap hétfőn, szerdán, pénteken a gazdáé a tej, kedd, csütörtök, szombaton a juhászé. Vasárnap a bojtáré. Ha bojtár nincs, akkor is a juhászé.

Én csak azt tudom mondani, mondja Mán Sándor, hogy az az okos gazda, aki olyan cselédet fogad, akinek van valamije. Sohse szabad sajnálni pásztoriul, cselédtől, ha van neki egy-két jószág. Jobban igyél magára, akinek van valamije.

A felesjuhászt márcsak egy lépés választja el attól, hogy önállósítsa magát, ha legelőt bérelt, a maga gazdája lett. Saját szorgalmától, ügyességétől, no meg szerencsájától is függ, hogy függetlenségét megtartsa. Két ilyen juhással beszéltem 1940 nyarán. Az egyik Vas Péter nagyari juhász. Az ekléziától bérelt háromszáz juhának negyvennégy hold legelőt. Holdanként huszonöt pengő bért fizetett érte. Keservesen panaszkodott, rossz világ jár. A legelőre a sok víz miatt későn lehetett kihajtani, a Marcsa-tanyán telelt a

juha bérelt hodályba, a mellett még szénát, szalmát is venni kellett. A »zavart időbe« meg senki se akar felesjuhot tartani.

A másik önálló juhász Nyírmeggyesen Ilosvay Aladárné birtokán bérelt legelőt. Fiatal ember, Császár Sándor. 1908-ban született Leveleken, Szabolcsban, tehát mindössze harmickét éves.[^] A gazdát kértem meg, mondja meg Császár Sándornak, hogy beszélni szeretnék vele. A gazda nem igen tanácsolta, tudta, hogy a régi pásztor világ nyomait keresem, azt mondja, mit tudhat egy ilyen fiatal pásztor a régi világbeliekről. Hát mondom, márcsak megpróbálok vele beszélni, nálam bizonyosan többet tud a juhászéletről. Délután beállít egy fiatalember, biciklit tol maga mellett. Bricsesz rajta, takaros csizma, gazdászkalap a fején, azt mondja: én vagyok Császár Sándor, a juhász. Ránézek a biciklire.

— Szamár helyett biciklit tart már a mai juhász?

— Megvan annak az információja, mosolyodik el rá a juhász.

Régen szabad határ vót, a számárra felpakolta a juhász a bográcsát, szolgáláját, hunmiját, — ment! Ma szűk a legelő, megteszi a bicikli is.

Soha Császár Sándornál: ügyesebb, értelmesebb, hagyományt és orvoslást egyformán ismerő pásztorral nem beszéltem. Az is öröm, hogy szereti a mesterségét. Így beszél:

— A nagyapám nagyapja is juhász vót. Az egész család a vót, de testvéreimet mán tanította az apám, hogy ü korán elhalt, engem a nagybátyám Császár György nevelt. Kilencvenhárom éves ma az öreg, Csengerújfalun él, jó egészségben van. Az öreg olyan juhász, hogy ha ránézett egy jószágra meg tudta mondani, akármilyen baja vót annak, hogy él é még huszonnégy órát vagy meghal.

El lehetne hallgatni napestig ennek a pásztornak a szavát. S ha mégis kevés az, amit elmondani tudok róla, annak a magyarázata az, hogy mint minden juhász, nyugtalan, és biciklije birtokában könnyen mozgó ember Császár Sándor. Tudományt kint találni a tanyán.

1940 nyarán Nyírmeggyesen felsőszabolcsi huszárság állomásozott. Megörültem ennek, hiszen ezek közt legalább egy tucat pásztornak kell lenni. Átadtam egy árkus papírt az egyik őrmesternek azzal a kéréssel, írja fel az ezredben szolgáló pásztorok nevét. Visszahozza délután az ívet, két név áll rajta. Szinte hihetetlen, hogy ne legyen köztük több pásztor. Van is bizonyosan több is, felelte az őrmester, de úgy van az is, hogy aki teheti az nem mondja meg, hogy ő pásztor, hanem azt mondja, hogy birtokos, kisbirtokos, kiscgazda. Akármilyen mond, de azt restelli beírni, hogy ő pásztor!

A két pásztor közül az egyik Szemán József gulyás, a másik Nagy Károly kemecsei születésű juhász volt. Szép szál ember ez az

1890-ben született Nagy Károly. Végigbarcolta a világháborút, hadirokkant. Gyomorfekéllyel operálták, gyomorszűkülete volt, mondja, s a tüdejéből is nemrég vették ki a golyót. Azóta nem tud nótázni, nem bírja. Sorsa annyiban közös a Császár Sándoréval, hogy őt is a nagybátyja nevelte, Királytelken Dessewffy grófnál lakó Berecz Lajos számadójuhász. Kilencven felé jár már az öreg, mondja Nagy Károly, de ma is ő a számadó mindenféle pásztor felett. Így emlékszik meg róla:

Kemény ember az öreg. Tudományos is, de semmiféle tudományát nem árulta el. Ha kérdeztem, azt felelte: tanulj te is, tanultam én is. Avval a vállamra csapott, hogy azt hittem, térdig megyek a földbe. Vót úgy, hogy mulattunk mink bojtárok, másnap csak helyt kellett állni. Forgattuk mink a juhot, menjen mán délelni, nem ért a semmit, csak legelt. Rátámaszkodtunk a botra, de csak bukdácsoltunk utána, lefeküdni nem mertünk az öregtől, mer mindent tudott rólunk. Megtörtént, hogy lóhátrul lesett minket a kukoricásbul, járunk-e a jószág után. Addig votunk mink fedél alatt télen is, míg reggeliztünk. Azután mars vissza az akolba. Azt hajtogatta az öreg, hogy van neki egy könyve, abba magátul beleíródik, hogy mit csinálunk mink, ű meg csak kinyitja, oszt olvassa.

Mikor megházasodtam, Balmazújvárosba kerültem. De látam, hogy itt nem lehet létesülni. Vagy együtt iszom az öregebbekkel, vagy kinéznek maguk közül. Az első pásztor tíz liter bort rendelt, a második a dupláját, az utolsó mán egy hordót gurítottatott be. Pocsékba ment. Ha elhúzódtam, az öregebbje korholt:

— Te még fiatal vagy. Mit törődöl véle, hogy lesz, mint lesz. Lám én milyen öregember vagyok. ..

Restellette az ember, — ismeri be a pásztor. — Ezerötszáz pengőt elkártyáztam egyszer. Nem mondtam senkinek, még a feleségemnek se, de csak ki kellett annak világosodni, mert bundát se tudtam venni magamnak, megélhetés se vót. Az apósom elővett, de engem is furdalt a lelkiisméret. Az öreg bátyám is azt. izente az asszonynak: pakolj ebben a minutumban, hagyd ott a betyárt! De a feleségem csak kitarzott mellettem. Tudta, hogy nehéz a helyzetem. Hiszen debreceni szabadságon itt a veres, hun a veres-en többet is el lehetett veszteni. Beugratták az embert. Mer jön egy. Nyert. Megtett egy nagy pénzt, újra nyert. Zsebrevágta a nagy pénzt, elment. Igen, de e cimborá vót. Amíg cimborá játszott, addig mindig tudta, aki nézte, hogy hun a veres. De ha mi kezdtünk játszani, akkor becsapódtunk. Rendőrnek hiába is szólt vón az ember, mire a jött, a cimborája mán vitte a pénzt. Bunda nélkül teletem azon a télen, de nem fedél alatt. Mozgattam a juhot éccaka is, megbóbiskoltam a házbért, a tüzelőt, a zsírozót. öszeszedtem oszt magam. Negyven darab anyajuhot vettem tavaly a kincstártul és

avval az apaállattal párosítottam, amit magam neveltem. Hiábá, hogy mindig a Nyíren nyaraltam velek, az én gyapjúm vót olyan értékű, mint aki hegyen nyaralt. A nyíri gyapjúba több a por, de abbul a zsírt az az eső sohse viszi ki, csak a port. Nedves esztendőbe, ha esős az idő és jó a jószág tartása, akkor súlyos a gyapjú. Mikor osztán mán egy kis fődre is szert tettem, könnyebben gondolkodtam. Azon lednek, bükköny terem, de annak, akinek semmije sincs, annak bizony ma nehéz a sora. Házbér, tűzifa, zsírozó, ruhára való, mindent el kell ma követni annak, akinek semmije, csak a juha.

Megkérdezem, hogy kire hagyja a juhászatát most, hogy bevonult.

— Senkire, feleli a juhász. A feleségemre nem bízhatom, nem győzné meg maga. Négy és félszáz juhomat adtam én el harmincöt pengőjével párját, amikor bevonultam. Eladtam a gyapjumat is. Tizenhatezer pengőt tettem én be a takarédba. Kértem pedig, hogy mentsenek fel, hiszen többet jövedelmezek én az államnak, mint egy kétszáz holdas gazda. Ha eladok egy mázsa gyapjút háromszáz pengőér, akkor huszonöt pengő adóra megyen. A juhot eladtam mind, de megmondtam az asszonynak, hogy ha a kutyám elpusztítod, nem megyek haza. Ügy intézd. Azér lettem én juhász, mer élek-halok a jószágér. De most mán nehezemre van. Csak ne látnék soha kis bárányt, meg is lennék tán juh nélkül is.

Mán Sándor, Sándortanyabeli juhász azt mondja, hogy amíg Krisztus Urunk nem rendelte, addig a juh szaladt elfele. De az Úr, hogy a juhász segített rajta, megmondta:

— Hadd itt! Nem fog ez semerre se menni.

Azóta egy csomóba áll a juh. Pedig — magyarázza — nyári nagy melegbe nem jó neki, ha egy csomóba áll és a nap süti. Mer a tüdejét, a belső szerkezetét főzi fel a meleg. Azér fa alá állítom, vagy a hodályba hajtom. Ha közé befeküdne az ember, meghalna a melegtől. Ezér is van, hogy nyárba inkább éccaka etetjük a juhot, mer nappal a melegtől nem is eszik.

Nagy Károly azt mondja erről:

Melegbe a juh összebújik azér, mer a légy csak az orrán tudja bántani, azt védi. Rendes pásztor tizenként széthányja ükét, mer meg is fül a nagy melegbe, ha mind egy falkába bújik össze.

Ha jó a legelő, januárba ellik a juh, májusba választom. Ha gyenge a jószág, akkor tallón válik. Öt hónapig hordta az anyja, öt hónapig szoptatja. Tavasszal a tizenkét-tizenhárom hetes Ids bárány mán gyeperész. Lopott pásztor, hanyagabb pásztor resztek foglalkozni a jószágával, nem igyelt rá, akkor bizony megesett, hogy a bárány az anyja tejit nem bírja, gilisztát kap. Nagy a hasa ilyenkor a báránynak, púpos, nem halad (nem fejlődik). Ilyenkor

leszózza az ember. Három kiló sót megörülök lisztnek, tizenöt deka rézgálicot belekavarok. Egy kávéskanálnyt teszek a bárány, egy evőkanálnyt az öregebbjének a szájába. Az elég, megöli a gilisztát.^{1. 11}

Mer a juhot ápolni kell, folytatja Nagy Károly. Az a legkényesebb gondozásra, a szarvasmarha a legigénytelenebb. Az idei nagy télbe (1939—40 tele) hiába etettük a juhot, már szeptember végire lefagytak a zöld mezők. Száraz, szemes abrakra kellett ükét fogni. Azt a juh soká nem szereti. Ha szalmát eszik télen, akkor azt diktálja az orvos is, amit én: szalma tekergőzött a lábára. Adni kell neki szálas takarmányt, szemes abrakot, éccakára meg szalmát, a levelesibül szálai a jószág. Eljött az ellés. A két-három hetes bárány mind elpusztult. Kevés vót a tej, az anyja mellett elalutt (elájult) a kis bárány. 1938—39 telén vetésen jártam vele még télen is. Akolba se háltak soha, kinn ellett a bárány a hidegen. A bunda alá beraktam, míg megszáradt, az anyja azalatt is járt utánam, bőgött, követelte a fiát. A télen? Rá se igyelt, hiába akolba ellett, mellette maradt. Bárányát is csak akkor szoptatja, ha jó az ellátása. Rossz tartásnál otthagyja a bárányt. Ha az elbír menni utána, még csak felveszi, oszt szoptatja, de sokszor fel se bír kelni a gyenge bárány.

Az 1939/40-es télre Császár Sándornak is nagy a panasza: mert »úgy fagyott meg csukára-csontjára szegény nedves kis jószág a nagy hidegbe«.

Azt kérdem Császár Sándortól, mért útálja a többi pásztor a juhászt.

— Három alapja van. Első alapja, mánmint a gulyás részi-ről, hogy kérőző állat ez is, az is. De ahun a juh elmegyén, ott a gulya nem legel. Szarvasjószág nem szereti, mer, hogy sűrűn trágyáz a birka ahun jár, utána a szarvasjószág nem eszik. Második alapja: a lú legelt, evett utána, de a vályubul birka után nem iszik. Hortyog ott a vizen, de nem issza. Nem kell neki. A csikósnak ugyan alaposan ki kell mosni a juh után a vályút, ha azt akarja, hogy az ő jószága igyék utána. Harmadik alapja: a juhász ellenfele a kondásnak. A disznó megfürdik a sárba, becsávazza a legelőt, ott meg a birka nem eszik. Megyén bőg rajta, de nem eszik. Gazdag mezőbe még enne egymás után, de ilyen kis helyen, mint amilyen a mai legelő, már nem. Ezér osztán, ha tanálkoznak szidják egymást. Te gyarló kondás. Te rihes juhász. Te kastos kondás, ilyenekkel ellenkedtek egymásnak.

Ugyanerre a kérdésemre Vass Péter azt feleli:

A juhlegelő kopárabb, mer a juh kopárra legeli a legelőt. A gulyás, kondás haragszik rá, mer a juh éjjel jár, a finnyásabb marha nem is eszi meg egy darabig a füvet, ha a juh megpiszkolta. Letagadni nem lehet, mer a juhganéj megmutatja, hogy ott juh járt.

Valamikor szabad határ vót, nem vót befogás, nem vót tag, közös nagy legelőn járt minden jószág, csak a járását jelölték ki nagyjából. Igen, de sovány vót a legelő akkor is, muszáj vót éccaka járnival a juhval. A gulyások panaszba tették. Hajdúhadházon vótam én akkor a mezőbíró juhásza. Mondta nekem a gazdám:

— Te Péter! Az a panasz, hogy te jársz éjjel a juhval.

— Mán hogy járnék! Tagadtam, de persze, hogy én jártam, muszáj vót, kellett a juhnak a legelő.

Három éccaka hajtottak, bíró, meg a kerülő. Egyszer úgy vót, hogy három lépés se vót, úgy mentek el mellettem. A kutyám a hónom alá fogtam a guba alá. Próbált vakkantani, nyakonvágtam. Szerencsére a juhom úgy maradt állva, ahogy összekanyarítottam nagy hirtelen egy csomóba. Hallottam is, hogy mondták:

— Csak egyszer tudnánk megfogni a betyárt.

— Nevettem, fejezi be a történetet, mer aki juhász, az igyelettel van a dógára.

Úgy látom, hogy nincs olyan juhász, aki tilosba ne legeltetne, mert amikor Nagy Károlyt megszólítottam ebben az ügyben, így felel:

— Disznó, juh úgy lát éccaka, mint nappal. A szarvasmarha kevésbbé lát. Legérzékenvebb éjjel a juh. Annak a legnagyobb a látóképessége a setétbe. Éccaka jó vele menni. A kolompot szalmával betömni, oszt indulhat is a nyáj. Valami megrezzen, a juh mindjárt figyel. Nagyobb zörrenésre összeszalad. Van olyan jó tolvaj a juh, mint a kasszafúrók.

— Hát a juhász — kérdem.

— Annak muszáj. De körültekintéssel is csinálja. Este vár a kerülő. Vár esti kilencig, tizenegyig. Semmi. Na, mán nem jön, gondolja, hazamegy a vackára lefekszik. Én meg megyek hajnalra.

Másnap azt mondja:

— Megájj! Kijátszók véled.

— Oszk felkél hajnalba. Igen de télen este öt-hat órára mán besürvedik. En mán öttől-hétig legeltettem este. Ha errül megyek — magyarázza nekem, — nem erre fogok visszamenni. Sohase mentem én még vissza azon az úton, améken elindultam. Hacsak kutyája nincs a kerülőnek, engem ugyan meg nem fog. A juh úgy figyel mint az ember. Tán még azt is tudja, hogy ű most tilalmasba jár. Valami mozgást hall, összeszalad. Vár egy negyedórát, félórát, szétterül, megkérőzik, újra legel. Ellegel egész éccaka. Le is fekszik egy-két órára. S ez nem is lopás. E csak a jószág gondviselése.

Kötelesség.

— Hol kezdődik hát a lopás? — kérdem Mán Sándortól.

— Hiánynak nem szabad lenni, feleli rá. Úgy van, hogy a gazdám mellett kell fognom, mer az ád kenyeret. Lopni legkönyebben ellopódik a kis bárány, mer azt viheti végig a falun, a

nem bög. A régebbiek kedveket is töltötték benne, hogy ki tud a másiktól lopni. De én soha nem akartam, hogy szégyenbe maradjak. Ha egyik éccaka elhordták, én a másik éccaka visszaloptam a jószágomat. Ha a lopáson nem kapnak rajta valakit, akkor nem szésvén. Ezelőtt divat vót. Gyakran úgy esett, hogy még az is ett belőle, akitől ellopták.

Tavaly, folytatja Mán Sándor, Szegedinél szolgáltam. Vót egy juh. A félpofája fekete. Mielőtt elmentem, felolvastam a juhot, rábíztam a bojtáromra. Visszajövök, hiánvzik egv. Épp ez a félpofájú. Aki a juhval jár, az a felelős, mer juhásznak, kondásnak nem annvi, hogv kárba megv a jószág. Mondom a bojtáromnak:

— Lopd vissza te, mer tetőid lopták el a csehek.

Azér mondtam így, mer akkor még a Tisza túlsó partia az övéké vót, mondja a juhász. Gondoltam is azt az embert aki tehette, mer előtte való nap járt erre. Ok nélkül nem jött. Úgy oszt éccaka átment a bojtár. Szerencsével járt, mer a juhot visszalopta, a csehek se lótték rá. Jön oszt másnap az ember; hogv:

— Nem tudom ki, de valaki ellopott a juhombnl.

— Lehet, hogy a lopta el, mondom én, akitől ugyancsak loptak.

Azér szóltam így, magvarázza a juhász, mm· nv'lván nem foghattam rá, nem tudhatom, hogv csakugvan ü vót e, de nőm is állottam éppen félre, hogy megijedjek. Nem kereste osztan rajtunk a juhát ü se, más se.

Tud Mán Sándor más esetet is lopásról, s így mondia el:

Fülesden. 1931-ban esett, hogy este a juhász bement a faluba vacsorázni, azalatt meg negyven juhát elhajtotta az aze-lőtti bojtária. Zsidó vót ennek az embernek a gardája, azt állította, hogy a pásztor maga lopta el. Azt mondta rá a juhász:

— Jól van! De ha kiderül, hogy nem én loptam el, akkor meg kell halnod zsidó.

A bojtár az erdön hajtotta keresztül a juhot, mentek is utána a nyomán. Beregnaményba el is fogták. Hatvan pengőbe került a zsidónak a visszaadás, az ü kára lett. De a juhásznak mégis el kellett menni évközbe, merhogv megfenyegette a zsidót. Igen, de a bérít megkapta egész esztendőre, így oszt nem károsodott, fejezi be a történetet Mán Sándor.

A juhot bélyegezni is szokták. Kérdem Mán Sándortól, hogy az nem akadályozza meg valamennyire a lopást?

— Hogv a juhot bélyegzik e, vagy se, az bizalom dóga. Hiába van rajta ötven bélyeg, úgyis ellopja a juhász, ha akarja. Kár a vesződéséért a gazdának. A pásztornek meg nem kell bélyeg, az úgyis személyében ismeri minden juhát.

Igen megsértődött Mán Sándor, amikor nem akartam elhinni, hogv névszerint ismeri minden juhát. Nekiállt és feldiktálta nekem

100 juhának a nevét. Csak százét, mert abban az esztendőbe a birkának több mint a fele elpusztult. Mikor a felsorolással kész volt, azt mondta:

— Nem kell nekem az akolba bemenni, hogy megmondjam melyik birka bög. Bögéséről megmondom a házba, hogy melyik vót.

Császár Sándor, birkához, disznóhoz egyformán ért. Névszerint ismeri ő is minden jószágát. Szerinte ez természetes. Nem is pásztor, ha pofájáról meg nem mondja, melyik melyik jószága, így mondja el:

— Én széjjelrakom a száz most ellett malacot, ha egyszer látam kecen a kocát. Háromszáz juhom van. Szörre, fejre vagy tesD állásra, de valamékre megismerem. A kis szopósjószágnál a fejábrázat, fülábrázat hasonlít apáho, anyáho. Meg kell tudni mondanom, melyik apátul, melyik anyátul van. Malacnál is, báránynál^ is csak fejrül lehet mondani, hogy melyik, melyiknek a fia. Fogadást teszek rá, hogy elmennék hat héttel az ellés előtt a birka mellül, csak ellésre jönnék vissza. De mihelyt felszaradt a kis bárány, megmondom, méknek a fia apárul, anyáiuul.

Ezt el is kell hinni, mert így is van. Emlékezetes a Pálik Béla festőművész esete, akinek egyik díjat nyert festményének a kiállítása alkalmával Andrassy gróf felhozatta a juhászát, kivitte a műcsarnokba, hogy mit szól a birkákhoz. A juhász megnézte a képet, s azt felelte, hogy igen jó ez, csak a van benne, hogy e mind egy birka.

A juhásznak épp úgy megvan a maga babonás hagyománya, mint a pásztorság többi ágának. Az erre vonatkozó gyűjtött anyagom nem teljes.

1936-ban a daróci L. tanyán lakott egy Tót Lajos nevezetű juhász. Valahogy nem jött ki a sora, hogy felkereshessem és jóakaróim le is beszéltek róla, így jellemezték a pászort:

— Igen akaratos ember. Szembeszáll akárkivel. Tudákos. De nem mondja ám meg, hogy mibe áll a tudománya. A felesége azt izente, ne is próbálkozzék senki megtudni, mert elég szép a Jékey nagyságos úr vagyona, de nem adná érte a tudományát az ura. Tanáljuk ki, ha tudjuk, hogy mért nincs az ű ura juhába kullancs.

Módfelett sajnáltam, hogy nem találkozhattam vele. Annyit mégis megtudtam így, hogy a tudós pásztor juhába nincs kullancs. Ez is valami.

Sárai Bálint a Marcsa-tanyáról azt állítja, hogy a tudós juhász meg tudja tenni, hogy egy házhelynyi helyen meglegel száz juha. Egy öreg juhász meg azt a figurát beszélte el neki, hogy boszszúból egy juhász elszalasztottá a juhát. Ki a Tiszába fült, ki a Szamosba. Beletett az illető valamit a pipájába, annak füstjével zavarta el a jószágját. Két tudós juhász vetélkedését így adja elő:

Kovács István igen büszke juhász vót. Helyet változtatott. Azt mondta az utódjának:

— Na Péter ecsém! (Merhogy Morvai Péter vót a másik juhász.) Tiszta juhot adok által néked. Egy rihes sincs benne.

Azt mondja a másik:

— Nézze István bátyám! Nem szoltam vón egy szót se, de ha mán felhozta, hát fogjon nekem egy juhot, amék nem rihes ebbe a falka juhba.

Avval csak elővette ükét:

— Ez is rihes, ezt fogja meg, ez is rihes.

Mind rihes lett a juh abba a minutumba, amikor a tudós pásztor akarta.

Ez a Morvai Péter azt mondta egyszer:

— Na komám! Ha én húsz évig leszek juhász Csillag Sándornál, akkor se lesz rihes a juhom. Akkor is elég lesz ez a kis szaru zsír.

Avval csak kihajtotta a juhokat az országút kellős közepibe, ott vágatta ükét össze karikára a pulival (összetereltette egy fótba). Sohse nyúlt többet a juho. Nevetett, ha tudákolták, mit csinál a juhval. Azt felelte:

— Nem kívülről kell azokat kezelni, hanem belülről.

Mint egy bornyú, olyanok lettek a keze alatt a juhok. Az ilyen juh osztán a csillagott majd lerúgja. Az égbe jár a lábai, annyira cikáznak. De, aki az ilyen juhász után jön, az kösse fel a gatyáját, ha jó juhot akar.

Császár Sándor szerint:

— A birkából is el lehet venni a tejet, úgyhogy megdöglik az apróbárány éhen, így oszt nincs szaporaság. Megtette ezt az olyan juhász, akinek felmondtak, oszt így bosszulta meg magát. Vót úgy, hogy elásott valamit a hodályba, ű tudta mit, de bajos dolog meg is keresni. Ördögi mesterség.

Vas Péter tart is, az ártalmas pásztortól. Tapasztalt róluk furcsákat. Így azt is, hogy:

— Megrontotta a juhász a juhot. Megkezdett a birka elleni, elvitte a juhász a tejet. Aki ártalmas, a bele akarja ótani a birkába a vést, a rihet, a himlőt. Ismertem olyan juhászt, aki azt mondta nekem, hogy ű meg tudja csinálni, hogy a juh mind s . . . el jön ki a hodálybul, vagyishogy farral. Meg is tanított vón rá. Igen, de féltem tüle, hogy valami ördögi tudomány, oszt nem bírok meg vele. Ez a juhász azt is meg tudta csinálni, hogy mind farral gyütt ki a bárány az anyjából. Vagyis lehet ellésbe rontani, hogy a kis bárány mind nyomorék legyen. Bízattott váltig, hogy tanuljam meg, ha megharagudnék megronthatnám vele a más jószágát.

— De olyan juhász is vót, nem is egy, fejezi be Vas Péter, hogy viccelni akart, elterelte a nehézalvó cimborának a jószágát.

A BIRKA GYÓGYKEZELÉSE.

A jó juhász orvosa is a rábízott jószágnek. Császár Sándortól lehet a legtöbbet tanulni orvoslást illetőleg. Értelmes előadása, ismerete gyógy- és gyomnövényekben külön tanulmányt igényelne. Mindig is csodálkozom, hogy népünk orvoslási tudományára, gyógynövényekkel való gyógyítására nem fordít elég figyelmet az orvosi tudomány. Kuruzslásnak minősíteni lehet, de megvizsgálni és feltárni évszázados tapasztalatok kincsét a mai orvostudománvra sem lehetne káros hatással, s e tekintetben elsősorban a pásztorok tudományát lenne érdemes felülvizsgálni. Hiszen úgylis veszendőbe menő kultúra ez is, hasznosíthatnék legalább a magunk számára leszűrt eredményeit. Meggyőződésem, hogy sok drága pénzen külföldről behozott gyógyszer lehetne a hazai füvekből készült szerekkel helyettesíteni.

Az egészséges birkának a szeméről meglátni, hogy egészséges. Két ér van a szem felett, ha ez duzzadt, piros vérral telt, akkor a jószág egészséges. Ha fakó, fehér, akkor beteg a jószág. Ilyenkor az »in« fér) sápadt. De megmutatja a birka bőre is, hogy egészséges-e. Ha a piros bőre halvánnyá változik, akkor a birka beteg, így magyarázza ezt Császár Sándor.

Nagy Károly, mint első betegségét, a felfűvódást említi a birkának:

— Lucernát, lóherét, falombot ette a jószág, attól felfűvódik. Annak is van megoldása. Kitérja az ember a jószág száját és száraz port tesz a szájába, azt az elnyeli. A por behatol a gyomrába és azt a szelet, amék hajtotta, azt lenyomja. Azáltal megszűnik a felfűvódása.

Császár Sándor a juh felfűvódását vakondtúrással gyógyítja (tehát szintén porral). Abból valamennyit a szájába lők, erre magától eláll a felfűvódása, majd később le is lohad.

A pepecshimlőt a pásztorok futó bárányhimlőnek mondják. Ez veszedelmessé is válhat, mert hólyag képződik a jószágon, ha az rápukkan a jószág szemére, a gennytől megvakul. Császár Sándor ezt mondja róla:

— Vót úgy, hogy szógáltam. Mondtam a gazdámnak, méltóztasson beóttatni a juhot. Huszonnyóc nap múlva még kutyásabbul hullott, mint eddig. Beóttottam én, akkor meggyógyult. Mer ón valósággal meleg testrül ótom a himlőt, de ha akkor ótom, mikor mán benne van a jószágba a himlő, akkor mán hiába ótom. Tisztának kell lenni a jószágban. Háromszor kell ótani a maghimlőt, a harmadikbul venni a váladékot. Nem minden szembül lehet ótani maghimlőt, csak akkor, ha tiszta lé van a hólyagba. De igyelni kell, mer egy pillanat, elpukkan és akkor mán vége. Sebbül ótani

veszélyes. Ott mán tüzet ótok a másikba. Ha egyet magra ótottam, abból nyolc-tíz nap alatt akkora hólyag lesz, mint egy tyúktojás. Ebbe mán himlő van. Rendesen háromélű tüvel, fehér pamutfonállal ótok. A fonalat belemártom a himlőszembe és behúdom a másiknak a bőre alá. A bőr és a hús közt van az árvahús, abba kell húzni, tehát ne közvetlenül a bőr alá és ne a húsba. Se felül, se alul az árvahúson, hanem éppen abba. Ha alól vagy felül ótom, mán nem sikerül. Az ótáshoz háromszögletű zsákvarrótüből magam köszörültem háromélű tűt. Evvel a szerszámmal mán lehet bér-málni. Ha eleje van fogva a himlőnek, akkor egy se esik el. Ha benne van a himlő, akkor több hull. Améken kiütött, annak tiszta seb az orra, améken ótottam, csak a farkán van sebje, mer ott ótom, bár lehetne a filébe is. Úgy mondom — magyarázza — hogy ha magátul kapja meg, akkor kiütés, ha ótom, akkor ótás. Van olyan szem himlő, hogy száz darabot is lehet belőle ótani. Amíg himlős, nem bántja a légy, de mikor gyógyulni kezd (három-négy nap alatt gyógyul), azalatt bizony vigyázni kell, hogy a légy be ne köpje.

Vas Péter a saját jószágán még nem próbált himlőt. Szinte érezni a szaván az irtózást, ahogy erről a nyavalyáról beszél:

— A juhászok azt mondják, hogy hamarabb keresztülmegy a birka a himlőn, ha ótják, csakis ez az egy előnye. Itt a szomszéd legelőn jár egy falka juh, hullik himlőbe. Tartok tüle, hogy az enyéme is átragad. Választott bárányt ígértem annak, aki tiszta ótót hoz. Hozogattak is nekem ótót, de annak tisztának kén lenni, e meg csupa véres hab vót. Inkább nem ótom be. Elkergettem az embert, vigyed innét a fenébe. Mer az én juhom járt azon a nyomon mán nem egyszer, améken a himlős juh, de az enyém nem kapta el. Csak megőrzi az Isten most is.

A köszvényről Császár Sándor:

— Köszvény könnyen beleüt a birkába, disznóba, aprószaporaság jószágba. Birkára van egy szerem. Szent Györgynap előtt feljött csuszót elevenen megnyúzó. Nem lehet előbb megölni s utána nyúzni, mer akkor olyan bűdös, hogy az rettenetes. A bűrit megszáritom, összetöröm, sóba elkeverem. Ezt etetem meg a birkával. E nem babona, hangzik az ellenvetése az én szavamra, e belgyógyászat, a birka tisztántartására való. Mindegy milyen napon csinálom, pénteken, szombaton vagy csütörtökön. Egy a fontos, hogy keresetlen csúszó legyen, s napfelkelte előtt nyúzzam meg. Az üvegbe gyűjtött porbul is napfelkelt előtt végezzem a sózást. Van azután egy másik szer is köszvény ellen, ez mindenféle jószágra alkalmas. Keresetlen madzagot kell a jószág lábára kötni, mire elveszti, akkorára elhagyja a köszvény, a lábájás

elmúlt. Esetleg az alatt, míg a lábára kötöm a madzagot, kilenc szót mondok, így:

— Nem egy, nem kettő . . . Így kilencig.

— Akkor kilenc csepp kis porszemet elhajítok a hátamon keresztül balkézszel, hátra se nézek, hanem indulok, megyek. Biztosan használ, zárja le a szót Császár Sándor.

A keringős juhot hozzáértő pásztor megoperálja. Nagy Károly azt mondja:

— Ha megkeringősödött lenyírom a szőrt, megkeresem a koponyán a helyet, ahun fájlalja. Kereken lenyírom a felett a szőrit, a koponyát is kereken kivágom. Két kis vízhólyag mutatkozik az agyvelőn, ha ez kivevődik, az állat meggyógyul, ha az agyvelejét elfutotta, akkor meghal. Ha besikerült az operáció, a bürt visszateszem, egy kis kerek kalapdarabot körül a gyapjához hozzávarrok, hogy takarja a sebet, meggyógyul. A kivágott csontot nem teszem vissza. Ez is járványos nyavalya.

Mán Sándor szerint, nem érdemes vele vesződni, ilyenkor akkora hólyag van a fejibe, mint egy galambtojás, az tele van vízzel. Az agy hibás. Az az orvossága, hogy le kell vágni. Húsát meg lehet enni.

Császár Sándor a megkeringősödött birkát maga operálja. Együtt sajnálkoztunk, hogy nincs nyájába egyetlen keringős jószág, hogy az operációt nekem megmutatná. De én még azt is sajnálom, hogy nem vehetem fel fonográfra szóserint a leírást, amit ad és még ennél is jobban, hogy nem készül az ilyen operációról filmfelvétel. Átadom a szót Császár Sándornak:

A keringős juhnak az agyvelő közepin van mint egy kis borsószem egy akkora vízhólyagja. Ha az kipukkan, a jószág csak beledöglik. Én magam megkezelem. A nevelőapámtul tanultam. Sok birka elpusztult a kezem alatt, míg megtanultam. De nem sajnálta az öreg sem a birkát, sem a tanítást. Ha nem sikerült, széjjelvágtam a fejkoponyáját, kivettem az agy velejét, hadd lássam.

Felvágom a birka fején mint egy ezüstforintos, akkora helyen kereken a bürt, de úgy, hogy az egyik ódalán nem vágom le, csak felhajtom. Utána a csontot kékküvel megkenem. Kékküvel, mer ez vérelfogó és fertőtlenítem a sebet az ötféle fű főzetével. A kékkőtől a csont megfehéredik, olyan lesz, mint a kezem. Persze legelébb kikopogtatom azt a helyet, ahun a hólyag lehet, mer a csont azon a helyen öregén szól, puhán kopog, mert ott vékony a csont, míg a többi helyen éles a kopogása. Ha a birka fejét jobbra hajtja, jobbfelé, ha balra szegi meg és balfele forog, akkor balfelé van a hólyag. Ha a feje tetejin van, akkor egyenesen előre tartja a fejét, a végén így feltartott fejfelé megyen el a jószágul. Ha a bürt

kivágtam, kivágom itt is kereken a csontot, de nem lököm el, hanem a belső felivel ráfordítom a lehajtott bürre.

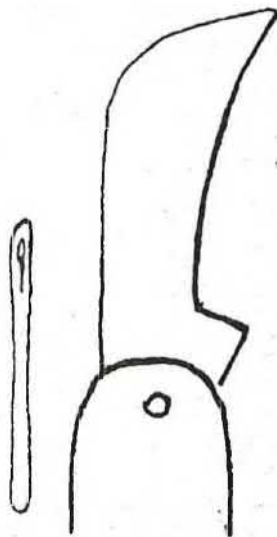
Így a bür is, a csont is nedvesen marad arra a kis időre, amíg én dógozok. Az agyhártyát tüvel meghasítom, de előbb a tűnek a vastagabb végivel megtapogatom, hogy hun a hólyag. Az agyvelő puha, a hólyag keményebb, de kinyomása nincs nékie. A hólyag felett az éles tüvel meghasítom az agyvelő hárttyáját. Akkor mán hozzá se kell nyúlni, magátul kiugrik a hólyag, mer az oda van ragadva belül az agyvelőhárttyára.

Ha a hólyag nem pattan ki, a se baj még. Van egy görbe, nem hegyes tűm, avval belényúlok és kihúzhatom. Még ha kifakad a hólyag, a se baj, elfogom a birka orrát, akkor nem tud lélekzetet venni, a fejét lefelé fordítom, magátul kilöki az agyvelő azt a vizet. Csak, ha az agyvelejét megsértem, az a baj. Akkor elpusztul az állat. Pici lyukat hasítottam csak az agyvelőhárttyán. Többféle dudvanövénybül, de leginkább farkasalma leveliből főzött lével belocsolom úgy, hogy szőrecsetet mártok ebbe a lébe, és avval locsolom be. (Paráhol.) Most ráteszem a csontot a helyire, összevarrom a bürt, egy kis tiszta vászonruhát ráborítok, nem fojtva, mer csak hadd járja a levegő szabadon, attul gyógyul a seb. Ezt a vászondarabkát odakötöm a szőrihe szélen, hogy el ne mozdulhasson. A vászonruhát is locsolgatom dudvanövénybül főtt orvossággal, hogy tiszta maradjon a seb. Hamar gyógyul. Persze békével nem túrné ezt a jószág. Ha másképp nem megy, a két lábam közé fogom, hogy ne rúghasson. De biztosabb a kötés. A bal első lábát a jobb hátsó, a jobb hátsó lábát a bal elsővel kötöm össze, keresztbe kötöm.

Most az érdekel, hogy milyen eszközökkel végzi ezt a mütétet a pásztor. Bemutatom itt természetes nagyságban az erre használt kést és a varrotüből átalakított metszésre használt késecskét.

A pengét magam csináltam kaszacsonkbul, mondja Császár Sándor, úgy erősíttem bele vásári hüvelybe. De kovács is megteszi, hogy beüti a pengét a bóti bicska szárába. Azér kell neki a hüvely, hogy becsukható legyen, ott hordom én azt a tarisznyámba magammal.'

Az agyhártya felhasítására használt késecskét is magam formáltam át. Élesnek kell neki lenni.

Ilosvay Katalin rajza.

Most az a kérdés, hogy Császár Sándor elmondja-e a dudva-növényekből főzött fertőtlenítő szernek a receptjét. Nyugtalanul vártam erről hírt, mert magamnak már nem volt érkezésem ennek a feljegyzésére és Ilosvay Katalint kértem meg rá, kértem egyúttal arra is, hogy az ötféle növényből is hozna fel egy-egy példányt Pestre. Nyugtalanúságom nem volt indokolatlan. Előfordul, hogy az ősi gyógyszernak közelebbi adatait a nép nem szolgáltatja ki, mert általános a hiedelem, hogy ezzel átadja gyógyító erejét is. Legtöbb esetben az a válasz, hogy majd halála órájában adja át valami kedves emberének. De ki ismeri előre halála óráját, s mennyi ősi recept vész így el az utókor számára, nemcsak az etnográfia, hanem talán az egész beteg emberiség kárára. Ezért őszinte öröömre szolgálít, hogy Császár Sándor nem rejti véka alá a tudományát és megkaptam a gyógyszer készítésének megközelítően pontos leírását.

Ötféle fűből készül a szer és Lengyel Géza országos magvizsgáló intézeti igazgató úr szívességéből a fűvek botanikai nevét is közölhetem. Az ötféle fű:

- (Symphytum Officinale).
- (Achillea Millefolium).
- (Aristolochia Clematitis).
- (Polygonum Persicaria).
- (Cynoglossum Officinale)

A varjúsoskáról azt jegyezte meg Császár Sándor, hogy ennek a levele magában sebre léve gyógyít. A meghatározásnál csak az ökörtalppal volt baj. A két felküldött és fonnyadt levél alapján nem lehetett botanikai nevét megállapítani. Csak az újabb növény alapján derült ki, hogy ilyen néven nem ismeretes, de azonos az ebnyelvű fűvek

Az orvosság elkészítése így történik:

Öt liter vízre literenként egy félmaroknyit veszek mindegyik fűből, mondja Császár Sándor. Meghatározott mértéke éppen nincs, csak úgy körülbelülre mondom. Jól le kell főzni. Ha megfőtt, leszűröm üvegbe, jól ledugaszolom. Eláll egy évig is. Sebkezelésnél hígra veszem, avval mosom a sebet. Ha pedig gyógyuló a seb, akkor egész sűrűre veszem és avval, mint egy kenőccsel kenegetem. Emberre is jó. Gyógyítok én mindenféle állatot. Ha valahun baj van, akárki értem jön, ha tudok, segítek. Egyszer egy lúnak a gurdilját szedtem lefele a torokházbul. (Csendes elképpedésemre a következő magyarázatot adja:) A rossztartástul (rossz ételmezéstől) van a gurdil. Szalma, polyva, ha ilyesmit eszik a lú, az kiütést okoz a torokházba. Nem matériázik a (vagyis nem okoz

gennyesedést), hanem csak terjed. Mélyen benyúlok ilyen esetben a torokházba és az újammnál kitakarítom. Igen, de az ember nem fogta elég erősen a lú száját, a meg megharapta a kezemet csúnyán. Összedagadt, kék meg fekete vét. Bementem vele doktorhoz is a nyíregyházi kórházba de a meg azt mondta, hogy el kell vágni (le kell vágni) a kezemet, mer megöl. Én meg azt nem vártam be, hanem másnap kiszöktem a kórházbul, hazajöttem. Evvel a szerrel gyógyítottam a kezemet. Vászonruhát belemártottam, rákötöttem. Nem tettem rá vastag kötést, hogy a levegő is járja. Meg is gyógyult, semmi bajom. A lú fogának a helye most is meglátszik a kezemen, bizonyágom van rá, hogy igaz, — s azzal megmutatja a mély, fehéren világitó forradásokat a kezén.

A mételyről Nagy Károly tói jegyeztem csak fel néhány szót:

— Métely felől úgy óvakodunk mondja, hogy a jószág szemhéját felhúzzuk és ha az erei halványak, akkor diustal pirulát adunk be neki. Olyanféle ez mint az aspirin. Nyolc—tíz napot várunk, s ha az elhomályosult szemgolyó kezd pirosodni, akkor, még egy adagot adunk. Húsz nap alatt gyógyul. Az öregek nem patikaszert használtak erre hanem ótották. Bárány vérit vette, egészséges vért ótott a betegbe, nem sokat, gyűszűnyit. A jószág nyakánál a bőre alá ótotta, az egészséges vér elkeringőzött a beteg vérbe. Ha mételye van a juhnak, eperfalevél forma halvány folt mutatkozik a máján. Ez nő és elszíjja a vért a jószágbul, mint aki vérszegény.

— A sántaságot, ha bűdössánta, creosinnal kezelik, mondja Nagy Károly. Tinkturával. Régen összetörtek kékkövet, égetett timsót is ugyanannyit hozzá és egy bizonyos mennyiségű terpentint, ami az egésztest összefogta. Tejjel hígították, hogy ne legyen száraz. A lábát jó éles bicskával faragtuk ki a körmin, elevenig. Szépen bekentük, bekötöttük, pár nap múlva estére levettük a kötést, megtörültük a lábát szárazra, éccakára behintettük ugyanazzal a szerrel de mán nem kötöttük be. De én, bűdössántaság ellen ezt se, azt se nem használom. Hanem literes üvegbe körömní veresrezt tesztek kipucolva. Arra jön három kanálnyi sósav, s teleöntöm vízzel s ledugom olyan szorosán, hogy levegő ne érhesse. Mikor a réz elalutt (feloldódott), kipróbálom jó-é. Ha a beledugott tolluszarat megeszi, akkor erős. Kipróbálom dróttal is. Ha jónak látom, akkor az egésztest ugyanolyan mennyiségű vízzel oldom, bűdössántaság ellen használom.

Mán Sándor azt mondja, hogy:

— A bűdössántaság a juh körmit rohasztja elfele. Disznó is, marha is szenvedhet benne, mer mind hasított körmű. Ha a juhnak a hóié megjárja a lábát, attul kaphatja. Ezt mindennap kezelni kell. Rum, pálinka, kékkő, timsó, fél-fél deci ecetet veszek, s ezt

összekeverem hidegen. Pamaccsal kenem be a körme közit. A körmöt meg lefaragom addig, ameddig el van rohadva. Ha meg bütykös sánta, akkor nagy göb nő neki felül a körmén. Az a bütyök level neki mindéig. Kékköves téjfelt, ecetszeszt, timsót keverek össze hidegen. Háromszor-négyszer kell egy-egy héten bekenni ezzel. Úgy jó, ha a levegő járja, nem kötöm be, mer akkor könnyebben gyógyul. Mind a két sántaság ragályos.

Császár Sándor azt mondja, hogy szarvasjóságnál, kérőző állatnál, juhnál előfordul a bűdössántaság. Az állatorvos kenőcsöt ír rá. Azt mondja, hogy ha az harmadszorra se használ, akkor el lehet vágni a jóság nyakát. Én késsel kivágom, mert míg ez a2 élő-tárgy benne van a körömházba, addig nem gyógyulhat meg. (Ezzel a mellényzsebből elibém tesz Császár Sándor egy négy-öt centi hosszú, cirka egy centi széles, végein keskenyedő indarabkát. Én legalább annak néztem volna.) Az én kezem után hat nap múlva már lábon megyen a juh, így meg a térdin jár. Olyan, mint a virágszál az én kezem után a birka. Még nem fordult elő, hogy a bűdössánta, ha kivágtam, ne gyógyuljon meg.

Persze nem elég kivágni, kezelni is kell. Négyféle fűből főztem orvosságot, a vágás után veszek egy vesszőgallyat, csipetyűs véget hasítok, abba gyapjút teszek, vatta kéne, de azt nem használjuk, megmártom ezt a gyapjút a szerbe és bedörzsölöm vele a sebet. Ha bekötném, rögtön megbűdösödne. Szabadon gyógyítok minden sebet, a nap maga is gyógyítja. Légy ellen egy óra múlva vizes kreolinos ronggyal bekenem.

A fertőtlenítéshez használt és négyféle fűből főzött orvosság füveinek a nevét is megadja Császár Sándor, s valamennyit a növényből is hozott, ennek alapján dr. Boros Adám úr szíves volt azokat meghatározni. A négyféle fűről Császár Sándor a következőket mondja:

1. A nyúlárnyék. Ezt Nyírmeggyesen nagyon nehéz találni, nagyobbára régi legelőkön vagy kaszálókon vétve akad, leginkább az Erdőháton él. Fülestd határában tudom, hol a fészke. Erdőségen, hűvösbe terem. Jóság nem eszi meg, még a juh sem, el is pusztulna tüle. Mán pedig amit a juh nem eszik meg, az veszedelmes méreg lehet. Olyan hatása van, műit a timsónak, összehúz. Vízbe téve reggelre két kis szálátul megszürkül a víz. Ha vízbe felfőzöm, bármilyen seb kezelésére (kimosására) alkalmas.

A meghatározás szerint a nyúlárnyék *Myosurus minimus* azonos a vadspárgával, de ez semmiképp sem mérges. Boros Adám úr véleménye szerint talán összetéveszti ezt a juhász a *Ranunculus scelerátussal*. A magam részéről hozzászólni nem tudok, a két véleményt egyszerűen közlöm.

2. Rókafarok, (*Muscari comosum*.) Ezt eszi is a jóság, mondja

a juhász. Magába is használják sebkezelésre a zöld levelét kissé főve, nedvesen a sebre tapasztják, szívó és húzó hatása van. A róka farkok az orvosságot kékre festi, Császár Sándor szerint ruhát is lehet vele festeni.

3. Innyújtó fű, (*Stellaria aquatica*.) Ezt is eszi a jószág. Vízbe főve magában is orvosság, daganatnál, rándulásnál használják, a beteg testrészt megfürdetik benne. Isten ne adja senkire se, mondja Császár, de meredéstül mitül kap az ember olyan betegséget, hogy nem bírja a karját mozdítani se. A kerülő feleségének a karját a doktor se bírta meggyógyítani, azt tanácsoltam, hogy főzzük meg az innyújtó füvet, azon forrón rákötöttük este a karjára, reggelre fogott vele. Pedig olyan kínja vót, hogy nem vót éjjele se.

4. Békanyelv (*Plantago lanceolata*), ezt is kedveli a jószág. A megfőtt levelet a sebre teszik, ugyanakkor a levélvel a sebet is kezelik, mossák. Magyarba kígyóharapta fűnek hívják ugyanezt a füvet.

— A négyféle fűből így lesz egyféle orvosság — mondja Császár. — Másfél liter vizet veszek, beleteszem a füveket és lefőzöm az egészet úgy hét és fél decire. Csak ha lefőtt, akkor teszek bele hat deka rézgálicot. Ennek az a hatása, hogy frissen tartja az orvosságot, gyógyít is, eláll üvegbe évekig is ez az orvosság. Operációknál ezt használok. Ezzel a szerrel bármilyen csúnya elfertőzött sebet meg lehet gyógyítani. Csúnya sebnél, ha leszedelem a nyúlámýekot, úgy nyersen végighuzigálom párszor a seben, gyógyít. Úgy női ez a fű a mezőn, mint a spárga.

Ennek az orvosságnak a színe a róka farkoktól kék.

Megkérdezem a juhászt, hogy mikor használja hát a másik ötféle fűből főzött és zöld színt játszó orvosságot? így felel:

— Azt csak nehezebb sebekre használok, támadásokhoz való. Egy tehén nyakán tegnap nagy tályog lett, kidörzsöltem gáliccal véresre és akkor avval az ötféle fűből való szerrel benedvesíttem. Ha a seb matériázik, akkor is azt az ötféle füvet használok. Azt az orvosságot lefőzöm néha egész sűrűre, annyira, hogy a levelek kocsányát kiszedegetem belülről, akkor szekérkenőcsöt keverek hozzá, ha sebet kell kenni, ez a jó. Mosáshoz a levet tisztán használok, nem szabad mán vízzel keverni a főzése után. Csonttályogot semmiféle füvel nem lehet levenni, mer az megkeményszik egészen.

— A hályogot is ezekkel a füvekkel gyógyítom, folytatja a juhász. A futóhályog a szemtokból szalad rá a jószág szemire, onnan keletkezik. A fekete hályog elborítja a szemet egészen. Tiszta fekete az ilyen szem, mintha el vóna veszve, pedig alatta tiszta élő a szem. Az ilyen szemet megmosom avval a vízzel, amibe

egy éccaka a nyúlárnyék ázott. Amíg az ereje ki nem megy, vagyis amíg a vize reggelre szürke, addig mindig gyógyít. Ha e se használ, mer mán igen kemény a hályog, akkor kristálycukrot, meg apróra tört üvegport összetörök, nádszálon keresztül a jószág szemébe fújom.

— Na most még egy füvet mondok, aki erős orvosság — mondja a pásztor — az egérfarkkórót. A múlt héten összerágta a disznó az újjamat. Ennek a leveléből szedtem, a kampószár végivel a botnak összetörtem, a tenyerembe eldörzsöltem, rátettem a sebre a levélét. Meg is gyógyult alatta. Egérfarkkóró most is van már meggyújtva a padlásomon. Csizmatörésre is ez jó, de arra még sokkal jobb a pókháló. Ződ állapotában jó különben a frissen szerzett sebre a varjúsóska levele is, de szárazon nem tudom milyen hatású.

Sok baj van a rihes jószággal is, erről is szól minden juhász, mint a juh gyakori nyavalyájáról.

— A rihes juhot megriheljük, — mondja Mán Sándor. — Ez csak elhanyagolásból van, a pásztor hibája. Azt tanítja a bojtárnak a pásztor, hogy te lehetsz rihes, de a juhodnak nem szabad rihesnek lenni. Téged kigyógyítunk, el viszünk a patikába, de a juhot nehezebb kitakarítani. Sok belepusztul az orvosságba. Szoktak az orvoságho még dohányt is főzni, avval is erősebb a leve. Arra igyelni kell, hogy szemét, orrát ne érje az orvosság, mer a szer mérges. A gonosz juhász képes terjeszteni a riheességet. Am éknek rihes a juha, leveszi rula a rihet, azt sóba összetöri, oszt elmegy a másiknak a falkája közé. Beleteszi valamék juhok a szájába, mer az csak egy csipet, akkor az egész nyáj megkapja.

Biztosabb, mint a patikai szer az otthon főzött orvosság riheesség ellen. Régi orvosság. Kell hozzá egy kiló disznózsír, negyedikiló rézgálic, ugyanannyi kéneső, egy deci vastag terpentín, négy kiló birkaflaggyú. Ezt össze kell főzni plattón, öregén a sebre kenni. Elég egyszer bekenni.

A szórféregről Császár Sándor beszél, így:

— Szórféreg a juhnál azt mutatja, hogy vízbe van a szíve. Víz van a szívében. A szórféreg olyan hosszú gilisztaféle, de nem vastagabb egy vastag szórszálnál. Bárányánál történik meg, de juhnál is előfordulhat, hogy a szórféreg a tüdőgégájába, a hörgőbe veszi magát, ott elsokasodik, köhög, krárog tüle az állat. A bárány bele is pusztul, a juh meggázolja. Úgy szedi fel a jószág, mint a mételyt, ez ellen nem tudok régi szert, de a szórféreg ellen van. Kékkő és büdöskővirág oldatából készült folyadékából kell neki beadni úgy egy kávéskanálnyi adaggal. Egy nap háromszor, azután eg⁷ héten kétszer, a következő héten egyszer. Majd három hét múlva újra meg kell ismétetni. Meggyógyul. A szer

megöli a Szórférget, kiköhögi, tisztába marad a gégája. De felkapunk most erre egy másik szert, mondja Császár Sándor, denaturált szeszt vékony terpentinnel keverve. Leültetem a két lábam közé farra a jószágot, szájába öntök egy rendes evőkanálnyit. Elég.

Ha meg vérmotosza van a birkának, — folytatja a beszédet Császár Sándor, — akkor leerelem. Meglátni, hogy a vér bántja. Vergődik ilyenkor, jár az ódala, léhog, tátog. Teljes beteg, láza van. A szeme alatt van a birkának négy ere. Az lejön az agyvelőn keresztül a szügyre, szívre. Átvágom először a vivőeret, azután másodjára a hordóeret. Ha elébb a hordóeret vágnám át, akkor betohadna. A vivőt vágom hát el elébb, s ha látom, hogy mán nem léhog, akkor átkötöm a filetövet arrul az ódalrul, ahol a vivőeret átvágtam. Akkor eláll a vér. Az ér átvágásánál igyelni kell. Elébb eldörzsölöm a vért az érbül, akkor vágom át csontig. Mielébb a hordóeret átvágnám, elébb megvárom, míg egy másik vérnyomás jön. Ez lehet úgy öt perc, akkorára a másik hordóer megduzzad. A hordóeret vékonyan csapom meg, csak épp megszűröm, hogy azon vékonyan jöjjön a vér.

A vérmotoszt addig gyógyíthatom, míg el nem fertőzik a lép. Újabban az erelés előtt egy csipetnyi borsot apróra törve felszívatok vele az orrába. Bedugom az orrát, egy keringésnyi időre elég a lélekzetét elfogni, akkor orrába teszem, jól felszívja, prüszköl tüle kegyetlen, de hasznos.

— Kismalacra is megesik, hogy a kövérség miatt eret kell rajta vágni, — fejezi be Császár Sándor. — A Bagoly koca jó malactartó, megesik, hogy a malaca vergődik, habzik a kis szája, eret kell rajta vágni. A farka alatt az állatnak egy kis ér hosszára fut. Ezt jke-resztbe elvágom. Ez az ér a hátgerinc alatt megy végig a lépre, vesére, onnat a szívre. Nem kell a vérzést elállítani, magátul eláll. Akkorára a malac is jobban van.

Nagy Károly megerősíti mindazt, amit Császár Sándor az érvágásról mond. Éppen úgy mondja el, hogy:

— Ha vérelállása van, akkor a juh hozzáfog szomorkodni. Akkor eret vág rajta az ember. A szeme felett van 'két ér, az egyiket megcsapja az ember egy bicskával. A vért a szájba fele kell vezetni, hogy be is nyelje a jószág. Evvel mozgásba jön a feje. Ha az a las vér, ami az érbe van, kijön, a vérzés eláll és a jószág mindjárt jobban is van.

Császár Sándor büszke rá, hogy ha malac elhull, ő lépet, vesét félretesz az állatorvos számára. De előre megmondja, hogy orbánca, vagy más egyéb baja volt-e annak. Minden esetben helybenhagyja az orvos. De nem lenne igazi pásztorivadék Császár Sándor, ha nem a következőben elmondandó dologra lenne a legbüszkébb:

— írásba leadom, nincs aki megcselekedje utánam, hogy jön az orvos, a disznó beteg. Az orvos mond vést, mond mást, pedig semmi baja, csak rontásba vót. En, ha szétnézek, man tudom is, hogy mit kell csinálni. Kiásom a kecesbül a rontást, elhajítom, meggyógyult a jószág. Ez az igazi tudomány.

*

Néhány idő- és termésjóslás a juhval kapcsolatosan:

Ha a juh télen szennyes, akkor jó termés lesz, ha tiszta, mindennek szűke lesz.

Ha szeptember 29-én Szent Mihály-éccakáján a juh széjjelfekszik és nem legel, akkor enyhe¹ lesz a tél. Ha lábon van, siet legelni, akkor hideg és hosszú lesz a tél.

Az esőt pedig maga a báránybürsipka is megmondja, mert ha megereszkedik és lecsúszik az ember fülére, akkor eső lesz. Ez éppen olyan észszerű jóslás, mint az, hogy ha a pipában csak félig ég ki a dohány, akkor eső lesz. A báránybőr is, a dohány is magába szívja a nedvességet, s így tényleg időjós.

VIII. K O N D Á S O K

Kondást írtam címszónak, pedig voltaképp ma már mifelénk nincs is konda, csak csürhe, s így kondás sincs, csak csürhés. De azért a falu csürhését kondásnak tisztelik, valószínűleg címkórságos alapon. T. i. a konda az a disznónyáj, amelyik; az egész nyarat, sőt amint látni fogjuk, a tél javarészét is kint tölti a legelőn. A csürhe meg minden este hazajár. Pásztorfelfogás szerint csak az az igazi pásztor, aki kintháló, s így a csürhést nem is illetné meg a kondás titulus. Pásztorkörökben hiába, előkelőbb dolog kinthálónak lenni, s így a csürhés is szívesebben hivatja magát kondásnak. A csürhe minden áldott este felveri porral az egész falu hosszát. Visítva, rőfögve szaladva keresi mind a maga portáját. Tyü, micsoda sivalkodás támad abbul, ha egy-egy koca másik portára téved. Vágtat óimat kifele, másodjára nem téved, hazatalál. A falu humora kívánságba is foglalja a disznónak ezt a sietős hazatérését, s így átkozza meg a férjhezmenendő lányt:

— Akkor erigy férjhez, mikor a csürhe lassan megyen hazafele.]

*

Balázs János 1885-ben születet Milotán. Pásztor volt, mint mondja, apja, nagyapja, neki azonban három fia közül már egy sem pásztor. Szíves készséggel beszeli el eleterol a következőket:

— Tizenegyéves koromíg oskolába jártam. A nagyapám akkor azt mondta, úgyse lesz belőled szolgabíró, pásztornak meg mán eget tudsz. Avval kivett az oskolából.

A jánki erdőre vitt ki. Kondával vótunk. Szent György-

naptul Szent Mihály-napig votunk ott. (Április 24-től szeptember 29-ig.) Szent György-naptul Szent Mihályig ebbe az első esztendőbe más, mint kenyér meg szalonna nem vót a szamba. Háromszor egy héten kaptam egy gyüszínyi pálinkát, azt mondta a nagyapám, azért, hogy — el ne vesszen a gyerekek a gyomra. Onnat egyenest mentünk a dolhai bércre Máramarosba. Medve Kálmánnál szógáltunk mink akkor. Hatszázan felül vót a falka, abbul száznegyven anyakoca. Az apám vót a számadó, a nagyapám otthon maradt az anyakocákkal, mer télire meddőnyáj, anyakoca, külön járt. A bércen mán napjába többször is kaptam pálinkát. Ócsó vót, harminc krajcár belüle egy liter. Oláhok főzték. Aszszonyt nem is láttunk egész télen. Kenyeret, szalonnát ettünk. Nyári időbe mégcsak főztünk néha kását, kockára vágott tészta, de fenn a bércen soha. Nehéz lett vón odaszállítani. Só, paprika, kenyér, hagyma, szalonna vót bővibe. Minden héten egyszer szállították fel. Tiszta ruhát is akkor hoztak. Szombaton megindult, aki hozta, vasárnap délre fenn vót a bércen. Nem jött fel a szeker a bércre, lerakodott a faluba, lement három ember és felhozta. Húst is ettünk, mer ahol a zúgok mentek, ott ledűtötte a szél a fákat. Az oszt ütött le malacot is. Akkor ehettünk húst is. Nyáron sütötték. Farkas is járt, de attul, ha le is ütötte, elvették a malacot, az is a miénk vót. Az ilyen malacnak csak a jeles fiiével kellett beszámolni. De meg is mondták odahaza, hogy: kettőhármát, ha kivessztek a falkából nem haragszok. Ti nevelitek.

Velem együtt kilencen votunk fenn a bércen. Az öregbojtár huszonnégy esztendő vót. Hazulrul mentünk öten, ott fogadtak négy hónapost. Egy mindig odavaló oláhember vót, mer a határt tudni kellett. Az tudta, mer több nyájak vótak fenn abba az időbe, nemcsak a miénk.

Aki nem járt fenn a bércen, meg se tudja érteni, hogy az milyen gyönyörű élet vót. Makk vót bővibe. A sertés hizott, kényelmesen lehetett pásztorkodm. Három telet éltem fenn a bércen. Száraz telekre emlékszek. Kevés hóra. Tanyánk vót. Gránerek faragták fenn a deszkát, abbul koporsófedél formára vót összeállítva a tanya. Tőgyfalevelen háltunk. Csizma, szűr, guba mindenkinek vót, de gyócsatyát hordtunk mink fent is. Tizenhat éven felül vótam, mikor nadrágot kaptam. Addig mindig azt hallottam, hogy míg katona nem leszel, nem lesz rajtad nadrág. Nem fáztunk mink télbe se, állandóan tüzeltünk. Ha meg a lábunk fázott, akkor oszt felkeltünk, oszt melegedtünk a tűznél. Éccakára háromszögalakban a falka körül három helyen égett a pásztortűz. Két ember állandóan fenn vót. Nem talpon állott, csak nem alhatott. Két-háromóra hosszát vigyázott ez a kettő. Akkor váltották. A tüzek úgy harminc-harminc méter távol estek egymástul. így vót az elrendezve;

A tűztől jobbra ódalt állott a tanya.

Vót úgy, bogy ott fiadzott meg a koca. Kellett vóna hazafele jönni, igen, de a gyenge malaccal nem lehetett. Ahun eddig jártunk, ott se maradhattunk, mer a disznó után jött fel oda a juhász, a gulyás a jószágával. Így osztán a pap jött fel a falubul, a jelölt ki osztán nekünk helyet, erdőbe, amék levágásra került. Lábon jött oszt haza a malac is később, jó erőben.

Hazajöve egy disznót levágtunk. Arra az apám meghívta a komákat, még a tisztartó is elment ilyenkor apámékho a torra. Egy kis friss mulatságot rendeztek.

E vót az első telem. Ez letelt rulam. Télen háznál vótunk. Szent Györgykor oszt mentünk az egresi erdőbe. Télire megint Dolhára. Mikor Szent Pálkor hazajöttünk (január 24), Gidai tisztartó felszámolt a sertésekkel. Fejenként hatvanhárom krajcárér telettek fenn. Ebbe a pásztorok fizetése, kenyér, szalonna, legelőbér is benne vót. Még az ott fogadott hónaposoknak a bére is. Ócsó teletetés vót ez a gazdának.

Vad is járt ott. Farkast, néha medvét is láttunk fenn a bécen. Nem is ment a kondás fegyvertelenül. Kétsövű pisztoly két-három pár vót velünk, a szűr újjába tartották. A zsebébe akasztva meg kondásbalta. Más állása vót annak, mint a közönséges baltának. Az acélja olyan finom, hogy egy szeget letettek a kovács-üllőre, odavágtak. Elvágta a kondásbalta. Nekem még vót ilyen baltám, de valaki ellopta. Máig sajnálom. Hosszú nyele vót a kondásbaltának. A meg csak természetes, hogy botja, karikása is vót a kondásnak. De meg kutya is vót velünk, komondor, kettő-három is. Az uraság adott minden télen két-három köből életet (gabonát) komondortartásra, meg ha valami ló, ökör elhullót, azt is a kutyák ették meg.

A medve, az nem bántott se embert, se disznót. Annyiba kellett rá igyelni, hogy az követ gurított. Attul kellett tartani. Nem támadt, csak ha ingerkedtünk vón vele. A farkas az jött éjjel, nappal. Még nappal, ha legelt a disznó, jobban megfogta, mint éccaka. Egyszer a falubeli makkos oláhbojtárnak az unokája férjhezment. A lakodalomra lementek a pásztorok. Magam maradtam a nyájjal. A farkas, ha rájött a kondára, a pásztorok csak a vót a dóga, hogy a vezérkocát terelje. Azon harang vót, azután jobban ment a nevendékjószág, mán pedig fent leginkább ilyen vót. Igen, de épp a vezérkocát ütötte le négy vad. Meg is ölte teljesen. A

purzsát (magyar juh) őrző oláhpásztor jött segítségemre. A nicntett meg. Még a faluba is híradással vót. Azóta se láttam ilyen juh. Igaz, csak a hegyekbe tartották, nagy szőri vót, leginkább bundát csináltak a büribül. Egyszer meg megtámadta a kondát hat vad. Az emberek elszaladtak a disznó után, rámkialtottak, hogy menjek be a kalyibába. Alig-alig, hogy be tudtam érní. Meggyőztek vóna. Nagyon tudja a havat rúgni. Elvakul tüle az ember. Disznót, lovat úgy kapja torkon, hogy a meg se nyikkanhat.

Háromszor vótam fenn a bércen. Elmaradt ez is, mire felnőttem. Utójára Kende Zsigmondnál legeltettem kondát erdőn, a Túrerdőn. Víz mellett, ha járok, tölem az ivótülköm el nem marad. Ez a gazdám roppant szeretett belőle inni. Ha kijött, rámszólt, hozzá csak egy szaru vizet. Ki is itta. Hatvanhatba csinálták ezt a tülköt, tizenháromba kijavítottam egy kondással. Tulipán van rajta, meg rá van vésvé a pisztoly, meg a kondásbalta is. Vót olyan ivószaru is, hogy kürt is vót, meg ivópohár is vót. Ha a végét lecsavarták, akkor rácsavartak egy másik végét, s akkor inni is lehetett belüle. Az enyém csak ivószaru. Nem is tudok párvát ma senkinél. Lassan ez is elmarad, mint az erdő. Itt is szorosabb lett a legelő. Itt vót a Túrerdő. Száz-százharminc kocával vótam kinn. Ott is makkolt. Haj, micsoda erdő vót. Meghalt a báró, levágták az erdőt. A könnyű kicsordult a szememből, mikor láttam, hogy mán tarló van a helyén. Megmondta az apám előre:

— Megéred! Nem fogtok tudni disznót hizlalni, mer nem lesz erdő! De még azt is megéred, hogy ha egy kutyád lesz, azér is adót fogtok fizetni!

— Hát nem így lett?

A vén Tivadari mogorvasága is felenged, ha Máramarosról kezd beszélni:

Úgy vót, hogy Kisasszonynapkor kivették fenn a bércen ezt, meg azt a makkost. Egyik bikkmakk, másik tőgymakk. A bikkmakkot úgy lehetett enni, mint a mogyorót. Legtöbbször Máramarosba, Hután felül mentünk a disznóval. Mire felértünk a férge makk mán hullott. Majd, mikor oszt a dér megcsípte, ömlött le a fárul. Egyszer úgy esett, hogy mi elébb felmentünk, mint a szatmári kondások. Jön velek egy fekete nyáj. Balta minden kondásnál vót. Ahogy megyen elfele mellettünk ez a fekete konda, a cimborám Szilágyi Gyuri odavágtá a malacnak a filegombájába a baltát. Akkor nem visít a malac, csak felfordul. Amíg a baltát ki nem veszik belüle, nem is vérzik. Egy másik cimborá rádobott hirtelen valami gubát, azalatt feküdt a malac. Jött oszt a számadó. Kérdezte tüle a miénk:

— Messze telepednek meg komám? Ha nem mennének mészszíré, szívesen látjuk vacsorára.

El is jött. Jól is lakott. Mi kínáltuk is erősen:

— Egyék komám! Csak úgy, mint a sajátjából.

Sohse tudta meg, hogy mit vacsorázott. Mer a vót a szokás, hogy lopkodták egymást. Néha két nap múlva vette észre a kondás, hogy egy jeles koca nem tűnt a szeme elibe.

Azt kérdezem az öregtől, hogy a maguk kondájából nem vágta le néha egy-egy malacot? Azt feleli nagy komolyan, a hüvelyk-ujját felemelve:

— Én csak ezt az egy újjamat nem vágom el, ha a másét elvághatom. A saját kezem alól nem ettem meg egyet se, hacsak meg nem hibázott. Azt ott a hegyekbe lehetett. Ha egy-két darab jószág elveszett, számba se vették. Ki akadt vón fenn azon. Mer nem is olvan világ vót hajdanába, mint most, amikor egy tvúkra is rédia kell. mondja mély megvetéssel. Ha a bércen megdőglött a malac, a fiiét bemutattam. Mer egy úr, hogy is gyütt vón utánunk, nyárba a lápra, télbe a bércre. Sohse láttam én gazdát. Pedig kilencszáz disznóval vótam a lápon. Olyan zsidó nem vót, aki buzábul annyi pénzt tudott vón csinálni, mint akkor a gazda a jószágbul. Kende Elemérnél száztizennégy koca vót. Négyszáz-ötszáz süldő ment innét a debreceni vásárra. Az hozta a bankót. Szent Pálig maradhattunk fenn, mer hacsak nagy hó nem vót, a disznó ki tudta kaparni a makkot alóla. Vót olyan kutyáink, hogy ezredfarkast elhajtottak. De akkkor kellett is. Kisalmáson a hegyen karámba hált a disznó.

— Messze van, mondom rá. — Vállatvon. Csak vissza lehetne adni írásban azt a kicsinylést, ahogy visszavág:

— Addig mentünk, amíg odaértünk.

A vén Tivadari is erdőt sirat, amikor Kisalmásról beszél:

— Haj, micsoda erdő vót a! Égerfa, tőgyfa, rekettye. Abba csak a madár járt. Ma már nincs meg belüle, csak egy-két öreg nyárfá. Ott farkas is vót. Megfogtam a fiát. Csakhogy jött egy öregember gulyás, az rámparancsolt, vidd vissza! Abba a határba nem bánt a farkas senkit, amébbe megfiadzott. Űgy is van. Van itt a tanyán annyi görény, hogy sok. Így jár ni: mutatja cikázó sunyi mozgásukat a kezével, újjaival. De itt egy tyúkot nem eszik. Más-hunnan viszi, mer itt lakik. (A tudomány ma igazolja ezt a megfigyelést, mondván, hogy minden ragadozó lakóhelye közelében kíméleti területet tart.) A farkastól mi nem féltünk, mer a legfeljebb falusi nyájbul vitt, ha vitt, de igazi pásztor túl nem. A farkas a disznóiul félt. Bárányt, csikót, azt vitte, ahogy akarta. A csekei határba, — persze nem tegnap, — mondja komolyan, megkötött a csikós kötőfékkel a lábáho egy kis csikót, hogy a farkas meg ne egye. Rángatta a csikó éccaka a kötőféket. Azt gondolta a csikós, hogy tán elfele szaladna. Reggel mikor felkőtt a csikós, a lábán vót;

a kötőfék szára, de a csikót elvitte a farkas. Meg is ette. Az rángatta éccaka a kötelet. Bomyút is megtámadott a farkas. Egyenest a tarkának esett. De olyan, hogy az én nyájambul egyet is ellopott vóna, olyan nem vót

Nehezen lehet rávenni az öreget, hogy elmondja, mért nem. Végre színtvall, így:

— A hozzáértő kondás farkasgégéjén itatta meg a kis malacot, amíg az anyja csécsi alatt vót. Csak egyszer kellett így megitatni, akkor mán ütet nem ette meg a farkas, de ü maga hajtotta. Megbírt a farkassal. De még falusi disznónyáját se mert megtámadni a farkas, ha falkába vót. Úgy csinált az, hogy kiszakított a nyájbul egy-két malacot, azt megölte, szájába vette, fellökte a nyakába, úgy vitte. Széles annak a háta, elbírja.

Amelyik pásztor kondával bércen járt, az mind tele van érdekes élménnyel. Varga Sándor például elmondja:

A bólovai hegyen jártam egy télen kondával. Szent Mihálytól kilenc álló hétig szakadt ránk az eső. Jött oszt egy olyan zivatar, hogy a disznó leszállóit a hegyódalba. Csak úgy dőltek kifelé a fák a zavarba, nem lehetett mást csinálni, hagyni kellett leszállni a disznót és menni utánok. Vót ott egy olyan kis abora (szénatartó). Felhúzódtunk oda a társammal, hallok egyszer valami rőfögést. Hát látom, hogy lenn vaddisznó áll, az abora ódalárul meg egy medve kötekedik vele. De minket nem bántott a medve.

A vaddisznóból egy kocasüldő elveri a szelid kant. Agyarája van. Nyóc kanunk vót. Egy hatvankilós vadsüldő úgy hánytá ükét, mintha semmi se lett vóna. Három koca párosodott el tüle. Olyan durva, fekete szőrük lett a kan után a fiainak, mint a vadkannak. De olyan vadak is vótak a fiaik. A vadvér berniek vót. Úgy értem, hogy több vértáplálék vót benne a kan után, mint az anyjuk után. A kutya jobban tart a vaddisznóitul, mint a farkastul.

— Egyszer meg, folytatja a pásztor, behúzódtunk egy kanászházba a bércen. Sövényház vót, de a padlása le vót tapasztva. Vagy hetven darab mókus tanyázott azon a padláson, összehordtak oda vagy négy véka mogyorót. Azt eszegettük mink is.

Persze vannak ennél kellemetlenebb emlékek is. Balázs Jánosé is például mindjárt ide is jegyezve:

— Harmadjára vótam kint a bércen, mikor az apám megbetegedett. Engem bízott meg a felügyelet fenntartásával, hogy hazament. Nyócan vótunk, de én vettem észre, hogy éccaka valaki elhajtott négy kocát. Nem mertem szólni a tolvajnak, csak kísértem messzirül. Még azon éjjelen keresztülhajtotta két községen, én mindenütt távol mentem utána. A harmadik községbe osztán megelőztem. Megkerestem a bírót. Letartóztatta oszt az ütet. Megvót a négy disznó. A saját keresztkomája vót a tolvaja az apámnak, mi-

kor be lettem sorozva katonának, akkor tanálkoztam evvel az emberrel újra, addig soha. Nekimentem azonnal. Ű csak gyengültebb ember vót mán, én meg csak legény vótam, összevertem. A kaszonyi csendőrségen magam tettem jelentést rula. Huszonöt forintot fizettem érte. Nem sajnáltam.

*

Valamirevaló kondás névszerint ismeri minden jószágát. Sárai Bálint azt mondja, hogy amikor kecen van a disznó, akkor mutatja meg a természetét leginkább, és akkor ad neki nevet is. Jellemzősül és ízelítőül néhány disznónevet a Bálint magyarázatával együtt bemutatok.

Bagoly. Mindétig jár a szeme, füle, mint a bagolynak. Azt lesi, hun tudna elszökni.

Barna. Fekete voltaképp, de a fekete mifelénk csak barna.

Bokros. Mint a lusta ember, szeret a bokor alatt bújdosni. Lustán is mozog.

Bújdos. Szeret bújdosni, elszökni. Élelmes. Télen is legjobban tartja magát, nem látszik meg rajta a tél.

Bundi. Mert bundás erősen.

Csákó. A menése kényes. Vékonyan rőfög, mintha sírna. Kényes jószág.

Csergő. Mert mikor megy befele a kecre, már messziről kezdi a beszélgetést.

Csicsó. Ez szereti magát csicsózni. Nem szeret még a sárba se feküdni, úrá ne ragadjon sár, csak vizes legyen. (A házára piszkos, magára cifrázkodó asszonyra is mondják: Piszkos a háza, csak magát csicsóztatja. Kicsicsózta magát.)

Holló. Vegyes szőr van rajta, darus a szőre.

Hattyú. Fehérszőrü. í

Kontyos. Büszkén hordja magát egy kicsit.

Nyúlás. Kegyetlen tud szaladni. Hosszú a lába. Oyan futár.

Ringyó. Nem neveli fel rendesen a malacát, nem fiadzik meg rendes időre.

Szöcske. Ugrál, pattan, mint a szöcske.

Vadas. Magában hordja a nevét, félénk, mindjárt meghúzódik.

Mennyi pontos megfigyelést mutatnak ezek a nevek. Ezek után nem is csudálkozom, ha a disznó természetéről is egész szokatlan megállapítást hallok, és pedig azt, hogy a disznó tiszta állat. El is mondja mindjárt Bálint, hogy miért:

— A jószág, ha rendszeren egy tanyára jár, rendet tart. Egy-egy jószág mindig ugyanarra a helyre fekszik, ha a másik odafekszik a helyére, felköti, a maga helyét nem hagyja. A disznó se engedi. Úgy van, hogy nyóc-tíz disznó szokott egy-egy csomób feküdni egymás mellett. A rendes tanyán ez a főt aztán mindig összetart. A fekvőhelyére meg olyan kényes, hogy oda nem szabad piszkolni egynek se. Amék odapiszkol, annak nincs maradása, azt a többi kimarja, meg is ölnék, ha az ember ki nem venné közülök. Betartja a tisztaságot a kecen is. Megvárja, míg reggel kieresztik, akkor megyen dógára. Ha meg a kecesbe végzi el. vagy az ajtóhoz megy, vagy a sarokba jár, a fekvőhelyére így igvel. De kevés olyan disznó van, amék a kecbe piszkol, mer hiába disznó, megkívánja a tisztaságot.

A vén Tivadari hozzát teszi, hogy az a kis pici háromnapos malac is tartja már a tisztaságot, nem piszkolna a fekvőhelyére semmiért.

Balázs János a disznó értelmességéről:

Sokat tapasztaltam, hogy a disznó okos állat. A bércen a tanyahelyet néha napokra otthagytuk. Vót úgy, hogy eltévedtünk, nem tudtuk vón fellelni a tanyát. Olyankor megeresztettük a disznót, ű vezetett minket a tanyahelyre. A disznó, ha elmarad a nyáj-tul, hacsak el nem fogják, hazamegyen. A nyáron vót egy eszten-deje (tehát 1938-ban történt), hogy Milotáról adtak el egy disznót a köcsi (kölese) vásárba Porcsalmára. A porcsalmi ember meg eladta a disznót Szálkán egy Vitkába való embernek. És hazajött a disznó Milotára. (A távolság Milotától Porcsalmáig délnyugati irányban mintegy 30 km., Porcsalmától Vitkáig északnyugati irányban szintén vagy 30 km.) Törvényre ment a dolog, mer Vitkábul Porcsalmára írtak. Igen, de a porcsalmi ember mán nem írt Vitkába, csak elhajtotta a disznót haza. Tunyogon mondták meg a vitkai embernek, hogy mán Porcsalmán van a disznaja.

Mikor Istvándiba szógáltam, mondja Balázs János, Istvándiba későbbre maradt a fiadzás, mint a másik tanyán. A leválasztást csak egybecsaptuk, s elhajtottuk a kocákat Sonkádra. Visszajött a koca a malacáho. (Ez cirka 8 km távolság.)

A disznó ismeri pásztorát. A kondásnak meg a jószága szavá-rul tudni kell, hogy mit akar a jószág. Engem egy hét alatt ismer a nyájam. A disznónak úgy változik a teimészete, mint az embernek. Van amék mar. Van amék irigy. Van olyan, amék nyugodal-masan eszik, iszik, nem bánt senkit. Ha gyengefias és jókarban van, megtámadja az embert. Hamis, ha jól él, támad, ha fiatal malaca van. Búgása alkalmával is könnyen támad.

Tivadari szerint a makkoló disznó napnyugtával, úgy hat óra,

felé lefekszik. De mán este kilencre fenn jár. Csintalan éccaka a makkoló disznó, mondja komolyan. (Azóta is álmatlan éjtszakákon derűs meséket költök magamban a csintalan disznóról.)

*

A rovással való számolásról csak Balázs János ad számot, mert apja számadó volt, írni, olvasni nem tudott, s rovással számolt el a jószágról. A következőket mondja erről:

Az én apám is oskolába nem járt. Ezért fenyőfából rovás-pálcán számolt él a jószággal. A summát, vagyis a rovásnak a ráeső darabját a pásztor otthon letette, az asszony kezire adta, nem vitte magával ki a legelőre. Ládába őrizte az asszony. Dögre, szaporulatra, élő summára külön rovást vezetett a pásztor. Ha pedig eladtak belőle, akkor a két pálcát összeillesztették, s levágtak annyi számot, amennyit eladtak, a levágott részt eldobták.

Eladtak például belőle nyolcvanötöt. Akkor levágott a százasából egy százast, a végihez hozzáírt tizenötöt.

Azelőtt a kondás Szent György-napkor változtatta a helyét, január elsején mondtak fel neki. Hogyha újévre változott vóna, mondja Sáraí Bálint kondás, annak nagy tilalma lett vóna. A fiadztatás. Mer azelőtt téli malacot fiadztattak, Andrásra, karácsonyra, meg Szent Pálra esett. Jó, ha a malac két-három hetes lett újesztendőre. Amíg le nem válott, addig a kondást nem lehetett változtatni. A többi cseléd, mind újévre változott.

Tivadari így szól hozzá a fiadztatás kérdéséhez:

— Méltóztasson azt megszámitani, hogy fiadztató kondás nem

minden bokorba terem. Mer ahhoz szem kell, hogy melyik kocá, melyik keckebe való. A koca az idegen malacot megenné egy perc alatt, ha hozzáférne. A kondásnak ismerni kell a jószága természetét, meg a jószágot magát is. Ha elcserélte érteden pásztor a kocát, odalett a másiknak a malaca. Százötven kocát próbáljon meg bezárni valami béres, ha a koca megfiadzott. Menjen mellé, oszt zárja be. (Olyan gőggel mondja ezt, mintha ennél nagyobb feladat emberre nem is várhatna.)

Balázs János is megerősíti, hogy nem változhat a kondás, amíg a koca kecen van. Akinek a keze alatt nyócvan-száz koca vót, az nem hagyhatta a helyét újévre. Jellemző erre a következő esete:

— Kende Zsigmondnál egy béressel összeveszett az apám. Meg is verte a bérest. Amikor tárgyalásra kellett vóna menni Gyarmatra, a koca kecen vót. Kende Zsigmond megmondta az apámnak, hogy semmiképp sem mégy! Nem is ment. A szógabírónak kellett kijönni Istvándiba. Megmutatta annak Kende Zsigmond a százhusz kocát, kétszáz körül vót már a malac is. Akinek ennyi jószág van a keze alatt, hogy menjen fiatalítás idején tárgyalásra. Ki zárt vóna, ha ű elmegy. De ismerte is az arra való pásztor minden kocának a malacát. En úgy vótam vele, hogy éccaka tudtam űkét legjobban megfigyelni. Valami különösebb jele van minden állatnak, az éccaka jobban meglátszik. Arrul oszt megjegyződik a pásztor fejibe.

A fiatalítás próbálja meg a kondást. Sáriai Bálint hallott olyan kondásról, akinek felmondtak. Bosszúból farkasgégén öntötte a disznó elé az eleséget. Azt, ha le vót fialva, azt más emberfia bekecelni rajta kívül nem tudta. Ha más közément, azt széttépte vón.

Most megváltozott a fiatalítás rendje, áprilusra fiatalnak a nagyobb gazdaságokba.

*

A disznót éppúgy, ha nem jobban meg lehet rontani, mint a többi jószágot. Sáriai Bálint tudja, hogy ha a disznóól küszöbe alá, vagy a küszöb deszkájába koporsószeget rejtenek el, akkor abba a disznó mind belepusztul. Tehénnek a jászol prémfájába verik be az ilyen szeget, de úgy, hogy észre ne lehessen venni. Belefür az ilyen gonosz fajta elébb a prémfába, beleereszti a fűrt lyukba a szeget, fából meg csinál olyan kis dugót, hogy ne lehessen látni a szeget. Akkor elpusztul a tehén is.

Szalasztani is lehet egyesek szerint a disznónyáját. Lukács István nyirmeggyesi kondásbojtár azt mondja, hogy ahhoz nem is kell tudomány. Csak vegye az ember a szájába a nagy újja bütykit, rázza erősen és amellettl öblögető hangot adjon. Elszalad a konda

nagyon messzire. Valamelyik pásztor azt állítja, hogy ennyi se kell. Vegye le valaki a kalapját, azt magasra emelt kezébe rázza, vagy botra tegye a kalapját úgy rázza, megijed a nyáj disznó, határ, nem határ, elszalad.

Sárai Bálint azt állítja, hogy szalasztani nem szokás a disznót, de elcsalni lehet, így:

— Cseke alatt van egy csapat disznó. Most én itt a faluszólén hozzákezek disznózsírral kenyeret pirítani. A szél rávigye a szagát arra a disznónyájra, mind odacsalhatom magamho. Nem vadul meg mint a marha, csak elmegy.

Erősen tagadja Bálint, hogy tudománya lenne. Csak értek hozzáfele, — vallja be büszke öntudattal. Bánni kell tudni a jószággal. Ennek köszönheti, hogy lepedőnyi helyen megfirdetett tizenkét disznót a héten. De a végén úgy belemelegedtünk a beszélgetésbe, hogy beismerte egy tudományát. Nem kívántam, hogy elmondja, de egy hirtelenjött nagylelkűségi rohamában mégis ki mondja a következőképp:

— Van igaz egy tudományom. Nyüvelni tudom a disznót. Ártánynak csökibe, kocának mejjibe, meg harapás helyén ódalába, farába veszi magát a nyü. Én osztán napfelkelte előtt bemegyek közé a nyájnak. Ahho a jószágho, amékbe fereg van, balkézzelel hozzákapok háromszor. Amennyi szőrt így visszafele, a serénye fele kihúz az ember, azt rendre hátranyomom a gatyám korcába. Arra aztán nem igyel mán rá se az ember. Mintha nem vót vóna soha. A kihull onnét magátul, s avval elvész a fereg is.

Beregbe ilyenkor kimennek a mezőre, egy virágzó irmet lehajlitanak, s azt mondják:

— Te írem! Innét fel nem kelsz, míg a disznómbul a fereg ki nem vész.

Balázs János kondás is tudja nyüvelni a disznót, de elmondani nem akarja a módját, hanem majd megírom, mondja. Nehány hét múlva a következő levelet hozta a posta:

»Bocsánatot kérek, ha nem úgy vóna írva a hogyan kéne ez a kis levelecske mert ez ólján forma mint a mezőn nőt ember írása és fogalmazása.

erő meg felejtkeztem a múltkor meg írni hogy ha valameljik kocába fereg van hogy olvasunk rá

ebe a virág kocámba vagy csákó kocámba vagy kanomba vagy ártánymba (tehát a beteg állat nevét megnevezve)

9 fereg van

se nem 9

se nem 8

se nem 7

se nem 6

se nem 5

Kis Mihály a következő babonás történetet mondta el az apósáról:

Ln gulyás vagyok, de az apósom az kondás. Legénykorába vót neki egy cimborája, kondás is, legény is, mint ű. Mesgyés'ek is vótak. A cimborá egész nap a kocsmát lakta, nem vót a nyájjal soha. Mégis mindig úgy járt a nyáj, mintha mindig téringették vóna. A kútnál se látott az apósom soha senkit, azér a veder mégis mindig járt, le-iel. A vizet nem húzták, öntötték a vályúba. Majd összekerültek a hegytetőn a cimborával, mondja neki az apósom:

— A te disznóddal mi van, hogy avval nincsen senki, mégis jól jár. A kútnál se látok soha senkit, a vizet mégis mindég húzzák.

— Tudod mit, komám! — felelte rá a cimborá. —Megtanítalak téged is rá. A tied is úgy fog jární, csak egy félliter pálinkát hozzál.

Avval elővett egy kis turacskót, abba vót a tudomány. Hogy mi vót benne, mi nem, ajt az apósom se tudta, de azt mondta, hogy csak akkor veszi meg a tudományt, ha azt látja, hogy mi haszna lesz belüle. A kondásszámadó is fenn vót a hegyen velek. Amékük a kezébe vette azt a kis 'acskót, látta, hogy jönnek kis apró piros-sipkás emberek, téringetni a nyáját. A kútnál az egyik a vályút mosta kifele, a másik húzta a vizet. A disznó ott legelt a krumpliföld szélín. A krumpli tövérül letépte a gázt, de a krumplit nem bántotta, mer annak a tövén mindenütt ott ült egy sipkás emberke. Az apósom oszt megijedt. Az acskót visszaadta. Nem kellett néki. Nem is beszélt többet a komájával, mer az ördögös mesterséget tanult, neki meg nem kellett a tudományá.

A könyvben feljegyzett adatokat szolgáltató pásztorok személyi adatai, saját bemondásuk szerint.

Árva Tóth Mihály (sz. 1870. Bugacmonostor). A legöregebb bugaci pásztorok egyike.

Balázs János (sz. 1885. Milota.) 1940-ben Magyarban kondás.

Barta Géza (sz. 1911. Tisztaberek). 1940-ben Kisar község gulyása.

Bátyai István (sz. 1884). Bugaci pásztor.

Bíró Sándor (sz. 1901. Szatmárcseke). 1940-ben Spitz gyarmati birtokos gulyása.

Császár Sándor (sz. 1901. Levelek). 1940—41-ben is Nyírmeggyesen van juhászata.

Dávid József (sz. adatait nem tudom). 1940-ben Magyarban nagyobb gazdaságban volt gulyás.

Dudik Péter (sz. 1882. Nyírkárász). 1940-ben kondás Nyírmeggyesen.

Deli Sándor (sz. 1904. Szánk). Bugacon gulyás.

Garda József (sz. 1896. Nagypalád). 1939-ben Magyarban gulyás.

Farkas Lajos (sz. 1897. Szatmárcseke). 1940-ben a csekei bíró gulyása.

Joó Gyula (sz. 1895. Cégénydányád). 1940-ben Nagygécen gulyás.

Kis Mihály (sz. 1903. Nyirpazony). 1939-ben a nagyúri Marcsa-tanyán volt tinógulyával.

Kis Lajos (sz. 1903. Nyirpazony). 1940-ben kupecgulyával volt a gyarmati határban.

Körösi János (sz. 1889. Nyírkárász). 1940-ben Szabolcsból jött egy gulyával a gyarmati határra. 1940 végén meghalt.

Lévai Ferenc (sz. 1906. Mátészalka). 1940-ben Nyírmeggyesen tehenész.

Marozsán Mihály (sz. 1860. Pete). Nagygéc határában lakik egy majorban a fiánál.

Mester György (sz. 1884. Kállósemjén). 1940-ben gulyás ugyanott.

Nagy Bertalan (sz. 1908. Nagyar). 1941-ben Nagyar község csordása, meghalt 1941-ben.

Nagy Károly (sz. 1890. Kemece). 1940 augusztusában, mint katona Nyírmeggyesen állomásozott. Juhászata van.

Sárai Bálint (sz. 1912. Szatmárcseke). 1941-ben Nagyarban kondás.

Szemán József (sz. 1889. Balma[^]ijváros). 1940 augusztusában katona, mint ilyen Nyírmeggyesen állomásozott. Gulyás.

Tivadari László (sz. 1862. Csegöd). nyugdíjas gulyás Nagyarban.

Vas Péter (sz. 1874. Szatmárcseke). Saját juharnak bérelt legelőt 1940 nyarán Nagyar határában.

Varga Sándor (sz. 1896. Tivadar). 1940-ben Nagyar község gulyása.

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés,

1. Fogó legelőkön.

Kisar, Magyar	13
Pásztorarcképek	21
Pásztorbér	27
Hogy él a pásztor a legelőn	31
A pásztoróra	35
A magyar jószág és pásztorá	36
A jószág a legelőn	42
A pásztoember kutyája	49
A csúszó, a kígyó	53

II. A pásztor társadalmi élete.

Az igazi és a kéntelen pásztor	59
A paraszt és a pásztor	61
A rendi különállás történeti nyomai	64
Pásztorrangsor	66
Pásztorregulák	68
A pásztor asszonya	76
A csere	79
Multság, lopás, igazmondás	82

III. A pásztorviseletről

A pipa és tűzszerzám	89
A pásztorbot	93
A pásztorbot	96

IV. A harang

A harang szerkezete	101
A harang	102
A harang	106

A kolomp	106
A pergő	106
A harangszíj	109
A harang a jószágon	113
A csatrang	117
A harang szava	123
A haranglopás	127
A harang szavának a másítása	131
Magyar pastorele Czellár Ferencről	133

V. *Gulyásbabonakör*

A kihajtás	139
A bogárvész	141
A szalasztás	145
A tanyahely	151
A tudomány megszerzése	156
Babonás látomások	165
Naptári napokhoz kötött szokások	169
Ráolvasások, gyógymódok	171

VI. *Kocsisbabonakör*

VII. <i>A juhászok önmagukról</i>	193
A birka gyógykezelése	202
VIII. <i>A kondások</i>	213
Az adatokat szolgáló pásztorok névsora	225